

Urmu.biolmali.com

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI NO : 920
Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Yayınları No : 122
Araştırmalar Serisi : 47

Yard. Doç. Dr. Ali KAFKASYALI

İRAN TÜRK EDEBİYATI ANTOLOJİSİ

- I -

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ
ERZURUM-2002

Birinci Baskı : MART - 2002

Dizgi:
Yavuz Selim KAFKASYALI

Sayfa Düzeni:
Hamza KOLUKISA

Baskı:
Atatürk Üniversitesi Basımevi
Erzurum - 2002

© Yard. Doç. Dr. Ali KAFKASYALI

ISBN 975 - 7698 - 06 - 7 (takım)
ISBN 975 - 7698 - 07 - 5 (1. cilt)

İSTEME ADRESİ:

P. K. 88 25021 Erzurum-TÜRKİYE

İÇİNDEKİLER

Sunuş	11
Ön Söz	13
İran Türk Edebiyatı (I)	15
İran Türk Halk Edebiyatı Örnekleri	25
Laylalar (Ninniler)	25
Nazlamalar / Okşamalar	35
Bayatılar (Mani/ Hoyrat)	41
Tapmacalar (Bilmeceler)	85
Yanıltmaclar-Tekerlemeler-Döşemeler	103
Düşünce Yanıltmacları	104
Döşemeler	105
Efsaneler	107
Bozgurd'a Münasebet	107
Gurdoğlu	108
Oğuz'un Teeccübü	110
Ağrı Dağı	111
Ana Ağrı Dağı, Bala Ağrı Dağı	111
Pervane Efsanesi	112
Ferhad ve Şirin Efsanesi	113
Apardı Sélle Saranı	114
Güneşle Ay	120
Hezreti Süleyman'la Bilgeyis	120
Simruğ Ğuşu	121
Semender Ğuşu	121
Yusif Nesib Ğuşu	122
Hüt Hüt Ğuşu	122

Şanapipik Ğuşu	123
Yapalağ Ğuşu	123
Turac	123
Pervane ile Od	124
İlanla Ğarağuş	124
Nergiz	126
Ğızboyu	126
Benövşe ile Lâle	127
Ğara Melik	127
Nağullar (Masallar)	135
Ğarı Nene İle Tıoruzun Davası	135
Üç Arvadlı Kışı	136
Urmiyalı Oğlan ve Savalanlı Ğız	137
Ğurdun Nâlesi	139
Nifağ Neticesi	140
Ğarı Nenenin Tıoruzu	141
Bidili Bidan Dana Ğüden	142
Ğara Öküz	144
Düşünceli İlyas	147
Uşag Oyunları (Çocuk Oyunları)	151
Pişik Ğaşdı	151
El Ele	151
İyne İyne Oyunu	152
İp Kêçdi	153
Pişik Yolu	153
Hamam Hamam	154
Kôşki Balaban Oyunu	154
Barmağ Oyunu	155

Turp Béle Biter Oyunu	155
Guşum Pér Oyunu	156
Börk Gapdı Gaçdı	156
Benövşe Oyunu	157
Ėelendar Oyunu	158
Ėoşmacalar (Koşmacalar)	159
Düzgüler - Sanamalar (Sayışmacalar)	165
Üşüdüm Ha Üşüdüm	165
Emim OĞlu	166
İyne İyne	166
Barmağlar	167
Motal Motal	167
Bir İki	168
Mırt Mırt	168
ĖehremanlıĖ Neğmeleri (Kahramanlığ Türküleri)	173
Merd Dayanar	173
Olaydı	174
Sultanım	174
Ay Ėacag Nebi	175
Settar Tıan	176
Tıalg Mahnıları (Halk Türküleri)	177
Size Selam Getirmişem	177
Naz Éyleme	178
Gül Ağacı	179
Müellim	179
Yanasan Toyuğ Tutan	180
Gadan Alım	181
Sudan Gelen Sürmeli Ėız	182
Azerbaycan Maralı	182

Ay Beri Ba {	183
Uca Dağ Başında	184
Bazarda Alma	185
Sona Bülbüller I	185
Sona Bülbüller II	186
Ya {an Düymele	187
Deli Ceyran	188
Gel Bize Yâr	189
Sarı Gelin	189
Gör Ne Melehetlisen	190
Toy A {şamı	191
Hesiri Basma	192
Apardı Sêller Sara'nı	193
Yâr Bize Gonağ Gelecek	193
Dağlara Çen Düşende	194
Küçelere Su Sepmişem	195
N'oléydi	195
Éle Bendem	196
Garagile	197
O Tâl Ne Tâldır?	197
Nergiz	198
Nazlana Nazlana	199
Vesf-i Hâl Merasiminde O {unan Şé'rlerden	200
Bağlamalardan Nümune (Gıfilbend)	201
Letifeler (Latifeler)	203
Men Bunları Ancağ Yéyebilerem	203
Molla Nesreddin ve Oğru	204
Parça Satan Mağazada	204
Bizim Yerlidir	205

İnşallah Özümem	205
Bir İsfahanlının Genaetçiliği	205
Şalvarım Tarab Olar	206
Kârın Könlündeki	206
Bir Gran Da Yo {dur	207
Enini Boyuna Düzeldecektim	207
Bizim İmamzâdemiz Yo {dur	208
Hünerin Var Bunun Başını Yar	208
Kendçi Arvadları ile Şehir Arvadlarını Tanımağ	208
Eşşeyin Go {umları	209
Minnet Göymağ	209
Yaş Meselesi	209
Sehv Yağ Barağında Olub	209
Tamahkâr Uşag	210
Başı Aşağı Salmağ	210
Bu Günün İşini Sabaha Göyma	210
Bizden Sonra Gelenler Yéyer	211
Sen Büyüksen, Biz Küçük	211
Yu {um Gaçıbdır, A {tarıram	211
Onu Damdan Yı {ılan Biler	211
Novdan Hevesi	212
Hele Düzelmeyib	212
Deve Handa, Telbir Handa	212
Behlul'un Teleti	213
Danende, Divâne Mesleheti	213
Gerek Bir Adam Ala	214
Kıssalar-Revayetler	215
Ço { Dövlétlisen	215
Yérsiz Dava	215
Üzü Ağ Çı {dım	216

Kim Daha Çok A{mağdır	216
Zireklik	217
Gönü Suya Verme	217
Müalice	217
Hikâyeler (Dastanlar)	219
Âşığ Gerib	219
Tufarğanlı Âşığ Abbas Dastanı (Abbas ve Gülgez Hikâyesi)	261
Atalar Sözü ve Meseller	299
Algışlar - Ğarğışlar - Andlar (Dualar - Beddualar - Yeminler)	321
Algışlar (Dualar)	321
Ğarğışlar (Beddualar)	333
Andlar (Yeminler)	343
Emek ve Mevsim Nağmeleri (Çiftçi ve Mevsim Türküleri)	349
Emek Nağmeleri, Holavarlar (Çiftçi Türküleri)	349
Mövsüm Neğmeleri (Mevsim Türküleri)	355
Nevruz Bayramı ve Semeni	355
Semeni	355
Gün Çı{!	356
Güdü Güdü	357
Sayacı Türküleri	358
ıdır Nebi	368
Kôs Kôsa	370
Yél Baba	371
Gün Çı{!	371
Yağmuru Çağırış	372
Ağıtlar (Ağular)	373
ıalg Dramları (Halk Dramları)	377
Ekende Yo{, Biçende Yo{, Yéyende Ortağ Ğardaş	377
Kôs Kôsa	382

Zerdüşť ve Avesta	387
Zerdüşť'ün Avesta Eserinden Örnekler	392
ESKİ DÖNEM İRAN TÜRK EDEBİYATI	397
Bengütaş Edebiyatı (Orhun ve Yenisey Abideleri)	402
Kül Tigin Abidesi'nden	402
Dastanlar	411
İslâmdan Ğabaĝki Dastanların Mühimleri	412
Yaradılış Dastanı	412
Efrasiyab Dastanı	414
Alp Er Tonga Destanı	415
şu Dastanı	421
Oĝuz Haĝanı Dastanı (Hülasası)	421
Oĝuz Kaĝan Dastanı (Tam Metin)	425
Dede Korkut Kitabı	439
Kitab-i Dede Ğorgud	444
Uşun Ğoca Oĝlu Sėyrek Boyu	448
Kaynakça	457
Sözlük	477-51

SUNUŞ

Cumhuriyet Türkiye'si'nin önemli bilim ve kültür merkezlerinden biri olan Atatürk Üniversitesi, bilimsel çalışmalara verdiği önemin bir göstergesi olarak, yayınlari arasına bir yenisini eklemenin haklı gururunu yaşamaktadır. Üniversitemizin bilimsel, sosyal, kültürel ve eğitsel etkinliklere gösterdiği hassasiyet onun tarihî sorumluluğunun bir gereğidir.

Ülkemizin çağdaşlaşma yolunda katettiği mesafede üniversitemizin katkıları elbette gözardı edilemez. Türkiye'nin jeo-politik konumu, Doğu Batı arasında geçiş yolu olma özelliği, kültürel zenginliğinin de kaynağıdır. Bu kültürel zenginlik, aynı zamanda üniversitemize ve bilim adamlarımıza önemli bir bilimsel sorumluluk da getirmekte ve kültürel zenginliklerin bilim ışığı altında ortaya çıkarılması, incelenmesi ve gelecek kuşaklara miras bırakılması görevini de yüklemektedir.

İran, ülkemizin doğu komşusu olmasının ötesinde coğrafyasında yoğun olarak Türklerin yaşadığı ve ciddi tarihî geçmişimiz olan bir ülkedir. Bu anlamda İran, Erzurum'umuz için ayrı bir önem arz etmektedir. "Tarihî İpek Yolu" üzerinde yer alan Tebriz ve Erzurum, günümüzde de tarihî geçmişlerinin gereğini yerine getirmektedirler. Tarihte Tebriz'den gelen kervanların "Tebriz Kapı" adıyla bilinen mevkide ilk konaklamayı yaptıkları ve "Tebriz Kapı" isminin, resmîyette olmasa da halkın dilinde, hâlâ canlılığını koruduğunu hepimiz bilmekteyiz.

Bu yakın ilişki beraberinde kültürel geçirgenliği de getirmiştir. Folklorik değerlerdeki birçok unsurun her iki coğrafyada da sadece çok küçük ağız farklılıkları ile yaşadığını görmek kanaatimce bu etkileşimin tezahürüdür. Bu cümleden olarak, Erzurum'un güzel türkülerinden biri olan "Sarı Gelin" isimli türküyü Tebriz ağızıyla dinlediğinizde de aynı hazzı duyacağımıza şüphe yoktur.

Türk Edebiyatı Dünyası içinde, geniş bir yere sahip olan İran Türk Edebiyatı'nın öneminin gerektiği şekilde bilim çevrelerinde ele alındığını söyleyebilmek ne yazık ki pek mümkün değildir.

İşte bu nedenle Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi'nin değerli bilim adamlarından Yard. Doç. Dr. Ali Kafkasyalı'nın, "İran Türk Edebiyatı Antolojisi" isimli altı ciltlik bu akademik eseri, büyük bir anlam ifade etmektedir. İran Türk Edebiyatı'nı, tarihî geçmişini, siyasal ve sosyal yapının edebiyata olan etkilerini, bilimsel kaynaklarla besleyerek, duru, akıcı bir dil ve elden geldiğince titiz bir çalışma ile ortaya koyan Sayın Ali Kafkasyalı'nın bu alandaki boşluğu doldurma yolunda sağlam bir temel atmış olduğunu ve

kendinden sonra bu konuda yapılacak çalışmalara bilimsel bir kaynak sunduğunu söylemek bizim için övünç vesilesidir.

Üniversitemiz dolayısıyla Fakültemiz, ağdaş bir anlayışla, her türlü bilimsel çalışmanın hem itici gücü ve hem de izleyicisi olma yolundaki kararlılığını bundan böyle de devam ettirecektir.

Yard. Doç. Dr. Ali Kafkasyalı'nın yayımlanmış yedinci eseri olan "İran Türk Edebiyatı Antolojisi" adlı bu altı ciltlik bilimsel eserinin niversitemiz yayınları arasında yer almasının engin gururunu duyuyor, değerli ğretim yemize bundan sonraki çalışmalarında da sonsuz başarılar diliyorum.

Prof. Dr. Samih BAYRAKÇEKEN
Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Dekanı

ÖN SÖZ

İran Türk Edebiyatı Antolojisi adlı bu eseri kaleme alırken hareket noktam; Ulu Önder Atatürk'ün “.. **bizim dili bir, inancı bir, özü bir kardeşlerimiz vardır... Onların bize yaklaşmasını bekleyemeyiz. Bizim onlara yaklaşmamız gerekir.**” sözlerindeki derin manayı yüreğimde hissetmemdir.

Tarihî olayların böldüğü ve bugün İran coğrafyasında yaşayan, bizimle dili bir, inancı bir, özü bir, kardeşlerimizle ortak edebiyat, tarih, kültür ve sanat beraberliğimizi mümkün olduğunca bilimsel titizlikle ele alarak, hem ulu önderin işaret ettiği gibi onlara yaklaşmayı, hem de Türk Dünyası içinde önemli bir yeri olmasına rağmen, hakkettiği şekilde incelenmediği kanaatinde olduğum, İran Türk edebiyatı ve edebî şahsiyetlerini hem ülkemize hem de bütün Türk Dünyası'na daha yakından tanıtmayı hedefledim.

Bu eserimizde ortak edebî kaynaklarımız olan Bengütaş Edebiyatı, Dede Korkut, Koroğlu, Ahmet Yesevî, Yunus Emre, Karacaoğlan, Hacı Bektaş Veli, Ali Şîr Nevâî, Mahmut Şebüsterî, Kadı Darîr, Kadı Burhanettin, Fuzûlî, Şehriyâr gibi şahsiyetlerden ve onların eserlerinden yola çıkıp, Türk Dünyası ile İran Türkleri arasında sağlam bir köprü oluşturarak, İran Türklerinin bilinen en eski dönemlerinden günümüze kadar olan edebiyat varlıkları ve bu sahada eser veren edebî simalar ele alınmıştır.

İran Türk Edebiyatı, diğer bir yaygın adı ile İran Azerbaycanı Türk Edebiyatı, denilince: Yüzyıllarca aynı siyasî çatının altında yaşamış, Dağıstan, Gürcistan içlerinden, Doğu Anadolu, Kerkük, Musul, Kum, Tahran, Meşhed, Horasan çizgisinden Türkmenistan içlerine kadar olan büyük bir coğrafyada yaşayan ve çoğunluğu Azerbaycan Türkçesi ile konuşan Türklerin, edebiyatı akla gelmektedir.

Büyük Azerbaycan, 1828 Türkmençay Antlaşması ile Rusya ve İran arasında taksim edilmiş, Azerbaycan'ın kuzey kısmı Rusya'ya, güney kısmı ise İran'a bırakılmıştır. İki farklı kültür ve iki farklı sistemin egemenliğinde kalan bu Türk boyu, edebiyat alanında, iki ayrı kolda gelişimini sürdürmüştür. Bu durum göz önüne alınarak 1828 Türkmençay Antlaşması'ndan öncesi, bir bütün olarak incelenip değerlendirilen bu bölge edebiyatı, anılan tarih ve antlaşmadan sonra, tarihî oluşumlar da göz önüne alınarak, İran Türk Edebiyatı sahasında ele alınmıştır.

Diğer bir husus, sıra takibinde, edebî şahsiyetlerin doğum tarihleri, esas alınmıştır.

Eserin hazırlanma safhasında defalarca Fransa, İtalya, Yunanistan, Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan ve İran'a gidilerek hiç de kolay olmayan şartlarda çeşitli kaynaklardan yararlanılmıştır. Kuzey Azerbaycan Türkleri Kiril (Rus) alfabesi, İran Türkleri ise Arap Alfabesi kullanmaktadırlar. Antolojiye

dahil edilen bilgiler ve metinlerin tamamına yakını bu alfabelerle yazılmış eser ve dokümanlardan aktarılmıştır. İran Türklerini oluşturan Azerî, Kaşkaî, Karapapak, Türkmen, Horasan... Türklerinin eserlerinin şive özelliklerine sadık kalmak için transkripsiyon işaretleri kullanılmıştır.

Gırtlaktan çıkan, hırıltılı “h”, “{” harfi ile ({an, a{tarmağ);

Damağın arka tarağından çıkan kalın “g”, “ğ” harfi ile (ğayın, ğı, ğonca, gem (gam));

“K” sesi önüne kalın sesli gelince de “ke” sesini vermesi için “k” harfi ile; (Bakı, ğabağk);

Kapalı “e”, “é” (vér); açık “e” (gel) ise “e” harfiyle gösterildi.

Tek bölümden meydana gelen birinci ciltte, hâlihazırda İran Türkleri arasında canlı bir şekilde yaşayan halk edebiyatı ürünlerine (laylalar/ninniler, nazlamalar, okşamalar, bayatılar/mâniler, bilmeceleler, tekerlemeler, yanılmaçlar, efsaneler, masallar, çocuk oyunları, koşmacalar, latifeler, kıssalar, halk hikâyeleri, ata sözleri, emek ve mevsim nağmeleri, holavarlar/çiftçi türküleri ve eski dönem İran Türk Edebiyatı ürünlerine yer verilmiştir.

Yine tek bölümden meydana gelen ikinci ciltte, VII. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar, bu coğrafyada doğup büyümüş veya eserleri ile bu bölge insanlarına hizmet etmiş Türk şair ve ediplerinin biyografilerine ve eserlerine yer verilmiştir.

Üç bölümden meydana gelen III. ciltte ise, birinci bölümde, ”Şairler ve Şiirleri”, ikinci bölümde “Yazarlar ve Eserleri”, üçüncü bölümde de “Tiyatro Edebiyatı (Drama)” ürünlerine yer verilmiştir.

Her biri ikişer bölümden meydana gelen IV., V. ve VI. ciltlerde ise XIX yüzyıldan günümüze kadar, yine bu coğrafyada yaşamış ve yazmış Türk şair ve ediplerinin biyografilerine ve eserlerine yer verilmiştir.

Elden gelen bütün bilimsel titizliğin gösterildiği bu eserde, şayet gözden kaçan yanlışlıklar ve eksiklikler var ise okuyucularımın bunları hoş görüşle karşılayacaklarını umarım.

Eseri yayıma hazırlarken, yardımlarını gördüğüm, Yüksek lisans ve lisans öğrencilerimden, Hamza Kolukisa, Rasim Memmedov, Akif, Abdullayev, Elçin Ağayev, Anar Aliyev, Zaur Orucov, Ragıp Uçar, Reşat Aliyev, Ümran Ekinci, Gültekin Yeni ve Beşir Aliyev’e teşekkür ederim.

Dört yıl boyunca her günümün çok önemli bir kısmını alan bu eserin hazırlık safhasında sabrını hiç eksik etmeyen, hakkını inkâr edemeyeceğim eşime ve çocuklarıma şükranlarımı sunarım.

Eserimin yayımı safhasında biç bir yardım ve desteğini esirgemeyen Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Sayın Samih BAYRAKÇEKEN Beyefendi’ye teşekkürü bir borç bilirim.

Nihayet bu eseri okuyucularla buluşturarak ona hayat kazandırmak üzere, Atatürk Üniversitesi yayımları arasında yer almak gibi bir onuru eserimden esirgemeyen değerli Rektörüm Prof. Dr. Yaşar SÜTBELAZ Beyefendi’nin katkıları hertürlü takdirin üzerindedir.

21 Mart 2002 - Erzurum

Yard. Doç. Dr. Ali KAFKASYALI

İRAN TÜRK EDEBİYATI (I)

Orta Asya'nın sinesinde kök salıp boy veren Türk soyu, ilâhî kudretin verdiği fırsat, arzu ve azimle dünyanın dört bir yanına dal budak salmıştır. Nice iklimde ocak kurmuş nice coğrafyada vatan tutmuştur. Kimi yerlerde obalar, oymaklar, kimi yerlerde devletler, imparatorluklar... Gittikleri her yere Türk soyunun kültür, medeniyet ve hizmetlerini sunmuşlardır. Bugün Türk medeniyetinin ve kültürünün izlerini ta Çin ortalarından Avrupa içlerine kadar, Yemen sahillerinden Sibiryah sahillerine kadar mühür mühür, mısra mısra görmekteyiz. Başka bir deyişle, Türk medeniyetinin izlerini, bu kültürü bu medeniyeti tadan, Türk soyunun sayesinde hayat bulan her yerde, kitap kitap, destan destan, nakış nakış görmekteyiz.

Dünyanın en büyük ve en uzun ömürlü devletlerini kurarak asırlarca dünya medeniyetine ışık saçan ve insanlığa nizam veren Türk milleti, bugün yedi bağımsız Türk devleti ve onlarca muhtar cumhuriyet hâlinde dünya sahnesinde bulunmaktadır. Nice Türk vatani da üzerinde yaşayan milyonlarca Türk nüfusuyla birlikte her türlü haklarından mahrum olarak çeşitli devletlerin hakimiyetleri altındadırlar. Batı Trakya'dan Gagauzya'ya, Kerkük Musul'dan Doğu Türkistan'a, Yakutistan'dan İran coğrafyasına kadar birçok Türk vatanının Türk evlatları, bağımsızlıktan yoksun olarak yaşamaktadırlar.

Ne iyi ki, dünyanın en kadim milletlerinden olan Türk milletinin bu asil evlatları, aslî özellikleri ve millî güzellikleri sayesinde, her türlü baskı ve engellemelere rağmen dillerini, edebiyatlarını, kültürlerini bütün canlılığı ile yaşatmaktadırlar. Üsküp, Kosova düğünlerine katıldığımızda; Gagauz, Kırım kahvelerine gittiğinizde; Kazan, Çeboksarı pazarlarında dolaştığımızda; Kerkük, Musul, Tebriz sokaklarında gezdiğinizde, kendinizi Ankara'da, Erzurum'da, Konya'da, Şanlıurfa'da, Trabzon'da hissedersiniz. Bu kadim Türk vatanlarının kahraman evlatları, büyük bir şuur ve büyük bir gayretle, her şeye rağmen, bütün değerlerini korumaktadırlar.

Otuz milyondan fazla Türk'ün yaşadığı en eski Türk vatanlarından birisi olan İran coğrafyası, halkın ifadesiyle Güney Azerbaycan, Horasan, diyârlarında da durum aynıdır. Türk dili, Türk kültürü, Türk edebiyatı, Türk musikisi, Türk töresi bütün incelikleriyle, bir yağız delikanlının kalp atışı gibi, dipdiri burada yaşamaktadır.

İran Türkleri

İran Türkleri, doğuda Hazar Denizi ve Türkmenistan, kuzeyinde Aras nehri, batıda Türkiye ve Irak ile çevrili olan, güneyde Tahran havalisine kadar uzanan bu en eski Türk yurdunda yaşamaktadırlar. Tebriz, Astara, Bicar, Culfa, Esterebad, Erdebil, Enzeli, Gümüštepe, Har, Hoy, Halhal, Hemedan, Makü, Mahabad, Meşhed, Meraga, Merend, Reşt, Save (Nagade), Selmas, Songur, Soğukbulak (Mahabat), Sulduz (Nagade), Urmiye, Zencan, Zerend, Kerec, Kazvin, Veramin gibi Türk şehirleri buradadır.

Bazı tarihçiler, bu coğrafyaya Türkler'in M.Ö. VII. yüzyılda Sakalar'ın seferleri sırasında geldiklerini ve hakim zümreyi teşkil ettiklerini, asıl imar ve iskânının ise XI. asırda Selçuklular ve XIII. asırda İlhanlılar döneminde gerçekleştiğini ileri sürmektedirler. Selçuklular ve İlhanlılar döneminde bilhassa İlhanlılar'ın şuurulu nüfus politikaları sayesinde bütün bu bölge tamamen Türkler'le meskûn Türk vatani olmuştur.¹

Bazı tarihçiler ise İran'ın tamamının milattan 4400 yıl öncesinden Türk yurdu olduğunu ortaya koymaktadırlar. Bu hususta dünyaca ünlü büyük tarihçi Prof. Dr. Mahmut Takî Zehtabî şöyle yazıyor: "Bugün tarihî ilmî kat'î olarak gösterir ki, Hind-Avrupa dilli Parslar'ın on göbilesi ilk def'e milattan 900 il evvel şerğ tarafından İran felatına gelmiş ve İlâm şehzadelerinin hakimiyeti altında olmuş çağdaş Fars ve Kirman eyaletlerinde, İlâm Hükümeti'nin icazesıyla, yurd salıb, yaşamışlar. Onlardan tekriben 3500 il evvelden Türkler İran erazilerinde medeniyetler ve hükümetler yaratmışlar."²

Ebülğazi Bahadır Han da "Türklerin Soy Kütüğü" olan "Şecere-i Terakime" adlı eserinde bu bölgenin Türklüğü ile ilgili şöyle diyor: "Oğuz Han'ın zamanından tâ Çingiz Han zamanına kadar Tin ve İtil ve Yayık, bu üç suyun yakasında Kıpçak'tan başka il (él) yok idi. Dört bin yıla kadar o yerlerde oturdular. Onun için o yerlere Deşt-i Kıpçak derler."³

Ebülğazi Bahadır Han'ın dediği ve Zehtabî'nin tespit ettiği gibi gerçekten sadece Azerbaycan değil İran'ın tamamı tarih boyunca Türk vatani olmuştur. Farslar İran'a Türkler'den 3500 yıl sonra gelmişlerdir:

Diğer yandan ciddî tarihî kaynaklarda, İran'da Farslar tarafından sadece 4 devletin kurulduğu gösterilmektedir.

1. İranî Perslerden Akamenis Devleti ..	M.Ö. 559 - M.Ö. 330,
2. İranî Perslerden Sasanî Devleti	M.S. 226 - M.S. 652,
3. İranî Fars Pehlevî Rejimi	1925 - 1979,
4. Fars İran İslâm Cumhuriyeti	1979 - günümüze.

¹ İslâm Ansiklopedisi, "Azerbaycan" maddesi, M.E.B. Yay., İstanbul, 1979. c. 2, s. 97; Rafael, Blaga, İran Halkları El Kitabı, 1997, s. 88 (Bu kaynaktaki şöyle deniyor: "İran'da Türklerin sayıca ilk sıralara tırmanmalarında en önemli aşamayı Oğuzların Kınık boyundan olan Selçuklular Devri oluşturur.").

² Prof. Dr. Mahmut Taki Zehtabî, İran Türkleri'nin Eski Tarihi, Tebriz-1378 (M. 2000),s.1.

³ Ebülğazi Bahadır Han, Şecere-i Terakime, Türklerin Soy Kütüğü, Hazırlayan: Muharrem Ergin, Tercüman 1001 Temel Eser, s. 32.

Bu İranî Fars devletler, toplam 726 yıl iktidarda olmuşlardır. Akamenis Devleti'nin kuruluşundan günümüze dek süren 2555 yılın geri kalan kısmı yani 1829 yıl boyunca İran, diğer İranî devletler, Yunanlı, Arap ve özellikle Türk devletlerinin hakimiyeti altında bulunmuştur.⁴ Romalılar ve Araplar'ın çok uzun sürmeyen hakimiyetleri bir kenara koyulursa, görülür ki İran, tarih boyunca, Türk hakimiyetinde bir Türk devleti olarak yaşamıştır.

Saka, Part (Arsak), Gazneli, Büyük Selçuklu, Harzemşah, Moğol-İlhan, Celayir, Timur, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safevî (1500-1735), Avşarlar (1735-1796), Kaçarlar (1794-1925) tamamen birer Türk devletleridir.

Diğer yandan İran'da, şimdi de olduğu gibi, Türk nüfusu her zaman çoğunlukta olmuştur. Safevîler döneminde İran nüfusunun % 35'ini Azerî Türkleri oluşturmaktadır.⁵ Fars nüfusu ancak % 32'dir. Fars nüfusu İran'da hiçbir zaman % 32'den yukarıya çıkamamış, her zaman azınlıkta kalmıştır.

Diğer bir husus, İran nüfusunun % 43'ü kırsal yerleşim yerlerinde yaşamaktadır. % 10'u hâlâ göçebe hayatı sürer.⁶ Bu göçebe insanların tamamına yakını Türklerdir. Diğer yandan İran resmî verilerinde ve genellikle bu verilere dayanarak yayın yapan dış basında, İrandaki Türkler sadece Azerîlerden ibaret gösteriliyor.⁷ Afşarlar, Bahtiyarîler, Halaçlar, Sava Türkleri, Hemadan Türkleri, Huzistan Türkleri (Eşgan Türkleri), Kaçarlar, Karapapaklar,⁸ Türkmenler, Özbekler, Şahsevenler, Kayarlar, Kaşkaylar⁹ gibi Türk boyları ile obalar halinde yaşayan göçebe Türkler bu yüzdeye katılmıyor. Bütün bu Türk boyları Fars nüfusundan sayılıyor. Ayrıca Ermeni, Çingene, Rum, Arap, Yahudi, Asurî, Aramî unsurlar da Fars nüfusundan sayılmaktadır. "Diğer yandan Batı Azerbaycan'ın Peçenek soyundan olan yerleşik Karapapaklar'ı komşuları Mamaş Kürtleri'nin etkisiyle büyük ölçüde kürtleşmişlerdir. Bunlar Sünnî mezhebine geçmişler, Kürtler gibi giyinmektedirler ve Azerî ile Kürtçe karışımı bir dil konuşmaktadırlar."¹⁰ Farslar bu Türkler'i de Fars yüzdesine katmaktadırlar.

İran coğrafyasında yaşayan bütün bu Türk boylarının nüfusları gerçek bir şekilde tespit edilip toplandığında ülke nüfusunun çoğunluğunu teşkil ettiği görülmektedir. Tarihte de böyle idi şimdi de böyledir.

İran'da birçok Türk boyu bir arada yaşamaktadır. Bunların belli başlıları şunlardır: Afşarlar, Ağaçerililer, Bayatlar, Bahtiyarîler, Bocağcılar, Halaçlar, Horasanîler, Kaçarlar, Kaşkayîler, Karapapaklar, Kengerliler, Karadağlılar,

⁴ Rafael, Blaga, İran Halkları El Kitabı, 1997, s.11.

⁵ A.g.e. s. 93.

⁶ Özey, Ramazan, Dünya Denklemine Ortadoğu, Öz Eğitim Yay., İstanbul-1997, s. 268.

⁷ "Le Monde", Paris, Vendredi 8 Mars 1996.

⁸ Özey, Ramazan, Dünya Denklemine Ortadoğu, Öz Eğitim Yay., İstanbul-1997, s. 268.

⁹ Mehmed Emin Resulzâde, İran Türkleri, Türk Yurdu, c. I, Sayı: 4, s. 110; Dünyada Türkler, Margaret Bainbridge-Pierre Oberlin, (Türkçesi: Mehmet Harmancı), Say Yay., İstanbul-1995, s. 149.

¹⁰ Dünyada Türkler, Margaret Bainbridge-Pierre Oberlin, (Türkçesi: Mehmet Harmancı), Say Yay., İstanbul-1995, s. 151.

Karayiler, Karaçorlular, Kazaklar, Özbekler, Pamseler, Şahsevenler, Timurtaşlar, Türkmenler...¹¹

İran Türkleri, Azerbaycan da dahil, en parlak dönemini, 12 yaşında tahta geçen Şah İsmail ile başlayan Safevîler¹² devrinde yaşamıştır. En kötü çağlarını ise Kaçarlar ve Pehlevîler döneminde geçirmiştir.

İran Türklüğü, Türk Dünyası'nın en merkezî yerinde bulunmaktadır. Onun, Orta Asya, Uzak Doğu, Orta Doğu, Anadolu, Kafkasya Türklerinin yüzyıllarca geçit yolu üzerinde bulunması sanatının ve kültürünün bütün Türk Dünyası'nın sanatının ve kültürünün hülâsası şeklinde olmasını sağlamıştır. Üstelik yer kürenin güzel bir ülkesi olması ve dünyanın önemli bir kavşağında bulunması, zengin maden kaynaklarına sahip olması, ticaret yollarının güzergâhında yer alması, güzel tabiata ve hoş bir iklime sahip olması, onun yüzyıllar öncesinden bedîî medeniyetinin gelişmesine imkân sağlamıştır. Tabî ki, bu gelişmişliği ve güzelliği sebebiyle başı belâdan da kurtulamamış, sürekli ihtiraslı milletlerin dikkat merkezinde olmuştur.

1828 Türkmençay Antlaşması'na kadar İran'ın Türk bölgeleri, bilhassa Azerbaycan, birçok kere çeşitli millet ve devletlerin işgaline uğramış, hanlıklara bölünmüş parça parça olmuşsa da yine genelde bir bütünlük arz etmiştir. Fakat 1828 Türkmençay Antlaşması'yla bütün bu bölgede yaşayan Türkler ve vatanları iki yere bölünmüş ve iki ayrı milletin hakimiyeti altına girmiştir. Aras'ın kuzey tarafı yani Kuzey Azerbaycan Ruslar'ın; Aras'ın güney tarafı ise İran'ın hakimiyetine girmiştir. Hâl böyle olunca biz İran Türk Edebiyatı'nın 1828 yılına kadar yani XIX. yüzyılın başlarına kadar olan kısmını Azerbaycan ile birlikte ele alacağız. 1928 yılından sonraki dönemini ise "**İran Türk Edebiyatı**" adı altında işleyeceğiz.

Azerbaycan ve İran Türklerinin vatanı olan bütün bu bölgeler, defalarca Romalılar, Farslar, Araplar, Ruslar tarafından istilâlara, yağmalara maruz kalmıştır. Dıştan gelen saldırılar durunca da iç çekişme ve didişmeler sürüp gitmiştir. Nice yer üstü ve yer altı zenginlikleri, kültür, tarih, edebiyat hazineleri çalınmıştır, yağmalanmıştır. Bu acı durum Büyük İskender'den itibaren devam etmiştir. "Arda Virefnâme", "Tansar'ın Mektupları" ve Arap tarihçisi Mesûdî'nin "Mürüc'üz-Zeheb" adlı eserlerinden öğreniliyor ki, İskender, Azerbaycan'ı işgal edip İstehr şehrine girdiğinde, çok kıymetli olan ve halkın büyük rağbet gösterdiği meşhur şair ve din ulusu Zerdüşt'ün, 12 bin inek derisi üzerine yazdığı eserine el koymuş, bu eserin tıp, felsefe ve astroloji bölümlerini tercüme ettirerek ülkesine gönderdikten sonra eserin tamamını yakmıştır.¹³

¹¹ Mehmed Emin Resulzâde, İran Türkleri, Türk Yurdu, c. I, Sayı: 4, s. 108; İslâm Ansiklopedisi, "Azerbaycan" maddesi, M.E.B. Yay., İstanbul, 1979. c. 2, s. 91; Özey, Ramazan, Dünya Denklemine Ortadoğu, Öz Eğitim Yay., İstanbul-1997, s. 268; Ali Rıza Sarrafî, "İran Türkleri'nin Dili ve Türk Folklorunun Araştırılmasındaki Sorunlar", Uluslar Arası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı (Bildiri), 26-28 Mayıs 2000-İçel.

¹² İslâm Ansiklopedisi, "Safevîler" maddesi, M.E.B. Yay., İstanbul, 1979. c. 2, s. 54.

¹³ E. Seferli, T. Yusifov, Gedim ve Orta Esrler Azerbaycan Edebiyatı, Maarif Neşriyyatı, Bakı-1982, s.11.

Bugün dünyanın çeşitli kütüphanelerinde bulunan Azerbaycan Türkleri'ne ait eserler de açıkça gösteriyor ki Azerbaycan'ın zenginlikleri nice defa talan edilmiştir.

Buna rağmen Azerbaycan ve İran Türkleri çok büyük medenî gelişmeler göstermiş, çok köklü kültür ve medeniyet merkezleri oluşturmuştur. Bakü, Tebriz, Gence, Erdebil, Şeki, Kazak, Berde, Nahcivan, Urmiye, Şemkir, Şamahı, Marağa, Meşhed, Beylegan, Halhal, Sava gibi edebî, medenî kültür merkezleri yüzyıllarca dünyaya ilim ve kültür saçmıştır.

Aslında biz Türkler millet olarak, Mirza Alekber Sabir'in ifadesiyle "Bir şey-i ecibiz, ne bilim, bir tühefiz biz!"¹⁴ Tarifi imkânsız bir milletiz. Kendi kültürel değerlerimize, edebî ve tarihî zenginliklerimize karşı gösterdiğimiz ilgisizliği herhâlde bizden başkası gösteremez. Yine merhum Sabir'in "Fahriye" (Övgü) adlı şiirinde dediği gibi:

"Turanlılarız, âdiyyi şuğl-i selefiz biz!
Öz gövmümüzün başına engel kelefiz biz!"¹⁵

Devrin tarihî olaylarını detayları ile yansıtan büyük Türk destanlarının parçalarını ancak Çin, Fars, Arap kaynaklarından temin edebiliyoruz.

VIII. yüzyılın başlarında yazılan meşhur "Bengütaş Edebiyatı"nı, başka bir ifade ile atalarımızın mezar taşlarını, en şaşaalı, en imkânlı dönemlerimizde okumamışız. Bin yıl sonra Avrupalı ilim adamları "Danzigler", "Messerschimidtler", "Radlofflar", "Thomsenler" okumuşlardır.

Mehmet Fuat Köprülü'nün "Bütün Türk edebiyatını terazinin bir gözüne, Dede Korkut Kitabı'nı da öbür gözüne koysanız, Dede Korkut Kitabı ağır basar." dediği, Türk Dünyası'nın şah eseri "Dede Korkut Kitabı"na karşı öyle bir vefasızlık örneği göstermiş ki, bu muhteşem eser kocaman Türk Dünyası'nda sığacak bir mekân bulamamış da, tâ Diresden'de bir Hristiyan din adamının özel kütüphanesine sığınmıştır.

Ancak Türkiye Türkleri gibi Azerbaycan ve İran Türkleri de çok geç de olsa Bengütaş Edebiyatı hakkında ciddi çalışmalar başlatmışlardır. (Bkz. Eski Dönem İran Türk Edebiyatı)

Türk Dünyası'nın en önemli kavşak noktalarından birisinde bulunan bu bölge insanları, Bengütaş Edebiyatı'nı iyi bildikleri gibi bu edebiyatın bedîî kökü üzerinde de Türk Halk ve Türk klâsik edebiyatlarını geliştirmişlerdir. Elde mevcut bulunan Dede Korkut Kitabı gibi eserler bu coğrafya Türklerinin çok seviyeli bir edebiyat yolu izlediklerini gösteriyor.

Bütün halklarda olduğu gibi Azerbaycan halkının bedîî fikrinde de ilk önce mitolojik tasavvurlar ve sözlü edebiyat ürünleri meydana çıkmıştır.

Azerbaycan ve İran Türkleri edebiyatının, Anadolu Türk edebiyatı da dahil bütün Türk halklarının edebiyatından kuvvetli ve zengin tarafı, köklü ve

¹⁴ M. E. Sabir, Hophopnâme, Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı, Bakı-1962, s. 78.

¹⁵ Biz Turanlılarız, selefimizizi sürekli sıkıntıya sokarız ve kendi milletimizin başına iplik yumağı gibi engel oluruz. (M. E. Sabir, Hophopnâme, Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı, Bakı-1962, s. 76.)

gelişmiş bir halk edebiyatı geleneğine sahip olmasıdır. Eski devirlerde **ozan**, sonradan Uygur ve Moğolların tesiri ile **bahşı** ve daha sonraları İslâmî kültürün tesiri ile **âşık** adını alan halk şair ve çalgıcıları, göçebe Oğuzlar arasında eskiden beri var olan zengin halk edebiyatı an'anesini canlı bir şekilde devam ettiriyorlardı. Moğol istilâsından sonra İran ve Güney Kafkasya sahalarına yeni Oğuz kabilelerinin gelmesi, bu geleneğin daha da kuvvetlenmesine sebep olmuştur.¹⁶ Bu köklü sözlü edebiyat ve âşıklık geleneği Horasan illerinde ve Astarabad Türkmenleri arasında olduğu gibi İran, Irak ve Doğu Anadolu Oğuzları arasında da bütün canlılığı ile yaşayıp, günümüze kadar gelmiştir.

Tabii ki, bu öz ve sade Türk ozan geleneği zamanla İslâm kültüründen de payını alarak, Korkut Ata'nın sözünde ve kopuzunda yankılanarak Dede Korkut Ozan Geleneği'ne dönüşmüştür. Ozanlarımız, "Ağız açıp över olsam üstümizde Tanrı güzel."¹⁷ diyerek söze başlar olmuşlardır. "Dedem Korkut gelip destan söyledi, deyiş dedi. Bu destan Deli Dumrul'un olsun, benden sonra alp ozanlar söyleyin, alını açık cömert erenler dinlesin" demiştir.¹⁸ Segrek, uyuduğu yerden sıçrayarak kalkıp, kılıcını çektiğinde "hasmı'nın elinde kopuzu görünce: "Bre kâfir, Dedem Korkut kopuzu hürmetine çalmadım, eğer elinde kopuz olmasaydı ağabeyimin başı için seni iki parça kılardım"¹⁹ der.

Fars ve Arap kültürünün tesirinden halkını korumak ve onların edebiyat ve musikilerine karşı kendi edebiyat ve musikilerini geliştirme gayreti içerisinde olan Türk han ve hükümdarları ozan/âşık geleneğini devamlı korumuşlar ve halk edebiyatı geleneğine çok önem vermişlerdir. Bununla da destan döneminden halk hikâyelerine geçişte köprü vazifesi gören Dede Korkut Hikâyeleri'nden halk hikâyelerine geçilmiştir. Kurbanî, Abbas ve Gülgez, Âşık Garip, Koroğlu hikâyeleri ardı ardına halk arasında dolaşmaya başlamıştır.

Diğer yandan hece vezni ile şiir yazma geleneğine, halk edebiyatı nazım türlerine ve halk müziğinin gelişmesine büyük önem gösterilmiştir. Çeşitli Türk boylarının adını taşıyan, Bayatî, Geraylî, Avşarî, Varsağî nazım ve musiki şekilleri öyle bir sağlam temele oturtulmuştur ki, günümüze kadar gelebilmişlerdir.

"İnsanın kişiliği dilinin altındadır." demiş atalarımız. Bir halkın, bir milletin özgün hasletleri de onun dil ürünlerinde saklıdır. Başka bir ifade ile bir halkın millî kimliği onun tabii edebiyat ürünlerinde saklıdır. Bu cümleden olarak Türk halk edebiyatı, Türk halkının her yönüyle millî haslet ve hususiyetlerinin aynasıdır. Divan şiirinin çoğunda Türk milletinin millî hasletlerini yeterince bulmak mümkün değildir. Nizami'nin eserlerine başka milletler de rahatlıkla sahip çıkabilmektedir. Dil milletin benliğini belirlemede en önemli öge olduğundan, halkın dilinden uzaklaşmış eserler halktan uzaklaştığı miktarda başkalarının olmuşlardır. Ancak Türk halk edebiyatı, Türk halkının düşünce,

¹⁶ İslâm Ansiklopedisi, "Azerbaycan" maddesi, M.E.B. Yay., İstanbul-1979, c. 2, s. 126.

¹⁷ Muharrem Ergin, Dede Korkut Kitabı, Boğaziçi Yay., İstanbul-1980, s. 17.

¹⁸ A. g. e., s. 127.

¹⁹ A. g. e., s. 196.

yaşayış, dil ve kültür unsurlarını içerdği için onun kimliğidir.

Türk halk edebiyatı, Türk halkının asırlar boyunca büyük bir ortak emekle oluşturduğu zengin bedîî sanat incilerini saklayan kıymetli bir hazinedir. Türk halkının çeşitli zamanlarda oluşturduğu destanlar, masallar, hikâyeler, türküler, ağıtlar, atasözleri, deyimler, bilmeceler, bulmacalar, fıkralar nesilden nesile aktararak günümüze kadar gelmiştir.

Sözlü geleneğe dayanma, diğer sanat dallarıyla ilişkili olma, terbiyevî ve estetik önem taşıma, çeşitli varyantlara sahip olma halkın hayatında meydana gelen her bir önemli hadisenin bedîî ifadesini yansıtır; ses, söz, müzik, oyun, temsil sanatlarını birlikte taşıma gibi önemli özellikleri olan halk edebiyatı birleşimli (sentetik) bir sanattır.

Ninnilerde bestekârlık, ses sanatçılığı, şairlik; nazlamada, psikoloji; destanlarda sosyoloji; orta oyunlarında tiyatrunun bütün hususiyetleri; âşıklık geleneğinde söz, ses, müzik, oyun, hitabet, çalgı... vardır.

Çok zengin tarihî, siyasî, sosyal ve kültürel mirasa sahip olan bu bölge Türklerinin talihini, bölgenin siyasî ve sosyal olaylarından tamamen ayrı düşünmek pek de kolay değildir. Yukarıda da bahsedildiği gibi İran Türklüğü yüzyıllarca sadece Azerbaycan'ın değil bütün İran'ın hakimi olmuşlardır. Bu sebepten İran dahil bütün bu bölgenin sıkıntıları onun sıkıntıları, meseleleri onun meseleleri olmuştur.

İran, tarih boyunca dinî, siyasî ve fikrî zıtlıkların, sapmaların, çatışmaların yaşandığı bir ülke olmuştur. İslâmiyet öncesinde olduğu gibi İslâmiyet sonrasında da çeşitli mezhep ve tarikatlar, yoğun olarak İran'da çatışma sahnesi bulmuşlardır. Diğer yandan İran'ın bir aşiretler ülkesi olmaktan kurtulamaması, onun her zaman istismar edilmesine, güçlü devletlerce kullanılmasına fırsat vermiştir. Bu da yüzlerce ayaklanmanın, isyanın, kavganın, karışıklığın çıkmasına sebep olmuştur. Tabii ki, bütün bu dinî, siyasî, etnik kökenli olaylar İran Türkleri'ni ekonomik, siyasî, sosyal ve kültürel yönden etkilemiş; halkın sanat ve edebiyat ürünlerine yansımıştır.

Hanların, beylerin, "sahibdivan" denilen eyalet vezirlerinin, güdümlü sahte din adamlarının başlarına buyruk hareketleri, zulüm, baskı ve hiyanetleri, halkın sine sesi olan âşıkların, şairlerin sazlarına sözlerine konu olmuş, nice annenin dilinde bayatıya, ağıta dönüşmüştür. Türk Dünyası'nın, elimizde eserleri bulunan, en büyük âşık/şairlerinden birisi olan ve Çaldıran Savaşı sonunda büyük hakan Yavuz Selim tarafından, bazı ilim ve sanat adamlarıyla birlikte, Türkiye'ye getirilen, bilâhare yurduna geri dönen Kurbanî de Türk Dünyası'nın kültürel bereketi bol bu muhitinin insanıdır.

Türk milletinin en belirleyici kültürel kimliği olan Türk halk edebiyatı, Türk Dünyası'nın her yerinde ortak ve benzerdir. Bakıyorsunuz bir ata sözü, bir mani (bayatı/hoyrat), bir bilmece veya bir masal Türk Dünyası'nın hemen her yerinde ya olduğu gibi ya da küçük ağız farklılığı ile kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesi'nde kullanılan "Kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla." atasözü, bütün Türk topluluklarında ağız farklılığı ile aynen kullanılmaktadır:

"Gızım sene déyirem, gelinim sen eşit." (Azerbaycan)

“Kızım hinge eytem, kilennem hin tıngda.” (Başkurt)
“Kızım sana söylerim, gelinim sen anna.” (Gagauz)
“Gızım sanga aydayıng, gelnim sen düş.” (Türkmen)
“Kızım sağan aytaman, kelinim sen tıngla.” (Karakalpak)
“Kelinim sağan aytam, kızım sen tıngda.” (Kazak)
“Keregim sağa aytam, kelinim sen uk.” (Kırgız)
“Kızım sanga aytay, kilinim sen tıngla.” (Uygur)²⁰

Avrupa içlerindeki Gagauz Türklerinin dilindeki manilerin, bilmecelerin benzerlerini hatta aynılarını Anadolu'da, Azerbaycan'da, Doğu Türkistan'da duymak çok kolaydır.

“Yevden çıkar bir gözel,
Yevin etrafın gezer,
Elinde bir konca gül,
Gülünden kendi gözel.”²¹ (Gagauz Türkleri)

"Dama çıkmış bir güzel (Delilo...)
Dammın etrafın gezer (Delilo...)
Elinde bir deste gül (Delilo...)
Kendisi gülden güzel (Delilo...)"²² (Diyarbakır)

"Ezizim gülden gözel,
O {ur bülbülden gözel,
Yâr mene bir gül vérib,
Özü o gülden gözel." ²³(İran Türkleri)

"Dörd ğardaş var,
Her cür ğaçar,
Birbirlerine çatmaz." ²⁴ (Araba)
(İran Türkleri)

"Dört kardaş,
Birbirini kovalar,
Bir türlü erişemeerler.
Nedir o?"²⁵ (Arabanın tekerlekleri)

²⁰ Şükrü Elçin, Halk Edebiyatına Giriş, Akçağ Yay., Ankara-1993, s. 639.

²¹ H. Güngör, M. Argunşah, Gagauz Türkleri, Tarih-Dil Folklor ve Halk Edebiyatı, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara-1991, s. 172.

²² Selçuk Yıldırım, Besim Akkuş, Cinuçen Tanrıkorur, Orta Okullar için Müzik, M.E.B. Yay., Ankara - 1989, s. 30.

²³ Cenubî Azerbaycan Edebiyatı Antologiyası, Elm Neşriyyatı, Bakı-1994, c. IV, s. 371.

²⁴ a.g.e., Bakı-1983, c. II, s. 539.

(Gagauz Türkleri)

Şu birkaç örnek bile gösteriyor ki, Türk halk edebiyatı dünyanın neresinde olursa olsun, katıksız karışsınız Türk halkının sesidir, nefesidir.

Diğer bir husus, bütün Türk Dünyası'nda olduğu gibi İran Azerbaycanı'nda da edebiyat ve müzik beşikte başlamaktadır. Çocuk dünyaya gelir gelmez halk edebiyatıyla, halk musikisi ile tanışır. Çocuk kulağının duyduğu ilk sesler arasında bayatılar (maniler), ninniler, türküler yer almaktadır. Yani İran Azerbaycanı'nda da çocuklar ilk olarak halk edebiyatı ile tanışmaktadırlar.

²⁵ H. Güngör, M. Argunşah, Gagauz Türkleri, Tarih-Dil Folklor ve Halk Edebiyatı, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara-1991, s. 97.

İRAN TÜRK HALK EDEBİYATI ÖRNEKLERİ

LAYLALAR (NİNNİLER)

Layla / Ninni: Annelerin veya aile büyüklerinin bebeği uyutmak için onun beşiğinin (salıncak, yüyruk) başında, kendilerine özgü bir ezgiyle okudukları, genellikle mani biçimindeki, nağmelere layla/ninni denir.

İran Türkleri, Azerbaycan, Doğu ve Güney Doğu Anadolu Bölgesi; Suriye ve Irak Türkleri **layla**; Başkurtlar **sengildek yırı**, Kazaklar **besik yırı**, Kırgızlar **aldehy aldehy**, Özbekler **elle elle**, Tatarlar **bişik (bellü) cırı**, Türkmenler **hüvdi**, Uygurlar **elley** derler.²⁶

Ninninin çocukların sağlıklı uyumasında ve büyümesinde önemli rolü vardır. Modern psikoloji, çocukların biteviye seslerle çok rahat bir şekilde uyuyabildiklerini, bu işlevi yerine getiren ninnilerin de bu sebepten çocuk psikolojisine çok olumlu katkılarının olduğunu ortaya koymuştur.

Ninnilerde, annenin inancını, ruhî durumunu, içinde bulunduğu hayat şartlarını, sevgisini bulabilmekte; çocuktan ve çocuğu için beklentileri görebilmekteyiz.

Ninniler annenin bir bakıma kendisiyle hasbihâlidir.

Ninnilerde Türk halkının musikiye ve şiire dolayısı ile sanata karşı olan yüksek meylini de görmekteyiz. Türk insanında müzik ve şiir beşikte başlıyor desek yanlış olmaz. Annenin o güzel ve hazin sesinden nağmeler dinleyerek büyüyen bir çocuğun müziği, edebiyatı ve sanatı sevmemesi her hâlde mümkün değildir.

Avrupa içlerindeki Gagauz Türkleri'nden Yakutistan Türkleri'ne kadar her Türk ailesinde, çocuklu anneleri, beşiğin başında o hazin sesleriyle ninni okurken bulursunuz. Çocuk eğitimine ve çocuk gelişimine çok önem veren İran Türklerinde de durum aynıdır.

İran Türkleri laylalarından birkaç örnek:²⁷

²⁶ Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara-1991, s. 650-651.

²⁷ M. A. Ferzane, Azerbaycan Ƨalg Edebiyyatından Bayatılar, İntişaratı Ferzane, Téhran-1357 (1978), s. 195; Muhammed Mihrab, Adlım Bayatılar, İntişaraâtı Derviş, Bilatarih-Tebriz; Cevad Héy'et, Azerbaycan Şifahî Ƨalg Edebiyyatı, Téhran-1347 (1988), s. 147; Mir Hidayet Hasarî,

Lay lay d dım boyunca,
Baş yadıġa ġoyunca,
Yat sen g l yataġında,
Başım sene doyunca.

Bir g l ekdim boyunca,
İylemedim²⁸ doyunca,
Ömrüm günüm uzansın,
Bu balamın toyunca²⁹.

Lay lay d dım hemişe,
Elin dönüb g m Őe,
Yadıġında g l  i ek,
D Őeġinde ben vŐe.

Lay lay d dım yatınca,
Gözlerem ay batınca,
Z ra amana geldim,
Sen h sıla çatınca.

Balam g dir yatmaġa,
Böyüyüb boy atmaġa,
Seher yuŐusu Şirin,
ġıymıram oyatmaġa³⁰.

Sene n'olubdu bala,
Rengin solubdu bala,
Uyan bir g l, yuŐudan,
Memen dolubdu bala.

Lay lay d dım aġlama,
 reġimi daġlama,
B y  bir ġo  igid ol,
Mene  mid baġlama.

Lay lay d dım adına,

Azerbaycan Folklorundan N muneler, I Bayatılar, Varlık dergisi, T hran-1370 (1991), sayı: 82-3, s. 68-71; Azerbaycan Kl ssik Edebiyyatı Kitap anası, 20 Ciltde,  lm Neşriyyatı, Bakı-1982, c. I, s. 474; Cenubi Azerbaycan Edebiyyatı Antologiyası,  lm Neşriyyatı, Bakı-1981, s. 342; Paşa Efendiyev, Azerbaycan Őifah  T alg Edebiyyatı, Maarif Neşriyyatı, Bakı-1992, s. 221.

²⁸ İyle- : Koklamak.

²⁹ Toy: D ġ n.

³⁰ Oyat- : Uyandırmak.

Hağ yétirsin dâdına,
Boya başa çatanda,
Meni de sal yadına.

Dağların lalasına,
Gözlerin ğarasına,
Analar ğurban olsun,
Öz körpe balasına.

Ğalalar ay ğalalar,
Lâçın orda balalar,
Ana balasın vérmmez,
Meger, gücle alalar.

Dağ başında ğalam var,
Üreyimde yaram var,
Talgın dövleti varı,
Menim de bir balam var.

İğid ğalası ister,
Dağın lalası ister,
Men balamı isterem,
Balam balasın ister.

Menim gül butam oğul,
Etrine banam oğul,
Bir arzum var ürekde,
Toyunu tutam oğul.

Lay lay balam can balam,
Men sene ğurban balam,
Ağlayıban göylümü,
Gel éyleme ğan balam.

Yaylıĝı³¹ kirli balam,
Gelbi fikirli balam,
Tay tuşların³² içinde,
Menim şekilli³³ balam.

Yol üste bulağ ollam,

³¹ Yaylıĝ: Yazma, baş örtüsü.

³² Tay tuş: Akran, eşdaş.

³³ Şekilli: Yakışıklı.

A {aram bulağ ollam,
Sen benim öz balamsan,
Özüm göz gulağ ollam.

Balam bir soyun görüm,
Servi tek boyun görüm,
Tanrı'dan arzum budur,
Balamın toyun görüm.

Men âşığ ğuzu ğurban,
Ğoç ğurban ğuzu ğurban,
Her seher³⁴ boyun görsem,
Keserem ğuzu ğurban.

Men âşığ ğuzu ğurban,
Ğoç ğurban ğuzu ğurban,
Ğurban ğabul olmasa,
Ğoy anan özü ğurban.

Bir ses gelir éllerden,
Şirin şirin dillerden,
Tanrı balamı sa {la,
Ağır aylar illerden.

ıırdacasan mezesen,
Sen her gülden tezesen,
Ğurban olum o güne,
Ayağ tutub gezesen.

Lay lay dédim bile sen,
Düşmeyesen dile sen,
Boya bu {una çatıb,
Oynayasan gülesen.

Balamı tanıram men,
Her sözün ğanıram³⁵ men,
Yu {uda ah çekende,
Od tutub yanıram men.

Bala ömrün ço { olsun,
Göylün gözün to { olsun,
Sene lay lay çağırım,

³⁴ Her seher: Hangi gün.

³⁵ Ğan- : Anlamak.

Düşmenlerin yo { olsun.

Dağlar gül çiçek olsun,
Yarpağı léçek³⁶ olsun,
Bir bala görsedin ki,
Balamdan göyçek olsun.

Ėızıl gül bağı olsun,
Bağlar oylağı olsun,
Tanrı'dan arzum budur,
At minen çağın olsun.

Ėurbanın Ėuzu olsun,
Ėuzunun yüzü olsun,

³⁶ Léçek: Taç yaprak, üçgen şeklinde baş örtüsü.

Ėuzudan ġurban olmaz,
Ėoy anan özü olsun.

Ba ġçalar baġa dönsün,
Baġım yaylaġa dönsün,
Birce kelme din³⁷, danış,
Üreyim daġa dönsün.

Balam oynur yatmayın,
Sözüne söz ġatmayın,
Lay lay deyin balama,
Yatarsa oyatmayın.

Balam yatır beşikde,
Bülbül o ġur eşikde,
Sen yat yu ġun algilen,
Men durmuşam keřikde³⁸.

Évinde eşiyinde,
Yat ġuzum beşiyinde,
Bir men, bir dan ulduzu,³⁹
Durmuřuġ keşiyinde.

Anan tél düzür sene,
Bacın ġül bezer sene,
Tanrı'dan ehdim budur,
Deymesin nezer sene.

Lay lay bülbülüm lay lay,
Sarı sünbülüm lay lay,
Ba ġçalarda ġül ço ġdur,
Bir ġızıl ġülüm lay lay.

A lay lay ġuzum lay lay,
Ayım ulduzum lay lay,
Sen hâsıla çatınca,
Her derde dözüüm lay lay.

A lay lay ġülüm lay lay,
Ėülüm bülbülüm lay lay,

³⁷ Din- : Konuşmak, söylemek.

³⁸ Keşikde durmak: Bekçiliġini yapmak, korumalıġını yapmak.

³⁹ Dan ulduzu: Tan yıldızı.

Böyü senin sâyende,
Men de bir gülüm lay lay.

A lay lay beyim lay lay,
Gözel göyçeyim lay lay,
Gurbet ölke yâd élde,
Arşam kömeyim lay lay.

Lay lay maralım lay lay,
Gelmir geralım lay lay,
Böyü bir goç igid ol,
Sene yâr alım lay lay.

Bala dadı, bal dadı,
Bala adam aldadı,
Yaşısına can gurban,
Pisi vérer bal dadı.

Ay doğdu yana döndü,
Ulduzlar sana döndü,
Bala derdi çekmekden,
Üreyim gâna döndü.

Laylayın bir guş idi,
Hisara gonmuş idi,
El uzatdım tutmağa,
Melekler tutmuş idi.

Lay lay dédim ucadan,
Sesim çıdı bacadan,
Tanrı seni saşlasın,
Çiçekden, gızılcadan.

Lay lay béşiyim lay lay,
 Évim éşiyim lay lay,
 Sen gét yu {uya balam,
 Çekim kéşiyin lay lay.

Lay lay dédim, can dédim,
 Yu {udan oyan dédim,
 Sen yu {udan durunca,
 Canımı ğurban dédim.

Lay lay dédim günde men,
 Kölgede sen, günde men,
 İlde ğurban bir olar,
 Sene ğurban, günde men.

Lay lay dédim yatınca,
 Gözlerem ay batınca,
 Canım cefaya geldi,
 Sen hasile çatınca.

Lay lay dédim yatasan,
 Ğızıl güle batasan,
 Ğızıl gülün içinde,
 Şirin yu {u tapasan.

Lay lay dédim, yat dédim,
 Yasdıĝa baş at dédim,
 Bala, çekim nazını,
 Boya başa çat, dédim.

Laylası derin bala,
 Yu {usu şirin bala,
 Allah'dan ehdim budur,
 Toyunu görüm, bala!

Lay lay üreyim bala,
 Duzum, çöreyim bala,
 Tanrı'dan ehdim budur,
 Görüm kömeyin bala.
 Atıban tutdum seni,
 Eceb ovutdum seni,
 Can göydüm cefa çekdim,
 Şükür, böyütdüm seni.
 Balam lay lay, a lay lay,
 Gülüm lay lay, a lay lay.

Lay lay a balam, lay lay,
Alınmaz ğalam, lay lay,
Sene kéc ba{anları,
Yandırsın nâlam, lay lay.

Lay lay benim bebeyim,
Bir arzum, bir dileyim,
Dar günde pis ayağda,
Sensen benim kömeyim.

Bir ses gelir éllerden,
Şirin şirin dillerden,
Tanrı balamı sa{la,
Ağır aylar, illerden.

Bala ömrün ço{ olsun,
Göylün, gözün to{ olsun,
Sene layla çağırım,
Düşmenlerin yo{ olsun.

Sen doğuldun be{tiyâr,
Béşiyine gün doğar,
Böyü hele, gül, yaşa,
Nurlu geleceyin var.
Lay lay a céyran, lay lay,
Sene men ğurban, lay lay.

Yu{u bilmez gözlerim,
Durmuşam kéşiyinde,
Menim ürek sözlerim,
Seslenir béşiyinde.
Lay lay heyatım lay lay,
Golum ğanadım, lay lay.

NAZLAMALAR / OKŞAMALAR (O{şamalar)

Nazlama/ O{şama (Okşama): Çocuk uykudan uyandıktan sonra, duruma uygun olarak, anne veya başka büyükler tarafından atılıp tutularak oynatılır, övülür, sevilir, bu arada da nağmeli, nakaratlı, kafiyeli mısralar, beyitler veya maniler söylenir. Bu sözlere nazlama veya okşama denir. Ancak nazlama ile okşama arasında fark vardır. Nazlama, sadece çocuklar için söylenirken, okşamalar gençler için de söylenir.

Nazlama ve okşama örnekleri:⁴⁰

Ezizim yarasına,
Ėaşların Ėarasına,
Ėoy anan Ėurban olsun,
Üregin yarasına.

Dağların lalasına,
Gözlerin Ėarasına,
Analar Ėurban olsun,
Öz körpe balasına.

Ėalalar ay Ėalalar,
Ėaladan yol salalar,
Ana baladan olmaz,
Belke Ėüce salalar.

Şan bağlayan⁴¹ arılar,
Ėonar Ėüle, sarılar,
Balama Ėurban olsun,

⁴⁰ Cevad Héyet, Azərbaycan Şifahî Ťalg Edebiyyatı, Téhran-1347 (1988), s. 147; Méhdi DeĖgan., Nazlama, 1379 (2000) - Tebriz; Paşa Efendiyev, Azərbaycan Şifahî Ťalg Edebiyyatı, Maarif Neşriyyatı, Bakı-1992, s. 222-223; Azərbaycan Klássik Edebiyyatı KitapĖanası, 20 Ciltde, Élm Neşriyyatı, Bakı-1982, c. I, s. 476-478; Cenubî Azərbaycan Edebiyyatı Antologiyası, Élm Neşriyyatı, Bakı-1988, c. III, s. 493.

⁴¹ Şan bağla- : Bal yapmak.

Yaşı ötmüş⁴² ğarılar.

Ġapımızda var çınar,
Yarpağı dınar dinar,
Menim de tek balamı,
Saşlasın Perverdigâr.

Ġızım ğızlar içinde,
Eşrefi⁴³ var saçında,
Ġızımçin élçi gelir,
Gelen ayın içinde.

Ay Allah, bundan üç dene vér,
Üç dene vérme, bés dene vér,
Hesretini çekmişdere (çekmişlere) vér,
Teze gelin gelmişdere vér,
Alı gülü solmuşdara vér.

Balama ğurban inekler,
Balam haçan imekler.

Balama ğurban ilanlar,
Balam haçan dil anlar.

Balama ğurban serçeler,
Balam ne vaştel çalar.

Balama ğurban aĝ atlar,
Balam haçan çay atlar.

Dağda darılar,
Sünbülü sarılar,
Ġoca ğarılar,
Bu balama ğurban.

Dağda çobanlar,
Ġoyun saĝanlar,
Ġaçdı yağışdan,
Durdu yatanlar,
Bu balama ğurban,
O balama ğurban.

⁴² Öt- : Geçmek.

⁴³ Eşrefi: Altın türü.

Dağın maralı,
Gözler ğaralı,
Ovçu görende,
Galmaz ğaralı.
O balama ğurban,
Bu balama ğurban.

Süd dibi, ğaymağ dibi,
Ĝurbanın olsun bibi,
Süd yala, ğaymağ yala,
Ĝurbanın olsun {ala.

Tuluğ seni asaydım,
Yağvi tasa basaydım,
Oğlum büyük olanda,
Ĝulplu ğazan asaydım.
Çal {an çal {an yağ olsun,
Oğlum yeyib sağ olsun.

Atıban tutdum seni,
Eceb ovutdum seni,
Can ğoydum cefa çekdim,
Şükür, böyütdüm seni.

Bürünüb dona bülbül,
Köç étدی sona bülbül,

Balam dil açan günü,
Mat ğaldı⁴⁴ ana bülbül.

Obalar obanız olsun,
Bir béle balanız olsun,
Hamıya bés bés olsun,
Ğoy bizde on bés olsun.

O {şasın dilim seni,
Böyütsün élim seni,
Méydanda at oynadan,
Bir iğid bilim seni.

Atım tutum balamı,
Şekere ğatım balamı,
Atası éve gelende,
Ğabaĝa⁴⁵ tutum balamı.

Oĝul ürekdir,
Ğızıl direkdir,
Alın sa {layın,
Ğıza gerekdir.

Altında {alça,
Çalır kâmança,
On dene {onça,
Geler ĝızımçün.

Elinde var def,
Üstünde sedef,
Ğırmızı köynek,
Ğeler ĝızımçün.

Atém tutém men seni,
Şekere ğatém men seni,

⁴⁴ Mat ğal- : Şaşırmaq.

⁴⁵ Ğabaĝ: Ön, ön taraf.

A Ősam atan gelende,
Ögüne atém men seni.

Atım tutum men seni,
Şekere ğatım men seni,
Deden éve gelende,
Ğabaĝa⁴⁶ tutum men seni.

Boyuna ğurban olum.

Évimin direĝi.

Évimin iŐıĝı, gözümün yaraŐıĝı.

Gözelim, göyçeyim.

Aĝzımın dadı, balım, ĝaymaĝım.

⁴⁶ Ğabaĝa: Önüne.

BAYATILAR (Mani / Hoyrat)

Bayatı (mani/hoyrat), yedi heceli dört mısradan meydana gelen en küçük Türk halk edebiyatı nazım türüdür. 1. 2. ve 4. mısralar kendi aralarında kafiyeli, 3. mısra serbesttir. 1. ve 2. mısralar, 3. ve 4. mısralarda verilen poetik, bedî ve felsefî fikri kuvvetlendirmeye zemin hazırlar.

Türkiye Türklerinin “mani”, Güneydoğu ve Kuzey Irak Türkmenleri'nin “hoyrat” dedikleri, tek haneden oluşan halk edebiyatı nazım türüne Kafkasya, Azerbaycan ve İran Türkleri “bayatı” demektedirler.

Bayatı, Türk halk edebiyatında en çok kullanılan nazım türlerinden birisidir.

Bayatıların konularını sınırlamak mümkün değildir. İnsan beyninin düşündüğü, onun gözünün gördüğü, gönlünün hissettiği her şey bayatılara konu olabilmektedir. Bayatılar “halkın gönül sözü, yürek çırpıntısı”⁴⁷dir.

“Bayat” sözünün, Türk boylarından birisi olan ve vaktiyle Dede Korkut geleneğini en güçlü şekilde devam ettiren “Bayat Boyu”nun adından geldiğini ilim adamları ittifakla kabul etmişlerdir.

Türk soyunun, Dede Korkut geleneğini devam ettiren en vefalı ve en muhafazakâr bir bölümü olan İran Türkleri'nde de “Bayatı” (mani/hoyrat) halk edebiyatı nazım türü bütün zenginliği ile yaşamaktadır.

İran Türkleri'nin bayatılarından örnekler:⁴⁸

Kervan gédır Tebriz'e,
Yolu çııbdır düze,

⁴⁷ Prof. Dr. Mürsel Hekimov, Âşığ Şé'ri'nin Növleri, A.P.İ. Yayınları, Bakı-1987.

⁴⁸ M. A. Ferzane, Azerbaycan Ƨalg Edebiyyatından Bayatılar, İntişaratı Ferzane, Téhran-1357 (1978), s. 5-195; Muhammed Mihrab, Adlım Bayatılar, İntişaraâtı Derviş, Tebriz; Cevad Héy'et, Azerbaycan Şifahi Ƨalg Edebiyyatı, Téhran-1347 (1988), s. 145; Bayatılar, Toplayanı ve Tertib édeni: H. Gasımov, Azereşr, 1956; Cenubî Azerbaycan Edebiyyatı Antologiyası, Élm Neşriyyatı, Bakı-1994, c. IV, s. 361; C. A. E. A. Élm Neşriyyatı, Bakı-1988, c. III, s. 480; Azerbaycan Klâssik Edebiyyatı Kitap{anası, 20 Ciltde, Élm Neşriyyatı, Bakı-1982, c. I, s. 263; Mürsel Hekimov, Bayatılar, A. D. P. Ü. Neşriyyatı, Bakı-1991; Gezenfer Paşayev, Kerkük Folkloru Antologiyası, Azer. Dev. Neş., Bakü-1987; Mir Hidayet Hasarî, Azerbaycan Folklorundan Nümuneler, I Bayatılar, Varlık dergisi, Téhran-1370 (1991), sayı: 82-3, s. 68-71; Varlık dergisi, Téhran-1370 (1991), sayı: 80-1, s. 16.

Dünen dédim gelmedin,
Bugün barı gel bize!

Tebriz üstü Marağa,
Zülfün gelmez darağa,
A {tarıram yârı men,
Gezib sorağ sorağa.

Araz'ı ayırdılar,
Ġmunan doyurdular,
Men senden ayrılmazdım,
Zülmünen ayırdılar.

Ezizim, veten ya {şı,
Géymeye keten ya {şı,
Ġeriblik cennet olsa,
Géne de veten ya {şı.

Dağ başında ġuzu var,
Âhu kimi gözü var,
Bir ġelb bir ġelbi tutsa,
Kimin ona sözü var.

Bu daġlar ġoşa daġlar,
Vérib baş başa daġlar,
Yârim sende gezibdir,
Seni yüz yaşa daġlar.

Dan yéri sökölende,
Zülf üze tökülende,
Şéh düşmüş ġüle benzer,
Ağ üzden öpölende.

Tebriz üstü Miyana,
Ġül sümbüle dayana,
O {u bülbülüm o {u,
Belke yârim oyana.

Ezizim oba hanı,
Él hanı oba hanı,
Zülfüne cân vermişem,
Kim vérer o bahanı.

Ṭallârın öz ġarası,
Ya {şıdı göz ġarası,

Su yuyar her ğaranı,
Yuyulmaz üz ğarası.

Ƨoy'a gel Merend'e gel,
Baĝdan bâr⁴⁹ derende gel,
Bir geldin {este gördün,
Bir de cân vérende gel.

Eziziyem, güleller,
Aĝ bilekler, gül eller,
Deryaca aĝlın olsa,
Yo{sul olsan güleller.

Ördek gölde bir üzdü,
Bir çal {andı bir üzdü,
Üzün goy üzüm üste,
Gören désin bir üzdü.

Apardı çaylar meni,
Hefteler aylar meni,
Yüküm ğurĝuşum⁵⁰ yükü,
Yordu bu taylar meni.

⁴⁹ Bâr: Meyve.

⁵⁰ Ğurĝuşum: Kurşun, kurşun madeni.

Men âşığam her aylar,
Her ulduzlar her aylar,
Burda bir gül bitibdi,
Susuzundan haraylar.

Ezizim bağı ğara,
Bir ğuş var bağı ğara,
Lâle kimi gül olmaz,
Onun da bağı ğara.

Eger sévse él seni,
Yı{abilmez yél seni.
Nâmerde boyun eyne,
Ğoy aparsın sél seni.

Men âşığam her aylar,
Her ulduzlar her aylar,
Başım cellad elinde,
Dilim seni haraylar.

Ğaşların ğibleĝahdı,
Ğible désem ğünahdı,
Dağlara duman çökse,
O da men çeken ahdı.

Âşığ sözün gizleder,
Sözün düzün gizleder,
Sen çimene çı{san da,
Lâle özün gizleder.

Açılaram gül kimi,
O{uram bülbül kimi,
Ğöylüme deĝen olsa,
Sarallam sünbül kimi.

Men âşığ başdan yâra,
Artıbdı başdan yara,
Meni hesret yaratdı,
Yaradan başdan yâra.
Ağlaram ağlar kimi,
Derdim var dağlar kimi,
Tezan olduĝ töküldüĝ,
Virana bağlar kimi.

Dumanlı dağlar göylüm,

Nisgilli bağlar göylüm,
Ne açılar ne güler,
Hemişe ağlar göylüm.

Ezizim veten ya {şı,
Köyneyi keten ya {şı,
Gurbet yér cennet olsa,
Yine de veten ya {şı.

Ezizim veten ya {şı,
Géymeye keten ya {şı,
Gezmeye gerib ölke,
Ölmeye veten ya {şı.

Eziziyem dilen gez,
Bağda güle dilen gez,
Gurbetde {an olunca,
Veteninde dilen gez.

Felegin dâd elinden,
Olmadım şâd elinden,
Yaman yérde yı {ıldım,
Tutmadı yâd elinden.

Bahasız daşdı dünya,
Çürük ağaşdı (ağaç) dünya,
Kime désem derdimi,
Bütün gan yaşdı dünya.

Âşığın harayından,
El yatmaz harayından,
Günde bir kerpiç düşer,
Ömrümün sarayından.
Ezizim kâsad olmaz,
Merd eli kâsad olmaz,
Yüz nâmerdin çöreyin,
Doğrasan kâsa dolmaz.

Men âşığ daldasına,
Merd igid daldasına,
Nâmerd aslan olsa da,
Sığınma daldasına.

Narınca ba { narınca,
El vurma saralınca,

Mende ürek ğalmadı,
Yâr göylünü alınca.

Narınca ba { narınca,
Sa {laram saralınca,
Öléydim ğurtuléydim,
Bu günlere ğalınca.

Tut ağacı boyunca,
Tut yémedim doyunca,
Yârı {elvetde gördüm,
Danışmadım doyunca.

Aladağın başında,
Sır var herbir daşında,
Sen özüne dost ğazan,
Düşmen ocağ başında.

Ezizim bağda dara,
Aç zülfün bağda dara,
Bülbülü gülden ötrü,
Çekdiler bağda dara.

Ezizim günde dara,
Zülfünü günde dara,
Elim senden üzmerem,
Çekseler günde dara.
Men âşığ gözde ğara,
Çek sürme gözde ğara,
Yâr yolun gözlemekden,
Ğalmadı gözde ğara.

Eziziyem salmasa,
Toy'dan géder Salmas'a,
Bende bende'ye néyler,
Tanrı gözden salmasa.

Âşığ nâçar ağlama,
Pis gün kéçer ağlama,
Felek bağlı ğapını,
Bir gün açar ağlama.

Ezizim neden yana?
Pervane neden yana?
Ya {şı dost yaman günde,

Çekiler neden yana?

Gence'nin ayına ba {,
Soluna sağına ba {,
Derdime inanmırsan,
Gözümün ağına ba {.

Ezizim oyan dağlar,
Baş yere goyan dağlar,
Burası ço { dumandı,
Nécedi o yan dağlar?

A dağlar bizim dağlar,
Size var sözüm dağlar,
Ala gözlü céyrana,
Vurğunam özüm dağlar.

Dağlar sende gözüm var,
Mende derde dözüm⁵¹ var,
Déyin yârıma gelsin,
Gizlinde bir sözüm var.

Dağlarda maral gezer,
Téllerin darar gezer,
Giyamet o gün göpar,
Yâr yârdan kenar gezer.

Bu dağda maral gezer,
Günlerin sayar gezer,
Men yâra néylemişem,
Yâr menden kenar gezer.

Yanağın güle benzer,
Göz yaşın séle benzer,
Sen buradan gédeli,
Bura bir çöle benzer.

Üzünde {alın ay ğız,
Toşdur cemalın ay ğız,
Öldürdü nazın meni,
Nedir {eyalın ay ğız?

Eziziyem sarı ğız,

⁵¹ Dözüm: Tahammül.

Sarı köynek sarı ğız,
Aç başından örtügi,
Cenazlası sarı ğız.

Ğızıl gülü dererem,
Eyvan üste sererem,
Vefalı yârım olsa,
Yolunda can vérerem.

Ezizim ğara daĝa,
Gün doğar ğara daĝa,
Men Ğaradaĝ ehliyem,
Yaz meni Ğaradaĝ'a.

Men âşig yalğız alma,
Ağacda yalğız alma,
Yârdan öpüş alanda,
Cüt cüt al, yalğız alma.

Men âşig ay camala,
Yâr elden ay cam ala,
Götür üzün örtüyün,
Başım bir ay camala.

Gel meni bende atma,
Toy'dan Merend'e atma,
Hamı⁵² üz dönderibdi,
Rehméle sen de atma.

Araz, Araz Tan Araz,
Sultan Araz Tan Araz,
Sévdiiyim gemidedir,
Gel éyleme ğan Araz.

Ezizim lala yalğız,
Gül goşa lala yalğız,
Çışaram dağ başına,
Çekerem nâla yalğız.

Gül ekdim gülmekânda,
Yérin bil gül mekânda,
Sen güldün, men de güldüm,
Men handa, gülmek handa.

Men âşigem nevaya,
Bir gulağ as nevaya,
Ne nâmerde yoldaş ol,
Ne aşa düş ne vaya.

Ucadır bizim ğala,
Derd gétmez yüz il ğala,
Bed esil, esil olmaz,
Boyunca ğızıl ğala.

Günleri bir bir sana,
Ğoy vérim bir bir sana,
Bir élim, bir de sen'et,

⁵² Hamı: Herkes.

Tezinedir insana.

Men âşigem ayına,
Bendem ğaşın yayına,
Ėor {uram kirpik çalam,
Üzünden göz yayına⁵³.

Başında sarı sancağ,
Ağ sancağ sarı sancağ,
Ne ğız oldum ne gelin,
Odlara yandım ancağ.

Bostan ekdim tağ üzde,
Ayran altda yağ üzde,
Men sene ne dedim ki,
Ter göründü ağ üzde.

Ezizinem sinende,
Ovçu ovun sinende,
Yazıĝam al ĝoynuna,
Besle meni sinende.

Araz ĝıraĝı meşe,
Getir desmalın döşe,
Arasına gül ĝoyum,
Dövresine⁵⁴ benövşe.

Yaz gününde ĝar olmaz,
Soyuğ ĝal {ar bâr olmaz,
İki dilli ĝözelde,
Ehde é'tibar olmaz.
Âşıĝ sözü düz dedi,
Gülü baĝdan üz dedi,
Teâlın yeri bu {aĝdı,
Niye sende üz dedi?

Ezizim tersinedi,
Üzü ne tersi nedi,
Meni bu derde salan,
Ağ bu {ağ ter sinedi.

Âşıĝ dolandı bendi,

⁵³ Yayın- : Uzaklaşmak.

⁵⁴ Dövre: Kenar.

Gezdi mahalı, kendi,
Leblerinden kâm alan,
Néyler şekerı, ğendi.

Gözlerin {umar indi,
Yaş töker yumar indi,
Tök zülfün sinen üste,
Gören nar umar indi.

Eziziyem, ov dili,
Ov danışar ov dili,
Yârımı ovlayıblar,
Öyrenmişem ov dili.

Men âşig yara yéri,
Sızıldar yara yéri,
Ne senden o { tükendi,
Ne menden yara yéri.

Zülfün ğara ya {şıdı,
Çeksen dara ya {şıdı,
Düşmenim ağ ğéyinmiş,
Mene ğara ya {şıdı.

Eziziyem ne ğaldı,
Ne paylandı ne ğaldı,
Gözlerim gözlerine,
Hesret ğaldı ne ğaldı.
Men âşigem üz ğandı,
Sine ğandı, üz ğandı,
Tâl öpmek bir ğan olsa,
Bu {ağ öpmek yüz ğandı.

Ezizim gülüstandı,
Aç o {u "Gülüstan"dı,
Bülbülün göz yaşından,
Ba {çada gül istandı.

Men âşigem ne malı,
Sünbül sudan nem alı,
Ruhum yâra vérmişem,
Melek gelse ne malı?

Ezizim daşa çalar,
Ömrünü daşa çalar,

Yésen nâmerd çöreyin,
Ġayıdar başa çalar.

Dağ başın çen alar mı?
Alsa kölge salar mı?
Bir mezlumun Ġisası
Bir zalımda Ġalar mı?

ÂşîĠ biriyle gerek,
Ġövher düriyle gerek,
Dünyada gözêl ço {dur,
İlĠar biriyle gerek.

Bu méşe, méşe dêyil,
Ġülü benövşe dêyil,
Öpende leblerden öp,
Ġöz öpmek péşe dêyil.

Men âşîĠ gülden allam,
Ġülâbı gülden allam,
BaĠda bülbülüm ölse,
Ġanımlı gülden allam.
Ġonçe gülem, baĠdanam,
Benövşeyem, daĠdanam,
Bostançıdan {eber al,
Désin hansı taĠdanam.

Araz kimi bulannam,
Ba {ça kimi sulannam,
Elim sene çatınca,
Her terefi dolannam.

Elimde saza yannam,
Ġemzeye nâza yannam,
Baş Ġoysam dizin üste,
Ġış yatsam, yaz oyannam.

Sular sarı a {maram,
Başa {ena ya {maram,
Bir defe üzün görsem,
Aya, güne ba {maram.

ÇaĠırdım: Senem, Senem,
Ses geldi. Menem menem.
Dédim: Lebin kim emsin?

Dédi ki: Sen em, sen em.

Ġızıl gülü ekmerem,
Derib yére tókmerem,
Zülfün boynuma düşse,
Şahmar olsa çekmerem.

Ağzım açabilmirem,
Yoldan kaçabilmirem,
Bélimde hicran yükü,
Atıb kaçabilmirem.

Eziziyem, var derdim,
Yo { dermanım, var derdim,
Tar ekenler gül derdi,
Men gül ekdim {ar derdim.

Âşığ süzgün gözlerim,
Gemden üzgün gözlerim,
Gözelden doyabilmez,
Ba {sa yüz gün gözlerim.

Âşığ yaralı canım,
Sızlar yaralı canım,
Ezrayıl gét éşiye,
Menim yâr alı canım.

Éy benim turac göylüm,
Gırğı geldi kaç göylüm,
Çekil dağlar başına,
Gem kitabın aç göylüm.

Ġov⁵⁵ tóküldü ça {mağdan,
Su dayandı a {mağdan,
Gözlerime gan damdı,
Yollarına ba {mağdan.

Arı doymaz balından,
Gözel çı {maz şalından,
Üstüme nur sepildi,
Yârın ay camalından.

Eziziyem, zülfünden,

⁵⁵ Ġov: Kav.

Neden salıb zülfün den,
Şahmar gelse gör {maram,
Gözle meni zülfünden.

Pencerede perde men,
Düşdüm gefil derde men,
Öyretdin sinen üste,
Néce yatım yérde men?

Feleğin çar {ı dönsün,
Su gelsin ar {ı dönsün,
Leblerinden öpüş vér,
Ağzımın tel {i dönsün.

Savalan'ın düzü var,
Üstünde sal buzu var,
Béle ki yâr sallanar,
Üreyinde sözü var.

Ezizim bağa divar,
Çekmişem bağa divar,
Gözün bağ, ğaşın bağban,
Kirpigin bağa divar.

Ṭumar {umar ba {an yâr,
Bulağ kimi a {an yâr,
Gözle gören olmasın,
Açılıbdı ya {an yâr.

Ezizim badamçalar,
Bâr vérmez badamçalar,
Zülfünü göy goynuna,
Ğayıdar adam çalar.

Bu dağlar, goşa dağlar,
Çatıb baş başa dağlar,
Nécesiz, bir ah çekim,
Dönesiz daşa dağlar.

Bükübdü béli dağlar,
Ağardıb téli dağlar,
Sağalmamış dağ üstden,
Çekdiler teze dağlar.

A dağlar ğarlı dağlar,
Méyveli bârlı dağlar,
Yârıma yol gösterin,
Gözel ilğarlı dağlar.
Dağlar méşeli dağlar,
Ter benövşeli dağlar,
Neden göylüm açılmır,
Senden aşalı dağlar?

Dağlar, ağ başlı dağlar,

Gözleri yaşlı dağlar,
Yalvarıram, düz déyin,
Sizden kim aşdı dağlar?

Çatılıb ğaşın dağlar,
Bilinmir yaşın dağlar,
Hicran sene de düşdü,
Ağardı başın dağlar.

Géce ağlar, dan ağlar,
Bu derde her yan ağlar,
Yâr yadıma düşende,
Derdli göylüm ğan ağlar.

Göyde göyerçin ağlar,
Yuvada laçın ağlar,
Sen yadıma düşende,
Başında saçım ağlar.

Ağ duman ğaşa dolar,
Keklikler daşa dolar,
Yâr şeberin eşiden,
Ya ağlar ya şâd olar.

Éle mi yâr azarlar,
To {tamaz yara zarlar,
Bir yandan él sitemi,
Bir yandan yâr azarlar.

Ezizim damar damar,
Can olub damar damar,
Keseydim düşmen dilin,
Doğraydım damar damar.
Deryada çırağ yanar,
Ba {dıgca iraq yanar,
Doldurram gem badesin,
İçdikce ürek yanar.

O tay bu taya ba {ar,
Arasından çay a {ar,
Kôr olsun benim gözüm,
Sensiz dünyaya ba {ar.

Ġédirsən hara dilber,
Ġaş gözü ğara dilber,

Rehmin gelsin, gel éyle,
Derdime çâra dilber.

Ceyranlar goşa géder,
Gözle, o{ boşa géder,
Yâr ilğarı düz olsa,
Ömür gün {oşa géder.

Ezizim aya gözler,
Kârvanı maya gözler,
Yél esdi, zülf ayrıldı,
Sataşdı aya gözler.

Kâmanın atan téller,
Nazımı satan téller,
El vurma çalar seni,
Gıvrılıb yatan téller.

Ezizim gülüş oldu,
Zer döndü gümüş oldu,
Menim ganlım ağ bu {a{,
Senin ganlım diş oldu.

Bu gelen Üskülü'dü,
Elinde yas gülüdü,
Néçe yérden yaram var,
O da yâr niskilidi.

Éle mi⁵⁶ nâşı dağlar,
Sinemin başı ağlar,
Burda bir gerib ölüb,
Ocağın daşı ağlar.

Gül açmaz gara bağlar,
Göy bağlar gara bağlar,
Bağda bülbül ölende,
Gızıl gül gara bağlar.

Eziziyem sarı gız,
Sarı köynek sarı gız,
Aç bélinin gırşağın,
Cenazemi sarı gız.

⁵⁶ Éle mi: Öyle mi?

Yâr başa ğara bağlar,
Şal bağlar, {ara bağlar,
Bir gün seni görmesem,
Üreğim yara bağlar.

Araz aşanda ağlar,
Kür ğovuşanda ağlar,
Balalar anasından,
Ayrı düşende ağlar.

Araz, Araz, {an Araz,
Deryaya a{an Araz,
Sevgilim o taydadır,
Ėel éyleme ğan Araz!

Başım neden ağarmış,
Saçın den den ağarmış,
Sene güvendiğim daĝ,
Sene de ğar yağarmış?!

Elinde saz beri gel,
Yolundan az beri gel,
Könlümün isteklisi,
Dilimin ezberi gel.

Eziziyem her ay gel,
Her هفته gel, her ay gel,
Gözlerim yolda ğaldı,
Çağırırım haray gel!

Âşığ gülden alaram,
Gülâb gülden alaram,
Bağda bülbülüm ölse,
Ğanın gülden alaram,

Merd anadan merd oğul,
Nâmerd olmaz merd oğul,
Ğor {ağ töhmet artırar,
Baş ucaldar merd oğul.

Ğapıya daş ğoymuşam,
Ğaş üste ğaş ğoymuşam,
Öllem, senden dönmerem,
Yolunda baş ğoymuşam.

Eziziyem bağ güle,
Ba {ça güle bağ güle,
Pervane de bend olub,
Menim tek bir ağ güle.

Éle mi bağı ğara,
Bir ğuş var bağığara,
Lâle kimi gül olmaz,
Onun da bağı ğara.

Ğeribem vetenim yo {,
Bir yoldan ötenim yo {,
Düşdüm derin deryaya,
Elimden tutanım yo {.
Men âşığ nâmerd eli,
Héc tutma nâmerd eli,
Merd eli évler tiker
Év yı {ar nâmerd eli.

Âşığ güller ayrısı,

Şana téller ayrısı,
Bir gününe dözmezdim,
Düşdüm iller ayrısı.

Men gédirem ağlama,
Elimde var bağlama,
Gédib gelebilmesem,
Nâmerde bél bağlama!

İşim düşdü divana,
A ır ki geldim cana,
Héc zaman bél bağlama,
Bir nâdana, bir ına.

Dağların o üzünde,
Ceyran otlar düzünde,
Men yârımı tanırım,
Ėoşa ıl var üzünde.

Nilüferem açmaram,
Yérsiz etir saçmaram,
Yâr yolunda baş goysam,
Öz ehdimden kaçmaram.

Göyde ġara buludlar,
Para para buludlar,
Menim erz-i hâlımı,
Apar yara, buludlar!

Eziziyem yaralar,
Yâr könlünü yâr alar,
Felek ġelbime vurub,
Sağalmayan yaralar.
Ėar yağar dolu bağlar,
Yağılar yolu bağlar,
Yâr yadıma düşende,
Gözlerim dolub ağlar.

Men aşıġ Ėülendâm'a,
Çıhıbdır ġülen dama,
Ölam bir ipek göynek,
Yaraşam ġül endama.

Ezizim meni tapar,
Derd gelir meni tapar,

Göyden her bela gelse,
A {tarar meni tapar.

Eziziyem, derd alar,
Ne derindir deryalar,
Toş o zülfün hâlına,
Ağ bu {ağdan ter yalar.

Ezizim yaman ğaşlar,
Vérmedi aman ğaşlar,
Sef çeken kirpiklere,
Gölgedir kâman ğaşlar.

Men aşığ günbatana,
Ay gédir günbatana,
Gözleyirem yolunu,
Dolan gel Günbatan'a.

Ay géder batar indi,
Nazlı yâr yatar indi,
Léyli'nin bazarında,
Mecnun can satar indi.

Ezizim, gülüm barı,
Gül ekdim, gülüm barı,
Felek meni goymadı,
Bir gün de gülüm barı.

Ezizim yâr diyarı,
Yâr yurdu, yâr diyarı,
Alçağ ol, uca dağlar,
Görünsün yâr diyarı.

Ezizim ter sinedi,
Özüne tersi nedı,
Meni bu derde salan,
Ağ bu {ağ ter sinedi.

On bir, ondan ya {şıldı,
Çu {a dondan ya {şıldı,
Düşmene boyun eyme,
Ölüm ondan ya {şıldı.

Ne yatmısan, oyan gül,
Bu teref gül, o yan gül,

Men yazığa rehméyle,
Bülbülünden doyan gül!

Bağçalarda gül menem,
Bülbül menem, gül menem.
Senden men ayrılalı,
Ağlayaram, gülmenem.

Ezizim gızaranda,
Dan yéri gızaranda,
Ğalsa da oğlan ğalsın,
Galmasın gız aranda.

Gün çekilib batanda,
Gündüze şer ğatanda,
Ovçu, elin ğurusun,
Marala oğ atanda.

Gétsen ğiyamet ğopar,
Gétme meni de apar,
Aparmasan göz yaşım,
Ağtarar seni tapar.

Ezizim Ordubad'a,
Salmas'dan Ordubad'a,
Serkerde ğoçağ olsa,
Héç vérmez ordu bada.

Arı bal salı şanda,
Baldan kâm alı şan da.
Çetin olur ayrılığ,
Göz göze alışanda.

Géceler, il géceler,
Derdimi bil géceler,
Men burda ğan ağladım,
Sen orda gül géceler!

Géceler batan yére,
Gün gédir batan yére,
Sinemi nişan ğurram,
Yâr oğun batan yére

Ağ alma, ğızıl alma,
Nimçeye düzül alma,

Çirkin al esil olsun,
Bed esil güzel alma!

Men âşîgem beledem⁵⁷,
Gétmemişem beledem,
Şadlığınan aram yo  ,
Gem yoluna beledem.

Deyirman béle işler,
Tovlanar béle işler,
Çekmemiş benim başım,
Gör çekir béle işler.

⁵⁷ Beled: Tanış; beled ol- : Tanış olmak, bilgi sahibi olmak, o konunun yabancıısı olmamak.

Ezizinem ğalasız,
 Şehir olmaz ğalasız,
 Çünkü men ğedergiyem,
 Siz sağlığnan ğalasız.

Ezizim kime ğedim,
 Kimim var, kime ğedim,
 Derdlerim ço {dan ço {dur,
 Dermana kime ğedim?

Men âşığ bu da meni,
 Al {encer buda meni,
 Gör ne ğüne düşmüşem,
 Beyenmir bu da meni.

Ēızıl ğül {endan oldu,
 Açıldı den den oldu,
 Men senden ayrılmazdım,
 Ayrılığ senden oldu.

Bu dere derin dere,
 Kölgesi serin dere,
 Gör {uram düşem ölem,
 Yad gele ğülüm dere.

Men âşığ ğazan ağlar,
 Od yanar, ğazan ağlar,
 Ēeriblikde ölenin,
 Ēebrini ğazan ağlar.

Âşığ Gilan'a ğeder,
 Aşıb Gilan'a ğeder,
 Be {tever o kese ki,
 Gedrin bilene ğeder.

Men âşığ Zendevalı,
 Hem derdli, hem davalı,
 Bir yanım ecel tutub,
 Bir yanım Zendevalı.

Ēerib öldü ğötürün,
 Dar küçeden ötürün,
 Anası niğerandır,
 Menziline yétirin.

Dağlar gışdan giléyli,
Kâbab şişden giléyli,
Bu vefasız dünyada,
Âşığ aşdan giléyli.

Ğoyunu Ğoyun Ğétsin,
Derisin soyun Ğétsin,
Balası ço { meleyir,
Anasın goyun Ğétsin.

Bu dereden {an géder,
Açma yaram, Ğan géder,
Neylesin tebib, cerrah,
Ecel gelib, can géder.

Ezizinem dağdağı,
Dağda biter dağdağı,
Ovçu vurub balasın,
Göl göl olub dağ dağı.

Men âşığ ağrı geldi,
Ağrıdı, ağrı geldi,
Sineme gülle deydi,
Can Ğétđi, ağrı geldi.

Ezizim hana hana,
Elleri şana şana,
Terkétđin bu dünyanı,
Ğoymadıñ bir nişana.

Ezizim bir bir düşer,
Atdanan bir bir düşer,
Sennen kéçen günlerim,
Yadıma bir bir düşer.

Gözlerim gözler meni,
Kâbaba közler meni,
Siz Allah⁵⁸, Ğoyun Ğédim,
Yâr yatmaz, gözler meni.

Gedikden çı {a Ğardaş,
Eyninde çı {a, Ğardaş,
Téz gördüm, Ğeç tanıdım,

⁵⁸ Siz Allah: “Allah’ı severseniz.” anlamında bir yemin ifadesi.

Gözlerim cı {a, ğardaş.

Ğardaşlar, ha ğardaşlar,
Yağış yağar, ğar başlar,
Cenazem ayrı düşdü,
Yapışmadı ğardaşlar.

Men âşigem yad ola,
Ya töküle, ya dola,
Ğor {uram düşem ölem,
Ağlayanım yad ola.

Gözleri ağlar ğoydun,
Ğolları bağlar ğoydun,
Men sene néylemişdim,
Sinemi dağlar ğoydun.

Ğeriblik yaman olu,
Sovrulub saman olu,
Men düşdüm yaman derde,
Sen düşme, yaman olu.

Dağlara duman düşdü,
Yél esdi, duman düşdü,
Balamı apardılar,
Évime yaman düşdü.

Men kehliyem kôl⁵⁹ üste,
İki gözüm yol üste,
Ezrayıl, alma canım,
Nişanlıyam toy üste.

Men âşigem damcılar,
Dam islanıb damcılar,
Üreyime o { deyib,
Ğan sızıldar, damcılar.

Araz'ın eşğine ba {,
Ğoşunun meşğine ba {,
Men derdden o {uyuram,
Ba {an dér eşğine ba {.

Göy üzü perdelidir,

⁵⁹ Kôl: Fundalık, çalılık, küme.

Bulud yo {, perdelidir,
Bu zalımı dindirme,
Her sözü perdelidir.

Eziziyem ay ağa,
Salma meni ayağa,
Dost ba {sa başa ba {ar,
Düşmen ba {ar ayağa.

Ulduz soltan, ay ağa,
Zülm éyleme, ay ağa,
Dövmletim yo {, malım yo {,
Geldim düşem ayağa.

Gel gédek baş bulağa,
Suyu ser {oş bulağa,
Birin sen dé, birin men,
Tökek gan, yaş bulağa.

Sayada ba { sayada,
Torun gurub gayada,
Toruna terlan düşüb,
Adamı yo { oyada.

Dağları én piyada,
Yola gir ten piyada,
Kéderik hağğı tapag,
Sen atlı, men piyada.

Teber gétsin oyada,
O düşmene o yada,
Bîvefaya sirr vérme,
Géder açar o, yada.

Men âşiğem yaz bağda,
Bülbül öter yaz bağda,
Yâra gonağ olaydım,
Gış otağda, yaz bağda.

Ezizim bu damağda,
Él olmaz bu damağda,
Sa {lasın Tüda'm seni,
Hemişe bu damağda.

Ala dağın başında,

Sirr var her bir daşında,
Sen özüne dost ğazan,
Düşmen ocağ başında.

Durma ğapı dalında,
Ġözüm ğaldı {alında,
Ġedim anama déyim,
Gelim ğalım yanında.

Bulud yo {, ba { semaya,
Ulduz tek a { semaya,
Zerrece üzün görsem,,
Kâferem ba {sam aya.

Al kemeri bél bağla,
Saçlarını tél bağla,
Ne yada sirrini vér,
Ne nâmerde bél bağla.

Al alma, ğızıl alma,
Nimçeye düzüm alma,
Çirkin al necib olsun,
Bed esil gözel alma.

Al alma, ğızıl alma,
Ta {çaya düzül alma,
Bilseydim yâr gönderib,
Sa {lardım yüz il alma.

Ezizim nerdivana,
Bir bir çı { nerdivana,
Zer ğedrin zerger biler,
Ne biler her divana.

Eziziyem bir yana,
Bir alışa bir yana,
Camalın âşigiyem,
Ġoyub ğétme bir yana.

Ezizim neden yana,
Pervane neden yana,
Ya {şı dost yaman günde,
Çekiler neden yana?

Ay zamana zamana,

O {u goydum kâmana,
Éşşekler arpa yéyer,
At hesretti samana.

Desmalın ğarasına,
Gül tikim arasına,
Gözeller cıĝa vurub,
Yar düşüb arasına.

Dağların daldasına,
 Gün géder daldasına,
 Bir dala daldalandım,
 Gör {uram dal da sına⁶⁰.

Gözlerin ğarasına,
 Tal ğoyun arasına,
 Yâr ba {ışı dermandır,
 Âşîĝin yarasına.

Gün gétdi daĝ başına,
 Yâr örtüb aĝ başına,
 Gönlüm şamama⁶¹ ister,
 Dolan gel taĝ başına.

Ezizim daĝda ğara,
 Gün düşüb daĝda ğara,
 Léylisi iten Mecnun,
 Çölleri daĝ daĝ ara.

Ezizim canı yara,
 Ğıyaram canı yâra,
 Tutum ğoyum ğefese,
 Gönderim canı yâra.

Eziziyem yar yara,
 Ğara baĝrım yâr yara,
 Ürek sınar ğan sızlar,
 Naz éylese yâr yâra.

Men âşîĝ işıĝlara,
 Zülfü dolaşıĝlara,
 Elime bir saz allam,
 Goşullam âşîĝlara.

⁶⁰ Sın- : Kırılmak.

⁶¹ Şamama: Küçük bir kavun türü.

Men âşig gl {ara,
 Yaylığın gl {ara,
 Ddiler blbl lb,
 Vrdiler gl {ara.

Nefes var can durunca,
 rekde ğan durunca,
 Yorulub cana geldim,
 Ğanmazı ğandırınca.

Ezizim meze sizde,
 My sizde, meze sizde,
 Men senin ser {oşunam,
 Mysiz de mezesizde.

Der gln at igide,
 Malın var sat igide,
 Berk gnde berk ayağda,
 Yoldaşdır at igide.

Ba {ça mende bağ mende,
 Hyva mende nar mende,
 Sinem ettar dknı,
 Her ne dsen var mende.

Dşb can ara yrde,
 Ğalıb avara yrde,
 ldrd cnan meni,
 Gtdi can ara yrde.

Ezizim cmen yrde,
 Gl biter cmen yrde,
 Yra kynek olaydım,
 Soyunub cmen yrde.

Ezizim gn gne,
 Gel satma gn gne,
 Kcn gne gn ctmaz,
 Vurasan gn gne.

Ezizim sine sine,
 Sayad gez sine sine,
 Mecnun gylm bend olub,
 Lyli'nin sinesine.

Bu dere uzun dere,
Gétdikce uzun dere,
Burda bir bağ saldırdım,
Yâr gele üzüm dere.

Bu dere narın dere,
Suları serin dere,
Ovçu maral a{tarır,
Gösterme yérin dere.

Âşığam can gözlere,
Ġıya ba{an⁶² gözlere,
Géce sürme çekibsen,
Évler yı{an gözlere.

Eziziyem béle yaz,
Ġelem götür béle yaz,
Nâkâm göylüm şâd olmaz,
Yüz il kéçse béle yaz.

Men âşıgem yüz il yaz,
Yüz il bahar, yüz il yaz,
Senin kimi gül açmaz,
Dövrân kéçse yüz il yaz.

Dağlarda nâşı durmaz,
Sél geler, daşı durmaz,
Gözlerim gözlerine,
Ba{masa yaşı durmaz.

⁶² Ġıya ba{- : Yan yan bakmak, süzgün bakmak.

Çağırđım sesi gelmez,
Kimi, kimsesi gelmez,
Yo {sa Ferhad ölübdü,
Külüngün sesi gelmez.

Dağda maral meledi,
Dili yo { lal meledi,
Men yolu itirmişem,
Mene bir yol beledi⁶³.

Papağın ğabağı düz,
Dalı düz ğabağı düz,
Dünya senden kim kéçdi,
Ğaşı düz ğabağı düz!

Dağlar başı méşedi,
Ėlbim sınığ şüşedi,
Yârın yâra töhfesi,
Bir deste benövşedi.

Éle mi dan yéridi,
Görünen dan yéridi,
İki memen arası,
Yatmağa can yéridi.

Éle mi şânesidi,
Bu zülfün şânesidi,
Her işde kâmil olmağ,
Kâmal nişânesidi.

Âşığ garalar meni,
Zülfün yaralar meni,
Sensiz yére⁶⁴ girmerem,
Döşek yaralar meni.

⁶³ Beled: Kılavuz

⁶⁴ Yér: Yatak.

Élden aralar meni,
Vurar yaralar meni,
Gözlerim yolda ğalib,
Basır ğaralar meni.

Men âşîgem bu meni,
Ne gezdîrir bu meni,
Çarğatın kefen éyle,
Göz yaşınla yu meni.

Yad geldi süzdü meni,
Saplara⁶⁵ düzdü meni,
Ağ güne hesret canım,
Ĝara gün üzdü meni.

Ezizim {ar lekese,
Gül üsde {ar lekese,
Aydan duru şey olmaz,
Onun da var lekese.

Bu dağların méşesi,
Etirli benövşesi,
Göyülsüz géden ğızım,
Ağlamağdı péşesi.

Éle mi ay ğabağı⁶⁶,
Buluddu ay ğabağı.
Yétim üreği gülmez,
Açılmaz ay ğabağı.

Ço { gezdîm Ĝarabağ'ı,
Şirvan'ı, Ĝarabağ'ı.
Bir cüt terlan itirdim,
Boynunda ğara bağı.

⁶⁵ Sap: İplik.

⁶⁶ Ĝabağ: Yüz, ön.

Gel g dek dolan bağı,
G lleri solan bağı,
Pervaneden  yrendim,
Bağına dolanmağı.

Bülbüller s zer bağı,
Dolaşar, gezer bağı,
Camalın g l g n esi,
A ılsa bezer bağı.

Bu dağda maral azdı,
Ov u  o , maral azdı.
Ėem  ekme deli göylüm,
 lmerem yaram azdı.

Men  şigem ne sazdı,
Ne s hbetdi, ne sazdı,
Bu canım sene ġurban,
D me k fim n sazdı.

Ezizim ġem dağıdı,
Sinemde ġem dağıdı,
Vefalı dostun olsa,
Ėelb açar, ġem dağıdı.

Ağacda b r olaydı,
M yvesi nar olaydı,
 kimiz bir k ynekde,
Köynek de dar olaydı.

 şig harada ġaldı,
Tik n yarada ġaldı,
Ėohum uzağ, y r irag ,
Ne'çim arada ġaldı.

Ağ deve düzde ġaldı,
Yükü Tebriz'de ġaldı.
Oğlanı derd apardı,
Dermanı ġızda ġaldı.
Gemim deryada ġaldı,
İşim imd da ġaldı,
 lmeyime yanmıram,
H yif y r yada ġaldı.

Eziziyem  z ġandı,

Elli ğandı, yüz ğandı.
Yo {sa adağlın ölüb,
Zülf périşan, üz ğandı.

Ezizim oda yandı,
Men gétim, o dayandı.
Bir ah çekdim ürekden,
Ahımdan o da yandı.

Ezizim tağda yandı,
Şamama tağda yandı.
Derdimi dağa dédim,
Alışdı dağ da yandı.

Men âşiğ yâr dayandı,
Üreyim harda yandı.
Bir ah çekdim göyülden,
Bivefa yâr da yandı.

Deryada su dayandı,
Su durdu, su dayandı.
Éşğ oduna su sepdim,
Alışdı su da yandı.

Üzüyün daşı yandı,
Üstünün ğaşı yandı,
Yârim yadıma düşdü,
Üreğim başı yandı.

Ba {çada gülüm yandı,
Süsen sünbülüm yandı.
Tumar gözlüm su getir,
Ağzımda dilim yandı.

Oğlan gétme amandır
Sensiz hâlım yamandır.
Gelişine men ğurban,
Gédişin ne yamlandır.

Haray, meni gem basdı,
Öldürmeye var ğesdi.
Bülbüller feğan éyler,
Gül budağın kim kesdi?

Sél geldi daş a {ıtdı,

Suyu çaş baş a {ıtdı,
Él köçdü, oba ğaldı,
Daş divar yaş a {ıtdı.

Ezizim meze ğaldı,
Méy ğaldı, meze ğaldı.
Gor {uram düşüb ölem,
Yérimde geze ğanlı.

A {ça dinar olar mı?
Héyvadan nar olar mı?
Eyri biten söyüdden,
Uca çinar olar mı?

Ezizim serin camı,
Doldur vér serin camı,
Felek vurdu, dağıtdı,
Men véren serencamı.⁶⁷

Ezizim men ğurbanı,
Gözlerin men ğurbanı.
Éller ğurban kesende,
Sen de kes men ğurbanı.

⁶⁷ Serencam: Emir.

Ay çı {dı yanı yanı,
Görünür birce yanı,
Dostunla düşmenini,
Dara düşende tanı.

Nâmerdi, merdi tanı,
Él séver merd atanı.
Oğul bîşûûr çı {sa,
Öldürer derd atanı.

Bu dağlar ğar mekânı,
Sar gelse var mekânı,
Alçalın uca dağlar,
Görünsün yâr mekânı.

Ezizim oba {anı,
Él {anı, oba {anı,
Kırpıkların o { kimi,
Gel vurma o ba {anı.

Ezizim gülden gözel,
O {ur bülbülden gözel,
Yâr mene bir gül véríb,
Özü o gülden gözel.

Ĝuzum gel ay ğuzum gel,
İşıĝlı ulduzum gel,
Özge ğurban kesmerem,
Sene ğurban özüm gel.

Dağlar duman oldu gel,
Hâlím yaman oldu gel,
Aya ve'de vérmişdin,
İl de tamam oldu gel.

Ĝardaş gel, ay ğardaş gel,
Ĝarlı dağları aş gel,
Ĝurbet élde kimsem yo {,
Töker gözüm ğan yaş gel.

Eziziyem merde ğul,
Éle meni merde ğul,
Fürseti bâda vérmez
Ĝoçağ igid, merd oğul.

Eziziyem ğemde gül,
 Ğemde danış, ğemde gül.
 Ağ günde gülen göyül,
 Merd igidsen ğemde gül.

Eziziyem ğanlı gül,
 Ğanlı çiçek, ğanlı gül,
 Yemiş bülbül bağrını,
 Çı{mış ağzı ğanlı gül.

Araz deyilem, çoşam,
 Kür deyilem, ğaynaşam,
 Apar serraf yanına,
 Gör ne ğiyetli daşam.

Eziziyem yazı ğem,
 Gışı möhnet, yazı ğem.
 Men ölseme sene ğurban,
 Sen ölme men yazığam.

Araz'am Kür'e bendem,
 Bülbülem güle bendem,
 Men ğedergi ğonağam,
 Bir şirin dile bendem.

Sonayam göl üsteyem,
 Bülbülem gül üsteyem,
 Gel bir ğol boyun olağ,
 Ğedireme yol üsteyem.

şirin çayın ğendiyem,
 Zülfünün kemendiyem,
 Dünyanı sél aparsa,
 Gözlerinin bendiyem.

Rum menem, İrağ menem,
 Ehdim var bezenmenem,
 Üreyim yaralıdı,
 Ço{ derde dözemmenem.

Her derde dözen menem,
 Elimi üzen menem,
 Göz yaşlı, ürek dağlı,
 Serkerdan gezen menem.

Men âşig inci menem,
Dürr menem, inci menem,
Baş göyub dizin üste,
Can vërsem incimenem.

Pencerende şüşenem,
Yarpağ üste düşe nem,
Ne sen gözden salansan,
Ne men gözden düşenem.

Açtım, açtım, gül oldum,
Boy atdım sünbül oldum,
Bir dil bilmez guş idim,
O {udum bülbül oldum.

Eziziyem her aylar,
Her hefteler, her aylar,
Deryada bir gül bitib,
Susuzundan haraylar.

Eziziyem a {şamlar,
Çırağ yanar a {şamlar,
Évli évine géder,
Évsiz harda a {şamlar?

Yoruldum ağlamağdan,
Ar {a su bağlamağdan,
Bağda {ezel galmadı,
Yarama bağlamağdan.

Eziziyem dost aşı,
Dost çöreyi, dost aşı,
Düşmenin güllesinden,
Yaman olur dost daşı.

Géderem ölke senden,
Gör {uram yol kesenden,
Egil öpüm üzünden,
Ayrıldım belke senden.

Umaram gözlerinden,
Doymadım sözlerinden,
Bilseydim ayrılığ var,
Öperdim gözlerinden.

Haray nâşî elinden,
 Atmaz daşî elinden,
 Yastıg şikâyet édir,
 Gözüm yaşî elinden.

Âşıg gelsin {an dursun⁶⁸,
 ʔan eylensin⁶⁹, {an dursun,
 Zülfüne ğadaĝa vér⁷⁰,
 Bu {aĝından⁷¹ yan dursun.

Ezizim be {din olsun,
 Gızıldan ta {dın olsun,
 Néylersen gızıl ta {tı,
 Bir açî be {tin olsun.

Danışdı, dindi zülfün,
 Gerdene mindi zülfün,
 Destele, ğoy ğoynuna,
 Ğan éyler indi zülfün.

Eziziyem yara var,
 Üreyimde yara var,
 Gétdim tebib yanına,
 Dédi durma yâra var.

Ezizim daĝda ne var,
 Él köçüb, daĝda ne var,
 Mecnun {eyâllî göylüm,
 Léyli'siz daĝda ne var?

Daĝda duman yéri var,
 Ğaşda kâman yéri var,
 Bir cüt nar itirmişem,
 Sende güman yéri var.

Avcunun ğemesi var,
 Bélinde ğemesi var,
 Mınmışem ğem atını,
 Olmuşam ğeme sevar.

⁶⁸ Dur- : Kalkmak.

⁶⁹ Eylen- : Oturmak, durmak.

⁷⁰ Ğadaĝa ver- : Yasak koymak.

⁷¹ Bu {aĝ: Gerdan, gıdık, boĝazın alt kısmı.

Eziziyem deryalar,
 Ne derindir deryalar,
 Toş o zülfün hâlına,
 Ağ bu ağdan ter yalar.

Ürekde yara sızlar,
 Derd sızlar, yara sızlar,
 Yaralının derdini,
 Ne biler yarasızlar?

Aman, amanım géder,
 Erşe feğanım géder,
 Bir yérden yaralıyam,
 Min yérden ganım géder.

Araz a {ar yan vérer,
 Sesi mene can vérer,
 Yaramı ya {şı bağla,
 Pis bağlasan gan vérer.

Eziziyem yarı ter,
 Yarı gonca yarı ter,
 Kirpik çalma gözlerim,
 Gölge salsan yâr iter.

Bağban bağdan bâr ister,
 Héyva ister nar ister,
 Menim bu {este göylüm,
 El deymemiş nar ister.

Derd aşar baştan kéçer,
 Kirpikden gaşdan kéçer,
 Doğru söz, doğru kelâm,
 Demirden, daşdan kéçer.

Ezizim bir gün düşer,
 Atlanan bir gün düşer,
 Düşmene düşen fûrset,
 Bize de bir gün düşer.

Yél esende gül incir,
 Bülbül incir, gül incir,
 Yad bağban bağa girse,
 Yarpağ düşer, gül incir.

Ezizim el yoludu,
Bu geden el yoludu,
Başım bulud oynağı,
Gözlerim sel yoludu.

Yerden dursa Koroğlu,
Torun gursa Koroğlu,
Çan sel kimi tüküler,
Bir gıy vursa Koroğlu.

Bir gül aldım o {andan,
Alıb asdım ya {andan,
Bir lal⁷² a {an sudan ğaç,
Bir de yére ba {andan.

Ezizim o {uyandı,
Sévgilim o {uyandı.
Kipriginden o { atdı,
Sinemde o {u yandı.

⁷² Lal: Durgun.

TAPMACALAR (Bilmeceler)

Türk halk edebiyatının yaygın ürünlerinden olan ve bugünkü anlamıyla ilk örneklerine Codex Cumanicus'ta rastladığımız bilmece (tapmaca), Türk Dünyası'nın her yerinde olduğu gibi İran Türkleri arasında da yaygın olarak yaşamaktadır.

Folklorcular bilmeceyi "bir şeyi üstü örtülü sözlerle anlatarak, dinleyeni onun ne olduğunu bilmeye davet eden küçük şiir" diye tarif ederler. Bilmecelerin hem içerik, hem konu hem de biçim yönünden çok çeşitli olanları vardır. İnsanın görüp duyduğu, düşünüp anladığı her şey bilmecenin konusu olabilmektedir. Diğer yandan bilmeceler tek mısra, beyit, dörtlük, bent veya küçük bir metin hâlinde olabilir.

İran Türkleri tapmacalarından örnekler:⁷³

Dörd gardaş var,
Her cür geçer,
Birbirlerine çatmaz.
(Araba)

Dörd gardaş bir papağı.
(Araba)

Ğırmızı duvar üste,
Ağca daşlar düzülüb.
(Dişler)

⁷³ Cevad Héy'et, Azerbaycan Şifahi Tâlğ Edebiyyatı, Téhran-1347 (1988), s. 142; Afşin Pervizi, Tapmacalar ve Goşmacalar, Bilâtarih, Tebriz; Azerbaycan Tapmacaları/Bilmeceleri, Nureddin Seyidov, Hazırlayanlar: Prof. Dr. S. Sakaoğlu, Yard. Doç. Dr. A. B. Alptekin, Yard. Doç. Dr. E. Şimşek, Tolga Ofset, Elâziğ-1992; 555 Tapmaca (555 Bilmece), Gülafer Davudova, Yayına Hazırlayan: Yard. Doç. Dr. Cengiz Alyılmaz, A. Ü. Yay., Erzurum-1996; Azerbaycan Klâssik Edebiyyatı Kitap{anası, 20 Ciltde, Elm Neşriyyatı, Bakı-1982, c. I, s. 127; Paşa Efendiyev, Azerbaycan Şifahi Tâlğ Edebiyyatı, Maarif Neşriyyatı, Bakı-1992, s. 121; Cenûbi Azerbaycan Edebiyyatı Antologiyası, Elm Neşriyyatı, Bakı-1981, c. I, s. 356; c. II, s. 535; Elçin ve Vilâyet Ğuliyev, Özümüz ve Sözüümüz, Tercüme eden: Baballah Azerî Ecirli, Şey{ Safü'ddin Neşriyyatı, 1377 (1999)-Tebriz.

Bir guşum var canı yo {,
Ėanadı var Ėanı yo {,
Uçar uzağ yérleré,
Éle ço {dur sanı yo {. (Téyyare/Uçak)

Burada olmaz,
Terezide durmaz,
Ondan şirin zad olmaz.
(Yu {u)

Tap tapmaca,
Gül yapmaca.
Memeli Tıatın, Dişleri yo {.
(Toyuğ/Tavuk))

Bir ağacım var,
On iki budağlı,
Otuz iki yarpağlı.
(12 ay, 30 Ėün)

Bir ipim var, yığammaram.
(Yol)

AĞaç déyil yarpağları var,
Köynek déyil tikilib,
Adam déyil danışır.
(Kitab)

AĞdır, péndir déyil,
ĖuyruĖu var, siçan déyil.
(AĞ turp)

Ağzı var dili olmaz,
Yüz ağaç vur çığırmaz.
(Balığ)

Ağır ağır hâllanır,
Göyden yere sallanır.
(Yağış)

Ağrısız, gemzis ağladar.
(Soğan)

Adam udur, camı yo{.
(Gebir)

Géce {anım,
Gündüz külfet.
(Süpürge)

Şüşeden kéçer,
Şüşeni sındırmaz.
(İşğ)

Kéçirdim bağ arası,
Tapdım bir göl perisi.
Öpülmemiş bir gız gördüm,
Üzünde diş yarası
(Ay)

Bir bölük âşığım var,
İçinde bir sağğası.⁷⁴
(Ay ve ulduzlar)

Yér altında yağlı gayış.
(İlan)

İki ğardaş var,
Ölünce birbirini görmez.
(Gözler)
Dili yo{, adamla danışar.
(Kitab)

Ağ atımı nallayım,
Türküstan'a yollayım.

⁷⁴ Sağğa: Aşık oyununda aşıkların en büyüğü.

(Mektub)

Déye bilmez sözünü,
Téz yandırır özünü.
(Govurğa)

Deve dabanı, gezer obanı,
Altı ğıçı, iki dabanı.
(Terezi)

Deveden uca,
Kürsü boyunca.
(Deve palanı)

Dede çölde yatar,
Ayağların uzağa atar.
(Tağ)

Derde devası var bunun,
Serde sefası var bunun,
Tencer ile delik delik,
Gör ne cefası var bunun.
(Şan, bal)

Dilsiz, ağızsız özünü bildirer.
(Ağrı)

Canı yo {, nefes çekir.
(Körük)

Döyürsen ses salır,
Dolanır ğor {mayır,
İlleri, ayları sayır.
(Saat)

Burdan vurdum baltanı,
Ordan çı {dı ğal {anı.
Anam bir oğlan doğdu,
Yerin göyün sultanı.
(Gün)

Uzun ğızlar uzanar,
Özüne köynek ğazanar.
(O {lov)

Burda vurram ğılncı,
Felekde oynar ucu.
(İldırım)

Bir çuval unum var,
Ağızı tikili.
(İyde)

Bir ğuşum var réyhani,
Gezer cümle cahanı,
Bir derede ğéyb olar,
Ne eti var ne ğanı
(Gün)

Sarı ğaya üstde
Ağ ğuş oturub.
(Samavar, çaydan)

Tap bu nedendi,
Yaşıl ekdim ğırmızı çı{dı,
Bes bu nedendi?
(Tına)

Kerbelâyı Meşedi, men Hacıyam
Bir cüt ğoşa {alın möhtacıyam,
İkimiz bir ağacın méyvesiyik,
Niye bes sen şirin men acıyam?
(Üzüm, şerab)

Gét bazara ğar al getir,
Vérmese, yalvar al getir
Su deymemiş béz içinde,
Ĝar al getir.
(Ĝend)

İyirmi deliyi bu üzde,
İyirmi deliyi o üzde.
(Çarık)

İkini üç élemişem,
Otuz ikini héç élemişem,
Uzağı ya{ın élemişem.
(Gocalığ)

Dünyaya gelende ayağısız gelir,

Dünyadan gédende ayağlı géder.
(Ėurbađa)

Bir otağda iki hava.
(Yumurta)

Toya çarşablı géder.
(Dolma)

Hansı méyvedi ki,
Kállıđda da şirin,
Yétkinlikde de şirin?
(Uşağ)

Dedemin bir donu var,
Ėatlamađ olmaz,
İçi dolu eşrefidi,
Sanamağ olmaz.
(Ėöy, ulduzlar)

Bizim evde ğuyu var,
 Ğyunun ağızında ilan,
 İlanın ağızında alov.
 (Nefli çırağ)

Yol üsde ğazan ğaynar.
 (Ğarışğa)

İlim ilim ilmesi
 İlme {atın düymesı,
 Her kim bunu tapmasa,
 Yédđi ilin {estesi.
 (Üzerlik)

Azan o {ur, namaz ğılmaz,
 Arvad alar kebin ğurmaz.
 (T{oruz)

Ayağı yo { amma yériyir.
 (İlan)

Aldım ğazan, saldım ğuyruğ,
 Eridi ğazan, ğaldı ğuyruğ.
 (Ayağğabı)

Altı derya, üstü od.
 (Ğelyan/Nargile)

Altından içer,
 Üstünden doğar.
 (Ekin)

A {şam ba {dım ço { idi,
 Seher ba {dım yo { idi.
 (Ulduzlar)

Açaram yatar,
 Bağlaram ğaçar.
 (Deyirman)

Babada var, balığda var,
 Méyvede yo {dur, bağda var.
 ("B" herfi)

Bazarda ğapğara, évde ğıpğırımızı.

(Kömür)

Bazarda olmaz, terezide ğalmaz,
Ondan şirin şey olmaz.
(Yu{u)

Balaların yığar başına, cız cız ağlar.
(Samovar)

Balaca ğünbez, ğapısı yo{.
(Yumurta)

Başına şelme bağladı,
Uşağların yığdı ağladı.
(Samovar)

Bedeni var, ğanı yo{.
(Arı)

Biz idik ha biz idik,
Yüz minlerce ğız idik,
Ēece oldu düzıldük,
Ēündüz oldu ezildik.
(Ulduzlar)

Bizde bir derin ğuyu var,
İçinde serin suyu var,
Ēarnında ilan balası,
Ağzında ğövher denesi.
(Çırağ, neft, pilte, şö'le)

Bir atım var, derinde,
Arpa yéyer serinde,
Géce gündüz yol géder,
Yérindedir yérinde.
(Deyirman)

Bir ağacım var otuz yarpağı,
Bir üzü ğara, bir üzü ağ.
(Géce, gündüz)

Arpa saman istemez.
(Gayığ, ğemi)

Bir balaca boyu var,
Ġırmızıdan donu var.
(İyde)

Bir ğuşum var ğanı yo {,
Ağaca ğonar yarpağı yo {,
Ağzı olmayan bir ğız,
Ġanadsız ğuşları yéyer.
(Ġar, ğışda ağaç, ğün)

Bir ipim var, bir ğuyum,
Tek ğatı ğutuya çatmaz,
İki ğat olanda çatır.
(Ağız, el)

Bir nefer ğara çadralı,
Ġucağında ağ uşagı,
Uşagı döyerler,
Ġara çadralı dinmez.
(Ġazan, plov)

Bir sarı ineyim var yatar durmaz,
Bir göy ineyim var géder gelmez.
(Od, tüstü)

Bir héyvan gördüm bir başı var, altı gölü,
İki ayağı, héyretde galdım, hamı bedeni.
(Terezi)

Ġalanın dört terefi bürc bedendir,
Yaşıl ekerem, Ġırmızı biter,
Bes bu nedendir?
(Tına)

Ġanad vurur bir anda,
Gezer cümle cahanda.
(Fikir)

Ġanadı var uçmaz,
Ġuruda da Ġaçmaz.
(BalıĠ)

Ġapı dalında kirkeli Ġız.
(Süpürge)

Ġara toyuĠ Ġırmızı yumurta üste oturmuş.
(Ġazan, od)

ĠaşıĠda oturub, ayaĠlarını sallayır.
(Erişte)

Ġırmızı divar üste,
AĠ cüceler düzülüb.
(Dişler)

DaĠdan gelir daĠ kimi,
Ġolları budaĠ kimi,
Eyilir su içmeye,
AnĠırır ulaĠ kimi.
(Sel, mancaĠ) (KaĠını)

DaĠdan gelir, {umur {umur,
AyaĠında köhne demir.
(Araba)

DaĠdan gelir renĠ be renĠ,
BaşmaĠları Ġırmızı,
Paltarları yéddi renĠ.
(Göy ĠurşaĠı)

Dağı dereni aşar,
Dünyaları dolaşar,
Anasına çatanda,
Sessiz ona gövüşar.
(Çay)

Dam üste daylağ oynar.
(Dolu)

Dört gözlü bir bulağ,
Onun suyu ağ.
(İnek emcekleri)(İneğin memeleri)

Elsiz ayağısız şekil çekir.
(Şa{ta) (Kar)

İyne gözünden ba{aram,
Cümle cahanı yı{aram.
(Tüfeng)

İçi gırmızı, şirin,
Paltarı yaşıl, galın.
(Garpız)

Ya{şı çéyner, udabilmez.
(Erre)

Yér altında ganlı küpe.
(Çuğundur)⁷⁵

⁷⁵ Çuğundur: Pancar.

Yér altında évleri,
Eyer bildin ne ağacıdı?
Ne incedir bélleri.
(Ġarışğa)⁷⁶

Yoldan gelen hacı idi,
Başmağı narıncı idi,
Ġolu var yarpağı yo {,
Eyer bildin ne ağacıdı?
(Maral buynuzu)

Yol úste ġazan ġaynar.
(Ġarışğa)

Yol úste yorġun ġatır,
Héç durmaz, her ġün yatır.
(Körpü)

Yük úste para fetir.
(Ay)

Ġâh ġâh balası var bunun,
Ġan piyâlesi var bunun,
Ne yumurtlar, ne ġirt düşer,
Serbaz balası var bunun.
(Arı)

Géden lekkek, gelen lekkek,
Bir ġıç úste duran lekkek.
(Ġapı)

Géder géder yérinde,
Altun kemer bélinde,
Géce ġündüz yol géder,
Yéne durub yérinde.
(Deyirman)

Géder gelir, eve girmez.
(Ġapı)

Géce sepdim no {udu,
Seher gördüm yo { idi.
(Ulduzlar)

⁷⁶ Ġarışğa: Karınca.

Gelirdim kendden,
Hay vrdi bendden,
Esli poladdan,
Aslaması etden.
(Tfenk)

Gz yo {, ğulaĝı yo {,
Krları aparır.
(elik, esa)

Grş aslan kimi,
Duruş ğaplan kimi,
Yayılr hesir kimi,
Srnr esir kimi.
(Pişik)⁷⁷

Gndzler dolanar,
Gcler aĝzı aıĝ yatar.
(Başmaĝ)⁷⁸

Mşlerde, llerde gezer,
Ytişmiş, ytişmemiş myveler zer.
(lm)

Men âşıĝ budaĝ atar,
Bu daĝı o daĝ atar,
Torpaĝsız yrde biter,
Yarpaĝsız budaĝ atar.
(Maral buynuzu)

Men ğdirem o ğalır.
(Ayaĝ izi)

Meni ymezler,
Mensiz h ne ymezler.
(Duz)

Menim drd gelinim var,
Drd de bir boydu.
(Evin bucaĝları)

⁷⁷ Pişik: Kedi.

⁷⁸ Başmaĝ: Ayakkabı.

Mecnun'da yo {dur, Léyli'de var,
Yusif'de yo {dur, Züléy {a'da var.
(“L” herfi)

Ne neğğaşam, rengim var,
Ne neccaram, ta {tım var,
Ne deyirmancıyam, unum var.
(İyde)

Ne héyvandır o su içer dōşünden,
Géce gezer, gündüz gör {ar o günden.
(Géceğuşu)

Neneye deymez, babaya deyer,
Talaya deymez, bibiye⁷⁹ deyer.
Deyere deymez, deymeze deyer,
Allah'a deymez, billaha deyer.
(Dodag)

Odsuz yanar, ğanadsız uçar, ayağsız ğaar.
(Gün, yél, su)

O yan perçin, bu yan perçin,
İçinde var göyerçin.
(Göz)
O yanı mermer, bu yanı mermer,
İçinde bülbül oynar.
(Diş, dil)

Salammeléyk ğessab başı,
Meni gönderdi yüzbaşı,
Bir et vér, ne érkek olsun, ne dişi,
Ne yayı görsün ne ğışı.
(Dil)

Tap bu nedir tapmaca,
Ayağları yapmaca,
Gözleri var balaca.
(Deve)

Tap nedir, tanış nedir,
Gülbahara gümüş nedir,
Nenem to {uyar ketan,

⁷⁹ Bibi: Teyze.

Gelin görek bu iş nedir.
(Hörümcek)

Téz gezer, ağ toz töker.
(Deyirman)

Toyuğ déyil yumurtlayır,
Goyun déyil otlayır.
(Tısbağa)⁸⁰

Tüklüce özünü açar,
Lüt oraya gâçar.
(Corab)

Uzun uzun uzanmış,
Uzanmışda bês gamış,
Gamışlara gar yağıb,
Gar üstüne gan damıb.
(Gol, barmağ, dırnağ, reng)

Ustalar, ha ustalar,
Şefa tapsın {esteler,
O néce guşdur ki,
Öz bağırsağın desteler.
(Cehre)⁸¹

Üste gédende yükü var,
Aşağı gelende işi.
(Ğaşığ)

Terclemesen azalar,
Terclesen ço {alar.
(Élm)

Hay géder, huy géder,
Bir çerek yol géder.
(Nenni)

Canı ğırmızı, başı göy.
(Yérkökü)

Canı yo {dur fırlanır,

⁸⁰ Tısbağa: Kaplumbağa.

⁸¹ Cehre: Yün çıkırığı.

Géce gündüz ğanır.
(Saat)

Cansız gelir gözüne,
Özünü göstermez özüne.
(Sesin ğayıtması)⁸²

Cığgılı ğuyu,
İki reng suyu.
(Yumurta)

Hamiya yédirder, özü yémez.
(Deyirman)

Hansı anadır öz uşāğlarını emer?
(Deniz)

Hacılar haca géder,
Cehd éyler géce géder,
Bir yumurta içinde,
Yüz elli cüce géder.
(Nar)

Çölde yo {dur, dağda var,
Yérde yo {dur derece var.
(“D” herfi)

Cam sındı, {anım ğana boyandı.
(Nar)

⁸² Sesin ğayıtması: Sesin yankılanması.

YANILTMACLAR - TEKERLEMELER - DÖŞEMELER

Azerbaycan ve İran Türkleri çocuk folkloru türlerinden birisidir. Çocukların akıcı, düzgün konuşmaları sağlamak ve dikkat yeteneklerini geliştirmek için kullanılan söz gruplarıdır. Bu söz grupları, anlamlı anlamsız aynı seslerin çokça tekrar edildiği ahenkli, aliterasyonlu şaşırtıcı, yanıltıcı basma kalıp söz dizileridir.

Döşemeler genellikle halk hikâyelerinin ve masalların baş kısmında bulunur.

Azerbaycan ve İran Türkleri yanıltmac ve tekerlemelerinden örnekler:⁸³

Ay göy ala ğara ğarğa ğardaş, menimle ğardaş olsan da ğardaş olacağam,
olmasan da, seninle göy ala ğara ğarğa ğardaş olacağam.

Bacadan damcı düşdü şıp nenemin barmağına.

Bu mis néce pis mis imiş,
Bu mis Kâşan misi imiş.

Dilim dilim olasan, ay dilim, dédim dinme. Dédi: Dinmez idim,
dindirdiler dindim men.

Keklik, kepenek, gelin gédek kölgeliye, görek gelin gelibdir?

Ğétdim gördüm bir ağacdan şişek eti, o biri ağacdan eşşek eti asıblar.
Şişek etini uddum, eşşek etini atdım, eşşek etini atdım şişek etini uddum.

Ğéttim gördüm iki kâr, kôr kirpi yatıbdır. Héç bilmedim érkek kâr kôr
kirpi dişi kâr kôr kirpinin kürkünü yamayır, ya dişi kâr kôr kirpi erkek kâr kôr
kirpinin kürkünü.

Girdim tendire sildim, süpürdüm, silkindim çı{dım.

Çatı getir çay içinde çal gatora çayı çatağ.

Cüme a{şamı çay içinde çal mescidinde cüce Cabbar'ın cüvellağlar
cübbesini cıbtılar.

⁸³ Azerbaycan Klâssik Edebiyyatı Kitap{anası, 20 Ciltde, Elm Neşriyyatı, Bakı-1982, c. I, s. 485; Paşa Efendiyev, Azerbaycan Şifahi T{alg Edebiyyatı, Maarif Neşriyyatı, Bakı-1992, s. 221; Vağif Veliyev, Azerbaycan Folkloru, Maarif Neşriyyatı, Bakı-1985, s. 395.

Gétdim gördüm bir kâr, kôr, kürkü yırtıg kirpi, bir kâr, kôr, kürkü yırtıg kirpinin kürkünü yamayır. Dedim: A kâr kôr kürkü yırtıg kirpi, bu kâr kôr kürkü yırtıg kirpinin kürkünü niye yamayrsan? Dédi: Men bu kâr kôr kürkü yırtıg kirpinin kürkünü yamamasam, kim yamayacağ?

Ağ bal ğabağ, boz bal ğabağ, boz bal ğabağ, ağ balğabağ.

Ay a {sağ aşpaz Hesên Şah, aşpazlar aş bişirir, sen de gel aş bişir, ay a {sağ aşpaz Hesên Şah!

Bazarda ne ucuz? Mîs ucuz, duz ucuz, küncüt ucuz.

Boz atın boz torbasın boş as başınnan, apar, islat getir, yaş as başınnan.

DÜŞÜNCE YANILTMACLARI

Bir yétim iki yol ayrıcına gelib çatır. Düzüne yol yo {dur. Sağa gétse atası, sol yolla gétse anası ölecek. Bes yétim ne étmelidir? (Yétimin anası ve atası yoktur.)

Bir derede yéddi tepe, her tepede yéddi yuva, her yuvada yéddi tülkü, her tülkünün yéddi balası, cemi néçe tülkü oldu?

Göyde uçan yüz ğaza ba {! Ğazlardan ses gelir ki biz yüz déyilik, eger bir bizim ğeder, sonra yarımız ğeder bir de sen olsan yüz olarığ.

DÖŞEMELER

Şa{ Abbas cennetmekân, tereziye vurdu tekân, iki goz bir girdekân,
hamam hamam içinde, {elbir saman içinde, deve telleklik éder köhne hamam
içinde, éy gözüm göza{tarır sen kimi yâr ele düşmez, ağzında dişin, başda kekilin
kimi gülzâr ele düşmez.

Raviyan e{bar, nağılan esar, béle revayet édirler: Éller bizim éller, orada
söylenilen diller bizim diller, lâkin İran özge İran, Turan özge Turan.

Éy ehli sefa ve yâren vefa.

Bizim ne şahlar kimi fermanımız var, ne hekimler kimi dermanımız.
Vardan yo{dan, azdan ço{dan bés kelme sözümüz var. İndi olmayanlar hüzurune
söyleyerik.

Size hardan déyim az danışanlardan, ğaradinmezlerden, yériba{anlardan,
su kimi lal a{anlardan, hürmeyen itlerden, ulamayan çaĝgallardan,
deymedüşerlerden, küsenlerden, oĝrularдан, yalançılardan, vefâsızlardan,
böhtançılardan, uğursuzlardan, ilgarından dönenlerden, büzmenib çay kéçenden,
{oruz bélinde bostan ekenden, le'net ğuyruĝlu yalana, rehmet ğuyruĝsuz düşe!
Algış yazana, ğarĝış pozana, söz ğalsın, insan ğétsin, dost var olsun, düşmen {ar
olsun, indi yétdik metlebe.

EFSA NELER⁸⁴

BOZĞURDA MÜNASEBET⁸⁵

En gedim dövürlerde Türk {alğları da{ilinde gurd totem şekli almış bir héyvan olmuşdur. Bunun da illeti, bazı âlimlerin fikrinde, o héyvanın öz gücü, golu ve döşüne ar{alanarağ, yalnız öz güvvesiyle yaşamasından ve Türklerin bu {ususiyyeti {oşlamasından ireli gelmişdir. Gedim Türklerde bozğurda olan bu münasebet onu bu {alğların nezerinde mügeddes bir héyvan kimi cilvelendirmiş ve sade Türkler ondan {oş be{lik ve muvaffaqiyyet gözlemişler. Bu inam ve fikir bu gün Azerbaycan'da aradan gétmişdir, lâkin hele de bazı kendlerde "tutucu" adlanan ğarı arvadlar, şübhesiz, vardır ve ğurdla ilgili meseller bu gün de {alg da{ilinde işlenir. Bu mesellerden "ğurdu görsen mübarek, görmesen daha mübarekdir" ve "ğurd üzü uğurlu olur." mesellerini göstermek olur.

Ço{ ya{şı {atırlayaram ki, ağır soyuğ vuranda, boğazım ağrıyanda, {estelenende, anam çéşitli türkeçare⁸⁶ elâc ve dermanlarla yanaşı bir de herden meni yanına salıb, mehlemizin nisbeten aşığı terefinden mehelle mescidinin ar{asında evi olan, olduğca ğarı, gözlerinin işığı azalmış, béli bükülmüş "tutucu Tammene" (Tanın Nene) Talanın yanına apardı. Tammene Tala yalnız bir kapısı olan, ğaranlığ, lâkin olduğca temiz ve kürsüsü bennalı merteb olan, rafları ve tağçaları berli- bezekli ve kâsnı, pürne, goymadaran ve... arağlarının tüngü kimi şüşeleri düzülmüş bir otağda oturardı. Talğın deddiği kimi, Tammene Tala meni tutardı. O işine başlayanda elini benim başıma, boğazıma çekerek, neyse yavaşcadan deyir, bir sıra işler görür ve onların sonunda yalnız pencesi görünen ve ğalan yerleri parçaya tutulmuş bir gurd elini {ususi yerden götürüb, benim sağ ve sol çignime, ar{ama ve a{ırda döşüme vurur ve "ğada balası gétidi"- deyerek işlerini bitirir. Küçede rast geldim yaşlılar ve oyun- daşlarıma dërdim: Tammene Tala meni tutdu!"

Şübhesiz bu gün de Azerbaycan'ın bir sıra kendlerinde tutucunun olması

⁸⁴ Azerbycan Talğ Efsaneleri, Toplayan: Sednik Paşayev, Yazıçı Neşriyyatı, Bakı-1985; Azerbaycan Klâssik Edebiyyatı Kitap{anası, 20 Ciltde, Elm Neşriyyatı, Bakı-1982, c. I; Efsaneler, Gençlik Neşriyyatı, Bakı-1986.

⁸⁵ Mahmut Takî Zehtabî, İran Türklerinin Eski Tarihi I, Tebriz-1378 (1999), c.I, s. 780-781.

⁸⁶ Türke çâre: Köy hekimleri, koca karı ilâçları, koca karı tedavisi.

ve onu Ğurd ile uşaqların “{esteliği ve ğada balasını” aparmasına rast gelmek olur. Tutucuların ğurd elinden şifa umması olan yalnız Türk éllerine hasdır, ikincisi bu inam olduğca ğedim dövrlerde, miladdan ğabağ neçe min il evvele ait olan bir Azerbaycan ananesi ve fikrinin yâdigârıdır.

ĞURDOĞLU

Aldede'nin derdi bire min artmışdı. Bir terefdən yégâne oğlunun itmesi, o biri terefdən de Mahpéyker'in, Ağçay'ın séllerinin ğurbanı olması onu rahat bura{mırdı. O, yégâne oğlunu a{tarmağa, sorağ élemeye başladı.

Aldede béle {eber éřitdi ki, Murad Beyli tereflerde bir Bozđurd dağın başında oğlan uşaqı üçün daşdan béşik düzeldib. Bozđurd, uşaqı nevazişle böyüdü. Aldede bu yérlere sefer étdi. Ço{ böyük çetinlikle uşaqı tapdı. Uşaqın sol dabanındaki {aldan öz oğlu olduğunu öyrenib sévindi. O, uşaqı götürüb Haçağaya Dağı'nın eteklerine geldi. Bozđurd da onlardan ayrılmadı.

Aldede gözleyirdi ki, uşaq biraz da böyüsün, her şeyi ona yérli yatağlı danışsın. Aldede onu isteyirdi ki, oğlunu Bozđurd'dan aralasin, bir de fikirleşirdi ki, a{ı Bozđurd ona ya{şılığ étmış, döşünden süd vérmışdir.

Bir ğün Aldede oğluyla söhbete başladı:

- Oğlum, senin vetenin Odlar Yurdu, anan Mahpéyker olub. Onu Ağçay'ın suları öz ğoyununa alıb. Atan ise men Aldede'yem, mö'cüzem odda yanmamağdır. Démeli, sen Ğoroğlu'san.

Uşaq ğéyzle:

- Yo{ ata, men Ğoroğlu déyilem, Ğurdoğlu'yam. Mene Bozđurd döşünden süd vérib.

Aldede bileklenen, küreklenen, üreklenen oğluna neler danışmadı. Ona dünyanın {oş ğünlerinden, igidlerinden, nazlı ğemzeli vefalı gözellerinden, hékmetli, bereketli torpağından danışdı. Aldede oğluna vetenin başına gelen felâketlerden dertli dertli söz açdı, onu éli, obası üçün ğéyretli oğul olmağa çağırdı. Uşaqın gözlerinde ildırım ça{dı:

- Taptalanan torpağımızın, o{lanan, ğılınclanan igidlerimizin, al yanağları solan analarımızın, bacılarımızın, neğmeli bulağlarımızın, etri solmuş güllerimizin, çiçeklerimizin kisasını düşmende ğoymaram.

Odlar ölkesinin ateşine and içirem ki, ğoymaram.

- Veteni ğorumağ üçün, vetenden güc ğüvvet almalısın, oğul!

- Ğollarımızda kifayet ğeder güc, ğüvve var. Ğılıncl vurmağ üçün bes olar.

- T{éyir, oğul! Öz gücünle sen düşmenin ğabağında ço{ zeif olarsın. Gücü, dözüümü sene veten véreceksin.

- Néce?

- Menim ömrüm, ğünüm Haçağaya Dağı'nın, Ğızılđaya'nın, Ağçay'ın yan yöresinde kéçib. Aldede Yurdu, Aldede Çayı héç va{t unudulmaz. Sene son vesiyetim budur. Men de ğocalmışam, Bozđurd da. Bizim dünyadan köçmeyimize az ğalıb. Sene sirr déyim, bu yérlerde Ağçay ço{ sirrlidir. On yéddi ilden bir telatüme gelir. Éle ki, ğördün léysan yağışdı, onda şerdir, ona ya{ın

düşme. Anan Mahpéyker kimi séller seni aparar. Yo{, gördün şimşek ça{dı, ıldırım şa{ıyır, onda {éyirdir, Ağçay'a ya{ınlaş, ağ köpüklü sudan doyunca iç, ba{, il{ıdan o Göysu atlarının balalarını da apar, göy onlar da sudan içsinler. Onların da dizi, gölü, üreyi güvvetli olsun.

Yéddi il tamam idi. O, Göysu atlarının heresini bir göluna bağlayıb Ağçay'ın sahiline geldi. Tıştbe{tlikden şimşek oynadı, ıldırım ça{dı, dünya garanlıglaştı. Her defe ıldırım ça{anda Haçağaya'nın zirveleri işıglanırdı. Onun gözünde gâh dağın bir tarafında Bozgurd, o biri tarafında ise at il{ısı yanında Aldede, gâh da ağ suların göynunda saçları çiyinlerine dağılmış Mahpéyker görünürdü.

İldırım ça{ır, dağlar, daşlar, otlar, çiçekler, sular sanki dile gelib déyirdi.

&- Ğurdoğlu ba{ o Aldede, Bozgurd, anan Mahpéyker bizi sene tapşırıp. Bizi éle goru ki, bu çémene düşmen ayağı deymesin. Daşlarını düşmen atının nalı yaralamasın, ağ köpüklü sularına düşmen dodağı to{unmasın.

Göysu atlarının biri yu{arı tarafde, biri ise aşağıda, bir geder lillenmiş sudan içdiler. Ğurdoğlu göysu atının birincisini mindi, lilli su içmiş atını da yédeyine alıb Aldede yurduna taraf üz goydu. O, hansı dağdan, çaydan kéçirdise, gulağına bir ses gelirdi:

- Ğurdoğlu bizi goru, a{ı bu yurdu size tapşırıblar.

Bu veten sesi, Odlar Diyarı'nın sesiydi.

OĞUZ'UN TEECCÜBÜ

Ço{ gedim zamanlarda yer üzünde Oğuz adlanan heddinden artıg hündür boylu insanlar yaşayırmış. Bu insanların en kiçiyinin boyu en hündür ağaçlardan béle uca imiş. Oğuzların özleri kimi atları, goyunları, mal-ğaraları⁸⁷ da iri ve yeke imiş.

Bu Oğuzlardan ikisi Ğafğaz Dağları'nda yaşayırmış. Bunların biri ana Oğuz, o birisi ise onun oğlu Oğuz imiş. ana ve bala burada {oşbe{t ve şad hürrem yaşayırmışlar.

Günlerin birinde oğlan ova çı{arken yolda özüne o{şayan balaca boylu bir me{luğa-insana rast gelir. Onu tutub anasının yanına getirir.

Anası tapılan bu kiçik me{luğu gösterib deyir:

- Sen hele bunu tanımırsan? Oğlum, bizim gelecek nesli bunlar evez édecek⁸⁸.

Oğlan teeccüble bu {ırda mehluğa ba{ıb déyir:

- Ye'ni bunlar dolana bilecekler?

Anası:

- Boylarının éle balaca olmağına fikir vérme, sen onun ağlını sına.

Oğlan fikirleşerek öz özüne déyir:

- Ya{şı, indî men ona bir torba arpa vereceyem. Aparıb atın başına

⁸⁷ Mal-Gara: Büyük baş hayvanlar.

⁸⁸ Evez ét- : Yerini tutmak, onun yerini almak; karşılığını vermek.

geçirsin. Görüm bunu bacara bilecek mi?

Oğuz béle de édir. Torbanı tapdığı adama vérerek başa salır ki, atı yemlemek lazımdır. Balaca adam dinmez torbanı götürür ve atın yanına gedir.

Ana ve bala bacadan başarağ onun néce hareket édeceyini izleyirler. O, ata yağınlaşır ve atı sesleyir. At yem torbasını görerken başını torbaya teref eyir. Éle bu zaman küçük adam torbanı celd atın başına geçirir.

Oğlan anasına teref çevrilerek:

- Doğrudan da sen hağlısan. Bunlarda hem cüret, hem de ağıl var.

Anası başı ile onun sözünü tesdiğleyir.

AĞRI DAĞI

Efsaneye göre Ağrı ve Garnıyarıĝ daĝları evveller iki Ğardaş idi. Ağrı Daĝı büyük, Garnıyarıĝ daĝı ise küçük ĝardaş olmuşdur. Ğoçaĝ, me'rifetli, olduĝça isti ĝanlı olan küçük ĝardaş büyük ĝardaşı ço { isteyirmiş. Onun yolunda ölüme ĝetmeye hazırmış. Büyük ĝardaş ise hermişe kiçiye soyuĝ münasibet besleyirmiş.

Bir ĝün küçük ĝardaş ĝözel bir ĝıza vurulur. Ğız da onu sévir. Küçük ĝardaş âdeten büyüye meslehetsiz bir iş ĝörmezmiş. Bu defe de béle édir. Ancaĝ büyük ĝardaş kiçiyin sévgilisini ĝören kimi ona vurulur, açıb ağarda bilmir. Arzusuna çatmaĝ için yollar a {darır.

Hamı küçük ĝardaşın {etirini istediği hâlda, büyük ĝardaş düşmenli idi. Ğünlerin birinde ĝardaşlar éşidirler ki, düşmen, ĝonşu kentde gizlenib büyük ĝardaşı öldürmek için meĝam a {tarır. Küçük ĝardaş büyüyün yalançı é'tirazına ba {mayaraĝ, düşmen ĝabaĝına özü çı {ır. Küçük ĝardaşı düşmen ĝabaĝına yola salan kimi büyük ĝardaş, onun sévgilisini ĝötürüb ĝaçır.

Küçük ĝardaş düşmenle döyüşde ĝalib gelir, ĝardaşının intigamını alır. Sévine sévine özünü kende çatdırır. Ço { ĝözleyir, ço { a {darır, ne ĝardaşını ne de sévgilisini tapa bilir. A {ırda camaat dözmeyib ağır {eberi küçük ĝardaşa déyirler. Bu ĝara {eber onu sarsıdır. İllerle sinesinde beslediği sévki, mehebbet üreyine sĝmır, ĝéyzinden derya kimi çal {alanıb tuĝana gelir. Küçük ĝardaşın sinesi yarılır ve daĝa çévrilir. O ĝünden hamı Garnıyarıĝ daĝını ziyarete gelir.

Bu {eber büyük ĝardaşa da çatır. Küçük ĝardaşın ölümünden sonra dünya ona dar ĝörünür. Onun üreyinde dehşetli ağrılar baş ĝaldırır. O da daĝa çévrilir. Büyük ĝardaşın üreyi ağrıdığı için bu daĝa Ağrı Daĝı adı vérilir. Büyük ĝardaş küçük ĝardaşa soyuĝ münasibet beslediyinden Ağrı Daĝı'nın başında bütün fesillerde ĝar olur.

ANA AĞRI DAĞI, BALA AĞRI DAĞI

Bir çoban öz ağasının ĝızı Besti'ni sévirdi. Onlar birbirinin divanesiydi. Bunu hamı bilirdi. Her ĝün çoban öz sürüsünü Ağrı daĝının eteyinde, ĝöy çemenlikde otarırdı. Çoban sürüsünü bir ĝün Ana Ağrı daĝına, bir ĝün de Bala Ağrı daĝına aparırdı.

Çoban yan tüteyini⁸⁹ odlu dodaĝlarına direyib yanıĝlı neĝmeleri, bayatları ile Besti'ni çağırırdı.

Nehayet, bu {eber ĝızın atasına çatır. Tan ço { ĝezeblenir. O derhal öz adamlarına tapşırır ki, çobanı harada tutsanız orada doĝrayın. Tan'ın adamları çobanın ar {asınca düşürler.

Çoban ĝâh Ana Ağrı daĝına, kâh da Bala Ağrı daĝına penah aparır, ondan sĝınacaĝ isteyir. Lâkin daĝların başı öz şöhret davalarına ĝarışmışdı. Onlar, biri

⁸⁹ Tütek: Kaval.

o birinden uca olması barede ğerinelerden beri mbahise dirdiler. Odur ki, obanın hayını harayını şitmediler. oban görür ki, dağlar ayılana kimi nkerler onu tutacağlar. O, göylere yalvarır ki, celladların elinde lmekdense, onu daşa dndersin. le hemin değiğe oban sürüsü ile beraber daşa dnr.

Bu güne ğeder, daşa dönmüş oban ve sürüleri Ağrı dağının eteyinde ğalmışdır.

Dyirler başları şöhret davasından ayazıyan dağlar grrlere ki, daha ğayalarında çobanın yanığlı bayatıları eks seda vrmez. Çobanın sürüsü ile daşa dndyn bildikde birbirine acığlanıb ğarđıř dirler. Bala Ağrı, Ana Ağrı'ya ğarđıř dir ki, görüm senin başından duman, en eskik olmasın. Ana Ağrı dağı ise Bala Ağrı'ya dyir ki, senin de başında ilanlar mesken salsın.

le hemin vaştdan Ana Ağrı dağının başından dumanlar, enler, Bala Ağrı dağının başından ise ilanlar eskik olmur.

PERVANE EFSANESİ

Peri adlı bir ğız olur. Bu ğız varlı aileden olur, hem de oş gzel olur. O ğızı bir oğlan svir. le svir ki, lap heyatı ğeder. Ēız da oğlanı ürekden svir. Oğlan ğızın derdinden ğeceler yata bilmir. Bir gün ğıza li gönderir, atası ğızı vrmez.

Çünki bütün lat ğem keder iindeydi. Tyli evvel yanardağ terefden gelen dşmen tayfalar bu latın odunu ocağını tamam sndrmşd. İndi bir ocağdan da tüstü ışmırdı. Ble bir hlda toy kimin yadına dşerdi? Ancağ mehebbet h bir şyle hesaplaşmır.

Oğlan mehebbetinden el ekmez. Bir gün yne li gnderende ğızın atası dyir ki, eğer oğlan ğedib yanardağdaki oddan bir parça getirerse ğızı vrerem.

Ēız atasının, şerti oş ağır idi. Gcsz, kmeksiz tek oğlan dşmen tayfasının elinden nce od ala bilerdi. Ancağ oğlan birce an da tereddt tmir. Fikirleşir ki, şcaet gsterebilse, hem camaatın ocağı yanar, hem de svgilisine ğovuşar.

Oğlan gözden yayına yayına yanardağa gelib atır. Od'u gtrende onu görüb tanıyırlar. Tz oğlanı mühasireye alırlar. Vezniyetin ışılmaz olduğunu gören oğlan odla zn odlayıb ireli atılır. Hamı atılır, hamı hyretlenib ona yol vrir. Oğlan yana yana z obalarına atır. Son nefesde svgilisinin ocağına yışılıb ocağı yandırır. Ocağlar yansa da, oğlan helâk olur.

Ēız z svgilisinin mehebbet yolunda odlarda yandığını şiden kimi göylere yalvarır ki, meni le bir canlı t ki, ömrüm boyu men de z svgilimin oduna hem isinim hem yanım hem de onun dvresinde⁹⁰ herlenib sonra lm. Gyler onun sözünü şidir. Onu pervane⁹¹ dir.

Ona göre de daima odlarda yanmağı, mehv olmağı z n şeref bilir. Peri de o zamandan z svgilisinin delisi, divanesidir: Peri-divane, Pervane...

⁹⁰ Dvre: evre, etraf.

⁹¹ Pervane: Kelebek.

FERHAD VE ŞİRİN EFSANESİ

Hardasa Calud kentine Ferhad adlı daşyonan cavan bir usta gelir. Ğerib daşyonan, kentin varlılarından birinin ğızına âşig olur. Varlının dünya gözeli olan ğızı Şirin de oğlanı sévir.

Şirin'in atası bu sévgiye mané olmağ isteyir, mümkün olmadığda oğlanın ğarşısına ağır Şert ğoyur.

Ğoca déyir:

- Őertimiz Şertdir. Ucan Dağı var. Bu dağda büyük mağara var. Daşadılı déyirler. Onun yanından Ulu Çay ağır. O çayın bir ğolunu Ğoşambulağ teşkil édir. Öz gücünü sınavıb dağları çapıb Ğoşambulağ'ın suyunu Calud kentine getirsen Şirin senindir. Ğızım ise bu müddetde senin adına büyük bir {alı to{uyacağ.

Ğoca öyrenir ki, Fehad işi başa çatdırır⁹². Onu öldürmek üçün insafsız bir ğarı a{tarır. Bu mahalda béle bir adam Enderüş ğarı ola bilirdi.

Enderüş ğarı evvelce Ferhad'ın yanına gelir. Ona söyleyir ki, Şirin {ana to{uyarken darağ başına deydi ve onu öldürdü. Ferhad ğarıya inanır, elinde işlediyi külüngü öz başına çırpır ve ölür.

Ğarı sonra Şirin'in yanına gelir, Ferhad'ın işleyerken başına külüng deydiyini ve onun helâk olduğunu söyleyir.

Bu {eberi éşiden Şirin onun helâk olduğu yére gelir. Ferhad'la vidalaşır. Ağlayır göz yaşı tökdükden sonra elindeki hana darağı ile özünü helâk édir.

Onları Enderen Ğobusu adlanan yérde defn édirler.

APARDI SÉLLER SARANI

(Sara Hakkında Efsaneler)

1. Çay Ğızı

Muğan adlanan bir kentde iki genç yaşayırdı. Bunlardan birisi ğoçağ bir cavan olan Sarvan, o birisi ise Muğan'ın yaraşığı Gözel idi. Bunlar yénice évlenmiş, kásıb olsalar da ço{ méhriban bir aile ğurmuşdular.

Gözel ve Sarvan, Arpaçay'ın sahilinde boya başa çatmışdılar. Gözel, Arpaçay'ın zerif, ince ğızı kimi ad çı{armışdı. Sarvan da Muğan'da at çapmağda, ğılinc oynatmağda şöhret ğazanmışdı.

Muğan camaatı ekinçilik ve bennacılığla meşđul olurdu. Sarvan özünü {oşbe{t sayırdı. Çünkü bütün Muğan onu sévir, ona hörmet édir. Bir de o, Muğan'ın gözeli ile évlenmişdi.

Aylar iller kéçdi. Gözel, hamile oldu. Dođđuz ay, dođđuz ğün, dođđuz

⁹² İşi başa çatdır- : İşi bitirmek, işin sonuna gelmek.

saat, doğğuz değıge keçenden sonra Gözel dünyaya bir gız getirdi. Gelin ana, gızı olduğunu görüb ço { sévindi. Ancağ zahı⁹³ ço { zeif idi, gétdikce hâli pisleşirdi.

Bütün Muğan'ın bilicileri tökülüşüb geldi. Amma geline héç bir kömeklik éde bilmirdiler.

Gözel, ölüm yatağına düşdüyünü duyub Sarvan'ı yanına çağırdı, dédi:

- Ezizim, Sarvan'ım, benim senden bir {aişim⁹⁴ var, gulağ as déyim. Menden sonra évleneceksen évlen, amma goyma balamı incitsinler. Men ömürden yarımadım, osa yarısın. Körpemize hele de ad goyulmayıb. Adını men vérdim, yaşını Yaradan vérsin: Sara! Goy hamı gızımı Sara çağırsın.

Menim sözüüm bu idi... İndi de balamı getir, goy sonnuncu defe onunla görüşüm.

Sarvan téz Sara'nı getirib Gözel'e vérmek istedi. Amma yétişmedi... Gözel, artıg gözlerini ebedi yummuşdu. Sarvan ağladı, üreyinde ağladı. Sara... balaca me'sum körpe de éle bil anasının ölümünü duyub atasına goşuldu, berkten gışğırarağ ağladı.

En ağır değıgelerinde körpesinin sesini éşitcek gözlerini açan Gözel, bu defe Sara'nın gışğırmasına cavab vérmédi. Bala sesini éşitmedi.

Gözel'i torpağına tapşırdılar.

Sarvan, Gözel'in her dédiyini étdise de évlenmedi. O, Sara'nı gayğısız böyütmeye çalışırdı. Sara évde oturmur, téz téz Arpaçayı'nın sahiline gédirdi. Gız héç kesle oynamır, yalnız Arpaçayı ile oynayırdı. Arpaçayı da sanki Sara'ya öyreşmişdi; gız sahile gelmeyende kederlenir, sakit sakit a{ır, gelende ise sévincinden aşib daşırdı. Bütün Muğan camaatı bu gızı göreñde Gözel'i {atırlayıb déyirdiler:

- Sara lap éle Gözel'in özüdü ki, durub. Torpağı sanı yaşasın⁹⁵.

- Gözel de uşag çağlarını Arpaçayı'nın sahilinde kéçirib, Sara da.

- Gözel de Muğan gözeli idi, Sara da.

Béle déyenler ço { idi. Amma héç kes istemirdi ki, Sara'nın heyatı Gözel'in heyatına o{şasın. Odu ki, déyirdiler:- Sûretde o{şayıb, ba{tda o{şamasın.

Bélece, Sara gayğı bilmeden Arpaçayı'nın sahilinde oynaya oynaya böyüdü.

Gızlar bulağından su içdi.

Gızı isteyen ço { idi. Sara bu cavanların içinde güzel bir genci, Tançoban'ı sévdi.

Tançoban çobanlıg édirdi. Onu bütün Muğan camaatı sévirdi; ço { gızlar gizli gizli onun hesretini çekirdi, o ise tekce Sara'nı sévirdi. Kendin mö'teber göcaları Sara'nın atasına élçi düşdü. Ata gızının razılıgı ile onu Tançoban'a ere vérdi.

Muğan düzüne yaz geldi. Tançoban sürüsünü yaylağı aparamalı oldu, o,

⁹³ Zahı: Lohusa, yeni doğum yapmış kadın.

⁹⁴ Taiş: Rica.

⁹⁵ Torpağı sanı yaşasın: Toprağı sayısınca yaşasın.

Sara'sı ile görüşüb ayrılarda, teze gelin ondan üzülmek bilmedi⁹⁶, ağladı, Tıançoban bundan kederlendi ve soruşdu:

- Menim Sara'm, sen a{ı niye ağlayırsan? Bir iki günden sonra ğayıdıb seni de aparacağam.

Sara dédi:

- Heç özüm de bilmirem niye ağlayıram... Senden ayrılabilmirem, üreyime damıb ki, sen gédenden sonra bir bedlik olacağ. Belke bir de seni görmeyeceyem, ondan gör{uram.

Tıançoban güldü ve Sara'sının ipek tellerini sığalladı⁹⁷:

- Gör{ma gülüm, dédi, - héç ne olmaz.

Çoban sürüsünü çekib dağlara gétđi.

Sara, Tıançoban'ı yola salandan sonra köhne dostu Arpaçayı'nın sahiline geldi, oturub fikre daldı.

Bu va{t ölkenin {anı çayın ğırağından kéçende Sara'nı gördü, durdu, herislikle ğıza tamaşa étmeye başladı.

Sara yad gözlerin ona zillendiyini görmedi. Arpaçay ise gördü. Sara'nı ğışğandı. Bu yad ba{ışlarından ğezeblendı, aşdı daşdı, Sara'nı öz ğoynuna aldı, apardı, sonra da héç ne olmayıbmış kimi sakit sakit a{mağa başladı. Bütün Muğan camaatı tökülüb geldi. Sara'nı oturduğı yerde görmeyib kederlendiler, üreklerinin ağrısı ğemli bir mahnıya çevrildi... O günden hemin mahnı, diller ezberi oldu:

Arpa çayı, aşdı daşdı,
Sel Sara'nı aldı ğaçdı...

2. İntıgam:

Déyirler ki, ğedimde Arpaçay'ın sahilinde bir kişi yaşıyırımış. Onun Sara adında ğözel bir ğızı varımış. Sara hele uşağlığdan emisi oğlunu sévirmiş, emisi oğlu da Sara'nı. Sara boya başa çatdığdan sonra atası onu ğonşu kentden olan varlı bir adama ere vérmek isteyir. Bunu éřiden oğlan ğızı ğaçırmağ isteyir. Ata bunu duyur ve mané olur. Oğlan emisinden hayıf almağ için ço{ fikirleşir.

Oğlanın bir atı var imiş. Sara'nın gelin ğöçmesine az ğalmış, oğlan atı tövleye salır. Ata üç ğün arpa vérir, amma bir ğile de su vérmir. Sara gelin ğéden ğün atı bezeyib toya gelir, emisine déyir:

- Men atımı Sara'ya bağışlayıram; isteyirem ki, Sara bu atla gelin ğétsin.

⁹⁶ Üzülmek bilme- : Ayrılamamak

⁹⁷ Sığalla- : Okşamak.

Arpaçay yaz yağışından sonra daşımış. Üç gün su içmeyen at suyu görcek çaya cumur⁹⁸... Seller onu gelinle birlikte alıb aparır. Deyirler ki, Arpaçay her il o va {t aşıb daşır.

3. Apardı Séller Saray'ı:

Țançoban tayfasından Nuru adlı bir oğlan Şama{ı ya{ınlığındaki Melikçoban tayfasından Saray adlı bir gıza nişanlı idi. Yaz va {tı idi. Toy başlandı.

Bu tayfalardan biri çayın bu tayında⁹⁹, o birisi ise o biri tayında idi. Oğlan évinden bir deste adam balabançılarla beraber çayı geçib Melikçobanlı tayfasına, Saraygilin ğapısına, gelini aparmağa geldi. Burada {örek¹⁰⁰ hazır déyildi. Țörek bişincen, yéyilincen a{şam düşdü, hava ğaraldı. Oğlan évinin adamları gelini ata mindirib çayın ğırağına geldi. Biri dédi:

- Su éle gündüzkü ğederdir.

Başçı dédi:

- Azacığ artıb.

Kôr yenge Minabacı dédi:

- Çekilin béle, men balağıcı cırmalayıb geçim. Çayda su ne gezir?

Onun béle ürekli danışması kişileri cür'etlendirdi. Atları suya vurdular. Héç iki ğedem getmemişdiler ki, gelin minen at çayın çökek ve derin yerine düşdü. Saray utandığından elini yüyene uzadabilmedi; su atı bükdü, ğaranlığda ğız at ğarışığı suya yı{ılıb batdı. Kişilerden biri bunu gördü, ses düşdü, atları geri ğaytarıb ğırağına çı{dılar. Lakin heç kes cür'et édib suya girebilmedi, su da get gede artırdı, ğaranlığda göz gözü görmürdü, adamlar çay aşağı ço { yüyürdüler, çayın ğırağ tereflerinde ço { a{tardılar. Lakin su daha da artı, sel Saray'ı apardı. Sese, ağlaşmaya Melikçoban tökülüb geldi. Sabaha kimi a{tardılar. Saray tapılmadı. Kişiler a{tarmağa, arvadlar ise ağız açıb yırdmağa başladılar. Artığ sél yatdığı üçün Țançobanlı camaatı da çayı geçib onlara ğoşuldu. Ağlaşma başladı:

Nuru'nun Anası:

⁹⁸ Cum- : Dalmak.

⁹⁹ Tayında: Tarafında.

¹⁰⁰ Hörek: Yemek.

Arpa çayı aşıdı, daşıdı,
Sél Saray' ı aldı, ęaçdı,
Nuru ęaldı gözü yaşlı,
Aparđı séller Saray' ı,
Bir ala gözlü balanı.

Saray' ın Anası:

Arpa çayı derin olmaz,
İme, suyu serin olmaz,
Saray kimi gelin olmaz,
Aparđı séller Saray' ı,
Bir başı şallı balanı.

Saray' ın Bibisi (Halası):

Düyünü tókdüm tabağa,
Bışmedi ęaldı saba a,
Kór yenge düşdü ęabaęa¹⁰¹,
Aparđı séller Saray' ı,
Bir üzü allı balanı.

Nuru' nun Bibisi:

édin déyin anoban' a,
étmesin bu ęış Muğan' a,
étse düşer nahag ęana,
Aparđı séller Saray' ı,
Bir ala gözlü balanı.

Nuru' nun Anası:

étir bura as paltarı,
ara boya, as paltarı,
Aparđı séller Saray' ı,
Bir üzü allı balanı.

Nuru:

Ala déyib dermemişem,
Derib ığa sermemişem,
Men Saray' ı görmemişem,
Aparđı séller Saray' ı,

¹⁰¹ abağa: Öne.

Bir ala gözlü balanı.

Saray'ın Anası:

Céyran éndi düze geldi,
Érkeciyinen söze geldi,
Saray balam göze geldi,
Apardı séller Saray'ı,
Bir ala gözlü balanı...

4. Sara, Arpaçay ve Ejdaha:

Déyilenlere göre Sara ço { güzel imiş. Serv boylu, ince bélli, ağ bu {ağlı, alma yanaglı Sara'nın bedeninde Güneş şo {u kimi héyretli bir ışığ varmış. Gızın âşığı, deli divanesi sandan keçibmiş. Lakin Sara öz üreyini Tıançoban'a véribmiş.

Sara'nın güzelliğine tebiet de vurğun imiş. Revayete göre zaman zaman kükreyib daşan Arpaçay ve onunla düşmen kesilen bir Ejdaha Sara'nın vüsali için alışib yanırmiş. Onlar gızla govuşmağa fırsat a {tarırlarmış.

Bir gün Sara sévğilisi Tıançoban'ın yollarına ba {mağ için kendden aralanır. O, yavaş yavaş gelib Arpaçay'ın sahiline çatır. Çayın hezin ve yanıklı neğmesi, lepelerin narahatlığla oynaşması gızı teeccüblendirir. Çay hiss olunmadan coşmağa, gábarmağa, onun ayağlarına doğru sürünmeye başlayır. Birden kükreyib Sara'nı ağuşuna alıb aparır. Arpaçay'ın Sara ile vüsala yetdiyini gören Ejdaha gısğançlıgı gezebi ile özünü çaya vurur. Çayı soğub Sara'nı {ilas édir. Ejdaha gızı kâmına çekib özü onunla vüsala yétmek isteyir. Lakin Sara'nın güzel bedeninin şo {u Ejdaha'nın gözlerini gámaşdırır. Bunu gören Arpaçay'ın sélleri, suları yéniden kükreyir, hayğırır. Sahil boyu aşib daşan çayın ağ köpükleri yéniden Sara'nı öz goynuna alır. Ejdaha ise bu vüsalin hesretine, gısğançlığına dözmeyib Arpaçay'ın sahilinde üreyi partlayır.

GÜNEŞLE AY

Öz güzelliği ile öyünen Güneş ço { meğrur bir gız idi... Göy üzünde sepelelenen ulduzlar onun pişvazında durardılar, onun yolunu hesretle gözleyerdiler. Lâkin bu meğrur gız yolunu gözleyenlerin ço { olduğunu gördükde daha da meğrurlaşır, gözlerinden sévinc, meğrurluğ alovu saçırdı. Bu alova dözmeyen ulduzlar yanıb kül olar, Güneş'in çı {ması ile yo { olardılar. Lâkin mehebbet onları ölmeye goymazdı, onlar yéniden dirilib dünyaya gelerdiler... Lâkin Güneş'i ulduzlardan daha ço { Ay marağlandırırırđ. Çünkü o, tek idi, be'zen de öz mehebbetini Güneş'e bildirmek için ikiye bölüner, bedenini parça parça éderdi. Be'zen de hesretten o geder nazilerdi ki, Güneş'in özü de onu görende {ecalet çekib üzüne perde (bulud) tutub gizlenerdi. Bir gün Ay, Güneş'in görüşüne gédir. Güneş, Ay'ın güzelliğini görerken hesedden gelbi çırpınır, onu séven oğlanın daha güzel olduğunu görüb {eyala dalır, a {ırda déyir:

“Eger meni ürekden sévirsense üzündeki ğara {alı dırnağınla ğoparıb mene vér, men onu öz ovcumda görmek isteyirem...” Ay héç ne düşünmeden sévgilisinin emrini yerine yétirir. Ay’ın üzünü ğan bürüyür. Bu zaman güneş ğehgehe çekib gülür, Ay’ın fedakârlığına cavab olaraq déyir: “... Senin gözelliyin o halda idi, onu da ğopartdım, indi dünyanın en gözeli menem.” Güneş’in bu sözü Ay’ı teeccüblendirir, onun üzüne tökülen ğan sifetindece donub ğalır. Éle o va{tdan Ay’ın üzünde leke ğalır. Ay Güneş’den uzağlaşır, bir daha onu görmek istemir. Güneş tutduğu işe peshiman olur, ne ğeder Ay’ı çağırırsa cavab almır, odur ki, Güneş çı{arken Ay üzüne perde çekir, onun sifeti solğunlaşır. Ay istemir ki, Güneş onun üzünde olan lekeni görsün...

HEZRETİ SÜLEYMAN’LA BİLGÉYİS

Süléyman Péyğember Bilgéyis’le évlmek isteyerken ğoca idi. Bilgéyis ise gözelliyi, meğrurluğu ile hamını valéh étmişdi. Süléyman Péyğember buna göre de, Bilgéyis’i alabileceğine inanmırdı.

Bilgéyis, Süléyman Péyğember’in cah calalına ba{mayarağ ona ere ğétmeye tereddüd édirdi. Ğızın tereddüdünü gören Süléyman Péyğember ona ço{lu ve’d verdi. Hetta hiyleye de el atdı. Onu yaşıadığları yerin istisinden serin bir yere aparmağı ğerara aldı.

Süléyman Péyğember serin bir yer tapmağ için ğuşları her terefe gönderdi. Seheri ğün bütün ğuşlar ğayıtdı, tekce hüt hütünden {eber çı{madı. A{şama kimi gözlediler. Hüt hüt ğün batandan sonra gelib çı{dı, Süléyman Péyğembere ba{ eyib ğécikmesinin sebebini bildirdi. Hüt hüt dédi: “Éy Péyğember! Éle bir hündür yere ğedib çatdım ki, orada seher tézden ğanadlarım dondu, ğünortaya kimi gözledim, hava istilendi, ğanadlarımın donu açıldı, uçub geldim”. Béle bir serin yerin tapılması Péyğemberi sévindirdi. O, Bilgéyis’i götürüb bu uca ğalaya getirdi.

Bilgéyis bir ğeder de ğaladan yu{arıya ğal{dı. A{şamın soyuğ havası onun canına velvele saldı. Soyuđa davam getirmeyib a{ağıya, erinin çadırına yéndi.

Seheri ğün Süléyman Péyğember sıldırım ğayalardan isti su çı{armalı idi ki, Bilgéyis çimsin.

Bir ğün Bilgéyis Péyğemberin ğesrinde bedenini yuyub etirlenmek fikrine düşür. Buradakı bulağların suyu buz kimi idi. Bilgéyis ise soyuğ suda çimmekden ğor{urdu. Tanım öz isteyini Süléyman Péyğember’e bildirdi. Péyğember Bilgéyis’e olan mehebbetini béle ifade étidi:

- Menim gözelim, dayan, sene olan mehebbetim tézlikle bulağın suyunu ğızdıracağ, onda yuyunarsan.

Süléyman elli dive¹⁰² ğösteriş vérdi¹⁰³ ki, onlar yerin altına girib od ğalasınlar, bulağın suyunu ğızdırsınlar, meléyké-yi seba çimsin. Divler Péyğember’in emrini yerine yétirdibler. Bilgéyis yuyundu.

Bir müddet kéçdi. Süléyman Péyğember vefat étidi. Onun ölümünden

¹⁰² Div: Dev.

¹⁰³ Gösteriş ver- : Emir vermek.

{eber tutmayan dilber indi de suyun altında yeri gızdırmağdadır.

SİMRUĞ ĞUŞU

Simruğ Ğaf dağında yaşayırdı. O, bēş yüz ilden bir uçub Misir'e gēdir, güneş Allah'ı Ran'm me'bedine gelirdi. Lâkin Simruğ'un ba{tı getirmirdi. Me'bede çatan kimi onu tutub yandırırđılar.

Simruğ oddan alovdan gor{murdu. Her defe ateşe atılsa da, külün içerisinde dirilib çı{ır, ğır{ gün Misir'de ğalandan sonra uçub Hindistan'a gēdirdi...

SEMENDER ĞUŞU

Semender ğuya ğarlı buzlu ölkelerde yaşayan efsanevi ğar ğuşudur. Özü de gödek ömürlü olur... Bu ğuşun dimdiyi polad, caynağları ça{mağdaşı, tükü ise ğovdur¹⁰⁴.

Semender ğuşunun iki balası olur. Balalar bir il'e¹⁰⁵ pervazlanır. Semender ğuşu balaları pervazlanıb uçan ğün sévincinden her şeyi unudur, dimdiyini caynağına vurub od saçır, onun ğov tükü hemin oddan alışır. Semender ğuşu yanıb kül olur.

YUSİF NESİB ĞUŞU

Déyildiğine göre, Yağub'un on iki oğlu var idi. Yağub bu oğlanlarının içerisinde en ço{ Yusif'i isteyirdi. Bir ğün Yusif éve gelib çı{madı. Yağub nökerlerden iki nefer çağırıp dédi:

- Bu saat gēdib Yusif'i tapın, yanına getirin.

Nökerler her yeri a{tardılar, Yusif'i tapa bilmediler.

Erenlerden arzu étdiler ki, onlara ğanad vérsin, ğuş olub Yusif'i tapsınlar. Onlar ğuş olub göye uçdular. Yusif'i a{tarmağa başladılar. Onlara Yusif-Nesib ğuşu déyirler. İndi hemişe biri "Yusif!", o biri de "Nesib!" déyir. Biri çağırır, o biri cavab vérir. Yusif'i a{tarırlar.

HÜT HÜT ĞUŞU¹⁰⁶

Yusif ile Nesib adlı iki ğardaşın Fatime adlı bir bacısı var idi. Fatime'nin başına anadandoğma darağ vurulmuşdu. Ğardaşlarının heresinin bir atı var idi. Ğünlerin bir ğünü onlar atlarını itirdiler, Fatime'ye dédiler:

- Can bacı, biz atları a{tarmağa gēdirik, biz gelince sen südlü aş hazırla, gelib yéyerik. Téz ğayıdacağığ.

¹⁰⁴ Ğov: Kav.

¹⁰⁵ İl: Yıl.

¹⁰⁶ Hüt hüt kuşu: İbibik kuşu, çavuş kuşu.

Yusif'le Nesib atları a{tarmağa gétidiler. Fatime südlü aş bişirdi. Géce gelib düşdü. Fatime ne geder gözledi, ğardaşları gelib çı{madı. Fatime ço{ ağladı. A{ırda méşeye düşüb ğardaşlarını a{tarmağa başladı. Gız ço{ a{tardı, ğardaşlarını tapmadı. Arzu éledi ki, bir ğuş olsun, uçub göye ğal{sın, ğardaşlarını téz tapsın. Fatime o saat bir ğuş oldu. O ğuşa hüt hüt ğuşu déyerler. Fatime göya ğal{ıb ğardaşlarını a{tarır, hemişe déyir:

- Hop hop, gel tap, Yusif-Nesib, südlü aş...

Fatime ğuş olandan sonra onun atasının var yo{u torpağa döndü, yo{ oldu. İndi ğuşdan soruşanda:

- Hüt-hüt, atanın var yo{u néce oldu?

O, dimdiyini torpağa döyüb déyir:

- Atamın var yo{u bu torpağ oldu.

ŞANAPIPIK ĞUŞU

Şanapipik¹⁰⁷ evvelden gelin imiş. Bir defe başını yuyurmuş. Bu va{t onun ğaynatası içeri girir. Gelin utanır. Allah'a yalvarıb déyir:

- Ay Allah, Ğaynatam saçlarımı gördü, men {ecaletden onun üzüne ba{a bilmerem; meni ya daş éle, ya da ğuş.

Gelin ğuşa çevrilir. Darağı başında ğalır, şanapipik olur. Şanapipik çölde yaşasa da, abadlığdan ço{ uzağa gétmir, a{ı onun gözü istekli erinde, doğma évinde ğalıb...

YAPALAĞ ĞUŞU

Kéçmiş zamanlarda bir ğardaşla bir bacı var idi. Zalım öğey anaları bu uşagları ço{ incidirdi. Günlerin bir günü öğey ana onlara dédi:

- Öküzü aparın meşede otarın. Eger itirib éleseniz, ikinizin de başını dibek daşının altına goyub ezeceyem.

Uşaglar öküzü méşeye otarmağa apardılar. A{şam ğayıtmağ isteyende öküzü itirdiler. Bacı meşede ğaldı. Oğlan ağlaya ağlaya éve gelib ehvalatı öğey anasına söyledi. Öğey onu ço{lu döyüb dédi:

- Gédin, öküzü tapın getirin. Eger tapıb getirmeseniz, ikinizin de gözünüzü çı{ardacağam.

Oğlan géri ğayıtdı, ehvalatı bacısına dédi. Onlar öküzü ço{ a{tardılar, tapmadılar. Ğor{ularından géri de ğayıtmadılar. Göye üz tutub yalvardılar ki, ğuş olsunlar. Onlar her ikisi yapalağ ğuşu oldular. Biri "tapdın?", o biri de "yo{", déye öküzü indide a{tarırlar.

TURAC

Kéçmişde Turac adlı bir gız zalım bir {anın évinde gulluğçu idi. Tanım onu ço{ döyür, ço{ incidirdi. Turac'a ğarın dolusu çörek, géymeye paltar da

¹⁰⁷ Şana: Tarak; pipik: ibik. Şanapipik: Tarak ibikli, Taraklıkuş.

vérmirdi. Günlerin bir günü Tıanım onu çağırđı, dédi:

- A ğız, bu saat su isidib başımı, ayağlarımı yuyarsan.

Turac gédib su isitdi. Ne géder a{tardı, darağı tapmadı, bilmirdi darağı hara ğoyub. Tıanımın sesi geldi:

- Seni parça parça olasan, bes néce oldun?!

Turac dédi:

- Tıanım, bu saat gelirem.

Turac ne géder a{tardı, darağı tapmadı.

Tıanımın ayağının sesi gelende Turac ağladı, dédi:

- Ne olaydı, bir ğuş olaydım, {anımın zülmünden ğurtaraydım.

Turac bir ğuş oldu, {anım eli ağaçlı ğapıdan içeri girende uçub bacadan çı{dı. Birden yadına düşdü ki, darağ ta{çadakı bu{çadadır. Tezeden uçub pencerenin ğabağına ğondu, dédi:

- Tıanım, ta{çada, bu{çada.

İndi de turac hemişe bu sözleri o{uyur:

- Tıanım, ta{çada, bu{çada.

PERVANE İLE OD

Déyildiğine göre, pervane ğız, od ise oğlan olmuşdur. Pervane şah ğızı, od ise ekinçi oğlu. Oğlan ğızı bulağ başında görüb ona aşığ olur. Lâkin padşah bunların bir birine ğovuşmalarına icaze vérmir, ekinçinin oğlunu öldürmek için tedbir görür. Oğlanı çetin yerlere gönderir. Oğlan bütün sınağlardan çı{ır. Ēız da öz atasına sévdiyi oğlandan ayrı yaşaya bilmeyeceğini bildirir. Amma ata héç cüre yola gelmir.

Günler gelib kéçir, ğız ile oğlanın sebri tükenir, sözü bir yere ğoyub ğoşulub ğaçırlar.

Padşah emr édir, onların her ikisini tuturlar. Ēızı öz oğluna almağ isteyen vezir bir efsun o{uyub, oğlanı od éleyir.

Ēız göz yaşı tökür, üzünü ğöylere tutub Allah'a yalvarır, dönüb pervane olur, odun başına herlenir, özünü oda atıb yanır, yene de dirilir.

Padşah, ehali bu işe mat ğalırlar. Şah tutduğu işden péşiman olur. Ancağ sonraki péşimançılıđ fayda vérmmez, déyerler.

İLANLA ĒARANĒUŞ¹⁰⁸

İlan'la Arı ğonşu idi. Arı çiçekden çiçeye ğonur, Şir'e sorur, şan düzeldir, ğışda da yuvasına çekilib baldan şirin şirin yeyir, teze yaza kéfi kök, damağı çağ çı{ırdı. İlan ise aylarla ov, ğuş dalınca sürünür, ğirine kéçenden de bir hezz, bir lezzet duymur, ço{ zaman ağzının acısını temizlemeye héç bir inli cinli tapa bilmirdi.

Bir gün İlan Arı'ya dédi:

¹⁰⁸ ĒaranĒuş: Kırlangıç.

- A gönşu, boş boşuna sürünmekden canım yerde, daşlarda, gayalarda galır, tapdığım da héç bir emele yaramır. Meni bu ezab eziyyetden gurtar.

- Ne kömek istesen, men hazır!

İlan dédi:

- Birce gününden mene göre kéç. Gör hansı canlının ğanı şirindir.

Arı şen şen güldü:

- A gönşu, éle bildim meni müşkül işe buyuracağsan. Bundan asan ne var ki!:

Ĝaranguş öz yuvasını hörürdü. O, gönşularının söhbetini eşitmişdi. İlan'dan zehlesi gédirdi, çünkü bu ilan néçe defe onun da balalarını yemişdi.

Ĝaranguş Arı'nın dalınca düşdü.

Arı gâh göyunun, gâh kéçinin, gâh cüyürün, gâh da maralın boynuna gonda. Vızıldayıb uçdu. A şırda yol géden bir göca kişinin alına yapışdı. Gériye doğru uçanda Ĝaranguş bildi ki, Arı {ebere kaçır. İlan'a déyecek ki, en şirin ğan insanın ğanıdır. Bundan sonra ilanlar yer üzünde salamat insan goymayacağlar, hamısını çalacağlar¹⁰⁹. Ĝaranguş insanlardan razı idi, çünkü insanlar onun yuvasını dağıtmırdılar, balalarına to {unmurdular.

Ĝaranguş arını gabağlayıb onu dile tutdu:

- Töş gördük, ay éller yaraşığı, néçe va {tdır seni görmürem, nécesen, néce dolanırsan?

Arı:

- Ço { sağol, dédi, ya {şiyam, ya {şı dolanıram.

Ĝaranguş onun ağılını oğurlamağa başladı:

O gün ğarğa yaman öyünürdü ki, hamı benim sesimi te'rifleyir. Déyirem, sesim yo {, dilim şirindir. Men de ona dédim, héç öyünme, benim gönşüm Arı'nın dilinin şirinliğine şirinlik çatmaz. Dilini çı {aran kimi yere baldamır. Ĝarğa gelmemiş dilini göster, görüm düz mü demişem, yalanım çı {masın.

Arı dilini çı {aran kimi Ĝaranguş onun dilini dimdiyi ile kökünden göparıb kaçdı.

Arı lal oldu, vızıldaya vızıldaya ğaldı. İlan'a héç bir şey başa sala bilmedi.

İlan işin niye béle olduğunu duydu. Ĝaranguş'u tutmağ istedi, lâkin dişi onun guyrugundan birce lelek göpardı. Ĝaranguş'un guyrugu o va {tdan haça ğaldı. İnsanlar bu işden {eber tutdular. Ĝaranguş'un yuvasını öz évlerine köçürdüler.

NERGİZ

Nergiz güzel bir oğlan imiş. Bütün gızlar hetta ilaheler onu gören kimi bir könülden min könüle âşığ olurmuşlar. Lâkin héç bir gız Nergiz'in {oşuna gelirmiş.

Efsaneye göre hetta Gözellik İlahesi de ona vurulur. Lâkin Nergiz onu da sévmir. Bundan kederlenen Gözellik İlahesi heyecandan yanıb ğara bir daşa

¹⁰⁹ Çal- : Vurmak.

çévrilir. Dünyada ancağ onun adı bir de sesi ğalır.

Déyilene göre, Nergiz bir gün gölde el üzünü yuyarken öz eksini suda görür. O, hiss étmeden eksine valéh olur. Nergiz'e éle gelir ki, dünyanın en ağıllı adamı gölden ona ba{ır, bu ba{ışda herşey büyük me'na kesb édir. Nergiz'e éle gelir ki, dünyanın en güzel adamı ona ba{ır, bu ba{ışda her şey güzelleşir, ğuru budağlar derhal yarpağ açır. Nergiz'e éle gelir ki, dünyanın en ğüvvetli, ğüdretili sihirkâr adamı ona ba{ır, bu ba{ışla her şey, zeif heşeratlar da özünde fil ğücü sanır. Bélelikle güzel Nergiz öz özüne vurulur. O, ne édeceyini bilmeyerek öz eksini ğucağlamak isteyir. Özünü göle tullayıb mehv édir. O gündən özüne vurulmağın acı neticesini, ağıbetini hamı görür.

ĞIZBOYU

Ğızboyu sarı rengli güzel bir çiçekdir. Ğûya Ğızboyu'nu öz emisi oğluna nişanlayırlar. Ğızboyu ise atasının çobanına könül vérir. Ancağ validéyinleri buna héç cür razı olmur. Çobanın éşği Ğızboyu'nu divane éleyir.

Ğızboyu ya{şı duyur ki, onun saf mehebbetini héç kim başa düşmeyecek. O ço{ fikirleşir, ço{ götür ğoy édir, amma çobanla ğovuşmağın yolunu tapa bilmir. Elacsız ğalib özünü öldürmek isteyir. Birden yadına düşür ki, çoban daim dağda, daşda, çölde, çemende, ğüllerin çiçeklerin ğoynundadır.

Ğızboyu baş götürüb évden zülmün elinden ğaçır. Ğözel bir çemenzarda oturub göylere yalvarır ki, onu bir etirli elvan çiçek éleyib çemenlikde bitirsin, belke bu yolla çobanla ğovuşa.

Ğözel Ğızboyu çiçek olub o va{tdan çemenlikde bitir. Etrinden sévgilisi olduğunu bilen çoban her gün bu çiçeyin boyunu sévib, iyleyir.

Ğızboyu çiçeyi {alg terefinden de sévilir, çemenliklerimizde yaşayır.

BENÖVŞE İLE LÂLE

Benövşe bir ğız, Lâle ise oğlan imiş. Onlar sévişirler. Ve'de bağlayırlar ki, yazın ilk günü güneşli, çiçekli, neğmeli bir çemende ğörüşek. Benövşe ğörüşe va{tında gelir. Lâkin yazın ilk günü olsa da, çemende ne güneş ğörünür, ne çiçek, ne de neğme. Evezinde Benövşe'ni ğar, çalpoy vurur, soyuğdan gömgöy göyerir. Söz vérdiyine göre dönüklük é dib geri dönür. Kôl dibine çekilib boynunu bükmüş halda soyuğda, sazağda sévgilisi Lâle'ni gözleyir. Bilir ki, harada olsa gelecekdir.

Lâle güneşli, çiçekli, neğmeli yaz gününü gözleyir. Va{t çatana kimi ve'de yérine gecikir. Özünü ğörüş yérine çatdıranda Benövşeni soyuğdan göyeren, kôl dibine çekilib boynunu bükken, bu halda da yéne sévgilisini gözleyen görür. Lâle vefasızlığda döze bilmir, alışıb yanır, üreyinin ğanı üzüne çı{ır, Benövşe başını ğaldırıp ona ba{a bilmir, taléyinden küsür.

O va{tdan bu çiçeklere boynu bükük benövşe, bağı ğara lâle déyilir.

ĠARA MELİK¹¹⁰

Ġızıl Arslan padşahlığa yétişmeden evvel Tebriz'de hökmdarlığ étidiyi illerde yéne de Tebriz'de yarış é'lan olmuşdu. Ġızıl Arslan bu müsabigede ġardaşı oğlu, gelecekte veliehd te'yin étmek istediysi Nüsretiddin'in pehlevanlığını başka şehirlerden, başđa memleketlerden yarışa gelenlerin ġabađında göstermek, gelecek hökmdarı onlara tanıtmak isteyirdi.

Bu yarış başđa yarışlara benzemeyirdi. Burada Gence seyahetinden ġayıdıb henedana ġétmek isteyen III. Soltan Tođrul padşah da iştirak édecekti.

Baş terefde padşahın, onun yanında Ġızıl Arslan'ın, ondan biraz aşığıda veliehdin ġızıl ġübbeli çadırları ġurulmuşdu, bu biri terefde şahzadeler, e'yanlar, tacirler, yéddi padşahın memleketinden gelen ġonađların çadırları ġurulmuşdu. Bütün řalg buraya toplaşmışdı.

Padşah, hökmdar gelib öz yerini tutandan sonra sakitlik başladı. Güleşmekde, çekişmekde iştirak éden pehlevanlar desteyle ayağa ġalıb padşahın, hökmdarın taştının ġabađında baş indirib méydanı dolanmağa özlerini etrafda oturan tamaşaçılara göstermeye başladılar. Méydanda gezişen pehlevanlar içinde 18 yaşında bir pehlevan da var idi. Bu ġara beniz oğlan olduğca arığ idi. Paltarı yamağlı idi. Ayağına çarığ géymişdi. Ġıncının ġınında ġızıl ġümüş, daşđaş yoş idi. Kâmanı köhne, oşdanı sade bir deriden ibaret idi. Onun üçün de pehlevanlar başını dik tutub tamaşaçıları salamladığı zaman ġarabeniz cavan utandığından başını aşığı salıb gezirdi.

Bu cavan atasından körpe vaştında yétim ġalan, anasının himayesinde böyümüş Melik idi. Onun benizi ġara olduğundan mehelle çalgı onun adını Ġara Melik goymuşdu.

Ġara Melik'i pehlevanların cergesinde gören şahzadeler, e'yanlar, tacirler teeccüb édiş gülüşmeye başladılar. Pehlevanlar Ġara Melik ile beraber ġétmek istemediler. O, bir pehlevanla beraber ġétmek istedikde onu dümsükleyib cergeden çışarırdılar. Ġara Melik utana utana pehlevanlardan bir ġeder uzağ ġédirdi. Veliehdin özü de Ġara Melik'i méydanda gördüğü zaman eyilib öz emisi Ġızıl Arslan'ın ġulađına bu sözleri dédi:

- Béle bir dilençiyeye ġalib gelmeyin özü de meğlub olmaktadır.

Nehayet, Ġara Melik'i ġolundan tutub méydandan kenara çışardılar. O, héç bir söz démedi, başını aşığı salıb méydandan çışdı. Lâkin biraz kéçenden sonra Ġara Melik'in anası desteleri yarıb düz doğru padşahın ġabađında baş éndirib dédi:

- Padşah sağolsun, bu cavan benim oğlumdur, onu yétimlikde böyütmüşem, o yoşsuldur lâkin onun da özüne ġöre hüneri vardır. Onun öz hünerini göstermesine mâni olmayın.

Bundan sonra mehellenin ađsađđalları gelib Ġara Melik'in yarışda iştirak étmesine icaze vérmesini padşahdan şahiş étdiler.

Ġızıl Arslan da, padşah da razı oldular. Ġara Melik méydana buraşıldı. Lâkin héç bir kes onun bu yarışda müvefféđiyyet ġazanabileceyine inanmırdı.

¹¹⁰ Ġara Melik: Tebriz'de bir mahallenin adıdır.

Çünkü o ço{ zeif idi. Onu en aciz pehlevan bir eliyle götürüb yére vurabilerdi.

Yarış başladı. Nüsretiddin hamıdan evvel méydana girib elindeki kâmanını gösterib dédi:

- Her kes benim kâmanımda o{ ata bilse bu kâmanı ona hediye vereceyem!

Ğiyetli kâmana sahiblenmek için her kes güvvetini sınadı. Lâkin héç kes bu kâmandan o{ ata bilmedi. Hamıdan sonra Ğara Melik, Nüsretiddin'in elinden kâmanı alıb bir birinin dalınca bir néçe o{ atdı, sonra kâmanı alıb anasına tapşırđı. Ğızıl Arslan'la padşah her ikisi birden:

- Ehsen, pehlevan! dédiler.

Nüsretiddin ikinci bir kâman götürüb seslendi:

- Herkes bu o{la méydanın o biri başında goyulan ta{tanı déşe bilse men kâmanımı ona bağışlayacağam!

Ğelebeni yéne de, Ğara Melik ğazandı. Padşah Ğara Melik'i yanına çağırđı dédi:

- Éy pehlevan indi sen öz hünelerinden göster görek. Ğara Melik méydanın ortasında durub:

- Her kés meni tuta bilse men onun ğulu olacağam, dédi. Bu sözden sonra pehlevanlar bir bir ona hücum étdiler. Lâkin onu tutmağ mümkün olmadı. Hamısı yorulub géri çekildi...

Sekkiz gün devam éden yarışda Ğara Melik'i bağılayan olmadı. A{ırđncı gün Ğara Melik padşaha baş éndirib dédi:

- Men o{ları ğöyde bir birine dikeceyem, herkes bunu bacarsa, men i{tiyarımı onun eline vereceyem.

Lâkin héç kes bunu bacarmadı. A{ırda Ğara Melik'in özü havaya bir o{ atdı. O{ havadan düşmek isteyende başğa bir o{u atıb ona bend éledi. Bélelikle, on o{ bir birine sancılmış halda havadan yére düşdü.

Ğüleşme, yarış bitenden sonra pehlevanlığ fermanı Ğara Melik'in adına yazıldı.

Ğara Melik pehlevanlığ fermanını almağla ço{dan beri a{tardığı {oşba{tlığı tapdı, onun sévgilisi Ru{sara'nın ata-anası:

- Ço{ da ki, Ğara Melik yo{suldur. Amma igid oğlandır. Özü de sâde igidlerden deyil. Elinde padşahdan fermanı vardır. Ğızımızı kime vereceyik ki, bundan artığ olsun?! Déye Ğara Melik'in gönderdiyi nişan üzüyünü ğebul étmışdi.

Lâkin Nüsretiddin, Ğara Melik'le bed başlamışdı. O démişdi ki, memleketde ya men, ya Ğara Melik. Bir memleketde iki pehlevan yaramaz.

Nüsretiddin açığdan açığa Ğara Melik'i mehv étmeye cesaret étmirdi, {alğdan, Ğızıl Arslan'dan çekinirdi. Buna göre de onun dalınca adam salıb onu gizlice mehv étmeye çalışırdı.

Ğara Melik veliehdin ğesdinden {eberdar olduğu için ğılđncını, o{ kâmanını götürüb ğaçaağ düşmüşdü. Ocan dağını özüne sđnacaağ étmışdi.

Ocan dağı, Ocan dağı,
Daşların keklik oylağı,
Esen méhler Ru{saram'a
Salam apar, seher çağı.

Lale teki dağıdaram,
Goyma gövr élesin yaram!
Ru{saram'a yâd el deyse,
Dağı, daşı dağıdaram.

Nüsretiddin Ğara Melik'i tutmağ için gönderdiyi atlı desteleri Marağa, Sühend, Ocan tereflerinde ne geder gezdilerse yéne Ğara Melik'den bir iz tapa bilmediler. ıalđ arasında cürbecür şayeler gezirdi. Be'zileri déyirdi ki, veliehdin ğaşdaşı kâmanımı almağ için güldurlar Ğara Melik'i öldürübler. Be'zileri de déyirdiler ki, Ğara Melik'i ilan çalıb öldürüb. Lâkin bunların hamısı esilsiz idi. Bu şayeleri {alg arasında yayanlar Ğara Melik'in öz ğohum ğardaşı idi, çünkü Ğara Melik heftede, on günde bir géceleri helvetce Tebriz'e gelib öz ğohum ğardaşı, nişanlısı Ru{sara ile görüştü. Buna göre de Nüsretiddin onu te'ğib éttirmesin déye onun ölüm {eberini her yére yayırdılar. Lâkin bu aldatma ço{ da uzun çekmedi. Ru{sara'nı Melik'den evvel sövg almağ isteyen Tebilçi Ğurban, Ğara Melik'in géceleri {elvetçe Tebriz'e gelib Ru{sara'yla görüştüyünü Nüsretiddin'e {eber vérdi.

Nüsretiddin, Ğara Melik'in anasının, onun nişanlısı Ru{sara'nın atasının ğapısında ğaravul goydu. Lâkin Ğara Melik'i tutmak mümkün olmadı. Çünkü Nüsretiddin, Ğara Melik'i tutmağ için gönderdiyi adamların içerisinde Ğara Melik'in ya{ın dostları var idi. Bu hadiseni Ğara Melik'e {eber vérdiler. O, gécenin bir zamanı Tebriz'e gelib Nüsretiddin'in goyduğu ğaravulların silahını alıb onların ğollarını bağladı. Tebilçi Ğurban'ı da tike tike doğrayıb géce ile sheherden çı{dı.

Nüsretiddin bu hadiseden acığa düşdü. Ğara Melik'in nişanlısı Ru{sara'nı, anasını, kiçin ğardaşını hebse aldırđı. Onlara élan étdi ki, Ğara Melik gelip teslim olmasa, sizi bura {mayacağam.

Lâkin Ğara Melik teslim olmadı. Eksine o, o teref bu terefde Nusretiddin'in adamlarını tutub ğirov sa{lamağa bağladı. Nehayet, Nüsretiddin acığa düşüb Ğara Melik'in nişanlısı Ru{sara'nı öz ğatırcısı Çil Buğa'ya ere vérdi, toy hazırlığının bağlamasını emr étdi...

Ğara Melik, Ğara Melik,
Hesret ğaldın yâra, Melik,
Yârın yâdlara yâr olur,
Ğıl başına çâra, Melik.

Ġızıl ğolbaĝ ŧumŧad ğolda,
Seryaĝıblar saĝda solda.
Anan ğalıb ğözü yolda,
Ġara Melik, Ġara Melik,
Hesret ğaldın yâra, Melik.

Ġuzuya gel, ğoyuna gel,
Ġurban yârın boyuna, gel,
Ru{sara'nın toyuna gel,
Ġara Melik, Ġara Melik,
Hesret ğaldın yâra, Melik.

Toy başlanır, kesilir tél,
Ġerden üste bağlanır bél,
Gel, yolunu ğözleyir él,
Ġara Melik, Ġara Melik,
Hesret ğaldın yâra, Melik.

Ru{sara hebs{anada iken kebin¹¹¹ Çil Buĝa'ya kesilmiŧdi. Tebriz {alĝı bu hadiseden ğan aĝlayırdı. Kebin kesilen ğünün a{ŧamı bir deste ğadın, kiŧi ellerinde meŧ'eller Ru{sara'nı hebs{anadan çı{arıb Çil Buĝa'nın évine apardılar. Çil Buĝa'nın özü de atlanıb bir néçe dostuyla beraber destenin dalınca ğédirdi. Deste hebs{anadan o ğeder uzaĝlaŧmıŧdı ki, birden yolun her iki terefindan meŧ'elleri daŧa basıb kéçirdiler. Ġaranlıĝda camaat heyecandan o teref bu terefe ğaçmaĝa başladı. Ne hadise baş vérdiyini kimse bilmedi. Ancaĝ seher açılarda her kes teecüble barmaĝlarını diŧleyerek déyirdi: "Ġéce Ġara Melik'in niŧanlısı Ru{sara'nı Çil Buĝa'ya gelin aparımıŧlar. Ġara Melik öz destesiyle hücum édid Buĝan'ı bir deste yoldaŧlarıyla beraber öldürüb Ru{sara'nı ğötürüb ğaçıbdır. Ġara Melik'in adamları hebs{anayı yarıb, onun anasını, ğardaŧını, çı{arıb Tebriz'den ğétmiŧler".

Ġızıl Arslan'ın Hemedan'da öldürölmesi {eberi gelen ğüne ğeder Nüsretiddin Ġara Melik'i te'ĝib étdirirdi. Lâkin kendliler en çetin ğünlerde béle Ġara Melik'i mühafize édid onu düşmenin eline vérmirdiler. Éyni zamanda Nüsretiddin Ġara Melik'in ğor{usundan néçe illerden beri Ocan yaylaĝına kéçe bilmirdi. Ġara Melik onun yaylaĝına sahiblenib sarayında yaşayırdı.

Ġızıl Arslan'ın ölüm {eberi çı{an kimi onun hebse almıŧ olduĝu Soltan Toĝrul öz oĝlu Melik ŧah'la beraber Kehran Ġalası'ndan azad olub Tebriz'e geldi. Nüsretiddin ise onu Tebriz'e gelmesini éŧiden kimi Gence'ye ğaçdı. Toĝrul hemedanda İraĝlılardan, Réylilerden, Ereblerden ibaret büyük ordu düzeldib ŧimali Azerbaycan'ı ğâlib étmek, Nüsretiddin'i öldürmek, öz oĝlu

¹¹¹ Kebin: Nikâh.

Melikşahı veliehd é'lan étmek istedi. O biri terefdən de Nüsretiddin'in ğardaşı Ğıtlıĝ İnanç Réy'den böyük ordu ile Tebriz üstüne gelmeye hazırlaşırdı. Cenubî Azerbaycan'da böyük herc merclik başlandıĝı zaman Ğara Melik öz böyük destesiyle Tebriz'e gelib şeher {algını başı pozuĝluĝdan müdafie édiridi. Toĝrul'un ordusu Tebriz'i işĝal édenden sonra Araz çayını kęçib Na{çıvan'a hücumu başladı. Şimalî Azerbaycanlılarla davam étdirdiyi bir aylıĝ müharibede Toĝrul'un ordusu darmadaĝın édilib Araz çayının Cenub, Cenub Ğerb sahillerine atıldı. Toĝrul Na{çıvan altında ezildiği zaman onun Tebriz'de bura{dıĝı ĝoşun desteleri de şeheri talan élmeye, yérmlı {algdan intıĝam almaĝa başladı.

Payız idi. Ğara Melik şeherin veziyyetini öyrenmek üçün bir néçe yoldaşıyla atlanıb şeheri gezirdi. Onlar bir zeminin yanından kęçerken bir ĝadının feryad sesini éşitdiler. Ğara Melik ya{ınlaşıdıĝı zaman Toĝrul'un atlılarından iki neferin ĝoca bir ĝarını döydüyünü gördüler. Ğadın bir daĝarcıĝ buĝda getirib, zemiye sepmek isterken Toĝrul'un atlıları buĝdan alıb öz çuvallarına tökmüşdüler. Ğara Melik buĝdan atlılardan alıb, ĝadına vérdi. Atlıları to{umu sepmeye ĝadının torpaĝını ekmeye mecbur étdi. Toĝrul'un atlıları azad édilenden sonra mehelleni mühasireyle alıb Ğara Melik'i tutaraĝ emirin yanına aparmaĝ istediler. Ğara Melik ise Toĝrul'un atlılarının silahını alıb, özlerini de döyerek emrin yanına yola saldı.

Ğara Melik her terefdən mehelleye giren benderleri kesdirdi, ĝapıları, darvazaları¹¹² baĝladılar. Mehellenin etrafındaki {endeklere su bura{dılar, mehelle ehli darvazaların dalısını torpaĝladı. Ya{şı o{ atanlar darvazaların burclarına çı{dı. Géce nin ĝaranlıĝında İraĝ atlıları mehelleye hücum étdiler amma mehelleden yaĝış kimi yaĝan o{ların içeresinden kęçib mehelleye ya{ın gele bilmediler. Ğara Melik Tebriz'in başĝa mehellerini de üsyana ĝaldırdı. Nehayet İraĝ ĝoşunu Tebriz'den çı{ıb şeheri mühasireye aldı. Şehere bir ovuc da olsun ta{ıl, yémek şeyleri bura{madılar. Şeherin suyunu kesdiler, Lâkin şeher {algını teslim éde bilmediler. Ğara Melik her gün atlıları ile şeheri gezib {alĝa ürek, dilek vérir, mübarizeye davam étmelerini tapşırdı. Hemin bu zamanlarda Ğızıl Arslan'ın ĝoca veziri Şemseddin Tebrizî de {esteydi. O bir mektub yazıb Na{çıvan'da Şimalî Azerbaycan ĝoşunu'nun sergerdesi Fe{reddin'e gönderdi. O mektubunda béle yazırdı:

“Toĝrul'un ĝoşunları Şimalî Azerbaycanlıların intıĝamını Cenubî Azerbaycanlılardan alır. Tebrizliler mühasirededir. Veziyyet olduĝca ĝor{uludur. Üsyân davam édir, Tebriz'de açlıĝdır. Tebriz şeherini bu felâketden tézlikle ĝurtarmaĝ lazımdır”.

Nüsretiddin Na{çıvan'da bu mektubu o{uyandan sonra Fe{reddin'e sual vérici bir nezerle ba{dı. Fe{reddin onun ne dédiyini anladı, derhal:

- Cenubî Azerbaycan'ı felaketden ĝurtarmalıyĝ, dédi

Géce olduĝca ĝaranlıĝ idi. Göz gözü görmürdü. Makû daĝından ĝopan ĝara buludlar, ĝalın daĝ parçaları gibi Ğızılvanĝ kilisesi deresine teref yüyürüb şimaldan Araz çayına teref a{an atlı destelerine kölge salırdı. Lâkin bir birinin dalınca şıĝıyan ıldırımalar, şimaldan Araz çayına teref yériyen atlıları Cenubda

¹¹² Darvaz: Bahçe kapısı.

dayanan düşmen ğaravullarına gösterirdi.

Bir anda Culfa burnundan Erebler kendine ğeder iyirmi fersengilik mesafeden şeypur sesleri eşidilmeye başladı. Araz çayının cenub Ğerb terefindе yerleşen Toĝrul'un ordusu ayaĝa ĝalđı. Bir anda çayın cenub terefindeki daĝların tepesinde od yandırıldı, çayın üzü gündüz kimi işıĝlandı.

Çay işıĝlandığı zaman minlerce Ğarabaĝ, Aran atlıları Cenub Ğerb sahillerine üzmeye başladılar.

Ğiyamet başlamışdı. Şimal terefdeki daĝlarda yerleşdirilmiş dörd yüz büyük mancanaĝ, beş yüze ğeder erosek düşmen üzerine daş yağdırmaĝa davam edirdi.

Daşların dalında yerleşmiş düşmen o{ atanları şimaldan atılan daşların altında ezilirdi. Bir saat daş atılmasından sonra ĝalın toz tebeĝeleri Torul ĝoşunu ile Şimalî Azerbaycan ĝoşunu arasında möhkem bir perde çekdi. Gün çı{maĝa başlayanda Fe{reddin'in on min atlıdan ibaret birinci destesi Araz Çayı'nı kécib Culfa düzündе yerleşmişdi.

Şimaldan gelen ordu Sofyan Düzü'ne çatdığı zaman Tebriz'den ĝaçanlar şeherde büyük ĝurĝınlar ĝetdiyini şeber vérdiler.

Fe{retdin Aran, Ğarabaĝ atlılarına hücum emrini vérenden biraz sonra atlı desteleri Tebriz'e ĝirdi. Şeherin içeresinde müharibe davam edirdi. Ğara Melik'i tutmaĝ için Toĝrul'un desteleri ölüm dirim müharibesi aparırdı. Fe{retdin, Nüsretiddin'le beraber Ğara Melik'i mühasireye almış düşmen destelerine hücumla başladı. Düşmen bir saatdan sonra teslim oldu. Lâkin Ğara Melik yüzlerle atlını vurub yı{andan sonra özü de üreyinin başından deyen bir o{la yere yı{ılmışdı. Onun cenazesini en evvel Nüsretiddin tapdı. O, ölenlere ĝöz gezdirdiyi zaman kâmanı elinde ĝuruyub ĝalmış bir méyite rast ĝeldi. Kâmanı tanıdı. Kâmanın üstünde "Ebubekr İbn Mehemmed" yazısını o{udu. Ğara Melik'in başını dizi üste alaraĝ aĝladı, dodaĝlarından öperek:

- Dünyanın le'neti mene ĝelsin, seni yaşamaĝa ĝoymadım, dédi, bayraĝların méyt üzerinde eyilmesini emr étđi.

O günden **Tebriz**'de o mehellenin adını, Ğara Melik Mehellesi ĝoydular.

NAĞILLAR (Masallar)¹¹³

ĠARI NENE İLE TÖRÖZUN DAVASI

Biri var idi, biri yo{ idi, Allah'dan başġa h c kes yo{ idi. Bir ġarı nenenin bir {oruzu var idi.

Bir gün ġarı nene  vini s p rende bir şahı¹¹⁴ pul tapdı. Goydu ta{ aya, birazdan sonra halva satanın sesini  şitdi, g tdi bir şahını v rdi halva aldı getirib, goydu ta{ aya. T ruz gelib onun  o{unu y yib bir azını da dimdiġinde götürüb  a dı. Ġarı onu görüb  ovdu ki tuta, tutabilmedikde vurdu  icini¹¹⁵ sındırdı. T ruz da dimdiyile ġarının g z n   ı{artdı.

Ġarı sonra {oruzu tutub apardı ġazının¹¹⁶ yanına. Ġazı evvel  le bildi ki {oruzu ona pay getiribler, sonra m tevveceh olub başa d şd ¹¹⁷ ki Őik yete gelibler:

Ġazı ġarıya d di: Ne d yirsen ġarı?

Ġarı d di:  v s p r rd m, ġazı!

Ġazı d di: Temizlik  dirdin, ġarı?

Ġarı d di: Bir şahı pul tapdım, ġazı!

Ġazı d di: Ruzin gelesiyim , ġarı.

Ġarı d di: V rdim halvaya.

Ġazı d di: Könlün istemiş, ġarı!

Ġarı d di: Goydum tah aya, ġazı!

Ġazı d di: Sebrin varmış, ġarı!

¹¹³ Paşa Efendiyev, Azərbaycan Şifahi T lg Edebiyyatı, Maarif Neşriyyatı, Bakı-1992, s. 173; Vaġif Veliyev, Azərbaycan Folkloru, Maarif Neşriyyatı, Bakı-1985, s. 246; Azərbaycan Kl ssik Edebiyyatı Kitap{anası, 20 Ciltde,  lm Neşriyyatı, Bakı-1982, c. I, s. 193; Cevad H y'et, Azərbaycan Şifahi T lg Edebiyyatı, T hran-1347 (1988), s. 129; Cen bi Azərbaycan Edebiyyatı Antologiyası,  lm Neşriyyatı, Bakı-1981, c. I, s. 347; c. IV (1981), s. 377.

¹¹⁴ Şahı: Eski bir para birimi.

¹¹⁵ Ġı : Bacak.

¹¹⁶ Ġazı: Kadı, hakim.

¹¹⁷ Başa d Ő- : Anlamak.

Ĝarı dédi: Toruz gelib onu yédi.
 Ĝazı dédi: Ĝismetiymiş, Ĝarı!
 Ĝarı dédi: Vurdum onun Ĝıçın sındırdım, Ĝazı!
 Ĝazı dédi: Ĝelet élemiş, Ĝarı!
 Ĝarı dédi: Toruz gözümü çı{artdı.
 Ĝazı dédi: Evez evez imiş, Ĝarı!
 Ĝarı nârazı Ĝalib hay küy saldı. Ĝazının nökerleri {oruzu Ĝarıdan alıb, bura{dılar. Ĝarı ise ĜéyĜur éde éde Ĝétđi. Bizim de naĜıl burda bitđi. UşaĜlar siz de yéyin, için, muradınıza çatın.

ÜÇ ARVADLI KİŞİ

Gün o gün idi, zaman o zaman idi ki, Ĝıl Ĝılinc idi, serçe pehlevan idi, yaylıĜ ağaca dırmaşırđı, kepenek saz çalırđı, tısbaĜa darayı to{uyurdu.

Béle bir günde bir kişi var idi, üç arvad almışđı. Her gün bir behane gabaĜa getirib arvadlar birbirile, habéle kişi ile savaşırdılar.

Bir gün kişi istedi onların mehebbetini celb étsin, onları tek tek çağırđı.

Birinci arvada bir üzük vérib dédi, o biri {anımlara démesin, o da ve'de vérdi, démesin. İkinci arvada bir cüt sırĜa¹¹⁸ vérib dédi, men seni ço{ isteyirem, o biri {anımlara déme, bu sırĜanı tek sene almışam. O, da ve'de vérdi.

Sonra üçüncü arvadı çağırıp bir ĜolbaĜ¹¹⁹ vérdi ve tapşırđı ki, o biri arvadlara démesin, o da ve'de vérdi démesin.

Seher tézden birinci arvad heyete gelib üzüyünü barmaĜında dolandırıp dédi: Ne üçün heyeti¹²⁰ süpürmeyibsiniz?

İkinci arvad üzüyü görüb geldi heyete yaylıĜını o yan bu yana çekib sırĜaları yırgalayıp başını terpedib dédi: Sen dememişdin.

Üçüncü arvad üzüyü ve sırĜanı görüb téz geldi heyete, Ĝolunu çırmalayıp ĜolbaĜını göstererek dedi: Bu heyeti süpürmek istemir.

Ŧülâse; her üçü bildiler, kişi onları aldadıb. Üçü cem olub kişini doyunca döydüler.

Yédiler, içdiler onlar muradlarına yétişdiler. Siz de yéyib, içib, muradınıza yétişesiniz.

Göyden üç alma düşdü, biri benim, biri naĜıl déyenin, biri de özümün.

URMİYALİ OĜLAN VE SAVALANLI ĜIZ

Biri var idi, biri yo{ idi. Allah'dan başĜa héç kes yo{ idi.

Savalanda yaşayan bir kendlinin tek bir Ĝızı var idi. O Ĝız Ĝerar goymuşdu, herkes onun dédiyi suala münasib cavab vérsa, ona ere Ĝétsin.

Ço{ları gelib istemişdiler o Ĝızı alsınlar, onun dédiyi sözü anlamayıb

¹¹⁸ SırĜa: Kulak küpesi.

¹¹⁹ ĜolbaĜ: Bilezik.

¹²⁰ Heyet: Bahçe, avlu.

münasib cavab vermedikleri için, büyük {esaret verib getmişdiler. Bu gızın te'rifini Urmiyalı oğlanlardan biri eşidir, gesd edir gedib gızı alsın, kâsıb paltarını géyib karvana goşulub Savalan'a gelir.

Orda bir dükânda şagird galır. Bir gün kendli gızını hamama gedende görüb bu şe'r ile bu sözleri déyir:

Oğlan:

Sallanıban gözel gedir hamama,
Gara téllerini salıb her yana.
Goynundan asılıb bir cüt şamama,
Télli {anım, gonağınam bu géce,
Gel al canım gonağınam bu géce.

Gız:

Gét hét oğlan var {anımın yiyesi,
Bürüyüb gövşeni atı devesi,
Gatara düzülüb neri, madesi,
Gét hét oğlan, burada gonağ olmaz,
Gét hét, oğlan, burada méhman galmaz.

Oğlan:

Gatar develeri goşdum kârvana,
Gırılıb nalları batıb al gâna,
Géc va {t olub çatmaram men kârvana,
Télli {anım gonağınam bu géce
Gel al canım gonağınam bu géce.

Gız:

Bir guş olub havalarda uçaram,
Gaynağımla her düyünü açaram,
Nâmehremsen, oğlan, senden gaçaram,
Gét hét, oğlan, burada gonağ olmaz.
Gét hét oğlan, burada méhman galmaz.

Oğlan:

Sen isteyen âşig gelib Urmu'dan,
Almas kipriyinden olub bağı gan,
Adım Mehmed'dir âşigem, inan,
Télli {anım, gonağınam bu géce,
Gel, al canım gonağınam bu géce.

Gız:

(Son sözleri eşidenden sonra soruşur).
Men âşig budağ atar,
Bu dağı o dağ atar,

Torpaqsız yerde bitib,
Yarpaqsız budağ atar.

Oğlan:

(Fövrén cavab verir:)
Men âşig ğırmızıdı,
Köyneyim ğırmızıdı,
O cür ki, sen déyirsen
O maral buynuzudu.

Ğız:

Bir yanım deryadır bir yanım bostan,
Gel bizim sen canımızdan aslan,
Téz gel, oğlan, géce ol mene méhman.
Senden sonra mene ğonağ yaramaz,
Senden sonra héç kes meni almaz.

Sonra tekrar édir: Men razıyam gel atamdan icaze¹²¹ al, oğlan atasından icaze alır. Yéddi gün, yéddi géce toy édíb, Urmıyalı oğlan Savalanlı ğızı Urmiya'ya apardı. Yédiler, içdiler, muradlarına yétişdiler, siz de yéyib, içib muradınıza çatın.

GURDUN NÁLESİ

Biri var idi, biri yo{ idi, Allah'dan başğa héç kes yo{ idi.
 Bir ğurd var imiş. Ğurd bir gün bir ğoça rast gelir. Ona déyir:
 - Gel seni yéyim.
 Ğoç cavap véir:
 - Tek meni yéme. Ğoy gédim özge ğoçları da getirim, sonra yé!
 Ğurd ona inanıb gédir. Sonra ğoyuna rast gelir.
 Déyir:
 - Gel seni yéyim.
 Ğoyun déyir:
 - Meni tek yémekden fayda yo{dur. Gédim oyun öğrenim, bir néçe dene de ğoyun getirem sonra yé.
 Ğurd ondan da el çekir. Sonra bir guzuya rast gelir déyir:
 - Ğuzu, gel seni yéyim.
 Ğuzu déyir:
 - Ğoy gédim bir az kökelim dad duz tapım, sonra gelim meni yé. Ğurd onu da bıra{ır.
 Sonra bir kéçiye rast gelir:
 - Kéçi, gel seni yéyim. Kéçi déyir:
 - Men guzu sümügem¹²². Ğoy gédim bir néçe dene kéçi getirim sonra bizi yé. Ğurd onu da bıra{ır. Sonra bir eşşeye rast gelir. Onu yémek isteyir. Eşşek déyir:
 - Senin atan benim atamı yéyende yorđan döşekde yéyerdi. Ğoy gédim yorđan döşek getirim, rahatlıgla yé.
 Ğurd onu da yémeyir. Sonra ata rast gelib déyir:
 - Ay at, gel seni yéyim. At déyir:
 - Sözüm yo{dur, yé. Beli, men kâğız aparıram. Gel kâğızı götür ki, meni yéyenden sonra sahibime yétiresen. Ğurd gédir kâğızı atın dalısından götürsün, at tepikle vurur ğurdun engi ezilir. At da ğaçır.
 Hâldan gétmış ğurd ağlaya ağlaya dağın başına çı{ır, sonra bu sözleri o{uyur:
 - Sen gördün bir dene ğoç, yé ğalsın ğuru ğıç. Sen néyleyirsen néçe cüt ğoç? Meger ğoç döyüşdürmeye gédecekdin?
 - Sen gördün bir dene ğoyun, yé ğalsın ğuru boyun. Sen néyleyirsen oyun moyun? Meger oyunçuluğa gédecekdin?
 - Sen gördün bir dene guzu, yé ğalsın ğuru dizi. Sen néyleyirsen dad

¹²¹ İcaze: İzin.

¹²² Sümüg/ sümük: Kemik.

duzu? Meger aşpazlığa gédecekdin?

- Sen gördün bir dene kéçi, yé ğalsın ğuru ğıcı¹²³. Sen néyleyirsen ço {lu kéçi? Meger çobanlığa gédecekdin?

- Sen gördün bir dene eşşek, yé ğalsın ğuru köşşek. Sen néyleyirsen yorğan döşek? Meger yorğan döşekde yatacaktın?

- Sen gördün bir dene at, yé yérde ğalsın mat. Sen néyleyirsen kâğız barat? Meger ğasid¹²⁴ olacağdın?

Bu sözleri déyib ağlayırdı.

Ĝurd muradına çatmadı. Siz muradınıza çatasız ve naĝılları unutmayasız.

NİFAĜ NETİCESİ

Biri var idi biri yo { idi, Allah`dan başğa héç kes yo { idi. Bir kişinin üç dene ğara, ağ ve sarı öküzü var idi.

Kişi bunları ço { işledirdi ve ya {şı yémek vérmezdi.

Bir gün ğara öküz öz taylarına¹²⁵ dédi:

- Bu kişi bizi ço { işledir ve incidir. Ĝelin ğaç{, özümüz üçün yaşaya {.

O biri öküzler de razı oldular. Bir gün fúrset tapıb méşeye ğaçdılar. Orada ya {şı ot yéyib, temiz su içib, temiz havada nefes aldılar. Gét géde kökeldiler¹²⁶. Bunların arasında birlik ve semimiyet var idi. Ona göre de vehşi héyvanlar onlara hücum édebilmezdiler. Édende ise onlar birleşib hücumu def édirdiler.

Bu birliyi gören tülkü hesed étdi, mezlûmane bir sűfetle gétdi Ĝara öküzün yanına. Başladı onu te`rif étmeye. Bir az te`rif édeden sonra dédi:

- Sen o biri öküzleri özüne lazımsız şerik étmışsen. Gerek tek özün buranın ağası olasan.

Ĝara öküz tülkünün yalan te`riflerine allanıb bir behane ile ağ öküzü, sonra ise sarı öküzü aradan apardı. Eterini ise hiyleci tülkü yédi.

Ĝara öküz tek ğaldıĝda ya {şı yéyebilmeyirdi. Mecbur idi, o yan, bu yanın gözlesin. Neticede zeifleşdi.

Öküzün zeifliyini gören tülkü ğurdun yanına gedib dédi:

- Gét öküzü öldür, etini, sümüyünü yé. Bir az artıĝ urtuĝundan mene vér.

Ĝurd gedib öküzü bir az müĝavimetden sonra öldürdü. Öküz vuruşmadan evvel tülkünü görüb öz sehvinin başa düşdü.

Öküz aradan gétdi. Veli bu misal insanlar arasında ğaldı. Yalan te`riflere inanmamaĝ, birliyi pozmamamaĝ

Uşaĝlar, siz de birliyi pozmayın, yalan te`riflere inanmayın.

GARI NENENİN TÖRÜZÜ

123 Ĝıç: Bacak.

124 Ĝasid: Elçi.

125 Tay: Eş, arkadaş.

126 Kökel-: Şişmanlamak, semirmek.

Biri var idi, biri yo{ idi, Allah'dan başğa héç kes yo{ idi, bir ğarı nene var idi. Onun da bir kök, uca boy, ya{şı {oruzu var idi. Bir gün {oruzu küllükde éşelenende bir pisti "mangir" tapıb {oşhâl oldu, başladı banlamağa¹²⁷ ve dédi:

- Ğüĝĝuluĝu, bir tene pisti tapmışam, ĝüĝĝuluĝu bir tene pisti tapmışam.

Defelerle banlayıb "ĝüĝĝuluĝu, bir dene pisti tapmışam" sözlerini tekrar étdi.

Mehellenin {anı, bu sözlerden nârahat olub, gönderdi pistini {oruzdan aldırar. O va{t {oruz banlayıb dédi:

- Ğüĝĝuluĝu, {an mene möhtac imiş.

Bu sözleri defelerle tekrar étdi. T{an nârahat olub, gönderib pistini {oruzda ğaytardılar.

T{oruz banlayıb dédi:

- Ğüĝĝuluĝu, {an menden ğor{ar imiş, ĝüĝĝuluĝu, {an menden ğor{ar imiş.

Bu sözleri ço{lu tekrar étdi.

T{an destur vérdi, {oruzun başını kesdiler. T{oruz yéne banlayıb ĝiřĝırdı:

- Ğüĝĝuluĝu, ne iti¹²⁸ bıçaĝ imiş.

Sonra aparıb {oruzu saldılar isti¹²⁹ su içine ki, tüklerini temizlesinler.

Orada {oruz banladı:

- Ğüĝĝuluĝu, ne isti hamam imiş.

T{oruzu bişirib ğoydular pilovun üstüne. T{oruz orada banlayıb dédi:

- Ğüĝĝuluĝu, ne aĝca tepeymiş.

T{oruzu tike tike édiş yédiler. Boĝazlarından kéçende {oruz banlayıb dédi:

- Ğüĝĝuluĝu, ne darca küçeymiř¹³⁰.

T{oruz ğarın ve baĝırsaklardan kéçende ĝiřĝırdı:

- Ğüĝĝuluĝu, ne piş yér imiş.

Bir müddetden sonra {an gédir mesteraha. T{anın ğarını işleyenden sonra {oruz ĝiřĝırır:

- Ğüĝĝuluĝu, {anın ğarını yırtıldı, benim canım ğurtuldu, ĝüĝĝuluĝu {anın ğarını yırtıldı, benim canım ğurtuldu. Bizim de naĝıl burada ğurtardı.

BİDİLİ BİDAN DANA GÜDEN

Biri var idi, biri yo{ idi, Allah'dan başğa héç kes yo{ idi. İki ğardaş var idi. Böyüĝün adı Bidili Bidan, kiçigin adı Danagüden.

Bir gün Bidili Bidan su sekçesini vérdi Danagüden'e ki, gédib bulagdan su getirsin.

Danagüden su getirende buz üste yı{ılıb sekçesi sındı, durub buza dédi:

- Sen ne güclüymüşsen ay buz?

Buz dédi:

127 Banla- : Ötmek.

128 İti: Keskin.

129 İsti: Sıcak.

130 Küçe: Cadde, sokak.

- Güclü olsaydım, Gün meni eritmezdi.
Danagüden üzünü Güne tutub dédi:
- Ay Gün, ne güclüymüşsen?
Gün dédi:
- Güclü olsaydım, bulud üstümü tutmazdı.
Danagüden dédi:
Ay bulud sen ne güclüymüşsen?
Bulud dédi:
- Güclü olsaydım, yağış menden yağmazdı.
Danagüden yağışa dédi:
- Ay yağış, ne güclüymüşsen?
Yağış dédi:
- Güclü olsaydım, ot menden bitmezdi.
Danagüden dédi:
- Ay ot, ne güclüymüşsen?
Ot dédi:
- Güclü olsaydım, göyun meni yemezdi.
Danagüden dédi:
- Ay göyun, ne güclüymüşsen?
Göyun dédi:
- Güclü olsaydım, gessab meni kesmezdi.
Danagüden gesseba dédi:
- Ay gessab, ne güclüymüşsen?
Gessab dédi:
- Men güclü olsaydım, {anım menle savaşmazdı.
Danagüden:
- Ay {anım, sen ne güclüymüşsen?
Tanım dédi:
- Güclü olsaydım, siçan yağımı yémezdi.
Danagüden:
- Ay siçan, sen ne güclüymüşsen?
Siçan dédi:
- Güclü olsaydım, pişik meni tutmazdı.
Danagüden pişiye dédi:
- Ay pişik, sen ne güclüymüşsen?
Pişik dédi:
Güclüyem ha hüclüyem,
Demir darağ dişliyem.
Yük üstü yaylağımdır,
Kürsü altı gışlağımdır.
Sarı yağı yéyerem,
Buğlarımı buraram.
Tanım gapıdan gelende,
Men bağçaya kaçaram.
Siçanları tutaram,

Men şir kimi udaram.

GARA ÖKÜZ

Bir gün vardı, bir gün yo{ idi. Bir yerde bir meşelik¹³¹ vardı. Bu meşelikte bir Şir Ağa, üç dene öküz yaşardı. Öküzlerin biri ağ, biri sarı, birisi de gara idi. Her zaman bu Şir Ağa acıyanda öküzlerin birisini yemek onun könlünden geçirdi. Amma éleyebilmirdi bu işe el göysun.

Sebebi de budur ki, öküzlerin üçü de elbir iken birbirinden muğayat olurdu ve o Şir Ağanın gücü onlara çata bilmirdi. Ancağ Şir Ağa bunu anlamışdı ki, lazımdı bir düz emelli fikirleşsin.

Günlerin bir gününde Şir Ağa ço{ fikirleşenden sonra ağına béle bir zad geldi ki, ya{şdı bu öküzlerin arasına ayrılığ salım, belke éliye bilim, bunların birin yéyim. Meşelikde dolanan hâlda sarı öküzü görüb yavaş yavaş ona ya{ınlaşdı dédi:

- İsteyirem senin {etrine bir iki söz danışam.

Sarı öküz, Şir Ağaya ba{ıb dédi:

- Buyurun, Şir Ağa, buyurun, eşidirem.

Şir Ağa dédi:

- Özün ya{şı bilirsen ki, bu meşelikde men bir dene şirem, siz de üç dene öküz. Burada men taptığım tek canıma özümünkü olur. Amma siz taptığımız üç yere bölünür. Senin nezerince ikiye bölünse payın artıg olar, ya üç yére.

Sarı öküz bir az fikre gétđi ve dédi:

- Bu ne sözdür, Şir Ağa? Bellidir ki, iki yére bölünse, benim payım artar.

Şir Ağa dédi:

- Sağ olasan. Ya{şı düşünübssen. İsteyirem déyem ki, men anlayanı bu ağ öküzün gözleri béle gösterir ki, razıdır senin, ya da gara öküzün başına bir belâ malâ gele sizi aradan apara. Sen özün ya{şı bilirsen aradan gédenin de payı galanlara yétişer. Ancag isteyirem déyim ki, sen razı olsan, men bu ağ öküzün gulağından yapışıb onun ağılını başına getirerem, ne başımı ağrıdım, onu tutub yéyerem. Hemişelik gara öküznen senin {eyâlmız rahat olsun. Galdı gétđi, o héç bizimle bir yerde yaşamağa yaraşmır.

Sarı öküz Şir Ağa'nın sözlerini eşidenden sonra ço{lu fikre gétđi. Ancağ ağına batan olub razılaşdı ki, Şir Ağa ağ öküzü tutub yésin.

Sonra Şir Ağa sévincek sévincek gétđi gara öküzün yanına. Güle güle ona salam vérib, kéf ehvâlin soruşdu. Gara öküz de cavab vérdi:

- Ya{şıyam, Ağa Şir, sağ olasan, ne eceb olub ki, béle mehebbetli olubsan.

Şir Ağa dédi:

- Bu sözünden {oşum gelmedi. Menim éle evvelden de sene ço{lu mehebbetim var idi, indi de mehebbetime göre sarı öküz ile senin sözünü danışırdım. Gara öküz teeccüb ile dédi:

- Menim sözüümü, Şir Ağa?

Şir Ağa dédi:

He! éle ikinize de merbut olan bir sözdür. Ona göre geldim sen ile de danışam. Düzün soruşsan, bir néçe gün olar ki, bu ağ öküzü ot yéyende ço{ höyül

¹³¹ Mêşe: Orman.

höyül görürem. Béle düşünmüşem ki, öz hağğından artıg isteyir. Ancağ geldim déyim ki, bu cür yémeyin gabağında bir iki gün çekmez ki, bir dene ot elef bu meşelikde görmezsen. A{ı insaf da ya{şı şeydir.

Sonra da sözünü béle gúrtardı: “Bilmirem, men, sen acından ölsen, ya da bizim bu sarı öküz acından yerde galsa, ba{ bu zehne apararı ağ öküze nemene yétişecek?! İndi men senin {eyrine danışıram. Rızılı olsan, men bu ağ öküzün bir boynun burub, ağılı başına getirrem. Ne başını ağırdım, onu tutub yéyerem. Tâ hemişelik sarı öküz ile senin {eyalınız rahat olsun. Galdı gétđi, o héç, bizimle bir yerde yaşamağa layıg de déyil.

Ğara öküz Şir Ağa'nın sözlerini eşidib ço{lu fikre gédir. Teyâlında ağ öküzü yamanladı ki, eceb anlamaz öküzdü. İş gör néçe olub ki, yoldaşa da é'tibar elemek olmur. Sonra da özlüğünde razılaşdı ki, Şir Ağa ağ öküzü tutub yésin.

Şir Ağa ğara öküzden ayrılıb telese telese gédib ağ öküzü tapdı. yétişecek hemin başladı ağılı ağılı ona ba{mağa. Ağ öküz Şir Ağanı gören kimi canına ğor{u düşdü. Anladı ki, Şir Ağa isteyir onu yésin. Gözünün ğırağınan oyan bu yana ba{dı, sarı öküz ile ğara öküzü görüb onları kömekliğe çağırđı. Amma gördü onlardan kömeklik éleyen yo{du. Day bilmedi ki, Şir Ağa onlarla sözünü danışıbdı.

Şir Ağanın ki, {eyalı sarı öküzle, bir de ğara öküzün terefinden rahat idi, dişlerini gıcıyıp bir defede atıldı mindi ağ öküzün boynuna ve başladı onu budalamağa. Béleliknen bir néçe gün Şir Ağa ağ öküzün etini yémekle gününü kéçirdi.

Bir néçe gün kéçenden sonra yéne Şir Ağaya aklıg güç gelir. Gétđi bu fikre ki, néylesin, o ğalan öküzlerin birini de yésin. Ço{ fikirleşenden sonra geldi ğara öküzü tapdı, salam vérib kéf ehvâlın soruşdu, sonra da dédi:

- Men béle {eyâl éledim ki, ağ öküzün aradan gétmesi sebeb olar, bu sarı öküzün ağılı başına gelir. Amma indı görürem ki, bu ağılı başına gelen öküze benzemir.

Ğara öküz soruşdu:

- Ne olub, Ağa Şir?

Şir Ağa dédi:

- Béle ço{ nârahat olmuşam ki, héç bilmirem sözümü néce déyim. Dünen gelmişdi benim yanıma. utanmaz utanmaz déyirdi ki, bu meşelik tekçe benimki olsa, onda ço{ ya{şı olar, hemişelik yémeyim tapılar. Ağ öküz yo{ olandan bu ğara öküz ço{ yémleyir. ğor{uram benim yémeyime ğalmaya.

Ğara öküz Şir Ağa'nın sözlerin eşidenden sonra ço{lu nârahat olub öz {eyâlında dédi.

- Eceb donguz öküzdür, men yédiyimi öz payımdan yéyirem. Senin payına ki, deymirem. Béle de gözü dar öküz olar!

Şir Ağa dédi:

- He... Menim ğara öküzüm, éle bil men dédiklerim senin acığına geldi?!

Ğara öküz dédi:

- Ne déyim, Şir Ağa, lap hirsimden ğulağlarım titreyir. İndi ki, bu anlamaz sarı öküzün gözü benim yém yémeyimi götürmür, razıyam sen onun ağılı başına getiresen.

Şir Ağa güle güle dédi:

- Éle men de bunu isteyirdim ki, sen razı olasan, men onu ağıllandırım.

Bu danışığıdan sonra Şir Ağa ğara öküzden ayrılib gétدی sarı öküzün yanına ve parıldayan gözlerin zilledi biçâre sarı öküzün gözlerine.

Sarı öküz Şir Ağanı gören kimi onun {éyâlin o{udu, sonra da oyan buyana göz dolandırıp, ğara öküzü gördü ki, durub uzağıdan ba{ır. Dili tutar tutmaz onu kömekliye çağırđı. Amma gördü ğara öküz özünü eşitmemezliye vérib. Şir Ağa da yéne iti dişlerin gösterib, bir defe ile hücum çekib, sarı öküzü basdı ve onu yaralayandan sonra yémeye başladı. Ğara öküz de bir az tamaşa éleyenden sonra çı{dı gétدی otlanmağına

Bir néçe gün kéçti, yéne Şir Ağa'ya acılığ zor geldi. bu défe de düşdü ğara öküzün yémeyinin fikrine. Amma Şir Ağa gördü ki, ğara öküz bu günlerde ondan irâğ gezir. Meşeliyi ço{ dolanandan sonra geldi ğara öküzü tapdı. Ğara öküz başın salmışdı aşağı, yémelerin ya{sisını a{tarıb tapırđı. Birden gözü sataşdı Şir Ağa'ya, dédi:

- Salam, Şir Ağa, indi éle senin fikrinde idim. Öz özüme déyirdim ki, ay ne olaydı, Şir Ağa'nın da benim kimi yédiyí yém olaydı. Şir Ağa, görürsen burda néçe gözel yémeler var.

Şir Ağa ğara öküze ağın ağın ba{ıyb héç onun sözüne cavab vémedi. Ğara öküz öz gelbinde dédi:

- "Allah {éyir élesin, olmaya isteyir bu defe de meni tutub yésin".

Şir Ağa'ya dédi:

- Ne olub, Şir Ağa, danışmırsan.

Şir Ağa dédi:

- Ne olacağ, néçe gündü dilime et deymeyib. sen özün ya{şı bilirsən ki, benim acılığa héç davamım yo{du. Ne başını ağırdım, sözüümü göy açığı déyim, gelmişem seni yémeye.

Ğara öküz bu sözü eşitcek hemin düştü titremeye. Gördü ki, iş lap yaşdı. Meşelikde bir Şir Ağa'dı, bir de bu. Ne ayrı mal héyvan var, ne de ki, bir kömekliye gelen. Bu zaman {éyâlından béle kéçdi ki, kâş sarı öküz ile ağ öküz indi sağı olaydılar. O iki dene yoldaş sağı ğalsaydılar, indi Şir Ağa bunu tekce görüb yémeyin fikrine düşmezdi. Ço{ péşiman oldu ki, niye onların yéyilmesine kéçen günlerde razı oldu. Amma bunu da düşündü ki, daha péşman olmağın indi héç faydası yo{dur ve Şir Ağa onu yéyecek. Üzünü Şir Ağa'ya tutub dédi:

- İndi ki, isteyirsen meni yéyesen bir söz déyim, sonra yé.

Şir Ağa dédi:

- Sözüünü téz de ki, acından üreyim {arab olur.

Ğara öküz uca bir sesle dédi:

- Ağ öküz yéyilen zaman men yéyilmişem!

Onun sesi meşeliyin her yérini bürüdü ve Şir Ağa da ağızının suyu a{a a{a ğara öküzü basmarlayıb yémeye başladı.

Déye bilirem ki, indi de o meşelikden ğara öküzün sesi gelir:

- Ağ öküz yéyilen zaman men yéyilmişem!

DÜŞÜNCELİ İLYAS

Bir tacirin İlyas adlı bir gılamı¹³² var idi: İlyas düşünceli, vefalı, tâcire fedâkâr ve semimi idi. Ona göre de tâcir onun {etrini ço { isterdi.

Günlerin bir gününde İlyas gördü tâcir gëmgindir. Nârahat olub soruşdu: Ağacan, ne üzdü béle güsseli oturmuşsuz?

Tâcir dédi: Ay İlyas, sen ki, mene kömeklik édebilmezsen sene ne déyim? İlyas ısrar étdi. Tâcir onu razı salmağ için dédi: - İlyas, benim var yo {um elimden çı {mış, zerer étmışem, meettel galmışam¹³³, bilmeyirem ne édim, bês yüz tümenim olsaydı, işimi ceryana salardım.

İlyas dédi: Ağa, apar meni sat. Tâcir dédi: Seni néçeye alacağlar ki, benim derdime deva olsun? İlyas dédi: Ağa can, meni bês yüz tümendenden aşığı satmayın, ya {şı at ve cevahir tanıyırım.

Tacir bir iki günden sonra İlyas'ı apardı, gılam satılan méydana. Her kime ki bês yüz tümen dédi, hamı teeccüb édib géri gayıtdı.

Padşahın veziri de gelib İlyas'ı almağ istedi, bês yüz tümen olduğı için o da almadı. Vezir bilenden sonra ki, bu gılam ya {şı at tanıyır ve cevahir tanımağ da sabiğesi var, biraz fikir édib gayıdıb padşaha cereyanı neğl éledi.

Padşah emr étdi ki, gédib gılamı alsınlar. Vezir gédib bês yüz tümen tâcire vérib İlyas'ı alıb getirdi. İlyas padşahın gılamları arasında yaşamağa başladı.

Bir müdet sonra şaha bir at be {şeyiş getirirler. Şahın dövresinde olanların hemişeki kimi heresi bir cür atı te'rifleyir. Şah vezire dédi: Gönder, İlyas'ı getirsinler, görek o, ne déyecek?

İlyas'ı getirirler. Şah soruşur: Sen dé, görek bu at nécedir? İlyas te'zim édib déyir: Ğurban, bu at ya {şı atdır, amma sudan kéçende suya yatar.

Şah ve etrefında olanlar teeccüb édib, inanmayırlar. İlyas déyir: Ğurban, destur vérin imtahan étsinler. Şah destur vérir, atı aparsınlar çayda sürmeye. At suya yatır. İlyas'ın sözü düz çı {ır.

Şah soruşur: haradan bildin? İlyas cavab vérir: Camış südü ile bu at böyümüşdür. İsteyirsiz at getirenden soruşun.

Şah at getireni çağırtdırıp tehğig édir. At getiren tesdig édib déyir ki, bu at doğulanda anası öldü. Men teze doğmuş camışın südü ile bu atı böyütdüm.

Şah İlyas'ın düşüncesinden {oşu gelib destur vérir, onun çöreyini bir fetir artırınsınlar.

Bir müddetten sonra şaha bir büyük almaz töhfe getirirler. Şahın yanında olanlar yéne, hemişeki kimi, heresi bir cür almazı te'rif édir. Şah imtahan için yéne gönderir, İlyas gelir. Şah İlyas'dan almazın ne cür olduğunu soruşur. İlyas déyir: Ğurban, bu almazın içerisinde gum var. Şah ve etrafında olanlar gülüşürler. Onlar düşünmek istemirler ki, bir nefer aşığı tebeğeden mümkündür ki, düşünceli olsun, mövzuları ya {şı gansın. İlyas dédi: Ğurban destur vérin,

¹³² Gılam: Köle.

¹³³ Meettel gal- : Şaşırmak, şaşırtıp kalmak.

almazı sındırınırlar. Eger düz démesem boynumu vursunlar.

Padşah yaşadığı şehirde bir göyçek ve ağıllı kız yaşardı. Onun şöhreti bütün şeheri tutmuşdu. Şah onu görmeden ona aşig olmuşdu. Bir gün destur vérdi é'lan etsinler ki, bu géce gürubdan sübhe geder héç kes évinden gırağa çı'ımasın. Her kes bu işden boyun gaçırrsa ceza vérileeckdir.

Şahın gadağan étmekden meğsedi géce o gızın sorağına gétmek idi.

Hava garanlıglaşandan sonra şah libası deyişib gızın gápısına géttdi, gápını döyüb, keniz¹³⁴ gápıya geldi. Şah dédi; Tanıma dé şah gelmiş. Keniz gédib gayıtdı ve {anımın terefinden dédi: Menim bir goyunum var ne arıgdır, ne kök, onun guyuğu néce batman olar? Şah cavab vérdi: Üç batman. Keniz gédib gayıtdı ve dédi: Tanım dédi, şah zehmet çekib, teşrif aparsınlar.

Şah gayıdanda gápının bir néce gedemliyinde veziri gördü. Özünü gırağa çekdi. Vezir gelib gápını döydü. Şah ile olan sual cavab tekrar oldu. Vezir guyuğunu dörd batman olmasını söyledi.

Keniz, {anım terefinden péygam getirib vezirin gayıtmasını tövsiyye étdi.

Vezir gayıdanda şahı görür görhur. Şah, işare ile, danışmamağı destur vérir. Vezir de müteveccéh olur ki, bir nefer gızın gápısına ya{mlaşır, gápını döyür şah ve vezir daldalanıb isteyirler bilsinler ki, bu şe{s kimdir ve ne cavab vérecek.

Keniz gelib şah ve vezire déyen sözleri tekrar édir, gápıdaki şe{s ise "razıyam" kelmesi söyleyir.

Keniz gelib gápını açır, gápıdaki şe{s da{il olanda şah ve vezir fúrsetden istifade édib gizlince da{il olurlar. Şe{s'in İlyas olmasını yeğın édirler. İlyas bağda müeyyen olmuş yerde oturur. Keniz bir sinide Gur'an, kağız, iyne ve nar getirir. İlyas iyne ile narı déşik déşik édir. Gayçı¹³⁵ ile kâğızı doğrayır. Gur'anı da goyur sinesine, keniz onları götürüb aparır.

Bir az müddetden sonra {anım gelib İlyas'la görüşür, danışır birbirlerini sévdiklerini iğrar édirler ve gerar goyurlar évlensinler.

Padşah ile vezir ulçadan çı{ırlar sübh tézden şah gönderir İlyas'ı getirirler. Şah ondan géce harada olmasını soruşur.

İlyas cavab vérir: Menim ağamın anası öldüyü üçün gétmişdim gebiristana, orada ağladım, yu{u meni apardı ve ona göre gelebilmedim.

Şah destur vérir ki, ona ezab vérsinler, zindana salsınlar belke heğıgeti déye. İlyas öz dédiyini tekrar édir.

Şah destur vérir onu o{lasınlar. Toşbe{tane o{ ona deymedi, yéne heğıgeti soruşdular. İlyas öz dédiyini tekrar étdi. Şah destur vérdi İlyas'ı assınlar. Te'yin olunmuş yerde asmağ vesaili hazır oldu, isteyirdiler onu assınlar, gördüler bir atlı téz gelib kéçdi ve İlyas'ı asan yerde bir nar yére vurdu. Bunu gören İlyas asanlara dédi meni şahın yanına aparın tâ heğıgeti déyim.

İlyas'ı şahın yanına apardılar o géceki işleri dédi. Şah sebeblerini soruşdu, İlyas ise cavab vérdi: O, ki soruşdu bir goyunum var ne arıgdır ne kök, demek isteyirdi, meni görmemiş haradan elağé tapmışsınız? Men cavab vérdim her cür

¹³⁴ Kôle, kız, hizmetçi kız.

¹³⁵ Gayçı: Makas.

olsun razıyam, narı iyne ile d şik d şik  ledim, gösterdim ki, eger meni d şik d şik  tseler sirri d meyeceyem, kağızı ğayçı ile doğrayıb d mek istedim ki, eger etimi ğayçı ile doğrasalar sirri d meyeceyem, o ki, Ğur'anı  p b sineme goydum and i dim ki, Ğur'an hađđı sirri h c kime d merem. N ce ki, d medim.

Meni asan va{t gelen, o ğız idi, narı y re vurmağdan meğsedi o idi ki, benim sirrim  c n  z n   l me v rme, men razı d yilem.

Ona göre men gelib size a dım.

Şah d di ki, me'lum olunan, sen tek at ve cevahir tanımağdan başa, adam de{i yaşı tanırsan, benim sabıgemi d ! İlyas d di; Ğurban ic zenizle, siz  rek i oğlusuz. İnanmırsız ananızdan soruşun.

Şah anasından hađđeti soruşdu. Anası cavab v rdi: Men boylu olanda atan d di: Eger ğız doğsan seni  ld recekem. Men doğan günde ki, uŐađım ğız idi, ğonşu  rek i arvad seni dođmuŐdu. Ğız v rib seni aldım, o ağıllı, me'ruf ğız benim ğızımdır.

Şah İlyas'dan soruşdu: Haradan bildin ki, men  rek i oğluyam? İlyas cevap v rdi: Ğurban, sizin mene v rdiğiniz t hfelerden ve artırdığınız fetirlerden.

Şah soruşdu: Sen  z n kimsen? İlyas cevap v rdi: Men bağban oğluyam. Bizi {anlar, beyler ğaret  tdiler, meni de ğulam adına satdılar.

Şah ğız ile İlyas'ın m fessel toyunu  dib İlyas'ı  z yanında meslehet i sa{ladı.

UŞAĞ OYUNLARI (Çocuk Oyunları)¹³⁶

PİŞİK GAŞDI

Bu oyun iki oyuncu arasında olur. Bu oyunun belli hed ve hududu olmaz. İki neferin biri gurd olar ve biri gâçar. Oyun başlayanda gerek gâçan elin çala gurdun eline sonra gâça.

Gâçan her haradan gâşsa gurd da gerek hele helbet oradan gâça. Gâçan tutulanda oyun başa çatar. Bu oyun ağaclıg yerde daha da ya{şı olar.

EL ELE

Balaca uşaglar el ele yapışar ve yériye yériye o{uyarlar:
El ele tutan gele, biz gédirik babam gile, babam mene papış alıb, içi dolu kişmiş¹³⁷ alıb, bir tayı senin, bir tayı benim, donbalan pis. Bunu déyir, çömbelib yére oturlarlar. Ayağa gal{ar, yéniden bu goşmanı o{uyarlar.

¹³⁶ Zöhre Vefâi, Folklor Gencinesi, I, Oyunlar, İntişarâtı Yâran, Bilâtarih Tebriz; Ali Zafer Tıevai, Folklor Tıezanesi, İntişarâtı Yâran, 1379 (2000) Tebriz; Azərbaycan Klâssik Edebiyyatı Kitap{anası, 20 Ciltde, Elm Neşriyyatı, Bakı-1982, c. I, s. 479; Vagif Veliyev, Azərbaycan Folkloru, Maarif Neşriyyatı, Bakı-1985, s. 402; Paşa Efendiyev, Azərbaycan Şifahî Talğ Edebiyyatı, Maarif Neşriyyatı, Bakı-1992, s. 211; Cenûbi Azərbaycan Edebiyyatı Antologiyası, Elm Neşriyyatı, Bakı-1983, c. II, s. 545.

¹³⁷ Kişmiş: Kuru üzüm.

İYNE İYNE OYUNU

Bir néçe nefer uşag cem olub bir neferi özlerine usta, başçı seçirler. Uşaglar ellerini açığ üzüste yere goyurlar. Sonra başçı aşığıdaki sözleri déyir ve her barmağın üstüne bir kelme ile işare édir:

Ber ber inci,
Ber kéşinci,
Şam ağacı,
Şatır kéçi,
Goz ağacı,
Gotur kéçi,
Habban,
Hobban,
Yarı,
Yırtıl,
Su iç,
Gurtul.

Her barmağa gurtul kelmesi düşse, o barmağ cergeden¹³⁸ çıtır. Bu iş bütün barmağların aradan çımağına geder davam édir.

Başçı, aşıra galmış uşagı tutub déyir:
Razı ha balam razı,
Tikib donunu derzi,
Abbasi vérim çerle,
Toyun tezedden başla,
Garğa gur,
Garğa isteyirsən guş?

Uşag garğa, ya guşdan birisini ister.
Uşagın istediği göyden uçana geder başçı uşagın gulağını veya elini sıtar. Be'zi yerlerde elleri yere goyandan sonra başçı aşığıdaki sözleri déyir:

El el el pene,
Sen çalginen çepene,
Élden çıdı kepene,
Şaşı şaha baci,
Başçı dédi çek elin.

İP KÉÇDİ

İp kéçdi ya ip atdı bu oyunun adıdır. Bu oyunu tekce oynamag olar. Bu halda bir bala ip gerek. Bala ipi oyuncu bir topuğuna bağlar, sonra bu ipi topuğunda fırladıb ve o biri ayağıle atılar. O zamana kimi ki ip ayağı altında

¹³⁸ Cerge: Sıra, dizi, grup.

ğalmayıb ve fırlanmağdan ğalmayıb oyunun davamı ola bilir. İp bir az uzun olsa o halda da oyuncu ipin o baş bu başından yapışıb başının dalından getirib ayağlar altdan geçirder yéne de o zamana kimi ki ip ayağları altda ğalmayıb oyun devam éde bilir. Oyunçu iki olsa biraz uzun ip ile béle oynayarlar ki yan yana dayanıb biri sağ el ile elin ipin başından yapışar biri sol el ile. Sonra bir zamanda ipi başdan aşırıb ayağdan kéçirderler. Gerek her iki oyuncu diğget éde ki, ip ayağına ilişmeye. Amma oyuncu üç olsa bir oyuncu ipin o başından birisi de bu başından yapışar üçüncü oyuncu da arada dayanar tâ o ikisi ipi fırlatsınlar ve bu ipden atılsın ta o zamana kimi ki ayağı ipe değmeğe ipden atılabiler. Oyunçu üçden çoğ olsa iki iki o sayağ ipin o baş bu başından yapışıb ve ipi atarlar ve o biri oyuncular bir bir gelib ipe girib ve bir bir ya üç üç ya bés bés atılıb yéne ipden çıarlar. Her hansının ayağı ipe değse ve ipi fırlanmağdan saşlasa yanıb ve o ip fırladan oyuncuların bir yerinde gerek dayana. Bu oyun hamı oyunların anasıdır. Démek ki nefes üçün ğalbin çalmağına, ğanın dolanmağına, azalelerin açılmağına şüsusen ğışların¹³⁹ ve golların hareketi için çoğ faydalı bir oyundur. Her zamanda ve her yerde bu oyunu oynamağ olar tekce ayağda olan başmağ bu oyunda gerek ki rahat başmağ ola ve beden götürdükcce bu oyun ola. Démek ki, bu oyunu bir an da çoğ oynamağ sedmeli ola bilir ve her oyuncu gerek başa öz çıarına.

PIŞİK YOLU

Bu oyun iki neferin oyunudu. Bu oyunda bir nefer ğurd olar. Elbette bu oyunun ğurdu pişik tanınar ve o birisi oyuncu sıçan. Pişik bir yolun ağzın alar. Hal ğapı ola ya bir bala ve belli yer. Sıçan déyer: Pişik ğardaş! Mene bir pişik yolu vér gédim! Pişik kenarlığ dayanar ta sıçan kéçsin. Sıçan gerek sürat ve diğget ile pişigi ğoya ve o bala yoldan ğaça. Pişik de gözde gulağ da dayanar ta sıçan ayağ ğabağa ğoymağ hemi onu tutsun. Eger sıçanı tutub ve saşlayabildi yéne içeriye salıb ve oyunu tazadan başlayacağlar. Yoğ sıçan ğaça bilse bu yol o gelib pişik olub ve sıçanı içeriye salıb ve oyun başlanacağdı. Bu oyun lap bala yerde de olabiler. Bedeni çalışmağı azdı. Amma ruhu baışdan oyuncuya çoğ diğget vérer. Bu oyun bir sade ve şetasız oyundurki şüsus bu ğünün “Apartman” uşuğlarına çoğ yaşıdır.

HAMAM HAMAM

Bu oyuna bir ğumluğ yer lazımdır. Oyunçu her néce nefer olsa olabiler. Bir üstada gerek olsun. Usta oyuncuların sayına göre bir kâseni gum ile doldurar ve tersesine yere dönderer. Bu halda bir ğünbed şeklinde gumdan dam duzlar. Bunlara déyerler hamam. Sonra her oyuncu başlar bu damın için boşatmağa. Gerek çoğ diğget ola ki damın altın boşalda boşalda dam yatmaya. Usta da bir be

¹³⁹ Ğış/ğic: Bacak.

bir oyunçulara başvurur ki damları sayabilsin. Bir zaman olar ki oyunçu déyer hamam sazlanıb. Onda úste geler bir ovcun góyar hamamın damına ve obiri el ile éhmal éhmal çalar ve déyer:

- Hamam yat!

Oyunçu da déyer:

- Yatmaram ay yatmaram!

Bir iki yol çalandan sonra dam yatsa belli olar ki o oyunçu hamamın damın bir éle ki gerek devamlı sazlamayıb ve cergeden çı{ar. Yo{ dam yatmasa o oyunçu oyunu aparıb bu oyunun ustası gerek ço{ bilici ve düzgün ola. Ve oyuncusu da gerek digéetli ve husuleli bir oyunçu ola.

KÖŞKİ BALABAN OYUNU

Bir müddet bundan evvel Azərbaycan'ın ço{ yérlerinde, {üsusen Araz Çayı gırağlarında yaşlı uşaglar ve cavanlar deste deste toplanıb köşki balaban oyununu oynardılar. Onlardan güvvetlileri 5-7 nefer birinci cergenı düzeldib ellerini birbirlerinin çiyinlerine góyub durardılar. İkinci cerge 3-5 nefer olub birincilerin çiyinine çı{ıb durardılar. Üçüncü cerge ise 2-3 neferden ibaret olub ikinci cergenin çiyini úste çı{ırdılar. Sonra bir yerde köşki balaban mahnısını o{uyub dolanardılar:

Köşki balaban Araz'a ba{ar,
Araz'ın suyu gözlerden a{ar,
Ay Araz, gúru, a{ma bir zaman,
Ay bizi oda yandırıb ya{an.

Köşki balaban Araz'a ba{ar,
Araz'ın suyu gözlerinden a{ar,
Ay canım Araz, ay gözüm Araz,
Sen dayanmasan men odlanaram.

Gün batan zaman gelbim daralır,
Bağrım olur gan, rengim saralır.
Ba{ıram sene hava gáralır,
Köşki balaban Araz'a ba{ar

Ay canım Araz, ay gözüm Araz,
Sen dayanmasan, men odlanaram.

BARMAĞ OYUNU

El barmağlarını düz tutub kiçik barmağdan başlayaraq déyirler:

- Gelin gédek oğurluğa¹⁴⁰,

¹⁴⁰ Oğurluğ: Hırsızlık.

İkinci barmağ déyir:

- Hamı nerdivan,

Üçüncü barmağ déyir:

- Menden uca nerdivan.

Dördüncü barmağ déyir:

- Ya şı iş déyil: İnsaf var, mürvet var.

Béşinci barmağ dördüncü barmağın ağzını eyerek déyir:

- Yi yi yi.

TURP BÉLE BİTER OYUNU

Yaşları birbirine yaşın uşağlar, ya cavanlar bu oyunu oynarlar.

Bir neçe neferin arasından bir nefer usta seçerler. Usta oyuna başlar.

Éllerde biten şeylerin adını déyib şeklini düzgün gösterir:

Usta déyer: Turp béle biter, yérkökü béle, şiyar béle. 2-3 bitkinin adını düz déyenden sonra be'zi bitkilerin adını déyib şeklini gelet gösterer. Meselen, şiyarı déyib yérkökü kimi bitmesini nişan vérer. Diğget édenler Ustanın gelet gösterdiğini göstermeyib, bitkinin düz bitdiğini göstererler. Diğgetsizler ise Ustanın bile bile gelet gösterdiğini te'ğib édib oyunu uduzarlar¹⁴¹.

Uduzmağ neticesinde gabağcadan¹⁴² gerar goyulmuş cerimenei vermeli, ya étmelidir.

Cerimeler: Yémeli şeylerden almağ, ya oşumağ bilen oşumalı, oynamağ bilen oynamalı ve buna oşar işler.

ĞUŞUM PÉR OYUNU

Yaşları birbirlerine yaşın uşağlar bir yere cem olub déyerler: Gelin "Pérpér" oyunu oynayağ. Aralarından bir nefer usta seçerler.

Usta uşağlara déyer hamınız mene başın. Uşağlar gözlerini ustanın hareketlerine tikerler. Usta déyer:

- Ğarğa pér. Hamı uşağlar demelidirler: - Ğarğa pér. Serçe pér. Onlar demelidirler: - Serçe pér. Birden usta uşağları çaşdırmağ üçün déğer: - Pişik pér. Ya divar pér ve bu kimi. Diğget étmeyen uşağlar déyerler: - Pişik pér. Diğget edenler ise déyerler: - Pişik pér, yoş.

Pişik pér déyen uşağlar oyunu uduzarlar. Onlar növbe ile gözlerini yummalıldrlar. Uşağlar ellerini gözünü yumanın dalına birbirinin üstünden goyub usta déyer: El üstden kimin eli? Uşağ eger düz dése, o vaş oyun gurtarar, eger uşağ düz démese, uşağlar bir yerde déyerler: Vurun vurun yalan déyir, vurun vurun yalan déyir.

Bu yol ile zikr olunan oyun yazıldığı kimi tekrar olar.

¹⁴¹ Uduz- : Kaybetmek, yenilmek.

¹⁴² Gabağcadan: Önceden.

BÖRK ĞAPDI ĞAÇDI

Hazır olan uşaglar 20-25 neferden artıĝ olmamaĝ Őertile iki desteye bölünürler. Onların yaşlılarından iki neferini bey te'yin edirler.

O biri uşaglar cüt cüt olub gizlin sürette özlerine ad goyarlar. Meselen, toyuĝ, {oruz, inek, öküz, alma, armud ve bu kimi.

Sonra beylere özlerini tanıtdırarlar. Özge sözle hamısı géderler ve déyerler: Toyuĝ isteyirsen, {oruz? İnek isteyirsen, öküz ve habéle. Beyler növbe ile biri {oruz, o biri öküz ister. Adı çağrılan adam o beyin yanına géder. O birisi de ikinci beyin destesine goşular. Bu yol ile uşaglar iki desteye bölünürler.

Uşagların sayı tek olanda yérde ĝalan bir uşag héy ĝıŝırar bes men kimdenem? Bir müddet meettelçilikden sonra onu da bir desteye réyhanmerze adı ile ĝebul edirler.

Sonra me'lum olan mahnılardan birini o {uyarlar. Tâ birinci deste müeyyen olsun. Be'zi yerlerde aşıĝ atıb alçı to {andan istifade ederler. Be'zi yerlerde Şir {ett atarlar ve be'zisinde ise "ya bunda"¹⁴³ ile teklifleri müeyyen olunar.

Börk ĝapdı ĝaçdı oyununda bir girde cızıĝ çekirler. İkinci deste cızıĝın içine girir. Her kes başına börk goymalıdır.

Birinci deste cızıĝın dövresinde dolanır. Onlar çalışmalıdırlar ki, içerde olanların birinin börkünü ĝaçırsınlar ve te'yin olunmuş yére yétirsinler. Cızıĝda olan uşaglar börk götürenin dalınca ĝaçırlar, tâ börgü alsınlar. Cızıĝdan ĝıraĝ olan uşaglar ĝaçarlar goymasınlar ki ikinci deste börgü alsın. Meĝsede çatan géder mümkündür börk birinci deste uşagların 2-3 neferinin eline düşsün, tâ meĝsede çatdırsınlar.

Eger birinci deste uşagları börgü meĝsede yétirseler o va {t onlar ikinci deste uşaglarının dalına minib cızıĝa géder apararlar. Eger müveffeg olmasalar, o va {t birinci deste cızıĝ içerisine girmelidir. İkinci deste ĝıraĝda galıb cızıĝ içindekilerin börgünü götürmeye çalışır ve bu tertib ile oyun tekrar olar.

BENÖVŞE OYUNU

İki deste halay gedenden sonra her bir deste öz yoldaşlarının ellerinden möhkem yapışarlar. Birinci deste başçısı onların ĝarşısında duran ikinci deste başçısına déyer:

- Benövşe. İkinci deste başçısı déyer:
- Bende düşe. Birinci deste soruşar:

¹⁴³ Grup lidelerinden birisi herkesten gizli olarak küçük bir şeyi elinde gizledip iki elini yumarak, diĝer grup liderine hangi elinde olduĝunu sorar. Diĝer grup lideri aŝaĝıdaki sözleri söyleyerek elinde olan şeyi tespit etmeye çalışır. Eĝer bulursa birinci grup olur, bulamazsa ikinci grup olur. Sözler Şöyle:

"Ya bundadır, ya onda,
Halva çörek dükânda.
Allah dédi aç bunu."
Son kelimeye rastlayan el işaret edilir.

- Bizden size kim düşe? İkinci deste cavab vérer:
 - Turan, ya özge bir ad.
 O va{t Turan bir neçe gedem geri çekilib özünü ikinci desteye vurar.
 Tâ ellerini açsın. Eger bacarsa bir neferi özü ile öz destelerine getirer.
 Eger bacarabilme özü de orada ğalmalıdır. Bu yol ile oyun devam éder ve neticede bir deste teşkil tapar.

ĠELENDAR OYUNU

Ġelendar oyununda hazır olan uşaglar bir neferi usta ana oyun başçısı séçirler. Oyun başçısı séçilenden sonra uşagları sıraya dizer ve bir turna başda durana verirler.

Özü nisbeten bir uca yére çı{ıb nezerde tutmuş bir guşu, ya heyvanı hareketleri ile uşaglara nişan verib söyleyer. Meselen:

Bir guşum var bu {artana,
 Ġelendar, ay ğelendar.
 Dimdiĝi var bu {artana,
 Ġelendar, ay ğelendar.
 Su içer bu {artana,
 Ġelendar, ay ğelendar.
 Gözleri var bu {artana,
 Ġelendar, ay ğelendar.
 Ġanadları bu {artana,
 Ġelendar, ay ğelendar.

Başı benim, ayaĝı sizin tapın görek. Uşaglar növbe ile cavab vérmelidirler. Herkes öz aĝlına gelen bir şeye o{şadar ve déyer. Düz démeyen şe{s turnanı yanındakına vérmelidir. Herkes düz dése oyun başçısı déyer: “Palan”

O va{t tapan turna ile o biri uşagları döyer. Her va{t oyun başçısı dése idi “yalan” uşaglar çalışarlar turnanı tapandan alsınlar ve onu tutsunlar. O da çalışır ki, oyun başçısının yanına özünü çattırsın. O, oyun başçısının yanına çatandan sonra oyunun dövrü ğurtarır, tezedden oyuna başlarlar.

ĞOŞMACALAR (Koşmacalar)¹⁴⁴

Nergize ba{, nergize,
Ğurd gelib boynun ũze,
Gŕtũre ğaça Tebriz'e,
Tebriz'in ağacları,
Bâr getirib ucları,
Ağa dayımın ğuşları,
Tŕkũlũb ğabağ dişleri.

Emi oğlu!
- Beli!
Bizim toyuğ sizde mi?
- Beli!
"KiŐle gelsin"
- Gelmiri,
Vur ğıçı sınısın
- Sınımrı,
Sal tendire!
- Yanmrı,

TurŐulu aş iŐmerem,
Darvazadan kŕŐmerem,
Darvaza benim olsun,
Ğırmızı donum¹⁴⁵ olsun,
Gŕyim gŕdim Tebriz'e,
Tebriz'de toyum olsun,
Ğızlar gelsin toyuma,
Ğurban olsun boyuma.

¹⁴⁴ Cenũbi Azerbaycan Edebiyyatı Antologiyası, Őlm Neşriyyatı, Bakı-1981, c. I, s. 327.

¹⁴⁵ Don: Entari.

Havalan ha havalan
 Havalandıg uçmağa,
 Hağg gapısın açmağa,
 Ğanadımız üzüldü.
 Él yaylağa düzüldü,
 Él yaylağdan gelince,
 Buğdaları derince,
 “Ğoca başı” ekdiler,
 Ğındırğadan asdılar,
 Ğındırğa ğılığ tağı,
 İçinde ğurd ğuş yağı,
 Ğurd ğuş yağı dermandı,
 Canım sene ğurbandı.
 Yoldaşlar hamı ğétدی,
 Oyunlar burda bitdi.

Bağdan ba {dım ışığıdı,
 Çenge dolu ğaşığıdı,
 Ğız süpürer toz éyler.
 Oğlan ğıza göz éyler.
 Oğlan, ğızın {atını,
 Boynunda yüz altını,
 Yüz altın bir ğuş imiş,
 Deryaya ğonmuş imiş,
 Şahın oğlu görmüşdü,
 O {nan onu vurmuşdü,
 O {menden hezar bézar.
 Ketan köynekler yazar,
 Ketan köynek mil mili,
 Gel, o {u bizim dili.
 Bizim dil “urmu” dili,
 Urmu’dan gelen atlar,
 Arpanı yéyer ğatlar
 Arpanın kütün yédim,
 Şahıma şirvan dédim.
 Şahım Şirvan içinde,
 Ğılınıcı ğan içinde,
 Menden küçük ğardaşlar,
 Oynar méydan içinde.

Ğavalı¹⁴⁶ çala çala gétdim bağa,
 Bağlardaki ğızlar ile oynamağa.
 El atdım bala ğızın memesine,
 Böyük ğız haray saldı nenesine.
 Nenesi çı{dı dama,
 Bir daş vurdu ğabırğama,
 Ğabırğamı tuta tuta,
 Gétdim {ana şikayete
 Tan dédi: Ğaşı gere, gözü gere,
 Ne düşmüşen bu çöllere?
 Vérrem seni igindlere,
 Bağlatdırram söyüdlere,
 Yügütdürrem ağ itlere.
 Uzun uzun uzatdılar,
 Ğabırğamı düzelttiler.
 Dédiler, altına hesir salın
 Şéh kéçmesin,
 Üstüne çadır salın,
 Gün düşmesin.
 Atına saman tökün, kişnemesin,
 İtine sümük tökün, dişlemesin.
 Bu méşe başdan başa findıǵlı méşe,
 Od yanar, demir ğızar, ördek üzer,
 Ördeyi bağlamağa ipek gerek,
 Yâr ile oynamağa ürek gerek.
 Yâr mene alma vérib almamışam,
 Atımı çöl derede bağlamışam.
 Çöl dereden bir ğız çı{dı,
 Elinde polad ğayçı, me{mer biçǵı,
 Bu herem kiminkidir?
 - Hesen Bey'in.
 Atına arpa vérin kişnemesin,
 İtine sümük¹⁴⁷ vérin dişlemesin...

Hadı idi, hudu idi bir de mendim.
 Gétidik şikâra;
 Bir dene şikâr vurduǵ,
 Dédim: Hadı bıçaǵun var?
 Dédi - Yo{.

¹⁴⁶ Ğaval: Def.

¹⁴⁷ Sümük: Kemik.

Dédim: Böyrüve vurdum o {,
Dédim: Huddu bıçağın var?
Dédi: Yo {.
Dédim: Böyrüve vurdum o {.
Elimi saldım cibime,
Gördüm bir bıçağ var.
Sapı var, tiyesi yo {,
Sapilen başın kesdim.
Üç dörd dağ aşandan sonra,
Dédim: - “ Bunu harda yuyum,
Gördüm üç ar { var,
İkisi ğuru,
Birin de suyu yo {.
Suyu yo {da şikârın başın yudum.
Dédim: Bunu harda bişirek?
Gétdim gördüm üç dene {araba var.
İkisi uçğ,
Birin de damı yo {.
Damı yo {da gördüm üç nefer adam,
İkisi ölü,
Birin de canı yo {.
Dédim: Éy canı yo {, ğardaş, bardağın var
Dédi: Üç bardağım var,
İkisi sınığdır,
Birin de dibi yo {,
Dibi yo {da şikâri bişirdim,
Sümügü bişdi, eti yo {,
Şikâri yéyenden sonra,
Hamımız yağlı elimizi yağlı başmağa,
Yavan elimizi yavan başmağa çekdik,
Yağlı başmağlar yavan başmağları
Ĝabağlarına ğatdı ğovdu,
“Savalana” çı {dım görmedim,
“Girdağa” çı {dım görmedim,
Ya {amda bir dene iyne vardı,
Sancdım yére, çı {dım üstüne,
Gördüm cütçünün yanında ğedirler.
Dédim: Éy cütçü ğardaş, başmağların ğabağımı sa {la,
Cütçü ğardaş başmağların ğabağımı sa {ladı,
Gördüm cütçü ğardaşın gözü başmağlarımdadır.
Dédi: Başmağları mene sat!
Dédim: Néçeye?
Dédi: Bir dariya, bir de darının yarısına.
Bu darımı, darı parasını {arala,
Çuvala, atdım tutmadı,

Ya {amda bir bire tapdım,
Başın üzdüm,
Doldurdum derisine.
Uzağda bir yéke zemi gördüm,
Biçinçileri çağırdım.
Gétdik.
Biçdik,
Galaduğ {irmene.
Hamısı çatdı mene.
Göyden üç alma düşdü.
Biri nağıl déyenin,
Biri de özümün,
ĖabıĖıyla denesi
Nağılı eşidenin.

DÜZGÜLER - SANAMALAR (Sayışmacalar)¹⁴⁸

ÜŞÜDÜM HA ÜŞÜDÜM

Üşüdüm ha üşüdüm,
Dağdan alma daşdım.
Almacığımı aldılar,
Mene cürüm¹⁴⁹ vérdiler.
Men cürümden bézaram,
Derin guyu ğazaram.
Derin guyu bés keçi,
Hanı bunun érkeci?¹⁵⁰
Érkeç ğaya başında,
Hay éledim gelmedi.
Çiyit¹⁵¹ vérdim yémedi,
Çiyit ğazanda ğaynar,
Ĝenber bucağda oynar.
Ĝenber gétđi oyuna,
Ĝarĝı batdı boyuna.
Ĝarĝı déyil ğamışdı,
Bés barmağım gümüşdü.
Gümüşü vérdim Tat'a,¹⁵²
Tat mene darı vérdi.
Darını sepdim ğuşa,
Ĝuş mene ğanad vérdi.

¹⁴⁸ Afşin Pervizi, Tapmacalar ve Ğoşmacalar, Bilâtarih, Tebriz; Azerbaycan Klâssik Edebiyyatı Kitap{anası, 20 Ciltde, Élm Neşriyyatı, Bakı-1982, c. I, s. 479; Cenûbî Azerbaycan Edebiyyatı Antologiyası, Élm Neşriyyatı, Bakı-1983, c. II, s. 552.

¹⁴⁹ Cürüm: Azap, eziyet, zulüm.

¹⁵⁰ Erkeç: Damızlık erkek keçi.

¹⁵¹ Çiyit: Çekirdek.

¹⁵² Tat: İran'da bir boy adı.

Ėanadlandım uçmağa,
 HaĖĖ ġapısım açmağa.
 Ėapıcı ġapı to{ur,
 İçinde bülbül o{ur.

EMİM OĞLU

Emim oğlu,
 z buğlu,
 Haldırım ddi,
 Huldurum ddi,
 Gye bir ağac atdı.
 Kerki sapı,
 Gl budağı,

İYNE İYNE

İyne, iyne,
 Ucu dyme,
 Bal ballica,
 Ballı kçi,
 Şam ağacı,
 Şatır kçi,
 Gz ağacı,
 Gtur kçi.
 Happan, hoppan,
 Yarıl yırtıl,
 Su iç, ġurtul.

BARMAĞLAR

Baş barmağ,
 Başala barmağ,
 Uzun hacı,
 Ėil turacı,
 Tırdaca bacı.
 Bu vurdu,
 Bu tutdu,
 Bu bişirdi,

Bu yédi,
Vay, bebeye ğalmadı.

MOTAL MOTAL

Motal, motal,
Terse motal,
Ğil atar,
Ğaymağ ğatar.
Ağ ğuşum,
Ağarçınım,
Ğöy ğuşum,
Ğöyerçinim.
Ğarğa ğara,
Durna cala,
Çileme çilik,
Birce emlik.
Çember çarığ,
Emreğulu,
Vur nağara,
Çı{ ğırağa.

BİR İKİ

Bir,
 iki,
 bizimki.
 Üç,
 dörd,
 gapımı ört.
 Beş,
 altı,
 daşaltı.
 Yéddi,
 sekkiz,
 Firengiz.
 Doğğuz,
 on,
 ğırmızı don.

MIRT MIRT

Mırt, mırt,
 Adın ne?
 - Balğabağ.
 Évlensene?
 - Gelen yo {.
 Dillensene?¹⁵³
 - Ğoyan yo {.
 İstesene?
 - Véren yo {.
 Oynasana?
 - Çalan yo {.
 Yérin hara?
 - Samanlık.
 Saman yéginen?
 - Ğarnım to {.
 Onda çekil, génden¹⁵⁴ ba {.

¹⁵³ Dillen- : Konuşmak.

¹⁵⁴ Génden: Kenardan, uzaktan.

Üşüdüm hay üşüdüm,
 Dağdan alma daşıldım.
 Almacığımlı aldılar,
 Meni zülme saldılar.
 Men zülmden bézaram,
 Derin guyu gazaram.
 Derin guyu bés kéçi,
 Hani bunun érkeci?
 Érkeç gazanda gaynar,
 Genber yanında oynar.
 Genber géttdi oduna,
 Gargı batdı buduna
 Gargı déyil gamışmuş,
 Bés barmağı, gümüşmüş
 Gümüşü vérdim Tat'a¹⁵⁵,
 Tat mene darı vérdi.
 Darını sepdim guşa,
 Guş mene ganad vérdi.
 Ganadlandım uçmağa,
 Hağğ gapısın açmağa,
 Hağğ gapısı kilidli,
 Kilidi deve boynunda,
 Deve Gilan yolunda.
 Gilan yolu suludu,
 Suda balğ doludu.
 Gilan yolu ser be ser,
 İçinde méymun gezer.
 Méymunun balaları,
 Meni görcek ağladı.
 Üreğimi dağladı.

Ha deşti, deşti, deşti
 Vurdum Gilan'ı gésdi,
 İki {oruz elleşdi,
 Biri gana bulaşdı,
 Gan géttdi çayda düştü,
 Çaydan göyerçin uşdu,
 Göyerçinin filfilü,
 Gel o {u bizim dili,
 Bizim dil Urmi dili,

¹⁵⁵ Tat: İnan'da bir boy adı.

Urmi'den gelen atlar,
 Héyvan içceyin çatlar.
 Héyvani götürenler,
 Şahıma yétirenler,
 Şahım şahlar içinde,
 Gılincı ğan içinde.

A velli velli velli,
 Naşır gelir dörd elli.
 Nennem saĝar getirer,
 Pişik başın batırar.
 Pişik kimin pişiyi,
 Tan évinin pişiyi
 Tan évinin neyi var
 Çala çuşur çayı var,
 Daĝa çışan atı var,
 Köy mıncıĝlı iti var
 Goyunlarda südü var,
 Altı batman eti var,
 Tan ĝızı kilim toşur,
 İçinde bülbül oşur.
 Ondan büyük ĝardaşı,
 Allah kâlâmın oşur.

A {und meni o {utdu,
Ėara saçıını to {utdu,
Ėara saçıının şeyvesi,
Ėızıldandır düymesini,
Ėızılları itirdim,
Var yo {umu bitirdim.
Ėéceler sübbe kimi ağlamışam,
Atımı çöl derede bağlamışam,
Atıma arpa gerek kişnemesin,
Ėatıra yonca gerek esnemesin,
İtime sümük¹⁵⁶ gerek dişlemesin.
Altına kéçe salmağ su kéçmesin,
Üstüne çadır gerek gün düşmesin.
Dövresine¹⁵⁷ çeper gerek yél deymesin,
Çul oldu palan ötdü,
Düşmemiz burda bitdi.

156 Sümük: Kemik.

157 Dövre: Çevre, etraf.

ĖHREMANLIĖ NEĞMELERİ (Kahramanlık Türküleri)¹⁵⁸

MERD DAYANAR

Merd dayanar, namerd Ėaçar,
Méydan ġûmbur ġûmburlanı.
Delilerim méydan açar,
Düşmen ġûmbur ġûmburlanı.

Ėoç iyid bıġın¹⁵⁹ buranda,
Çekib yay o {un ġuranda,
Şeşper ġal {ana vuranda,
Ėal {an ġûmbur ġûmburlanı.

Top açılar ġalasından,
Haġġ sa {lasın balasından,
Kôroġlu'nun na'rasından,
Her yan ġûmbur ġûmburlanı.

¹⁵⁸ Azərbaycan Klâssik Edebiyyatı Kitap {anası, 20 Ciltde, Ėlm Neşriyyatı, Bakı-1982, c. I, s. 313-330; Cenûbî Azərbaycan Edebiyyatı Antologiyası, Ėlm Neşriyyatı, Bakı-1988, c. III, s. 552; Ehliman A {undov, Azərbaycan Halk Yazını Örnekləri (Türk çeviriyazısına aktaran, giriş ve sözlük bölümlerini yazan: Semih Tezcan), Ankara-1994, s. 79-92.

¹⁵⁹ Bıġ: Bıyık.

OLAYDI

Mindim Ğirat'ın béline,
Kâş ki düşmen yüz olaydı.
Deliler sağ u solunda,
Menle üz-be-üz olaydı.

Mindim atı gezdirmeye,
Düşmen bağrın ezdirmeye,
Dona Çayı'n üzdürmeye,
Ğirat bir gevvas¹⁶⁰ olaydı.

Kôroğlu ister {eracı,
Paşalar vérsinler bac'ı,
Çekeydim misrî ğılıncı,
Dere tepe düz olaydı.

SULTANIM

Ğoç ğuzudan doğan ğuzu Ğoç olar,
Ğoçağlardan, Ğoçağ olar sultanım.
Ğövğa günü Ğoç iyidler şad olar,
Mü {ennetler nâçağ¹⁶¹ olar sultanım.

Ğoç iyidler öyüd vérer özüne,
Mü {ennetin özü nedî, sözü ne?
Bir ço { iyid düşmenin gözüne,
Ucu almaz¹⁶² bıçağ olar sultanım.

Bir ço { iyid bir orduya daldadı,
Ğarı¹⁶³ düşmen sağdadı ya soldadı,
Ğaçar Ğaçar regibini aldadı,
Gayıtmamış¹⁶⁴ haçağ¹⁶⁵ olar sultanım.

Türk atının keherinden¹⁶⁶ göyünden¹⁶⁷,

¹⁶⁰ Ğevvas: Dalgıç.

¹⁶¹ Nâçağ: Hasta.

¹⁶² Almaz: Elmas.

¹⁶³ Ğarı düşmen: Amansız düşman.

¹⁶⁴ Ğayıt- : Dönmek.

¹⁶⁵ Haçağ: Ne zaman.

¹⁶⁶ Keher at: Açık kestane renginde at, küheylan.

ĖaçaĖ miner yüyreyinden yeyinden.
Bir ço { iyid {eber aldı beyinden,
Béter savaş hacağ olar sultanım.

KôroĖlu dér yarın ĖovĖa Ėurulu,
Ėoç iyidin evvel atı vurulu,
Acığlanır üze Ėal {an burulu,
Sivri Ėılinc saçağ olar sultanım.

AY ĖAĖAĖ NEBİ

Nebi'nin Ėözleri aladı ala,
Ėoç Nebi olubdu düşmene bela,
Nebi'nin mesgeni uca bir Ėala,
Ėoy sene désinler ay Ėaça { Nebi,
Hecer'i özünden ay Ėoça { Nebi.

Dağların başları dumandı duman,
Nebi'den çekirler zâlımlar aman,
Ėoç KôroĖlu kimi Nebi Ėehreman,
Ėoy sene désinler ay Ėaça { Nebi,
Hecer'i özünden ay Ėoça { Nebi.

Nebi'nin Ėařları Ėaradı Ėara,
Düşmen üreyine vurubdu yara,
Beyleri, {anları getirib zâra,
Ėoy sene désinler ay Ėaça { Nebi,
Hecer'i özünden ay Ėoça { Nebi.

Gün çı {ıbdı Ėünortanın yérine,
Hecer Tıanım Ėal {ıb atın béline,
Eşrefi, mirvarı düzüb téline,
Ėoy sene désinler ay Ėaça { Nebi,
Hecer'i özünden ay Ėoça { Nebi.

SETTAR TıAN

Azer ölkesinin Ėehreman oğlu,
Azadlığ yolunun Ėurbanı oldun,
And içdin vetene igid Settar Tıan,
Vetenin ilĖarlı, imanı oldun.
(Yurdunun vüğarı, imanı oldun.)

Veten {ainiyle éledin cengi,
At saldın méydana, çekdin üzengi,
Saraldı gor {udan düşmenin rengi,
Onların getlinin fermanı oldun.

Sen oldun serkerde Azerbaycan'a,
Azadlığ yolunda durdun merdana,
Guduz celladları boyadın ğana,
Öz ana yurdunun soltanı oldun.

Sebebi sen oldun güler üzlerin,
İşığı sen oldun bağlı gözlerin,
Güvveti sen oldun möhkem dizlerin,
Temiz üreklerin pâk ğanı oldun.

Şairler şe'nine yazır dastanı,
Ferman te'rif édir sen tek aslanı,
Sen ekibsen bize bu gülüstani,
Gözel gülşenlerin bağbanı oldun.”

ƧALĖ MAHNILARI (Halk Türküleri)¹⁶⁸

SİZE SELÂM GETİRMİŞEM

Serin sulu bula{lardan,
Yaşıl yaprak buta{lardan,¹⁶⁹
Lâle renkli yana{lardan,
Bal süzülen doda{lardan,
Size selâm getirmişem.¹⁷⁰

Göy Ƨezer'in kenarından,
Köroğlu'nun Niğarından,
Azerbaycan diyarından,
Size selâm getirmişem.¹⁷¹

¹⁶⁸ Hüséyn Zâri' (Héyran), Azerbaycan Mahnı Ėazelleri, İntişarâtı Yâran, 1376 (1997)-Tebriz; Azerbaycan Klâssik Edebiyyatı Kitap{anası, 20 Ciltde, Élm Neşriyyatı, Bakı-1982, c. I, s. 438; Gafar Namazeliyev, Azerbaycan Halk Türküleri (Mahnı ve Tesnifler), (Hz. Salih Turhan), YÖK Matbaası, Ankara-1993; Cenubî Azerbaycan Edebiyyatı Antologiyası, Élm Neşriyyatı, Bakı-1983, c. II, s. 543; Paşa Efendiyev, Azerbaycan Şifâhi Ƨalg Edebiyyatı, Maarif Neşriyyatı, Bakı-1992, s. 211

¹⁶⁹ Buta{: Dal, ağacın dalı.

¹⁷⁰ Bu mısra bazı kaynaklarda "Size sovĖat (hediye) getirmişem!" olarak yazılıdır. Edebiyyat Ocağı, Yahya Şeyda, Nobel Kitabevi, Tebriz-1366 (1987), c. II, s. 78.

¹⁷¹ Bu dörtlük bazı kaynaklarda şöyledir:

"Göy Ƨezer'in kenarından,
Gözel odlar diyarından,
Savalan'ın vüğarından,
Köroğlu'nun Niğarından,
Size sovĖat getirmişem"
Ayrıca bir dörtlük daha vardır o da şöyledir:
"Gehremanlar emeginden,
Anamın gan üreginden,
Ƨan Çoban'ın çöreginden,
Yaşıl yamın çiçeğinden,
Size sovĖat getirmişem."

(Edebiyyat Ocağı, Yahya Şeyda, Nobel Kitabevi, Tebriz-1366 (1987), c. II, s. 79.)

Azerbaycan dağ daşından,
 Sehend kimi sırdaşından,
 Yaman günün ğardaşından,
 Ğorgud Dede'min yaşından,
 Size selâm getirmişem.

Ğoç Nebi'nin Hecer'inden,
 Settar Ƨan'ın hünerinden,
 Şehriyar'ın şehirinden,
 Dan ulduzlu seherinden,
 Size selâm getirmişem.

Valeh Mahmut Destpiş

NAZ ÉYLEME

A şam olur gelir ğoyun,
 Dur ayaĝa ğörüm boyun,
 Ğız! Ne vaştdır senin toyun?
 Mekri ğızı, nâz éyleme,
 Çadranı sal, toz éyleme!

A şam olur atlar gelir,
 Daĝ dumanı otlar gelir,
 Ğız! Toyuna yadlar gelir,
 Mekri ğızı, nâz éyleme,
 Çadranı sal, toz éyleme!

GÜL AĞACI¹⁷²

Gül ağacı deyilem,
Her gelene eyilem.
Elini çek elimden,
Men sévgilin deyilem.

Néce bile erz éyleyim, gızıl gülem men,
Gollarını sal boynuma sévgilinem men.

Elimde eli yâрім,
Olmuşam deli yâрім,
Bu günüm béyle kéçdi,
Sabahı geli yâрім.

Néce bile erz éyleyim, gızıl gülem men,
Gollarını sal boynuma sévgilinem men.

Ğaşların gara néylim,
Çekilib dara néylim,
İsterem görüm seni,
Uza {dır ara néylim.

Néce bile erz éyleyim, gızıl gülem men,
Gollarını sal boynuma sévgilinem men.

MÜELLİM

Elde gelem tutmağı,
Bize sen öğretmisen.
Möhkem addım atmağı,
Bize sen öğretmisen.

Héc zaman unutmarıg,
Böyük emeğini biz,
Éy méhriban tostumuz,
Eziz müellimimiz.

Gelib doğma mektebe,
Biz senden ders alırıg,
Alışırıg zehmete,

¹⁷² Bu türkü eski milletvekili, yazar ve bestekâr Necip Mirkelâmoğlu tarafından klâsik musiki tarzında bestelenmiştir (Dr. Yusuf Gedikli, Çağdaş Azeri Şiiri Antolojisi, Burçak Yayınları, İst. 1983, s.247).

Boy atıb ucalırığ.

Héç zaman unutmariğ,
Böyük emeğini biz,
Éy méhriban tostumuz,
Eziz müellimimiz.

YANASAN TOYUĞ TUTAN

Bir ğarının cüt toyuğu var idi,
Her gün ona ğoşa yumurtlar idi.
Bir gün ğarı toyuğları görmedi,
Ço{ a{tarıb yerlerini bilmedi.

Yeğın étdi toyuğları tutublar,
Aparıblar bazarlarda satıblar.
Ahlar çekib bu sözleri söyledi,
Gelib géden onu görüb dinledi.

Yanasan toyuğ tutan,
Odlanasan toyuğ tutan.
Néce ki men yanırım,
Sen de yanasan toyuğ tutan.

Menim toyuğum ağ idi balam,
Derisi dolu yağ idi balam,
Dünen bu va{t sağ idi balam,
Yandım yanasan toyuğ tutan,
Odlanasan toyuğ tutan.

Menim toyuğum çil çil idi,
Ğanadları mil mil idi,
Toyuğ déyildi, bülbül idi,
Ay yanasan toyuğ tutan,
Odlanasan toyuğ tutan.

Menim toyuğum saz idi balam,
Ona benzeyen az idi balam,
Toyuğ déyildi ğaz idi balam,
Yandım yanasan toyuğ tutan,
Odlanasan toyuğ tutan,

Yumurtası dadlı idi,
Ğuş kimi ğanadlı idi,
Her tükü bir sazlı idi,

Yandım yanasan toyuğ tutan,
Odlanasan toyuğ tutan.

Menim toyuğum ağ baş idi,
Onu tutan ferraş idi,
Oğrularla yoldaş idi,
Seni yanasan toyuğ tutan,
Odlanasan toyuğ tutan.

Menim toyuğum havada balam,
İkisi gelir tavada balam,
Teber vérin Cavad'a balam,
Ay yanasın toyuğ tutan,
Odlanasan toyuğ tutan.
Néce ki men yanırım,
Sen de yanasan toyuğ tutan.

ĠADAN ALIM

Araz a{ır ġıyğacı¹⁷³, ay ġız, ay ġız, ay ġız, amandır,
Budur gelir cüt bacı, ġadan alım.

Biri benim öz yârım, ay ġız, ay ġız, ay ġız, amandır,
Biri başımın tacı, ġadan alım.

¹⁷³ Ġıyğac: Yampiri, yan yan, çarpık, yanlamasına.

Araz a{ır lil ile, ay ğız, ay ğız, ay ğız, amandır,
Deste deste gül ile, ğadan alım.

Senle péyman étmişik, ay ğız, ay ğız, ay ğız, amandır,
Şirin şirin dil ile ğadan alım.

Ġızıl gül oyum oyum, ay ğız, ay ğız, ay ğız, amandır,
Derim sineme ğoyum, ğadan alım.

Yağış yağar yér doymaz, ay ğız, ay ğız, ay ğız, amandır,
Men senden néce doyum, ğadan alım.

SUDAN GELEN SÜRMEĠİ ĠİZ

Sudan gelen sürmeli ğız,
Ço{ incidir kûze seni,
Éle naz ile gétmedesen,
Aparırlar bize seni.

Kûzeni elinden allam,
Elimi boynuna sallam,
Ay ğız, seni özüm allam,
A{, di dur, gel amandır, öllem,
Sévgilim, yamandır, öllem.

Kûzene ipek düzerem,
Éşginle çöller gezerem,
Sensiz men nece dözerem,
A{, di dur, gel amandır, öllem,
Sévgilim, yamandır, öllem.

AZERBAYCAN MARALI

Gezme menden aralı,
Könlüm senden yaralı.
Gözlerine héyanam,
Azerbaycan maralı.

Sen bulağ üste gelende,
 Ğıyğacı ba {ıb gülende.
 Aldın sebr ü gerarım,
 Azerbaycan maralı.

Men ğurbanam gözlere,
 Şirin şirin sözlere.
 Bir ğonağ gel bizlere,
 Azerbaycan maralı.

O güne ğurban keserem,
 Gelmesen senden küserem.
 Gezerem senden aralı,
 Azerbaycan maralı.

Gédek ğır {ğız yaylağına,
 Maral cüyür oylağına.
 Ének İsa bulağına,
 Azerbaycan maralı.

Turş su olsun yaylağımız,
 Gözel Şuşa oylağımız.
 Sen olaydın ğonağımız,
 Azerbaycan maralı.

AY BERİ BA┐

Pencereden daş gelir,
 Ay beri ba {, beri ba {.
 ┐umar gözden yaş gelir,
 Ay beri ba {, beri ba {.

Seni mene vérseler,
 Ay beri ba {, beri ba {.
 Her görene {oş gelir.
 Ay beri ba {, beri ba {.

Pencerenin milleri,
 Ay beri ba {, beri ba {.
 Açılıb ğızıl gülleri,
 Ay beri ba {, beri ba {.
 Oğlanı yoldan éyler,
 Ay beri ba {, beri ba {.
 Ğızın şirin dilleri,
 Ay beri ba {, beri ba {.

Pencereni bağlama,
 Ay beri ba  , beri ba  .
 Men g direm ağlama,
 Ay beri ba  , beri ba  .
 G dib yöne gelerem,
 Ay beri ba  , beri ba  .
  zgeye b l bağlama,
 Ay beri ba  , beri ba  .

UCA DAĞ BAŞINDA

Uca dağlar başında c yran balalar,
 C yranın balasını ov u yaralar,
 Men yârdan ayrılısam eğy r k m alar.
 Ağac olaydım,
 Yolda duraydım,
 Sen güden yola,
 K lge salaydım.
 Y ri, y ri men de gelim dalınca,
 Desmal  le apar meni yanınca.

Vetenim sefalıdır, dağdır, m Őedir,
 S vgilimin gelbi safdır, sanki ŐiŐedir,
 Ondan ayrı yaŐamađ  etin p Őedir.
 Miz üste nardır,
 Deymedim ğaldı,
 Ona el vurma,
 O yadig rdır.
 Y ri, y ri men de gelim dalınca,
 Desmal  le apar meni yanınca.

BAZARDA ALMA

Bazarda alma, allam sataram,
 Uzağda durma, gellem taparam.
 Neğerat
 Haray, yâr elinden,
 O ğara téllerinden,
 Eger izin vérsen,
 Öperem gözlerinden!
 Bağlarda çiçek, derrem, sataram,
 Bir üzü göyçek hardan taparam?
 Nağerat
 Bazarda hûli allam, sataram,
 Bir uca boylu hardan taparam?!
 Neğerat

SONA BÜLBÜLLER I

Évleri köndelen yâr,
 Sona bülbüller,
 Bize gül gönderen yâr,
 Saçı sünbüller!
 Gülün yarpıza dönsün,
 Sona bülbüller,
 Bizden üz dönderen yâr,
 Saçı sünbüller!

Neğerat
 Éle yâr, yâr déyirler,
 Héç meni demirler,
 Ay sona bülbüller!

Deryada gemim ğaldı,
 Sona bülbüller,
 Biçmedim zemim¹⁷⁴ ğaldı,
 Saçı sünbüller!
 Ço{ çekdim yâr cefasın,
 Sona bülbüller,
 Mene de gemim ğaldı,
 Saçı sünbüller!
 Neğerat

SONA BÜLBÜLLER II

¹⁷⁴ Zemi: Tarla, ekin.

Su attım hara deydi, sona bülbüller,
 Elim divara deydi, sona bülbüller,
 Dilim ağzım ğurusun, sona bülbüller,
 Ne ddim yâra deydi sona bülbüller.

le yr yr dyirler,
 Hç meni dmirler,
 Ay sona bülbüller.
 le bir yr dyilem,
 Hç meni dindirmez,
 Ay sona bülbüller.

Deryada gemim ğaldı, sona bülbüller,
 Biçmedim zemim¹⁷⁵ ğaldı, sona bülbüller,
 Çoğ çekdim yr cefasın, sona bülbüller,
 Mene derd ğemim ğaldı, sona bülbüller.

le yr yr dyirler,
 Hç meni dmirler,
 Ay sona bülbüller.
 le bir yr dyilem,
 Hç meni dindirmez,
 Ay sona bülbüller.

Od tutub alışaram, sona bülbüller,
 Her derde ğarışaram, sona bülbüller,
 Yrımın myli olsa, sona bülbüller,
 Ksmşem, barışaram, sona bülbüller.

¹⁷⁵ Zemi: Tarla, ekin.

Éle yâr yâr déyirler,
 Héç meni démirlér,
 Ay sona bülbüller.
 Éle bir yâr déyilem,
 Héç meni dindirmez,
 Ay sona bülbüller.

YAṬAN DÜYMELE¹⁷⁶

Sallanıban gelen dilber,
 Yaṭan düymele düymele.
 Meni derde salan dilber,
 Yaṭan düymele düymele.

Derdin alım, derdin alım,
 Derdin alım derdini,
 Meni derde salan dilber,
 Yaṭan düymele düymele.

Yaşıllıgda ğuzu meler,
 Ğuzu meler çoban güler,
 Sen kimi bir yosma dilber,
 Yaṭan düymele düymele.

Derdin alım derdini,
 Derdin alım, derdin alım,
 Sen kimi bir yosma dilber,
 Yaṭan düymele düymele.

Kerem sene neler démiş,
 O dil dodağını yémiş,
 Keten köynek, bendi ğumaş¹⁷⁷,
 Yaṭan düymele düymele.

¹⁷⁶ Aslı Kerem Destanı'ndan alınmıştır.

¹⁷⁷ Bendi ğumaş: İpekli kumaş.

Derdin alım, derdin alım,
 Derdin alım derdini,
 Keten köynek, bendi gumaş,
 Yağan düymele düymele.

DELİ CÉYRAN

Gözelim, âşigini salma nezerden,
 Hesretinden ölürem gel bize herden.
 Sene ço{dan vurulub bu deli könlüm,
 Néyleyim ki, {eberin yo{du {eberden.

Gel mene nâz éyleme, ay deli céyran,
 O ğara gözlerine olmuşam héyran.

Bir dönüb ba{mağ ile canımı aldın,
 Meni Mecnun éleyib çöllere saldın.
 Men inandım sene öz könlümü vérdim,
 Meni atıb, gédib eğyâr ile ğaldın.

Gel mene nâz éyleme, ay deli céyran,
 O ğara gözlerine olmuşam héyran.

Sen gezirsen, gözelim, ğéyrile mensiz,
 Yu{u gétmez gözüme bir géce sensiz.
 Özün bir ya{şı düşün, sévgili dildâr,
 Hansı bülbül yaşayar bağ ü çemensiz?

Gel mene nâz éyleme, ay deli céyran,
 O ğara gözlerine olmuşam héyran.

Eliağa Vahid

GEL BİZE YÂR

Ay dağlar, sende gözüm var,
 Ay derde mende dözüm¹⁷⁸ var.
 Teber vérin yâr gelsin,
 Ay üreyimde sözüm var.

Gel bize, gel bize, gel bize yâr,
 Ğurbanam o ğaş göze yâr.

Ay men âşigem Gence var,
 Ay Şeki, Şirvan, Gence var.
 Séven ğelbimde sene
 Ay mehebbet ölünce var.

Gel bize, gel bize, gel bize yâr,
 Ğurbanam o ğaş göze yâr.

Ay men âşig, başa vursun,
 Ay kirpiyin ğaşa vursun.
 Şert könül vérmek déyil,
 Ay merd odur başa vursun.

Gel bize, gel bize, gel bize yâr,
 Ğurbanam o ğaş göze yâr.

SARI GELİN

Saçın ucun hörmezler,
 Gülü gönçe dermezler, sarı gelin.
 Bu sévda ne sévdadır,
 Seni mene vérmezler,
 Néynim aman aman,
 Néynim aman aman, sarı gelin.

¹⁷⁸ Dözüm: Tahammül.

Bu derenin uzununu,
 Çoban ğaytar¹⁷⁹ ğuzunu, ğuzunu,
 Ne ola bir ğün ğörem,
 Nazlı yârım üzünü,
 Néynim aman aman,
 Néynim aman aman, sarı gelin.

Âşġğ éller ayrısı,
 Şana¹⁸⁰ téller ayrısı, ayrısı,
 Bir ğününe dözmezdim¹⁸¹,
 Oldum iller¹⁸² ayrısı,
 Néynim aman aman,
 Néynim aman aman, sarı gelin.

GÖR NE MELEHETLİSEN¹⁸³

O sürmeli ğözlerin,
 Şirin şirin sözlerin,
 Tebietin eliyle,
 Çekilib sürmelerin.

Eline ayna al,
 Gör ne melehetlisen,
 Ğedir¹⁸⁴ bilen yanında bala,
 Dünyadan ğiymetlisen.
 Ğedir bilen yanında,
 Dünyadan ğiymetlisen.

Men âşġğ hâlî néyler?
 Ğözel ğız {alı néyler?
 Sen tek¹⁸⁵ yârı olan kes,
 Dünyanın malî néyler?

Eline ayna al,
 Gör ne melehetlisen,

179 Ğaytar- : Döndürmek, çevirmek.

180 Şana: Tarak.

181 Döz- : Tahammül etmek.

182 İl: Yıl.

183 Melehetli: Sevimli, ğüzel, şirin.

184 Ğedir: Kıymet, deġer.

185 Sen tek: Senin gibi.

Ėedir bilen yanında bala,
Dünyadan Ėiyetlisen.
Ėedir bilen yanında,
Dünyadan Ėiyetlisen.

Başında var şal bunun,
Üzünde var şal bunun,
Bir deli şeytan déyir,
Dur¹⁸⁶ Ėadasın al bunun.

Eline ayna al,
Gör ne melehetlisen,
Ėedir bilen yanında bala,
Dünyadan Ėiyetlisen.
Ėedir bilen yanında,
Dünyadan Ėiyetlisen.

TOY A-ŞAMI

Ba şça bağa Ėirmişem,
Étirli Ėül dermişem,
Ėohum Ėardaşım déyib,
Yarı men beğenmişem.

Ay âşığ, te'rifle bizim gelini,
Ėaynına déyek bağlasın bélini.
Él oba désin; ay bey toyun mübarek!
Bey sévindirsın obasını, élini.

Bu dere derin dere,
Suları serin dere.
Yârdan cevab alınca
Yalvarmışam min kere.

Ay âşığ, te'rifle bizim gelini,
Ėaynına déyek bağlasın bélini.
Él oba désin; ay bey toyun mübarek!
Bey sévindirsın obasını, élini.

Yétişdi toy a şşamı,
Durun yandırın şşamı,
Geline bézek vurun,
Gelir oğlan adamı.

¹⁸⁶ Dur- : Kalkmak.

Ay âşığı, te'rifle bizim gelini,
 Ğaynma déyek bağlasın bélini.
 Él oba désin; ay bey toyun mübarek!
 Bey sévindirsın obasını, élini.

HESİRİ BASMA

Dolayı gel, dolayı,
 Hesiri basma, dolan gel,
 Süpürmüşem sarayı,
 Hesiri basma dolan gel.

Ğurtarmağa az ğalıb,
 Gözlerem teze ayı, héy,
 Hesiri basma, dolan gel.
 Dolan gel, ay, dolan gel.

Gel saçını hörüm men,
 Hesir basma, dolan gel.
 Bir bir bendin vurum men,
 Hesiri basma, dolan gel.

Ğurtarmağa az ğalıb,
 Gözlerem teze ayı, héy,
 Hesiri basma, dolan gel.
 Dolan gel, ay, dolan gel.

APARDI SÉLLER SARA'NI

Arpaçayı aşdı daşdı,
Sél Saran'ı¹⁸⁷ aldı ğaşdı,
Ala gözlü ğelem ğaşdı.

Apardı séller Saran'ı,
Bir alâ gözlü balanı.

Gédin déyin Tıançoban'a¹⁸⁸,
Gelmesin bu il Muğan'a¹⁸⁹,
Muğan batıb nâhağ ğana.

Apardı séller Saran'ı,
Bir alâ gözlü balanı.

Arpaçayı derin olmaz,
Aşar sular serin olmaz,
Sara kimi gelin olmaz.

Apardı séller Saran'ı,
Bir alâ gözlü balanı.

YÂR BİZE ĞONAĞ GELECEK

Piyâleler irefdedir¹⁹⁰,
Her biri bir terefdedir,
Görmemişem bir heftedir.

Yâr bize ğonağ gelecek, balam,
Bilmirem ne va{t gelecek, gülüm,
Belke de sabah gelecek?!

Tökdü zülfün her bir yana,
Gözleri benzer céyrana,
Ba{dım ğaldım yana yana.

Yâr bize ğonağ gelecek, balam,
Bilmirem ne va{t gelecek, gülüm,

187 Sara: Kız adı.

188 Tıançoban: İsim.

189 Muğan: Azerbaycan'da bir bölgenin adı.

190 İref: Raf.

Belke de sabah gelecek?!

Semavara od salmışam,
İstekâna¹⁹¹ ğend¹⁹² salmışam,
Yârim gédib tek ğalmışam.

Yâr bize gonağ gelecek, balam,
Bilmirem ne va {t gelecek, gülüm,
Belke de sabah gelecek?!

DAĞLARA ÇEN DÜŞENDE

Dağlara çen¹⁹³ düşende,
Sünbüle den¹⁹⁴ düşende,
Ruhum bedende oynar, bala,
Yâdım sen düşende.

Dağları gezdim geldim,
Daşları ezdim geldim,
Yârı bîvefa görüb,
Elimi üzdüm geldim.

Dağların ğarı menem,
Gün vursa erimenem,
Ğebirim ğuzéyde ğazın,
Cevanam çürümenem.

191 İstékân: Bardak

192 Ğend: Kesme şeker.

193 Çen: Duman.

194 Den: Çiğ, şebnem.

KÜÇELERE¹⁹⁵ SU SEPMİŞEM

Kücelere su sepmişem,
 Yâr gelende toz olmasın,
 Éle gelsin, éle gétsin,
 Aralığda¹⁹⁶ söz olmasın.

Semavara od salmışam,
 İstekâna ğend¹⁹⁷ salmışam,
 Yârim gédib tek ğalmışam,
 Ne ezizdir yârin canı,
 Ne şirindir yârin canı.

Samavarı alışdırın,
 Maşa vérim, ğarışdırın,
 Yârim menden küsüb gédib,
 Onu menle barışdırın.

N'OLÉYDİ

Men âşığ oyanınca,
 Men yanım o yanınca,
 Kesim yasdığım yanın,
 Yalvarım oyanınca.

N'oléydi, yârim, n'oléydi,
 Top ğara birçek oléydım,
 Hamıya çirkin olsam da, bala,
 Yârıma göyçek oléydım.

Tebriz üstü Miyana,
 Gül sünbüle dayana,
 O {u bülbülüm o {u,
 Belke yârim oyana.

N'oléydi, yârim, n'oléydi,
 Top ğara birçek oléydım,
 Hamıya çirkin olsam da, bala,
 Yârıma göyçek oléydım.

¹⁹⁵ Küçe: Sokak.

¹⁹⁶ Aralığ: Ortalık.

¹⁹⁷ Ğend: Kesme şeker.

Meni oyağ ęoyan sen,
Al ğumaşa boyan sen,
Öpüm ğara gözünden,
Besdir yatdın, oyan sen.

N'olýdi, yârim, n'olýdi,
Top ğara birçek olýdim,
Hamıya çirkin olsam da, bala,
Yârıma göyçek olýdim.

ÉLE BENDEM

Araz'am, Kür'e bendem,
Bülbülem, güle bendem,
Dindirmeyin¹⁹⁸ ğemliyem,
Bir şirin dile bendem.

Éle bendem, éle bendem,
Bir şirin dile bendem.

Pénceremde şüşe nem,
Yarpağ üste düşe nem,
Ne o gözden salandı,
Ne men gözden düşenem.

Éle bendem, éle bendem,
Bir şirin dile bendem.

Ezizim yandı Kerem,
Od tutub, yandı Kerem,
Hazıram şirin canı,
Yolunda ğurban vérem.

Éle bendem, éle bendem,
Bir şirin dile bendem.

ĞARAĞİLE¹⁹⁹

Gelmişem otağına oyadam seni,
Ğarağile oyadam seni.
Ne güzel {elğeyleyib²⁰⁰ Yaradan seni,

¹⁹⁸ Dindir- : Konuşturmak, söyletmek.

¹⁹⁹ Ğarağile: Kara gözlü.

Ġaraġile, Yaradan seni,
Götürüb men ġaçaram aradan seni,
Ġaraġile, aradan seni.

Ġızıl gül esdi, sebrimi kesdi,
Sil gözün yaşın, Ġaraġile,
Aġlama, besdi²⁰¹.
Şeherin küçeleri²⁰² dolan be dolan,
Ġaraġile, dolan be dolan,
Sen ki meni sévmedin, gét ayrı dolan,
Ġaraġile, gét ayrı dolan,
Ne mene ġız ġehetdi²⁰³, ne sene oġlan,
Ġaraġile ne sene oġlan.

Aġac olaydım, yolda duraydım,
Sen gelen yola, Ġaraġile,
Kölge salaydım.

O TÂL NE TÂLDIR?

Oġlan:

İrevan'da hâl ġalmadı,
O {âl ne {âldır, ġoşa düzdürmüşen?
Dé görüm ne {âldır, ġoşa düzdürmüşen?
Daha mende hâl ġalmadı,
O {âl ne {âldır, ġoşa düzdürmüşen?

Ġız:

Tâl benim, yâr benim, i {tiyar benim,
Tâlġa ne borcdur ġoşa düzdürmüşem?!
Yârım déyibdir, ġoşa düzdürmüşem.

Oġlan:

İrevan'da gezen gelin,
O {âl ne {âldır, ġoşa düzdürmüşen?
Dé görüm ne {âldır, ġoşa düzdürmüşen?
Üreyimi üzen gelin,
O {âl ne {âldır, ġoşa düzdürmüşen?

200 Tâlgéyle- : Yaratmak, halketmek.

201 Besdi: Yeterlidir.

202 Küçe: Sokak.

203 Ġehet: Yok.

Ġız:

Ṭâl benim, yâr benim, i {tiyar benim,
Ṭalğa ne borcdur ğoşa düzdürmüşem?!
Yârim déyibdir, ğoşa düzdürmüşem.

Oĝlan:

İravan'da men işlerem,
O {âl ne {âldır, ğoşa düzdürmüşen?
Dé görüm ne {âldır, ğoşa düzdürmüşen?
Ṭançalımı ğümüşlerem,
O {âl ne {âldır, ğoşa düzdürmüşen?
Dé görüm ne {âldır, ğoşa düzdürmüşen?

Ġız:

Ṭâl benim, yâr benim, i {tiyar benim,
Ṭalğa ne borcdur ğoşa düzdürmüşem?!
Yârim déyibdir, ğoşa düzdürmüşem.

NERĠZ

“Tahir ile Zöhre” hikâyesinden.

Budur geldi bahar fesli,
Açılıbdır lalâ Nergiz.
Aĝız süddür, dodaĝ ğaymaĝ,
Dilin batı bala, Nergiz.

Kesibsen âşîĝin yolun,
Ġırıbsan ğanadın ğolun,
Tuti kimi ötür dilin,
Dönübsen bülbüle Nergiz.

Uca uca daĝlar ğaldı,
Ġülü solmuş baĝlar ğaldı,
Zöhre yârim aĝlar ğaldı,
Dur, sal meni yola Nergiz.

NAZLANA NAZLANA²⁰⁴

Âşık Eli

Bizden ayaĝ kesen gözel,

²⁰⁴ Koşmanın orijinalinde redifi “sallana sallana” şeklindedir.

Dur²⁰⁵, gel nazlana nazlana.
 Âşiginden küsen gözel,
 Dur, gel nazlana nazlana.
 Bala nazlana nazlana.

Sen gel nazlana nazlana,
 Dur gel nazlana nazlana,
 Tanım nazlana nazlana,
 Canım nazlana nazlana.

Men senin gedrini billem,
 Sensiz çetin déyib güllem,
 Sen gelmesen, özüm gellem,
 Dur gel nazlana nazlana,
 Bala, nazlana nazlana.

Sen gel nazlana nazlana,
 Dur gel nazlana nazlana,
 Tanım nazlana nazlana,
 Canım nazlana nazlana.

Âşig söhbet sazsız olmaz,
 Gözel gelin nazsız olmaz,
 Dost arası sözsüz olmaz,
 Dur gel nazlana nazlana,
 Bala, nazlana nazlana.

Sen gel nazlana nazlana,
 Dur gel nazlana nazlana,
 Tanım nazlana nazlana,
 Canım nazlana nazlana.

Boyun uca, bélin ince,
 Dé, kim séver seni mence?
 Sen Eli'den küsme béca,
 Dur, gel nazlana nazlana,
 Bala, nazlana nazlana.

Sen gel nazlana nazlana,
 Dur gel nazlana nazlana,
 Tanım nazlana nazlana,
 Canım nazlana nazlana.

205 Dur- : Kalkmak.

**VESF-İ HÂL MERASİMİNDE
O_TUNAN ŞÉ'RLERDEN**

Elinde badya gelin,
Durmuşdu çayda gelin.
Allah muradın vérsin,
Açılan ayda gelin!

Gözün ğaldı gözümde,
Tab ğalmadı dizimde.
Könül ister el yétmir,
Hesret ğaldı gözümde.

BAĞLAMALARDAN NÜMUNE**(GİFİLBEND)**

Sual:

Menden salam olsun Âşîğ Hüseyin'e,
 O nedi ki ömrü bir il yaşar héy?
 Ne kelâmdı mürekkebsiz yazılar?
 O nedi ki, günden güne coşar héy?

Cavab:

Al cavabın déyim, ay kemiş gızı,
 Semenderdi ömrü bir il yaşar héy.
 O gönüldü mürekkebsiz yazılar,
 Êşğ deryası günden güne coşar, héy.

Sual:

O nedi ki, nefesi var canı yo{?
 O nedi ki, bedeni var ğanı yo{?
 O kimdi ki, onun din imanı yo{?
 O nedi ki, od ateşsiz daşar, héy?

Cavab:

O gönüldü nefesi var, canı yo{,
 O arıdı canı vardır, ğanı yo{,
 O şeytandı dini yo{, imâni yo{,
 O zümrüddü od ateşsiz daşar héy.

LETİFELER (LATİFELER)

Letife: Çoğu Türk muhitlerinde olduğu gibi İran Türkleri'nde de ahlâkî, tasavvufî ve geleneksel kuralları benimsetmek veya okuyucuların, dinleyicilerin hoşca vakit geçirmelerini sağlamak için ünlü kişilerin başlarından geçen tuhaf olayları veya onların hazır cevaplıklarını esas alarak anlatılan güldürücü kısa hikâyelere letife (latife) deniyor. Letife sözü zaman zaman fikra anlamında da kullanılıyor. Nasrettin Hoca Fıkraları sözüne karşılık da "Molla Nesreddin Letifeleri" söz grubu kullanılıyor.

Letifelerden oluşan kitaplara ise Türkiye Türkleri gibi Letaifnâme deniyor.

İran Türkleri latifelerinden örnekler:²⁰⁶

MEN BUNLARI ANCAĞ YÉYEBİLEREM

Emir Téymur Ağşeher hakiminin defterlerini tehğig édib sehlenkârlığına göre defterleri parçalayıb hamısını ona yédirdi.

Sonra Molla'nı çağırıp onu vérgi me'muru te'yin étmek istedi. Molla ne geder üzr getirdise, Téymur gëbul émedi.

Ay başında Téymur Molla'nın defterlerini istedi, gördü ki, Molla yazıları lavaşa yazmışdır. Hiddetlenib dédi:

- Molla, bu ne defterdir?

Molla:

- A{ırda bunları men yéyeceyem. Men de gabağki me'mur kimi iştahlı adam déyilem ki, her ne oldu yéyim.

MOLLA NESREDDİN VE OĞRU²⁰⁷

Bir géce oğru girir tövleye Molla'nın eşşeyini aparar. Molla a{urı boş

²⁰⁶ Afşin Pervizi, Tapmacalar ve Goşmacalar, Bilâtarih, Tebriz; Azerbaycan Klâssik Edebiyyatı Kitap{anası, 20 Ciltde, Élm Neşriyyatı, Bakı-1982, c. I, s. 422; Cenubî Azerbaycan Edebiyyatı Antologiyası, Élm Neşriyyatı, Bakı-1981, c. I, s. 354; c. III, s. 498; Cevad Héy'et, Azerbaycan Şifâhî Talğ Edebiyyatı, Téhran-1347 (1988), s. 135.

²⁰⁷ Oğru: Hırsız.

görünce hay haray salmağa başlar. Hay harayı eşiden gonşular yığışirlar ğapıya. Her ağızdan bir ses geler. Biri déyer:

- Olmaya yaddan çı{arıb ğapımı bağlamadın?

Bir ayrısı gösterib ğapının taylarını déyer:

- Hele sen bir buna ba{, bundan da ğapı olar?

Bir özgesi artırar:

- Niye sen eşitmedin oğrunun {ı{ıltısın?

Molla görer, gonşular başsağlığı yérine onu danlayacağlar²⁰⁸. Déyer:

- Ay {oş insafılilar! Bes günah mende imiş, oğruda yo{ imiş günah!

OĞRU

Bir adam bir bağa oğurluğa gétmişdir. Bağın yiyesi gelir. Oğru gizlenmeye bir yér tapabilmir. Ağaca bir eşşek bağlamışdılar, gédir girir eşşeyin altına. Bağın yiyesi gelib oğrunu orada gördükde soruşur:

- Gede, sen burada ne ğayırsan?!

Oğru déyir:

- Men bu eşşeyin balasıyam.

Bağın yiyesi déyir:

- Bu eşşek érkekdir, érkek eşşeyin balası olmaz ki!

Oğru déyir:

- Anamdan küsüb, atamın yanına gelmişem.

PARÇA SATAN MAĞAZADA

Bir gün bir {anım mağazadan parça almağ isteyirdi. Satıcı dédi:

- Tanım, bu parçanı bu gün teze getirmişik.

Tanınm dédi:

- Gör {uram rengi géde.

Satıcı dédi:

- İki aydır burda gün ğabağında ğalıb rengi gétmeyib.

BİZİM YERLİDİR

Ġedim zamanda bir gün bir hakim öz ferraşına destur vérir ki, gétsin bir günahkârı getirsin.

Ferraş gédib günahkârı getirir. Seher ya{ınlığında onun ayağlarını bağlayıb goyur orada, özü gelir.

Hakim neticeni soruşur. Me'mur déyir ki, tepe başında ayağlarını bağladım. Hakim déyir:

- A {mağ kişi, ellerile ayağlarını açıb ğaçar.

Me'mur cevab vérir:

- Ġurban, o da bizim yérlidir, ğaçmaz.

²⁰⁸ Danla- : Azarlamak, kınamak.

İNŞALLAH ÖZÜMEM

Avtomobil, deroşke, hetta arabalar ümumiyyet tapmadan evvel hakimler, {anlar öz şeylerini yaylağa, gışlağa aparanda ve müsafirete gédende özge gâtırlarına çatdırırdılar.

Bir gün bir kişinin iki, üç gâtırı var idi. Sübh évden çı{anda arvadına dédi:

- Çay çöreği hazırla, men gédim gâtırlara su verim. Arvad dédi:

- A kişi, inşallah de. Kişi ehemmiyet vérmeyib gétti bulağ başına. Dème o gün maltutdu imiş, kişinin de gâtırlarını özge gâtırlara gâtıb apardılar, ta {anın mallarını daşısınlar. Bu iş üç ay çekdi. Üç aydan sonra kişi gâtırları getirir ve évlerinin gapısını döğür. Arvad soruşur:

- Kimdi?

- İnşallah özümem.

BİR İSFAHANLININ GENAETCİLİĞİ

Bir tari{ bir isfa{anlı iğtisad dersi o{umag üçün Avropa'ya gétmişdi. İğtisad üstadı ay işığında telebeler üçün iğtisad ve genaetten danışırđı. Bergler de{i yanırđı. İsfā{anlı talebe icaze alıb dédi:

- Biz ki, yazı yazmırđı. Géce de garanlıg déğil, ay kâmla işıg étmiş bu mentegede berglerin yanması genaetsizlik ve iğtisad cehetden gelettir.

Ustad bu é'tirazı yerli bildi.

ŞALVARIM 7ARAB OLAR

Bir gün bir isfa{anlı iktisad üstadının yanına gédib be'zi süallar étmek isteyirdi.

Üstad dédi:

- Çün yazı işimiz yo {dur, ya {sıdır ki, çırağları {amuş édek ve éttiler.

Üstad sözünü gurtarıb çırağı yandıрмаğ istedikde gördü telebe şalvarını géyir, üstad sebebini soruşdu telebe cavab verdi. Çün garanlıg idi, birbirimizi görmeyecekdik, şalvar sendeliye sürtüşüb gelecekte tez {arab olardı. Ona göre de çı{artdım.

KÂRIN KÖNLÜNDEKİ

Bir gün bir nefer ki gulağları ya{şı éşitmirdi, gédirdi öz dostunun görüşüne. Yolda fikir éledi ki, men merizden soruşaram:

- hâln nécedir? O déyecek:

- Ya {sıdır. Men déyerem :

- Allah'a şükür. Sonra soruşaram:

- Ne yéyirsen? Elbette, déyecek:

- Aş, sup, ya süt. Men déyerem:

- Nuş can. Sonra soruşaram:

- Hekimin kimdir?

- Déyecek filan hekimbaşısı. Men déyirem:

- Gedemi ya {şı olsun.

Nedense, o gün merizin {alı {arab ve esebanı idi.

Kâr soruşanda ki:

- Haln nécedir?

O dédi:

- Çok pis.

Kâr dédi:

- Allah'a şükür.

Kâr soruşanda:

- Ne yémisen?

Cavab verdi:

- Zehirmar.

Kâr dedi:

- Nuş can.

Kâr soruşdu:

- Hekimin kimdir?

Dedi:

- Ezrayıl.

Kâr dedi:

- Gedemi ya {şı olsun.

Meriz daha da esebanı olub görüşe gelenle savaştı. o da gétmeye mecbur oldu.

BİR GRAN²⁰⁹ DA YO-TUR

Biri var idi, biri yo{. Yalan az idi, doğru ço{. İnanmağ var idi, inanmamağ yo{. Yazı az idi, düz söz ço{.

Béle bir dövranda bir mâlik var idi, bir de onun nökeri. Bu tari{de alım satım ço{ va{t söz ile olurdu. İnsanların sözü düz idi. Yalan danışan az olardı.

Yazdığımız malikin bir néce dükânı var idi, söz ile icareye vérmışti. İcareler her gün yığılmalı idi.

Malik öz nökerini gönderirdi gédib icareleri yığsın. Nöker ço{ va{t gelib deyirdi ki, ağa, dediler pulumuz yo{dur.

Malik teecüb ederdi. Bir gün o öz nökerine bir gran pul verdi.

Nöker gétti kirayeleri yığmağa. Kiraye verenler dediler ki, pulumuz yo{dur. Nöker soruşdu ki, bir granız da yo{dur véresiz? Bir granı olanlar vérdiler. Bu yol ile nöker bir miktar icare toplayıb malike getirdi.

Nökerin cibinde pul olmayanda fövren géri gayıdırdı. Çün özünün pulu yo{ idi, hamını pulsuz bilirdi.

ÉNİNİ BOYUNA DÜZELDECEKDİM

Şehere bir İranlı gelir. Söhbet esnasında déyir:

- İsfahan'da şahın néce yüz otağlı, néce min arşın mértbede sarayları var.

Molla:

- Bizim şehirde bir néce dene béle saray var, hetta teze tikilen sarayın uzununu béş min arşındır...

Bu hâda o şehirde yaşayan İranlılar'dan biri içeri girir.

Molla sözüne devam edib:

- Eni ise elli arşındır.

O:

- Bes nece oldu, eni boyu ile düz gelmedi ki...

Molla:

- Eger bu adam gelmese idi, men onun enini boyuna düzeldecekdim.

BİZİM İMAMZÂDEMİZ YO-TUR

Bundan altmış yetmiş yıl evvel şahsévenler yolçuları, kârvanları soymağı adi iş bilirdiler. Bir gün bir kârvan içinde bir séyid olur. Onu da isteyirler soysunlar. Séyid déyir.

- Meni soymayın, peyğember ve imam övlâdıyam.

Şahsévenler déyirler:

- Biz péyğember, imam bilmeyirik. Sen imamzâdesen?

Séyid déyir:

- İmamzâdeyem.

²⁰⁹ Gran: Eski bir para birimi.

Şahsévenler déyir:

- Yaşısı oldu, bizim kendde imamzâde yo{dur. Seni öldürerek burada basdırarığ, tâ bizim de imamzâdemiz olsun. Séyid gör{ur déyir:

- Men o imamzâdelerden déyilem. Onlar başlarına yaşıl sarıyırlar, benim başımda gara var.

Şahsévenler gané olub, séyiddin el çekirler.

HÜNERİN VAR BUNUN BAŞINI YAR

Bir gün bir kéçel borksüz heyetde idi. Birden dolu yağdı, Kéçelin başına düşüb onu yardı. Kéçel narahat olub gétidi aşvaz{anadan bir hevengdeste getirdi, hevengi gal{ızdı, üzünü göğe tutub dedi:

- Hünerin var, bunun başını yap.

KENDÇİ ARVADLARI İLE ŞEHİR ARVADLARINI TANIMAG

Nesreddin şah bir gün bir kendden kéçende görür kendçi arvadları köhne libaslarda kend işlerle meşguldurlar. Kendçilere deyir:

- Bu ne arvadlardır ki, sizde var?

Bir nefer cür'et edip déyir:

- Gurban, kendçi arvadları ile şehir arvadları bir müddet yağış altında galandan sonra me'lum olar. Kendçi arvadlarının kiri, şehirli arvadlarının bezeği géder, onda me'lum olar {ansı gözeldir.

ÉŞŞEYİN GO-TUMLARI

Sarıgeli{an bir gün eşidir ki, Ebaçioğlu'nun eşşeyi hiz olmuş. Bir neçe neferi yığib getirir Ebaçioğlu'nun gapısına. Gapını döyürler, déyirler:

- Gelmişik eşşeyi görmeye.

Ebaçioğlu nökeri çağırır:

- Ağalı, Ağalı, töylenin gapısını aç, eşşeyin go{umları onu görmeye gelibler.

MİNNET GOYMAĞ

Bir gün bir kişi gönşusundan pul borc istedi. Gönşu cavab vérdi:

- Pulu vérebilmerem, hele sene minnet de goyuram.

Borc isteyen kişi soruşdu:

- Ay gönşu gardaş, pul vérmirsen daha bu minnet nedir?

Gönşu dédi:

- Minnet onun üçündür ki, seni meettel étmeyib, sabah sabaha salmadım.

Bu cavabdan sonra borc isteyen, gönşusundan incimedi.

Ne yaşıdır ki, hamı béle olub, tereflerini meettel étmeye, {ahişe téz ve get'i cavab vére!

YAŞ MESELESİ

Ėonşularından birisi telesik Molla'nı tapıb déyir.:

- Molla, Ėadan alım, évde arvadımla baldızım vuruşurlar. Men onları ayırabilmedim. Gel onlara çâre éle!

Molla déyir:

- Dava yaş üstünde idi?
- Yo{, yaş meselesi yo{dur
- Éle ise gét éve, indiyecen onlar barışıldılar

SEHV YAĞ BARAĞINDA OLUB

Molla'nın zamanında Rumya şehrinde rüşvet{or bir Ėazı olur. Molla inanmağ için Ėazıya gönderdiyi bir kâğızın tesdiğini aylarla Ėözleyir. Lâkin netice çı{mır. A{ırda Ėazı için bir bardağ yağ aparır.

Ėazı, Molla'ya mükemmel hürmet éttikten sonra, işini düzeldib yola salır. Sabahı, Ėazı bardakdan yağ çı{artdığda, iki barmağ yağın altından sapsarı palçığ çı{ır. Acığlanıb me'muru çağırır ve déyir:

- Gét, Molla Nesreddin'i aldadıb bura getir

Me'mur gédib Molla'nı tapır ve déyir:

- Molla! Kâğızın tesdiğinde bir balaca sehv olubdur, buyurun gédek onu düzeldek!

Molla:

- Sehv kâğızda olmayıbdır, yağ bardağında olubdur.

TAMAHKÂR UŞAĞ

Bir Ėün bir kişi {iyabandan kéçende gördü bir uşağ ağlayır.

Soruşdu:

- Ay balam, niye ağlayırsan?

Uşağ cavab vérdi:

- Bir şa{ı pul itirmişem.

Kişi çı{arıb bir şa{ı uşağa vérdi. Gördü yéne uşağ ağlayır. Kişi soruşdu:

- İndi niye ağlayırsan?

Uşağ dédi:

- Eger bir şa{ını itirmeseydim, indı iki şa{ı pulum olardı.

BAŞI AŞAĞI SALMAĞ

Bir ata öz oğlanlarına nesihet vérib déyerdi:

- OĞlanlarım, yol gédende başınızı aşığı salın. Bunun üç faydası var. Birinci,

- Paltarımızın boynu çirk olmaz. İkinci,

- &Mümkündür yolda: Bir şey tapasız. Üçüncü,

- Özgeler sizi başı aşağı bilib hörmət ederler.

BU GÜNÜN İŞİNİ SABAHA GOYMA

Bir gün bir ata oğluna nesihət edib deyirdi:

- Balam, adam gerek bu günün işini sabaha goymasın.

Uşaq dedi:

Bes atacan, goy bu şirnilerden bu gün yeyim, sabaha galmasın.

BİZDEN SONRA GELENLER YÉYER

Molla Nesreddin, bağında kiçik kiçik ağaclar ekirdi. Biri molladan soruşur:

- Molla, bunlar ne vaıt böyüyecek, ne vaıt yemiş vérececek ki, sen de yéyeceksen?

Molla:

- Bizden evvel gelenlerin ekdiğini biz yedik. Biz ekdiğimizi de bizden sonra gelenler yéyer.

SEN BÖYÜKSEN, BİZ KİÇİK

Molla, Emir Téymur'un yanına gedib öz şeheri olan Ağşehər ehalisi terefinden bir çoğ ağır telebler éder. Téymur acıqlanıb:

- Sen benim kimi bir padşahın hüzurunda ne cesaretle ağır telebler goyursan?

Molla cavabında deyir:

- Sen böyüksən, biz de kiçik.

YUȚUM ĞAÇIBDIR, AȚTARIRAM

Molla géce yarı gezmeye çıımışdı. Ğarovulçu Molla'nı tutur:

- Géce yarı burda ne gezirsen?

Molla:

- Yuğum Ğaçıbdır, onu ağtarıram.

ONU DAMDAN YIȚILAN BİLER

Molla arvadı ile damda yatır. Néce olursa géce yarı molla damdan yığılır. Ğonşular yığılıb gelirler.

- Ay molla, ne oldu?

Molla:

- Onu damdan yığılan biler.

NOVDAN HEVESİ

Molla Nesreddingilin damlarından héyetlerine uzun bir novdan²¹⁰ var idi. Molla hemişe bu novdanı görende heves édirdi onun üstüne minsin.

Bir gün arvadı évde olmayanda Molla dédi:
- “Ço{ ya{şı va{tır. Gédim minim novdana”.

Çı{dı dama. Novdana minende novdan sınıb²¹¹ molla düşdü heyete, gol gâburgası sındı. Başladı a{ zâr étmeye. Bu meramda molların arvadı gelib çı{dı, başladı molları danlamağa²¹².

Molla dédi:

- Héç danışma, gol gıçım²¹³ sındı, amma novdan hevesinden düşmüşem, daha novdana minmeyeceyem.

HELE DÜZELMEYİB

Bir gün Behlul Danende gârdaşı {elife ile gédirdi. Gördüler ki, göyden bir el uzandı. Behlul onu gören kimi barmağımı gâldırdı, el o saat yo{ oldu. T{elife bu işe teeccüb éleyib Behlul’dan soruşdu:

- Gârdaş, bu sirden meni agâh éle, görüm o el ne idi? Ne üçün sen barmağımı gâldırdın, o yo{ oldu?

Behlul dédi:

- O, sahib-i zamanın eli idi. Dédi ki, dünya düzelibse gelim, men de barmağımı gâldırıp ona dédim ki, zehmet çekib gelme, hele bésden biri de düzelmeyib. O da çı{ıb gétđi.

DEVE HANDA, T{ELBİR HANDA

Molla bir arvaddan yüz manat el borcu pul alır. İl tamamında arvad gédib molladan pulunu isteyir. Molla déyir:

- Deve handa, {elbir handa. Men sene borclu déyilem...

Arvad el çekmir. A{ırda {elifenin yanına şikâyete gétmeli olurlar. Yolda Behlul’a rast gelirler:

- Hara gédirsiniz?

Bütün ehvalâtı Behlul’a nağıl édirler. Behlul mollaya déyir:

- Görürsen mi o dağı? O dağın eteyinde bir mağara var. Mağaranın içinde gır{ otağ var. Bu otağların birinde gızıl, birinde le’l, birinde cevahir, birinde de bilmirem ne var...

Gözünü niye bu yétim yésirin malma dik misen? Gét, ne geder isteyirsen

210 Novdan: Su oluğu.

211 Sın- : Kırılmak.

212 Danla- : Kınamak, azarlamak.

213 Gıç: Bacak.

götür.

Molla bu sözleri eşiden kimi tamah ona güc gelir, arvadın yüz manatını vérib déyir:

- Al pulunu, redd ol gét.

Molla dağa teref gétmeye başlayanda Behlul garğı atına bir gamçı çekib, “tamah”, déye gözden itir. Arvad da pulunu götürüb Behlul’a dua éleye éleye évine gédir. Molla dağın eteyine gédib dolanır, kôr péşiman évine gayıdır.

BEHLUL’UN T-ELETİ

Günlerin bir günü Behlul’u padşahın düzeltiyi toy meclisine çağırırlar. Behlul gebiristanlığa gédib, iki kelle çı{ardır. Getirib kelleleri nişan goyur. Evvel kellenin birine o{ atr. O{ kelleye deyib kéçir. Behlul kelleni tullayır, ikinciye o{ atr. O{ kelleye deyir, içinde galır. Behlul bu kelleni götürüb toya gelir. Padşahın adamları onu deli hésab édib, döyüb govmağ isteyirler. T-elife icaze vérmeyib déyir:

- Goyun, bunun me’nasını öyrenek.

T-elife Behlul’dan soruşur:

- Behlul, bu ne ehvalatdı?

Behlul déyir:

- İki kelle götürmüşdüm. Birine o{ vurdum, deyib géçdi. Démek bu kelle sahibine her ne söz déseydin, bu gulağından vurub, o biri gulağından çı{ararmış. O{ ikinci kelleye deyib içinde galdı. Bu kelle sahibi ço{ ağıllı adam imiş; her ne ağıllı söz olsa imiş başında sa{larmış.

Meclisde oturanlar Behlul’a “aferin” déyib, getirdiyi kelleni en giymetli {elet hésab éleyirler.

DANENDE, DİVÂNE MESLEHETİ

Bir nefer Behlul’un yanına gédib déyir:

- Behlul Danende, men ne éleyim ki, ço{ gazanc götürüm?

Behlul cavab vérir:

- Gét ço{lu demir al, bir éve yığ, üstüne de bir az su tök, sonra ço{ gazanc alarsan.

Kişi Behlul dédiyimi kimi éleyir. Bir müddetden sonra müharibe başlayır. Demire éhtiyac artır. Kişi demiri baha giymete satıb ço{ gazanc götürür.

Bir zaman gelib keçir, yéne kişi Behlul’un yanına gédib déyir:

- Behlul Divane, men ne éleyim ki, ço{lu gazanc götürüm.

Behlul déyir:

- Gét, ço{lu soğan al, anbara yığ, üstüne de su tök.

Kişi Behlul’un dédiyimi kimi éleyir. Ço{lu soğan alıb, anbarı doldurur, üstüne de su tökür. Bir il kéçir. Soğan cücerib çürüyür.

Kişi gédib Behlul’a déyir:

- Birinci defe éle meslehet éledin, ço{lu gazanc götürdüm. Bes ikinci defeki ne meslehet idi, meni cerimeye saldı?

Behlul ddi:

- Birinci defe mene Danende ddin, men de sene danende kimi meslehet ledim, gzanc gtrdn. İkinci defe mene Divane ddin, men de sene divane mesleheti ledim.

GEREK BİR ADAM ALA

Mollanın şşeyi itir. O and içir şşeyi tapan kimi bir manata satacağ ki, reyi soyusun. rtesi gn şşek tapılır. Mollanın ble and itiyini şiden bir nefer ona dyir:

- Ya gerek sabah şşeyi bazara aparıb bir manata satasan, ya da seni her yrde bâbır deceyik ki, andına emel tmirsen.

Molla bir az dşnb aırda bir pişik tutur, hemin pişiyi bir iple şşeyin boynuna bağlayıb ıarır bazara.

şşeyi almağ isteyenler giymetini soruşduğda Molla dyir:

- şşeyin giymeti bir manat, pişiyin ise yz manat, bu şertle ki, gerek ikisini de bir adam ala.

KISSALAR- REVAYETLER²¹⁴

ÇOƧ DÖVLETLİSEN

Bir gün bir kişi {iyabandan keçende bir cavan oğlan ona el uzadıb kömek istedi. Kişi dédi: “Ay cavan, ço { dövletlisen niye yolçuluğ édirsen?”

Cavan teeccüb étđi, kişi dédi: “Men 500 tümen vérim elini kesim”, Cavan razı olmadı. Kişi dédi: “Min tümen vérim gıçlarını kesim”. Cavan razı olmadı. Kişi dédi: “İki min tümen verim gözlerini çı {ardım”. Cavan yéne de razı olmadı.

Kişi dédi: Gördün ço { dövletlisen. gét işle zehmet çek pul ğazan, öz yaşayışını düzelt!.. Cavan bu sözlerden ibret alıb gédib işledi ve özüne ya {şı yaşayış düzeltđi.

YÉRSİZ DAVA

Birgün bir kişi yoldan keçende bir tay²¹⁵ at nalı tapdı. Nalı getirib arvadına verib dédi:

- Ay arvad gel, bu nalı sa {la, sonra üç dene nal da tapıb bir at alaram géderem ziyarete.

Arvad dédi: “Ço { ya {şı, sen ziyaretden gelenden sonra ata minib géderem atam évine”. Kişi dédi: “Ay arvad, at terli olar soyuğ deyer”.

Bu dédi, o dédi davaları düşdü, söyüşdüler, döyüşdüler, bir birinden küsdüler.

Budur yérsiz dava.

ÜZÜ AĞ ÇIƧDIM

Bir malik öz re'yyetini, çobanlarını ço { incidirdi. Bir gün başçoban özüne ya {ın çobanları çağırıp déyir: Men isteyirem erbabın mende olan yüz ğoyununa bir hésab düzeldim, sonra ğoyunları özümüz üçün otarağ ve istifade édek. Onlar razılaşdılar.

Başçoban bir kuze ğatıg götürüb bir nefer özge çoban ile şehere geldi.

²¹⁴ Cenübü Azerbaycan Edebiyyatı Antologiyası, Élm Neşriyyatı, Bakı-1981, c. I, s. 350; Azerbaycan Klâssik Edebiyyatı Kitap {anası, 20 Ciltde, Élm Neşriyyatı, Bakı-1982, c. I, s. 45.

²¹⁵ Tay: Tek.

Çoban erbabın yanına gelib dédi: “Gelmişem göyunların hésabını vérim”.
 Erbab dédi: “Vér görek”.
 Çoban dédi: “Gır{ımı vérdim gessaba, gır{ımı getirme hésaba.
 Yérde galdı iyirmisi. Doğğuzu dağdan uçdu. Doğğuzu dereye düşdü.
 Yérde galdı ikisi.
 Bu da birisinin derisi.
 Yérde galdı birisi.
 Mene vérirsen vér.
 Çoban hağğı édirsen ét!!!
 Erbab esebani olub gatiğ küzesini alıb vurdu çobanın başına. Gatiğ dağıldı
 çobanın üzüne. Çoban gapiya çı{ıb üzünde olan gatiği yoldaşlarına göstererek
 dédi: “Gördünüz üzü ağ çı{dım”.

KİM DAHA ÇO-T A-TMAĞDIR

Bir kişi çemende oturub balığ tutmağ isteyirdi. Bir özge kişi oradan keçende soruşdu:

- Ne édirsen?

- Balığ tuturam.

O, elinde olan sebeti balığ tutana vérib dédi:

- Al benim üçün de tut:

Sonra üçüncü bir nefer oradan keçende balığ tutanı gördü ve dédi:

- Ay kişi, ne édirsen?

Cavab vérdi:

- Balığ tuturam.

Dédi:

- Ay a{mağ çemende de héç balığ tutarlar?

Balığ tutan dédi:

Gör o biri kişi ne geder a{mağdır ki, menden pay umur.

ZİREKLİK

Bir gün bir Yehudi Tebriz’de iş a{tarıb pul gazanmağ meğsedile yola düşür. Bir néçe müddet yol gédenden sonra Tebriz’in ya{ınlığına çatır. Bu Yehudi’nin bir eşşeyi ve bir {oruzu var idi. Pulundan da bir granı galmışdı.

Fikir édir ki, ne élesin, gördü bir kendçi gelir, istedi onu imtahan etsin dédi:

Menim bir gran pulum var, men özüm, eşşeyim ve {oruzum acdır. Men ne édim?

Kendçi cavab vérdi:

Sen grana bir govun al etini özün ye, gabiğın ver eşşeye, denlerin tök {oruzun gabağına!

Yehudi bu sözü bir kendçiden eşidib fövren gayıtmağa hazırlandı ve öz özüne dédi:

- Bir yérin kendçisi béle düşünceli olsa, şehirlileri gör néce olar?

GÖNÜ SUYA VÉRME

Bir tacirin bir néçe şagirdi var idi. Hemişe onları danlayıb acıqlanıb déyerdi: “Gönü suya vérmesinler”. Şagirdler ço{ çalışırdılar ki, gönü suya vermesinler.

Şagirdlerden biri bir gün gönü çayda temizleyende su gönü apardı. Şagird gör{usundan bir iki gün tacirin yanına gelmeyir, üçüncü günü gör{a gör{a gédir. O, gözleyirdi ki, tacir onu söyüb döyecek. Gördü tacir héç bir söz démedi, teeccüb édib dédi:

- Hacı ağa! Bağışlayın, siz bizi hemişe danlayıb gışgırırđımız ki, gönü suya vérmeyin. İndi gönü suya vérmişem, bir söz démeyirsiz.

Tacir dédi: Balam, benim meğsedim bu idi ki, gön suya vérmeye, indi ki, vérilib, kéçibdir. Çalışın, gelecekte gönü suya vérmeyiniz.

MÜALİCE

Şucaüddövlé Ƨan böyük malik idi, azadlığın düşmeni, azad{ahları öldüren, itlere boğduran, şağğa édib darvazadan asdıran bir zalım idi.

Seferlerinin birindeki azad{ahları te'ğib étmek meğsedile hareket étmışdi, yolda ishala düşdü. Yanında olanlar ne geder deva vérirlerse, müallice netice vérmir, emr vérir kendde olan goça kişi ve ğarı arvadları cem étsinler.

Cem olan arvadlardan biri déyir: “Ay Ƨan, doşab ile hörranı yé, ya{şı olarsan”. Şucaüddövlé doşabla hörranı yéyenden sonra ya{şı olur.

Gönderib ğarını getirirler, soruşur:

- Ay ğarı, bu müalliceni haradan öyren misen?

Ğarı cavab vérir:

- Ay Ƨan, ğurbanın olum, bir gün bizim ğazan déşilmişdi, her ne éledim tutulmadı. Doşab ile hörranı tökdüm içine déřiye tutuldu. Men yeğin étdim ki Ƨan'ın ğarını déşilib, odur ki, hörra ile doşab meslehet gördüm.

Şucaüddövlé acıqlanıb onu ğazana o{şaddığı üçün ğarını govur.

DASTANLAR (HİKÂYELER)²¹⁶

ÂŞİĞ GERİB

Size kimden, ne yérden danışım. Tebriz vilâyetinden. Tebriz vilâyetinde Memmed Söydegâr adında bir kişi vardı. Bunun dünya üzerinde bir gızı, iki oğlu vardı. Böyük oğlunun adı Resul, kiçiyinin adı Héyder idi, gızının adı ise Nergiz T̄anım idi. Memmed Söydegâr bir müddet ticaretle meşğul oldu, o, övladlarını öz terbiyesinin altında böyüdüb heresinin müeyyen yaşa yétirdikden sonra bunları mektebe goydu. Bir gün Memmed Söydegâr bazarda ehvalını pis görüb haman saat dükanını bağlayıb éve geldi. Arvadı Banı T̄anım ere üçün yér salıb türkeçare élemeye başladı. Amma gétdikce Memmed Söydegâr'ın ehvalı pisleşirdi. Memmed Söydegâr bir gün arvadı Banı T̄anım'ı çağırıb dèdi:

- Arvad, ölüm ki, var yu {u kimi bir şeydir, kim bilir, belke bu gün, sabah düşüb öldüm. Sene déyecek iki vesiyetim vardır. Birincisi budur ki, oğlum Resul üçün varlı yérden gız alma, ikinci vesiyetim de budur ki, Nergiz T̄anım'ı varlı ere vérme. Çünkü o tebege ço { nânecib olur.

Memmed Söydegâr vesiyetini tamam étdikden sonra öz ömrünü övladlarına bağışladı. Resul atasını layigince defn étdikden sonra başladı éhsan vérmeye.

Size kimden ve ne yérden danışım, İsfâ {an şeherinden. İsfâ {an şeherinde gır { lotu vardı. Néçe va {t idi ki, bu lotuların eline bir ov kéçmirdi. Bir gün lotubaşı dèdi ki, Gelin gédek padşahın {ezinesini kesek. Lotular bu niyyetle évden çı {ıb padşahın imaretine teref gelmekde oldular. Künorta idi. Lotubaşı érteden yolu beledleyib {ezinenin yarılmasını a {şama goydu. Va {t te 'yin éleyib géri gayıdırdılar ki, bir kéçel elinde bir iri govun yolla gédirdi. Lotubaşı kéçeli tutub govunu elinden aldı. Kéçel ha ağladı ki, govunu vér, lotubaşı vérmedi, a {ırda Kéçel dedi:

Lotubaşı, sen govunu vér, men sene bir {eyirli yér déyim.

Lotubaşı dèdi:

²¹⁶ Azərbaycan Klâssik Edebiyyatı Kitap {anası, 20 Ciltde, Élm Neşriyyatı, Bakı-1982, c. I, s. 354; Cevad Héy'et, Azərbaycan Şifâhî T̄alg Edebiyyatı, Téhran-1347 (1988), s. 74; Paşa Efendiyev, Azərbaycan Şifâhî T̄alg Edebiyyatı, Maarif Neşriyyatı, Bakı-1992, s. 309.

- O néce yédir?

Kéçel dédi:

- Tebriz şeherinde Memmed Söydegâr déyilen biri vardı. O, bu günlerde vefat édidir. Oğlu Resul atasının var yo{unu éhsan vérib, feğir füğeraya paylayır.

Lotubaşı ba{ıb gördü ki, yoldaşları hazırır, dédi:

- Uşaglar, pağsahın {ezinesinden bize bir şey çı{maz, kim bilir, belke birimiz tutulağ, amma Tebriz'e gedib Resul'u aldadıb onun var yo{unu hiyle ile ele kéçire bilerik. Odur ki, gelin özümüzü başga ğiyafelere salıb gedek Tebriz şeherine. Lotular razı oldular. Téz évlerine gelib biri a{und, biri molla, biri meşedi, biri tacir, here öz istediği ve beyendiği paltarlardan géyinib geldiler lotubaşının yanına. Lotubaşı ba{ıb gördü ki, yoldaşları hazırır, dédi:

- Uşaglar, yolçu yolunda gerek. Ğır{ lotu bir birine goşulub Tebriz déyib, yola düşdüler.

Memmed Söydegâr'ın oğlu Resul atasının ğır{ını véirdi. A{şam azanı idi. Gördü ki, ğapı döyülür, durub çı{dı bayıra. Ğapını açıb gördü ki, bir deste adam biri molla, biri tacir, biri meşedi, biri a{und ğiyafesinde ğapına hazır durublar. Resul {eber aldı:

- Ğonağlar, siz kimsiniz, kimi istiyirsiniz?

Lotubaşı dédi:

- Biz merhum atan Memmed Söydegâr'ın en ya{ın dostlarındanığ. Atanın ölümünü éşidib gelmişik başsağlığı vérek.

Lotular éle ğapıda başladılar ağlamağa. Resul ba{ıb gördü ki, bunlar gözlerinden yaşı bahar buludu kimi a{ıdırlar. Resul başladı bunlara teselli vérmeye. O, ğır{ lotunu ğonağ otağına de'vet étdi. Lotular oturub bir geder merhumu yalan başdan yâd édidib, göz yaşı a{ıtdılar. Bunların içerisinde bir a{und var idi, başladı Yasin o{umağa. Resul bunları heğiği dost bilib süfre saldı, her cür yémekden araya getirdi. Lotular o ki, var yédiler. Ğurşaglarının altını berkidenden sonra Fatihe déyib ellerini süfreden çekdiler. Süfre yığıldı, araya çay geldi. Çay va{tında lotubaşı elini cibine salıb bir deste kumar kağızı çı{ardıb araya atdı. Lotuların biri bu kağızı görüb başladı oynatmağa. Resul diğgetle ba{ırdı. Yan alıb lotubaşından {eber aldı:

- Emi, bu kağızlar ne olan şeydir?

Lotubaşı dédi:

- Bu kağızların adına ğemdağıdan kağızı déyirler. Biz merhum atanın éhsan meclisinde ço{ ağlayıb göz yaşı tökmüşük. Üreyimiz ço{ kederlenmişdir. Bir geder bu kağızla oynayağ ki, belke üreyimiz açılısın.

Resul {eber aldı:

- Bu kağızı ne cür oynayırlar?

- Bunu, bala, pulla oynayırlar. İsteyirsen sen de bizimle oyna.

Resul râzı oldu, dédi:

- Men râzıyam, ancağ oynamağı bacara bilmirem.

Lotubaşı dédi:

- Ne éybi var, öyrederek bacararsan.

Başladılar Resul'a ğumar oynamağı öyretmeye. Resul ğumar kağızlarını

tanıyıp oyunu öyrendikden sonra anasından bir geder gızıl pul götürüb başladı oynamağa.

Lotular bir neçe defe bile bile öz pullarından Resul'a uduzdular, oyun Resul'un ço{ hoşuna geldi, başladı şirin şirin oynamağa. O va{ta geder oynadı ki, bir ve'de yan yöresine ba{ıb gördü ki, atasının ne ki, pulları vardı hamısını uduzub. Béle ki, seher çörek almağa bir gara gurusu da galmayıb.

Resul durub ayağa gonağlar üçün yer saldı, özü de öz otağına kéçib yatdı.

Sabah açılan kimi lotubaşı ayıldı, yoldaşlarını sesleyib dédi:

- Uşağlar, bu béyferasetde daha pul galmadı, gelin gün çı{mamışken yayınağ.

Lotular gal{ıb here öz yorğan döşeyini ve évde olan ağırdan yüngülden ne vardısa, yığışdırdığdan sonra İsfahan déyib bir baş gétmekte olsunlar.

Gün bir boy gal{ımışdı, Resul durub ayağa el üzünü yuyub dédi:

- Gédim bir gonağlara baş çekim.

Durub gonağ otağına geldikde ne gördü, gapı açığdır, gonağlar da yo{dur. Bir o yana, bir bu yana ba{ıb gördü ki, bu zalımlar uduğları pullarla kifayetlenmeyib, üstelik yatdıları yorğan döşek ve balışları da aparmışlar. Kôr péşiman atasının yanına gelib onu işden hâli étdi. Resul'un anası dédi:

- Oğul, onlar İsfahan lotuları imiş, éybi yo{dur, sen de gét bir senete gurşan, ne édek, felek yazımızı béle yazıbmış.

Resul atasının bu sözünden sonra évden bayıra çı{ıb, bir baş Rastbazar'a geldi, istedi demirçilik senetine gurşansın, {oşuna gelmedi. Bir geder ireli gédib gördü ki, bir kişi gabağına bir geder ta{ta yığıb dülgerlikle meşğuldur. Bu senet de onun {oşuna gelmeyib, istedi pineçilik ile meşğul olsun. Bu saata kimi pineçinin dükânının gabağında durub pineçilere ba{dı. Bu senet de {oşuna gelmedi.

Resul bir baş bazar yu{arı gétmeye başladı. Gördü ki, bir göca kişi balaca bir dükânda oturub papağ dikmekle meşğuldur. Resul dayanıp dükânın gabağında diğgetle papağçıya ba{ırdı. Göca papağçı başını yu{arı galdırıp gördü ki, dükânın gabağında bir nefer cavan oğlan dayanıp. Papağçı {eber aldı:

- Oğul, ne isteyirsən?

Resul dédi:

- Emican iş a{tarıram.

Papağçı dédi:

- Bala, mene şakird durarsan mı?

Resul dédi:

- Ne üçün durmaram. Aylığım néce olacağ?

Papağçı dédi:

- Elinin galibiyetine ba{aram.

Resul razı oldu. Bir gün cüme a{şamı idi, Resul ustasından izin alıp atasının gebrini ziyaret étmek üçün gebristanlığa yollandı. Atasının gebri üstüne oturub ağladığdan sonra: "İlâhi, meni bu zilletden gurtar" déyib, yéniden ağlamağa başladı. O geder ağladı ki, bihuş olub yere serildi.

Resul yatmışdı, yu{uda gördü ki, Tiflis şehrinde béhişt misalı bir bağdadır, bunun başının üstünde céyran misalı güzel bir gız, gaş kâman, gözler

ğan piyalesi, burun Hind fındığı, sine Semergend kâğızı, memeler şamama kimi yumurlanıb ipek köynekden baş vérmışdir, bağanın eğlini aparır. Bu gızın yanında bir derviş, derviş gızın elini Resul'a uzadıb: - "Resul, bu gız Tiflis'li Tace Senan'ın gızı Şahsenem'dir, bunu sene buta vérirem, ço{ çekmez biri birinize çatarsız",- déyib çekildi.

Resul Şahsenem'in güzelliğini görcek, eğli başından çığdı, delicesine ayılıb gördü ki, gebristanlıgdadır, amma yanında héç kimse yoğdur. Vahime içerisinde galıb, bedenine gor{u düşdü. Ağzı köpüklene köpüklene bir baş évlerine teref gaçmağa başladı. Anası Banı Tanim oğlunu bu halda gören kimi {eber aldı:

- Oğul, bu ne gündür düşübsen, senin üstü başını kim cırmışdır?

Resul anasının sualına cavab vérmeyib hönkür hönkür ağlamağa başladı.

Resul'un sesine etrafdaki gönşular yığılıb {eber aldılar ki, ne var, ne olmuşdur?

Resul dédi:

- Men derdimi dil ile désem dilim alışıb yanar. Mene bir saz vérin, derdimi sazla déyeceyem.

Haman saat Resul üçün bir saz getirdiler. Resul üreyi alışı alışı sazi sinesine basıb göreğ ne dédi:

ALDI RESUL

Ğadir Heğ'den men bir dilek diledim,
Şükür muradımı vérdi, ah benim.
Cüme a{şamında, cüme gününde,
Erenler yérişdi nezergâh benim.

Genç yaşımda gördüm dünya gemini,
Bu zalim feleyin serencamını,
Nuş étdim rö'yada eşşin camini,
Göründü gözüme doğru rah benim.

Vağéede Resul'a buta vérdiler,
Doldurub camını, buta vérdiler.
Tiflisde Senem'i, buta vérdiler,
İşim oldu zikri illellah benim.

Resul sözünü tamam édib ağlamağa başladı. Anası Banı Tanim oğlunun boynunu gucağlayıb dédi:

- Oğul, héç bir şey başa düşebilmedim, açığ dé görüm ne demek isteyirsen?

Resul sazını sinesine basıb anasını başa salmağ üçün göreğ ne dédi:

ALDI RESUL

Başına döndüyüm gül üzlü ana!
 Ana, men Tiflis'e gétmeli oldum!
 Bir dilberin eşği düşdü serime,
 Ana, men Tiflis'e gétmeli oldum!

Elime almışam sedefli sazı,
 Felek yazdı mene béle bir yazı.
 Yu{umda görmüşem bir ala gözü,
 Ana, men Tiflis'e gétmeli oldum!

Resul'am, ahıma dağlar dayanmaz,
 Derdim ço {dur benim kimseler bilmez.
 Can ana, bu yerler mene el vérmez,
 Bacı, men Tiflis'e gétmeli oldum!

Resul sözünü tamam étdikten sonra anası dédi:
 - Oğlum, sen hara, Tiflis hara. Gel sen bizi gözü yaşlı goyub gétme.

Resul dédi:

- Anacan, dayanmağa halım yo {dur, gerek men gédem.

Anası dédi:

- Oğul, indi ki, gédirsen, bizi de özünle apar.

Resul razı olub anasını, bacısını ve bir de küçük ğardaşı Héyder'i yanına alıb dost aşnası ile halal hümmet étdikten sonra Tebriz şeherinden çı{ıb Tiflis'e gétmekde olsunlar.

Bir müddet geldikten sonra yolda bunları berk boran tutdu. Haraya gétdiklerini bilmeyib, çaşıb ğaldılar.

Resul gördü ki, küçük ğardaşı ağlayır, Nergiz bacısı bihuş bir halda yere yı{ılıb, béle bir veziiyeti görerek sazını sinesine alıb öz halına münasib göre ne dédi:

ALDI RESUL

Vetenimden étdin meni diderĝin,
 Çer{in dönsün felek, Héyder'im ağlar.
 Bu duman, bu çiskin, bilmirem nedir,
 Her terefin néçin ğaralı, dağlar!

Göyden édir yere lepe lepe ğar,
 Bacı, ğardaş, ana üzüme ba {ar,
 Biz ölsek burada sensen günahkâr,
 Yârı saldın menden aralı, dağlar!

Kimimiz var burada bizi dindire,
Kimsene yo {, {alın yâra bildire.
Gor {u budur tûfan bizi öldüre,
Resul göysü gâla yaralı, dağlar!

Söz tamama yéten kimi boran dayandı. Başladılar yol gétmeye.

Üstad dili yüğürek olur. Resul, anası, bacısı, küçük gârdaşı, Héyder sağ salamat gelib çatdılar. Tiflis şehirinde kôtan dağına. Bunlar geribdiler. Héç bir yeri tanımayırdılar. Bir geder yol geldikden sonra Resul'un yolu bir gârının da {masının gâbağından düşdü. Gârı bayıra çı {dı. Resul gârını gören kimi sazın sinesine basıb görek ondan ne {eber aldı:

ALDI RESUL

Başına döndüyüm, gurban olduğum,
Şehr Tiflis dédikleri budu mu?
Senem yârim melhem éyler yaraya,
Şehr Tiflis dédikleri budu mu?

Gârı ba {ıb gördü ki, bunlar geribdirler.
Bu terefdan de Senem'in adını çekdi, alıb görek Resul'a néce cavab vérdi:

ALDI ĞARI

Geze geze sen de geldin buraya,
Éşitdiyın şehr Tiflis buradır.
Senem burda melhem éyler yaraya,
Éşitdiyın şehr Tiflis buradır.

ALDI RESUL

Ba {ça burda, bağban burda, bar burda,
Héyva burda, alma burda, nar burda,
Tace adlı bir gôhumum var burda,
Dédikleri şehr Tiflis budu mu?

ALDI ĞARI

Ba {ça désen, bağban désen, var burda,
Cana min cür derman désen, var burda.
İndi bildim oğlan, gétme, ğal burda.
Éşitdiyın şehri Tiflis buradır.

ALDI RESUL

Resul'am silinmez gönlümün pası,
Serimde dolandır eşğin sövdası,
Tiflis ehli, Şahsenem'in babası...
Dedikleri şehri Tiflis budu mu?

ALDI ĞARI

Méryemem, mertlerin ğurban serine,
Her a {şam Şahsenem çı {ar serine.
Ğor {ma oğlan, vérrem elin eline,
Éşitdiyın şehri Tiflis buradır.

Söz tamama yétişdi, dünyada üstadlar dilinde iki cür ğarı var. Biri köpeyi ğarı, biri ipeyi ğarı. Bu ğarı ipeyi ğarıdandı. Tıoş sifetle Resul'a dédi:

- Oğlum, sen ğal burda, men gédim Şahsenem Tıanıım'a muştuluğ vérim.

Resul dédi:

- Ğarı mene, telesme!

Ğarı dédi:

Ay oğul, néce ye'ni telesmeyim? Düz bir il rûzigârdır ki, Şahsenem'in ne gécesi gécedir, ne gündüzü gündüz. Hele benim özümü burada aylı {cı goyub ki, Tiflis şehrine yéni gelen ğeriblerin {eberini ona yétirim. İndi şükür olsun Allah'a ki, sen özün öz elin ayağınla gelib çı {mısan. Men de kâsıb bir arvadam. Mene de bir {eleb çatar.

Resul dédi:

- Ğarı nene, {eberi sonra véersen. Düş ğabağımıza, bizi apar gilen ğehve {anaya.

Ğarı, Resulgili ğatıb ğabağına, bir baş Deli Mahmud'un ğehve {anasına apardı.

Resul, ğarının ovucuna bir ğızıl béşlik basıb yola saldı.

Deli Mahmud Resul'un anasını, bacısını arvadlara me {sus olan otağ a apardı. Ğayıdıb Resul'dan {eber aldı:

- Éy ğerib, {ardan gelib {aralara gédersen?

Resul dédi:

- Tebriz'den gelirem. Ğehve {anada oturanlar Tebriz adını eşiden kimi yérbeyérdén dédiler.

- Ğerib, Tebriz'den bizim üçün bir néçe söz o {u!

Resul sinesine sazın alıb görek Tebriz'i néce te'rif éledi.

ALDI RESUL

Ay ağalar, gelin size söyleyim,
Açılar baharda gülü Tebriz'in,
Toyda, bayramlarda atlas géyirler,
Kesilmez yaşılı, alı Tebriz'in.

Tebriz'in etrafı dağdır, meşedir,
İçinde oturan béydir, paşadır,
Sekiz min mehelle, bés min küçedir,
Çarşusu, bazarı, yolu Tebriz'in.

Péhlevanlar gisvet déyib yağlanır,
Cümle bezirgânlar burda eylenir.
Üç yüz altmış yükü birden bağlanır,
Elden ele gezer malı Tebriz'in.

Söz tamam olan kimi yérbeyérdén aferin dédiler.

Bu şehirde Güloğlan déyilen birisi vardı. Bu mağamda o éli sazlı gelib
gehve{anaya çı{dı, bir iki heteren peteren dédikden sonra dédi:

- Göresen bu Tiflis şehirinde benim gabağıma bir âşığ çı{a biler mi?

Éllik yérbeyérdén gal{ıb dédiler:

- Güloğlan sazını vur goltuğuna var gét. Sen Ğerib'in gabağında héç bir iş
görebilmezsen.

Güloğlan dédi:

- Hanı o Ğerib?

Béle déyende Ğerib çı{ıb gabağa, alıb sazın sinesine dédi:

- Güloğlan, dört yarpak söz déyeceğem, cavabını verebilsen, men burdan
bir baş Tebriz'e Ğayıdacağam ve âşıqlığ sözünü üstümden götüreceyim. Ehli
meclis razı oldu, alıb görek Ğerib ne dédi:

ALDI ĞERİB

Teber söyle mene éy ustabaşı,
Elindeki sazı néce çalırsan?
Ezel mene ulduzların sayındı,
Vér cavabın, galsın abaşın ağrısız!

Güloğlan cavab vére bilmedi. Ğerib alıb ikinci yarpağını görek néce dédi:

ALDI ĞERİB

O néce şeydir ki, dolar boşalar,

Rûzigâr esdikce yérinde durar.
Géyiben yaşılı, geler boşalar,
Vér cavabım ğalsın başın ağrısız!

Ġerib gördü ki Güloĝlan kaçmaĝ isteyir, dédi:
- Kaçma a{ır yarpaĝını déyim:

ALDI ĠERİB

Ġeribem sualım éşit, döz indi,
Ġevvas isen deryalarda üz indi,
O nedir ki, baş yo{, eli yüz indi,
Vér cavabım, ğalsın başın ağrısız!

Söz tamam oldu. Güloĝlan ba{ıb gördü ki, bunun ğabaĝında dayanan halı yo{dur, sazın vurub goltuĝuna çı{ıb gétdi.

Meclis daĝılandan sonra, Deli Mahmud Ġerib'den ne üçün geldiyini {eber aldı. Ġerib başına geleni Deli Mahmud'a danı{ıb Şahsenem'in ona buta vérdiyini söyledi. Mahmud dédi:

- Ġerib, ğem yéme, ne ğeder bu bedenimde can var, Senem'i sene yétirmeye çalışacaĝam.

Ġerib burada ğalmaĝda olsun, sene {eberi vérim Şahsenem'den, néce ki, Ġerib'in yu{usuna girib ona Şahsenem'i buta vérmışdiler, Şahsenem'in yu{usuna girip Ġerib'i de ona buta vérdiler, Şahsenem günü o günden Ġerib déyib deli divane olmuşdu. Bu terefdén ğarı özünü sa{laya bilmeyib, yétirib ehvalatı Şahsenem'e söyledi. Şahsenem'in atası éşitdi ki, Deli Mahmud'un dükânına bir ğerib âşig gelib, çalıb o{umaĝda ona tay tapılmır, görmemiş Ġerib'in ustalıĝına héyran oldu. Deli Mahmud üçün {eber gönderdi, ğonaĝını göndersin bize.

Deli Mahmud Ġerib'i işden hâli étdi, her ikisi o gün Tace'nin évine gétdiler.

Şahsenem'in atası Ġerib'i {oş sifetle ğebul étdi, bir ğeder söhbetden sonra Ġerib adlı sazi köklemekde olsun.

Bu anda Şahsenem'in ğulluĝcusu Ağcaĝız gelib kéçende Ġerib'i gördü, gözü Ġerib'e düşdü, dayanıb ğapımın arasından ba{dı.

Ġerib onu görüb her iki terefdén derdi cuşa geldi, alıb görek ne dédi:

ALDI ĠERİB

Bir söz ile élden éle atıldım,
Bu ğerib éllerde ya{dı nar meni,
Hesretini çekib yandım kül oldum,
Ahu gözlüm, ne haldayam, gör meni.

Sebre taġetim yo {, gelmez ġerarım,
Erşe bulend olub ah ile zarım,
Belli d yilmidir sene ehvalım?
Saraldıbdır ġoyundakı nar meni.

Ġerib b le o {uyanda Aġcaġız  z n  sa {laya bilmedi, t z yüyürüb
Şahsenem'in yanına ġetmekde olsun.

ALDI ĠERİB

Ġerib d yir, ġetme könül oġrusu,
Başımdan k çmez h ç s vda aġrısı,
Sene men söyleyim sözün doġrusu
Gel maralım, al maralım, sar meni.

Söz tamama y tdi, Şahsenem'in atası Ġerib'in b le o {umasından {oşlanıb
d di:

- Ġerib, bu a {şam mene ġonaġsan.
Ġerib razı oldu. Tace durub o biri otaġlara k çdi ki, tedar k görsün.
Sene d yim Aġcaġız'dan.

Aġcaġız  z n  y tirib Şahsenem'in yanına a {saya a {saya d di:
- Atanın bir Ġerib adında ġonaġı gelib, seherden beri  le o {uyur, gel
tamaşa  le.

Şahsenem bir ġaravaş da götürdü. Her  c  gelib p ncereden bu biri otaġa
ba {maġda olsunlar. Ġerib bunları gören kimi alıb sazı gerek ne d di:

ALDI ĠERİB

Pencereden mayıl mayıl bakan y r,
Üç g zelin birisine ben ġurban.
Şirin canı eşġ oduna ya {an y r,
Üç g zelin birisine ben ġurban.

Aġzıcaġız d di:

- Tanim, bu benim  c n o {uyur. Bayaġ da meni gören kimi o {udu.
Şahsenem, Ġerib'i gören kimi bildi ki, bu onun butasıdır.
Aġcaġız cavab v rmedi.
Aġcaġız bir az da  z n  ġabaġa v rdi.

ALDI ĠERİB

Birisinin ayaġında mesti var,
Birisinin can almaġa ġesdi var,
Birisinin burda ya {ın dostu var,

Üç gözelin birisine men ğurban.

Aĝcaĝız'ın ayaĝında mest vardı, mest adı eşiden kimi dedi:

- Gördün, benim için o {uyur.

Bunlar başladılar çekişmeye, küçük ğulluĝcu da ğarışdı bunlara. Ğerib işi béle görende a {ır yarpaĝı görek néce tamamladı:

Üç gözelin biri bize gohumdur,
O birisi el deymemiş govundur,
Âşig Ğerib birisi senin ovundur,
Üç gözelin birisine men ğurban.

Söz tamam yétdi. Ağcağız yéne dédi:

- Tanım, gördün mü benim için o {uyur.

Béle déyende Şahsenem'in elinde aynası vardı, aynanı elinde tutub
gözlerinden bahar buludu kimi yaş a {ıtdı.

Ğerib butasını béle görende yéniden sazi alıb görek ne dédi:

ALDI ĞERİB

Ser {oş ser {oş ba {ır éyvan, otağdan,
Şahsenem elinde aynası gözél,
Cümle âlem gelir tamaşasına,
Büllur piyalesi, sağısı gözél.

Yâr meni dindirir şirin dil ile,
Göze sürme çekir gümüş mil ile.
Otağı bezenib ğızıl gül ile,
Süseni, sünbülü, {alısı gözél.

Alışan otağlı, {oş imaretli,
Gözeller içinde ğeddi ğametli,
Ahu ba {ışlıdır, laçın cür'etli,
Uçmağa, ğonmağa, çı {ası gözél.

Âşig Ğerib sözün déyer avazla,
Dindirende canım alar o, nazla,
Yârim éyvanında cüt ğoşa ğızla,
Şahsenem e'ladır, hamısı gözél.

Söz tamama yétib, Şahsenem bir ğeder to {tağ tapıb ğızlarla öz otağına
çekildi.

Ƨace gelib çı {dı, bir ğeder şirin söhbetden sonra meclis ğuruldu, Tiflis'in
ya {ın uzağ yérlerinden Ğerib'in meclisine a {ışıb geldiler. Ƨace dédi:

- Ğerib, mene Erzurum'u te'rif éle, sesin mene ço { {oş gelib.

Ƨace béle déyende görek Ğerib ne dédi:

ALDI ĞERİB

Ağalar, erzime bir ğulağ vérin!
Adı dilde dastandır Erzurum'un
Bir béle sefalı yér görünmeyib,

Şanı dilde dastandır Erzurum'un.

Sefalıdır o yerlerin havası,
Her terefdən gelir bülbül sedası.
Ahular yığnağı, laçın yuvası,
Adı dilde dastandır Erzurum'un.

Gerib sözünü tamam étdi, gonağlar yéyib içenden sonra here öz menziline gétdi. Gerib üçün Tace yer salıb otağların birinde onu rahat étdi.

Şahsenem géce ni araya salıb Ağcağız'ı Gerib'in dalınca gönderib özü bunları bağda gözlemekte olsun.

Ağcağız galıb Gerib'in yatdığı otağın gabağına geldi. Gerib yatmamışdı. Ağcağız pencereden onu sesledi. Gerib pencereden boylanıb gördü ki, gelen Ağcağız'dır. Teber aldı:

- Ne üçün geldin?

Ağcağız dédi:

- Gerib, Şahsenem seni bağda gözleyir.

Gerib Şahsenem'in adını eşiden kimi özünü pencereden atıb, Ağcağız'la bağa gétmekte olsunlar.

Şahsenem, üç gécelik ay kimi ağacların arasından çııdı. Yaşılbaş sona kimi bulağ başında durub Gerib'in yolunu gözleyirdi. Gerib özünü yétirib gördü ki, bulağ başında butası dayanıb, siyah saçlarını hörür, şövgü de suya düşüb, gözleri intizardadır, dédi:

- Éy dili gafıl, dil ile buna yanaşsan dilim alışar.

Alıb sinesine sazını, göre k ne dédi:

Bulağın başında saçın hörende,
Göründü gözüme maya gâşların,
Gör néce düşübdür sulara şövgün,
Benzeyir üç günlük aya gâşların.

Camalın véribdir cahana şövgü,
Her baharda artar bülbülün zövgü,
Yandırdı gelbimi camalın şövgü,
Ağlımı véribdir zaya gâşların.

Gâşların bezirgân, gözlerin {ace,
Ba {ışın séhrigâr, yanağın gönçe,
Sévindir Gerib'i barı bir géce,
Ağlımı véribdir zaya gâşların.

Söz tamama yétdi, Şahsenem dönüb Gerib'in dalı gatda gören kimi atılıb boynuna sarıldı, iki âşiğ sarmaşığ kimi sarılıb bir birine yumşaq otların üstünde uzandılar, Ağcağız da bir terefdə bunların kéşiyini çekmekte olsun.

Seherin temiz yéli Şahsenem'i rü {sarına deyib ayıldı.

Ġerib ddi:

- y benim gzmn işığı, ġelbimin soltanı, ġdirsen nedir?

şahsenem ddi:

- Belı, ġdirem, meni atamdan iste, atam meni sene vrer, vrmese men hç kime ġtmeyeceyem.

İki hesretli ehd pyman dib ayrıldılar.

Ġerib şahsenem'den ayrılarag anasının yanına gelib ddi:

- Ana, şahsenem'i benim un iste!

Ġeribin anası Deli Mahmud'u da z ile ġtrb Tace'nin yanına geldiler.

Ġerib'in anası şahsenem'i ġayda zre oġlu un istedi.

Tace ddi:

- Ne ybi var, razıyam, ancaġ oġlun otuz kise ġızıl bařlıġ vrmelidir.

Ġerib'in anasının boġazının yolu ġurudu, birbaş oġlunun yanına gelib ddi:

- Oġul, Tace otuz kise ġızıl isteyir.

Ġerib ddi:

- Ana, Allah'ın kmeyi ile otuz kise ġızılı ġazanaram.

Ġerib sazını alıb vden bayıra cışdı. Gelib Deli Mahmud'un yanına, Tace'nin ddiyini ona ytirdi. Deli Mahmud ddi:

- Oġul, Allah kerimdir, sebr t, ġrek işin aşırı haraya cışır.

Ġerib burada ġalmaġda olsun.

şahveled şahsenem'in emisi oġlu idi. O şitdi ki, emisi ġızını Ġerib adında bir nefer Tebrizli isteyir, ġız da onu isteyir, li ġnderdi onu emisinin yanına. Tace, şahsenem'i şahveled'e nişanlatdı. liler mbarekbad dib, bu şad şeberi şahveled'e ytirdiler.

şahsenem şitdi ki, atası Ġerib'in lilerini redd dib, şahveled'e sz vrib, şahsenem'in ġn oldu ġara, ġce ġndz Ġerib dye aġlamaya başladı.

Bu terefdn şahveled ġzel bir şona tutub bir amansız ġarı tapıb şonanı ġnderdi şahsenem un.

Ġarı şahsenem'in yanına gelib şonanı ġoydu ġabaġına. şahsenem şeber aldı:

- Ġarı nene, bu ġonanı kim ġnderib?

Ġarı ddi:

- Bıy, ġadan alım, nce ki, kim ġnderib, senin nişanlın şahveled!

şahsenem şahveled adını şiden kimi şonanı alıb tulladı, Aġcaġıza da tapşırdı ki, kpek ġarını atın pillekndan, itib ġtsin cehennem.

Aġcaġız ġarını iteleyib saldı pillekndan ařaġı. Ġarı dingildeye dingildeye nib, vay ldm dyib, onbasını tuta tuta zn ytirdi şahveled'e.

şahveled ġarının gelmeyini ġrcek cışıb şeber aldı:

- Ġarı nene, nce geldin?

Ġarı ddi:

- Aġrın reyime, nce geleceyem. Nişanlın Senem şonanı menden ġabaġ heyete tullayıb, zm de o ġeder dyd ki, rehmetlik nenemin adı yadımdan cışdı.

şahveled ddi:

- Ğarı mene, sen dünya görmüş bir adamsan, biz néce édek ki, Ğerib'i bu Tiflis'den redd édek?

Ğarı dédi:

- Ne bilim, men sizin işinize ğatışan déyilem.

Şahveled cibinden bir çenge pul çı{ardıb ğarının ovcuna basıb dédi:

- Ğarı, mene ne olar, fikirleş görek.

Ğarı pulu gören kimi gözleri ışılamb dédi:

- Menim gözüm üste.

Ğarı ayrılıb Ğerib'i a{tarmağda olsun.

Şahsenem'in Ğerib'e âşig olması, Şahveled'in adamını ğovması {eberi ğızın atasına yétişdi. O öz arvadını Şahsenem'in yanına gönderdi ki, "Gét ğızına öyüd vér, bizi biabır élemesin. Ğerib kâsıb bir oğlandır, o bize tay déyil".

Şahsenem'in anası durub ğızının yanına geldi, erinin dédiyini ğızına söyledi, Şahsenem başını salıb aşı ğı bahar buludu kimi gözünden yaş a{ıda a{ıda görek anasına ne cür cavab vérdi:

ALDI ŞAHSENEM

Başına döndüyüm gül üzlü ana,
Ana, men yazığı ne dindirirsen?
Südünü emmişem, men ğana ğana,
Ana, men yazığı ne dindirirsen?

Sarılığda héyvalardan sarıyam,
İsmim pakdır, sulardan da duruyam.
Vermesiz de men Ğerib'in yarıyam,
Ana, men yazığı ne dindirirsen?

Şahsenem béle déyende anası onun ağzına bir sille vurub dédi:
- Men déyirem bizi biabr éleme, sen déyirsen men Ğerib'in yarıyam.
Senem dédi, ğulağ aç:

ALDI SENEM

Ğaynasın, ğaynasın, péyvane dolsun,
Goy saralsın gülü irengim solsun,
Bu işe el vursan dörd oğlun ölsün,
Ana, men yazığı ne dindirirsen?

Şahsenem ğurbandı oğlun Hebib'e,
Meni salma ğinen ğeyri tebibe,
Ana razı olun ğédim Ğerib'e,

Ana men yazığı ne dindirirsen?

Söz tamam oldu, anası çıııb gétđi, Şahsenem oturub ağlamağda, Ğerib'in yolunu gözlemekte olsun.

Sene déyim Şahveled'in Ğarısından.

Ğerib oturmuşdu daş üste, vetene doğru baıırdı. Ğarı özünü Ğerib'e yétirib onu tanımamazlığa vurub dédi:

- Oğul, bu aralarda Tebrizli Ğerib'in évi haradadır?

Ğerib {eber aldı:

- Ğerib neyine gerekdir?

- Meni Şahsenem gönderib.

Ğerib Şahsenem'in adını eşiden kimi Ğalııı dédi:

- Nene, Ğerib menem. Téz dé görüm, Şahsenem ne {eber gönderib.

İmansız Ğarı özünü yére vurub gözünün yaşını aııda aııda dédi:

- Oğul, benim sene yazığım gelir, sen Şahsenem déyib Tebriz'den buraya durub köç külfetnen gelibsen. Amma Şahsenem sene ço{ vefasızlığ étđi.

Ğerib {eber aldı:

- Néçe?

Ğarı dédi:

Néçesi yo{dur, odur Şahsenem emisioğlu Şahveled'e nişanlandı, bu gün sabah da toyu olcağ, özü de meni gönderdi ki, sene déyem tâ bir de sen Şahsenem adını çekmeyesen.

Ğerib Ğarıdan béyle eşidende üreyi demirçi küresi kimi od tutub yandı. Sazını eline alıb, Şahsenem'in bağına geldi. Bağa girib gördü ki, Şahsenem'in hemişe gezib dolandığı bağ bu gün éle sakitlikdir ki, gel göresen, bağın her tarafından gem insanın üreyine Ğara yağış kimi yağır. O, bir Ğeder de Şahsenem'in yolunu gözleyib gördü ki, gelib çııımadı. Ğerib'in derdi tezelenib, Şahsenem'in ona gönderdiyi sözü hatırlayıb, sazını alıb bu münasibetde görek ne dédi:

ALDI ĞERİB

Ƨaraba Ğalasan Tiflis şeheri,
Héc sende oynayıb gülen yo{umuş,
Bülbül susub, bağ pozulub, gül solub,
Yâd bağların é'tibarı yo{umuş.

Men géderdim dostum çıııdı Ğabağdan,
Acı sözün salmaz meni damağdan,
Bizim gölden yâd göllere Ğonmağdan.
Yâd sonanın é'tibarı yo{umuş.

Âşığ Ğerib gelmeginen yâd oldu,
Sını { könlüm, me'lûl oldu, şâd oldu.
İstekli dilberin bizden yâd oldu,
Yâd sonanın é'tibarı yo {umuş.

Ğerib günü a {şam étdi. Şahsenem çı {madı. Ğaş Ğaraldı, Tiflis'in bütün lampaları yandı, kâsıb kusub évine çekildi. Şahsenem yéne de gelmedi. Ğerib Ğarının sözünü tesdiĝleyib dönüb gétmekde olsun. Şahsenem'in birden yadına düşdü ki, Ğerib herden bir baĝa gelir. Ağcaĝız'ı çağırıp dédi:

- Gét gör Ğerib bu tereflerdedir mi? Çaĝır gelsin ser ağacının altına.

Ağcaĝız çı {ıb özünü baĝa saldı, Ğerib bir de gördü ki, ağaçların arasından bir şey ağarır, ireli yériyib gördü ki, Ağcaĝız'dır. Ağcaĝız'a söz démeye macal vérmeyib alıb görek ne dédi:

ALDI ĞERİB

Seni gördüm aĝlım oldu périşan,
Eridi üreyimin yaĝı, Ağcaĝız!
Ğıyya ba {ıb, könlü évin yı {ansan,
Tanımırsan solu, saĝı, Ağcaĝız!

Camalın séçilmez üç günlük aydan,
Ğaşların séçilmez kâmandan, yaydan.
Bir {eber vér mene saçı Léyla'dan,
Seherden gezirem baĝı, Ağcaĝız!

Men Ğerib'in derdin yaz gelen ile,
Günmü geçirdirem gem elem ile,
Menden Şahsenem'e sen salam éyle,
Gelmese daĝlaram baĝı, Ağcaĝız!

Söz tamama yétdi, Ağcaĝız dédi:

- Évi yı {ılmışın oĝlu bir sebret gör ne déyirem!

Ğerib dédi:

- Dé görüm.

Ağcaĝız dédi:

- Ğerib, meni Senem gönderib, dédi ki, serv ağacının altında gözle!

Ğerib gelib serv ağacının altında oturdu ĝuşların ceh cehi, bülbüllerin gözel neĝmeleri, güllerin {oş etri, Ğerib'in huşunu apardı, éle ki, özünü bilmeden yı {ılb ĝaldı.

Ağcaĝız özünü Şahsenem'e yétirib dédi:

- Şahsenem gel çı {aĝ baĝa. Bülbüller éle ötüşür ki, gel göresen, Ğerib de gezek tapaĝ!

Şahsenem razı oldu, her ikisi baĝa çı {dı, tâ ki, Ağcaĝız haman yére çatıb Şahsenem'e dédi:

- Şahsenem, sen burda gözle, men serv ağacının altına déyim, belke Ğerib'i tapabildim.

Ağcağız icaze alıb serv ağacının altına geldi. Gördü ki, Ğerib éle yatıbdır ki, héç özünde déyildir. Ağcağız siyah saçlarından üç tél ayırıp sineye saz édib görek Ğerib'i néce oyadır.

Éyvan'dan éníb yürüdü,
Oyan ovçu, ovun geldi!
Şövgü âlemi büürüdü,
Oyan ovçu, ovun geldi!

Ağcağız gördü ki, Ğerib oyanmır, alıb ikinci yarpağını görek néce dédi:

Siyah zülfün tökmüş üze.
Sürme çekmiş ğaşa, göze.
Éyvan'ından éndi düze,
Oyan ovçu, ovun geldi!

Ğerib yéne de ayılmadı. Ağcağız görek a {ir yarpağı néce tamamladı.

Ağcağız déyir sözünü,
Oyan Ğerib, aç gözünü!
Üç gécelik ay üzünü,
Oyan ovçu, ovun geldi!

Ğerib yéne ayılmadı.

Şahsenem bağı başından ses geldiğini eşidib Ağcağız'ı çağırıldı. Ağcağız geldi, Şahsenem ondan {eber aldı:

- Ay ğız, bağda kim var?

- Tanım, Ğerib serv ağacının altındadır, çağırırım oyanmır.

Şahsenem yürürüb özünü Ğerib'e yétirdi, ne geder çağırıldısa ayılmadı.

Şahsenem léyli hörüklerinden üç tél ayırıp saz evezine sı{dı, nar memelerinin arasına, gör Ağcağız'a ne dédi:

İki gözüm, Ağca gelin,
Ğerib oyanmaz, oyanmaz.
Éşğiyle oldum divane,
Ğerib oyanmaz, oyanmaz.

İçmişem ğır {lar camından,
Géçerem indi canımdan,
Serv ağacı kölgesinden,
Ğerib oyanmaz, oyanmaz.

Senem déyir aç gözünü,

İster öpsün ağ üzünü,
Tere gerğ édib özünü,
Gerib oyanmaz, oyanmaz.

Gerib ayılmadı, Senem ağlaya ağlaya gelib oturdu çarhovuzun gırağında.
Ağcağızı yéne gönderdi.
Ağcağız gelib bu defe Gerib'i éle silkeledi ki, Gerib dik atıldı.
Gerib {eber aldı ki ne olub?
Ağcağız dédi:
- Şahsenem düz bir saatdır ki, kesdirib yanını ayılmırsan.
Gerib Ağcağız'dan béle éşidende sazı alıb görek öz {alına uygun ne dédi:

ALDI GERİB

Eceb yérde meni berk {uş apardı,
Yarın geldiyini héç bilmemişem.
Felek vurub ba{tım yana çévirdi,
Yarın geldiyini héç bilmemişem.

Zalım felek yazdı béle yazımı,
Gör néce çévirdi gışa yazımı.
Üreyimde goydu benim arzumu,
Yarın geldiyini héç bilmemişem.

Gerib déyir, uzun iller gülmedim,
Ağlayıban göz yaşımı silmedim,
Yârı menzirimde tekce görmedim,
Yârın geldiyini héç bilmemişem.

Böyle déyib ağlamaya başladı, bu terefdən Ağcağız gaçıb Şahsenem'i onun yanına gönderdi.

Şahsenem gelib gördü ki, Gerib yanıklı yanıklı o{uyub, ağlayır. Daldan gulac gollarını Gerib'in boynuna salıb "can Gerib'im!" déyib, onu gucağladı. İki hesretli sarmaşğ gül ağacına sarılan kimi bir birine sarılıb doyunca görüşdükdən sonra Gerib dédi:

- Éy gelbimin soltanı, men senden ayrılmalı oldum.

Şahsenem bu sözü Gerib'den éşiden kimi éle bil onu ildırım vurdu, {eber aldı:

- Ne üçün? Bu ne sözdür danışırsan?

Gerib dédi:

- Atan Tace seni mene vérmek isteyirse, niye menden otuz kise gızıl isteyir?

Şahsenem dédi:

- Éle bundan ötrü meni atırsan, sen otuz kise gızıl déyirsen, men elli kise

getirim gelim, teki mene terk étme.

Gerib dédi:

- Can Şahsenem bu insafdan ço{ kenar olur, gel sen mene izin vér, gédim öz elimin renci ile otuz kise gızıl ğazanım vérim atana. Sonra şadlıĝla toy édek. Şahsenem dédi:

- Bes ne va{t gelersen?

Gerib dédi:

- Bu ehd péymaneye and olsun yéddi ilden uzaĝ olmaz. Béle déyende Şahsenem başladı ağlamaya. Gerib Senem'in bahar buludu kimi a{an göz yaşını görcek, üreyi alışdı, el atıb saza göreĝ Şahsenem'e ne dédi:

ALDI GERİB

Başına döndüyüm gül üzlü Senem,
Gétdim yâr, eklendim, belke gelmedim,
Bu ayrılıĝ bize Heĝ'den vérildi,
Gétdim, yâr eklendim, belke gelmedim.

ALDI ŞAHSENEM

Başına döndüyüm gül üzlü cavan,
 Gét Gerib'im, sağlğ ile gelesen.
 Vardır men bilirem sende mehebbet,
 Gét Gerib'im, sağlğ ile gelesen!

ALDI GERİB

Dön beri, dön beri, bir üzün görüm,
 Al yanaglarının ğurbanı olum.
 Bir emanetim var, ğoy sene vérim.
 Gétdim yâr, eklendim, belke gelmedim.

ALDI ŞAHSENEM

Ğurbanı olduĝum ğara göz Gerib,
 Layıĝmıdır meni bura {ib gétmek.
 Sensen benim yeĝin derdime tebib,
 Gét Gerib'im, sağlğ ile gelesen!

ALDI GERİB

Yazılmış alınıma eşĝin ezeli,
 Payız geler, bağlar töker {ezeli,
 Néyleyirem senden ĝeyri gözeli,
 Gétdim, yâr, eklendim, belke gelmedim.

ALDI ŞAHSENEM

Ğerib bu sözlerin Heĝĝ'e yaramaz,
 Sözünde durmayan bende merd olmaz,
 Élde gözeli ço {dur sene yaramaz,
 Gét Gerib'im, sağlğ ile gelesen!

ALDI GERİB

Senden kimseneye gelmez ĝümanım,
 Ala gözli périm, ĝaşı kâmanım,
 Yédidi ile kesdim ehd-i péymanım,
 Gétdim, yâr eklendim, belke gelmedim.

ALDI ŞAHSENEM

Senem déyir gétme, yollar çamurdur,

Senin bağrın daşdı, yo {sa demirdir.
 Yéddi il dédiyın {eyli ömürdür,
 Gét Ğerib'im sağlığ ile gelesen!

ALDI ĞERİB

Ğerib déyer viran ğalmasın veten,
 Ğor {um budur ğüle sarmaşa tiken,
 Ğayıtmasam ğınar meni her yéten,
 Gétdim, yâr eklendim belke gelmedim.

Söz tamam oldu. Her iki hesretli yéniden ğörüşüb, öpüşüb halal hümmet étdikden sonra Şahsenem dédi:

- Ğerib, indi haraya gétmek isteyirsen?

Ğerib dédi:

- Rum'a gétmek fikrindeyem.

Ğerib béle déyende Şahsenem'in {atirine geldi ki, Ğerib Rum'a gétse ondan da ğözelini tapar. Alıb ğörek ne dédi:

ALDI ŞAHSENEM

Başına döndüyüm, ğurban olduğum,
 Amandır Ğerib'im, gétme Rum'a sen.
 Gezdiyın yerlerde yâd éyle meni,
 Amandır Ğerib'im, gétme Rum'a sen.

ALDI ĞERİB

Eyer Mövlam mene kömek olarsa,
 Ağlama sévdiyim, yéne gelerem!
 Ecel şerbetini canım dadmasa,
 Ağlama sévdiyim, yéne gelerem!

ALDI ŞAHSENEM

Le'net olsun o ğünlere, o deme,
 Yazığ canın néce dözsün siteme,
 Sen gétsen bürünnem ğaraya, ğeme,
 Amandır Ğerib'im, gétme Rum'a sen.

ALDI ĞERİB

Canım Senem ğor {ma gédib gelerem,
 Senden ğéyrisine könlül vérmerem,
 Sen istesen men Helep'de ğalaram,

Ağlama sévdiyim, yéne gelerem.

ALDI ŞAHSENEM

Şahsenem déyir ki, halım yamandır,
Uca dağlar başı ğardır, dumandır.
Bu ayrılığ bize {éyli zamandır.
Amandır Ğerib'im, gétme Rum'a sen.

ALDI ĞERİB

Resul'dum, Ğerib dérler adıma,
Mövlam yétişecek, benim dádıma,
Ğürbet élde Senem düşse yadıma,
Canımı odlara atıb gelerem!

Söz tamama yétdi, Ğerib yéniden Şahsenem'le görüşüb ayrıldılar. Ğerib bir baş anasının yanına geldi. Ğerib'in anası gördü ki, oğul sefer libasındadır, {eber aldı:

- Oğul, haraya gédirsen?

Ğerib dédi:

- Ana ğulağ as déyim:

ALDI ĞERİB

Ğurbanın olaram gül üzlü ana,
Gédirem ğürbete gezim bir zaman.
Bir sefer sövdası vardır başımda,
Gédirem ğürbete gezim bir zaman.

ALDI ANASI

Ne sövdadır yéne düşüb başına,
Oğul, gédib ağlar ğoyma sen bizi!
Bağrımı dönderdim téy ğızıl ğana,
Oğul, gédib ağlar ğoyma sen bizi!

ALDI ĞERİB

Canım ana, gel ağlatma sen meni,
Men éyledim Heđđ'e emanet seni.
Tapşırıram sene butam senemi,
Gédirem ğürbete gezim bir zaman.

ALDI ANASI

Men sene kömek isterem Tuda'dan,
İşne ferec vérsin büyük Yaradan.
Men ölsem kim götrre meni aradan,
Oğul, gédib ağlar goyma sen bizi!

Söz tamam oldu, Ğerib anasından ayrılıb bir baş Mahmud'un yanına geldi.
Anasını ona tapşırıp yola düşdü.

Şahveled eşitdi ki, Ğerib gédir, onu öldürmek niyetiyle Tiflis'den çııdı. O
vaıt gelib çatdı ki, gördü Ğerib Kür'ü atlayıb, kôr pêsıman géri gayıtdı Tiflis'e.
Şahveled, Şahsenem'e şeber gönderdi ki, bu gün sabah toyunu başlayıram.
Şahsenem baııb gördü ki, zornan da olsa onu aparacağlar. Şahveled'e şeber
gönderdi ki, onu yéddi il gözlesin.

Şahveled Senem'i yéddi il gözlemekde olsun. Size déyim Ğerib'den.

Ustad dili yüyrek olar. Ğerib bir müddet yol gédib aıır gelib çatdı Tıeleb
şehherine. Ğerib Heleb şehrini gören kimi te'bine zor gelib Heleb şehrini göre
ne cür te'rif étdi:

Şükür olsun Yaradan'a,
Sene geldim, Heleb şehri.
Ayrı düşdüm vetenimden,
Sene geldim, Heleb şehri.

Ayrıldım gönçe gülümden,
Köksü sarı bülbülümden,
Bir kekilli sünbülümden,
Sene geldim, Heleb şehri.

Ayrıldım nazlı yârımdan,
Üzüm gelmez ah zarımdan,
Ayrılıb hem vatanımdan,
Sene geldim, Heleb şehri.

Söz tamam olub, gelib çııdı bir Ğehveçi dükânına.

Bir néçe müddet burada ğalıb çalıb oıuduğdan sonra Ğerib'in sesi yayıldı
Heleb'e ki, bir béle âşığ gelib, héç bir ustad ğabağında dayana bilmeyir.

Bu şeberi eşiden yaım uzağ yerlerden Ğehveçi dükânına gelib Ğerib'in
oıumasına ğulağ asırdılar.

Ğerib burada gününü kéçirmekde olsun, sene déyim Tiflis'den.

Ğerib néçe vaıt gétmişdi. Şahveled, Şahsenem'i ele geçirmek üçün günde
bir tedbir görürdü. Amma Şahsenem Ğerib déyib géce gündüz ağlayır, teselli
almağ üçün her gün onun anasının yanına gelirdi.

Bir gün Şahveled eşitdi ki Şahsenem hele de Ğerib'den el çekmeyib. Géce
gündüz Ğerib'in anasının évindedir, onlara el tutur. Güloğlan'ı tapıb dédi:

- Al bu pulu, gét Ğerib'i harada görsen vur öldür, ğanlı köyneyini getir,

vér anasına.

Güloğlan Şahveled'den pul alıb üz goydu gétmeye. Bir geder dere tepe gédib Ğerib'i tapa bilmedi, gördü ki, yolun ortasında bir ulağ otlayır, dédi:

- Kim bilir, Ğerib indi harada itib batıbdır. Yaşısı budur, bu ulağın ğulağını kesib öz köyneyimi çışardıb ulağın ğanına bulayaram, aparıb vérerem. Ğerib'in anasına, Şahveled'in yanında da başım uca olar.

Güloğlan ulağın ğulağını kesib öz köyneyini ğana bulaşdırıb geldi Ğerib'in anasının yanına:

- Ana, başın sağolsun, oğlun benimle gelirdi, yolda onu haramiler soyub öldürdüler. Bu da onun ğanlı köyneyi déyib sonra da geldi Şahveled'in yanına.

Ğerib'in anası ile bacısı ğanlı köyneyi basıb bağırılarna "Ğerib!" déyib ağlamaya başladılar.

Şahsenem éşitdi ki, Ğerib'in ğanlı köyneyini Güloğlan getirib gelibdir. Ğara paltar géyib geldi Ğerib'in anasının yanına. Néce gün, néce géce matem saşladılar. Ğerib'in anası ve bacısı o geder ağladılar ki, iki gözden oldular, dünya işiğına hesret ğaldılar.

Ğerib'in gétmesinden düz altı il yarım kéçmişdi. Ğerib'in anası da tağetden düşmüşdü.

Şahveled, Şahsenem üçün adam gönderdi ki, hazırlaşsın bu yaşınlarda toy édeceyem. Şahsenem durub geldi Ğerib'in anasının yanına, dédi:

- Ana, Şahveled benim toyumu lap yaşınlaşdırıb, men de ehd étmişem Ğerib'den başğa héç kime gétmeyeceyem. Teveğge édirem, durub gédek yol kenarında oturağ. Heleb'e géden bezirğânların birisi ile Ğerib üçün bir heber gönderek, tézlikle özünü mene yétirsın.

Ğerib'in anası razı oldu. Gelib oturdular yol üste.

Ŧace Ehmed déyilen birisi Heleb şehrine gédirdi. Gördü ki, yol kenarında üç feğir oturub. Bezirğân Ehmed gelib bunlara el tutmağ üçün pul vérdi.

Ğerib'in bacısı pulu almayıb görek Bezirğân Ehmed'e ne dédi:

Sene ğurban olum, bezirğân başı,
Gözlerem yolları, gelmedi ğardaş.
Ne gécem gécedir, gündüzüm gündüz,
Gözlerem yolları, gelmedi ğardaş.

Yéddi ildir yollarını gözlerem,
Ŧencer alıb bağrım başı téylerem.
O gelmese, bu ğürbetde néylerem,
Gözlerem yolları, gelmedi ğardaş.

Yaman olur ğarlı dağlar ucası,
Bir derdim var ğardaş onu açası,
Senem butasıdır men de bacısı,
Gözlerem yolları, gelmedi ğardaş.

Ehmed Bezirgân ddi:

- Anam, bacım, siz kimsiniz, ne yrin adamlarısınız?

Gerib'in anası ddi:

- Bezirgân başı biz sail dyilik. Men Tebrizli Memmed'in klfetiyem. Bu da oğlumun nişanlısıdır. İndi oğlum dz yddi ildir ki, Heleb şehirine pul gazanmağ uin gdib, bu va{ta geder h bir şeber yo{dur.

Ehmed Bezirgân Memmed'in adını şşiden kimi:

- Vay, o benim en ya{ın dostumdur, dyib grek ne ddi:

ALDI EHMED BEZİRGÂN

Ehmed Bezirgân'dır bil benim adım,
Sizi grdm erşe ı{dı feryadım.
Evvel sail bildim, kmek yledim,
eber vr, oğlunu tapım getirim.

ALDI GERİB'İN ANASI

Gelişin haradan, Bezirgân başı,
Sen alıb satırsan alı gmaşı,
Gece gndz a{ıdıram gz yaşı,
Gzden oldum oğul oğul dmekden.

ALDI EHMED BEZİRGÂN

Gelmişimdir nene Tebriz elinden,
Men alıb satıram dnya malından.
Syle nene gelsin kelamın dilden,
eber vr oğlunu tapım getirim.

ALDI GERİB'İN ANASI

Âlem bilir o{dur sinemde derdim,
Doğguz ay goynumda oğul besledim,
Gara gzli nvcvanı itirdim,
Gzden oldum oğul oğul dmekden.

ALDI EHMED BEZİRGÂN.

İtirmerem men Memmed'in nanını,
Heđđ z vrsin senin muradını,
Syle grm sen oğlunun adını,
eber vr oğlunu tapım getirim.

ALDI GERİB'İN ANASI

Felek tökdü gara güller başıma,
Rehm éyle sen, gözden a {an yaşıma,
Gerib'in hesreti düşdü huşuma,
Gözden oldum oğul oğul demekden.

Söz tamama yétdi. Ehmed Bezirgân dédi:
- Ana, indi bildim oğlunun adını, sebr ét. Helep şehrine çatan kimi
oğlunu tapıb göndererem.
Şahsenem, bezirgândan béle bir söz éşidende sévinib Bezirgân Ehmed'in
elini öpüb görek Gerib'i üçün néce yalvardı:

ALDI ŞAHSENEM

Ġulun olum senin, gülüzlü {ace,
Déginen Gerib'e durmasın gelsin.
Yédđi ildir hesretini çekirem,
Déginen Gerib'e durmasın gelsin.

Ehmed Bezirgân Şahsenem'den de béle éşidende dédi:
- Ġoy bunu bir sınağdan kéçirim.

ALDI BEZİRGÂN

Ġurban olum sene alagöz {anım,
Razı olsan, seni oğluma allam.
Bivefadan ne kâr çı {acağ, sene,
Razı olsan, seni oğluma allam.

ALDI ŞAHSENEM

Sözünü bilmedin Bezirgân Tace,
Yolunda çekmişem {éyli işgence.
İnsaf mı deyişmek gızılı tunca,
Déginen Gerib'e, durmasın gelsin!

Şahsenem béle déyende alıb Ehmed Bezirgân görek onun müğabilinde ne dédi:

ALDI EHMED BEZİRGÂN

Héc kes bilmez yeğın benim halımı,
Terc éderem elde olan varımı.
Goyaram yolunda şirin canımı,
Sorağlaşıb Gerib'ini taparam.

ALDI ŞAHSENEM

Yéddi ildir benim yârim gédibdir,
Sirrime söylemek sene ayıbdır.
Şahsenem butası âşığ Gerib'dir,
Déğinen Gerib'e durmasın gelsin!

ALDI EHMED BEZİRGÂN

Ehmed Bezirgân'am indi géderem,
Rûm'i, Şam'i, bütûn Hind'i gezerem,
Gul olsa pul vérib alıb getirrem,
Sorağlaşıb Gerib'ini taparam.

Söz tamama yétدی, tekrar Şahsenem Ehmed Bezirgân'dan teveğge étدی ki, Gerib harada olsa, onu tapıb getirsin.

Ehmed Bezirgân söz vérib, üstelik:

- Gızım, benim ne oğlum var, ne de gızım. Seni sınavırdım, {atircem ol, Geribi'ni tapıb sene yétirrem, déyib bezirgân yola revan oldu.

Sene déyim Gerib'den. Gerib bir müddet Heleb şehrinde gehve{anada çalıb o{udu. Béle ki, Gerib'in ustalığı etrafa yayılmışdı.

Heleb pašası eşitdi ki, Gerib adında birisi Heleb'e gelib bütün âşığıları bağlayıb. Emr vérib haman saat onu hüzuruna istedi. Adamlar gelib Gerib'i a{tarmağda olsunlar, bu terefdin de Ehmed Bezirgân gelib çı{dı Heleb'e, girib gehveçi dükânına camı şerbetle doldurub Senem vérdiyi üzüyü camın içine salıb dédi:

- Kimdir burada Gerib? Gal{sın ayağa bu camalı biçsin. Héc kim yerinden gal{madı, bu anda Gerib elinde saz içeri girdi, Ehmed Bezirgân bir de tekrar étdikde, Gerib alıb camı çekdi başına, gördü Şahsenem'in üzüyü camın içindedir, üzüyü alıb öpüb gözünün üste göyandan sonra üreyi demirçi küresi kimi od tutub yandı. Sazını sinesine basıb görek Ehmed Bezirgân'a ne dédi:

ALDI GERİB

Başına döndüyüm bezirgân {ace,
 Canım {ace, néce gördün Senem'i?
 Ne gündüzüm gündüz, ne gécem géce,
 Canım {ace, néce gördün Senem'i?

ALDI EHMED BEZİRGÂN

Heğğ sene göndersin Tızır İlyas'ı,
 Ağlar, sızlar gördüm nazlı Senem'i,
 Vardır sene Şahsenem'in duası,
 Ağlar, sızlar gördüm nazlı Senem'i,

ALDI GERİB

Men gelende derilmedi gülleri,
 Mene gîsmet oldu Heleb çölleri,
 Söylenir mi Şahsenem'in sözleri,
 Canım {ace, néce gördün Senem'i?

ALDI EHMED BEZİRGÂN

Ya {ın dostlar seni durub ararlar,
 Uçan guşdan seni Gerib, sorarlar.
 Anan, bacın géyinibdir garalar,
 Garalar içinde gördüm Senem'i.

ALDI GERİB

Bizim éller bahar idi, yaz idi?
 Göllerdeki ördek idi, ğaz idi?
 Şahsenem'im gelin idi, ğız idi?
 Gerib déyer néce gördün Senem'i?

ALDI EHMED BEZİRGÂN

Men gelende sizin éller yaz idi,
 Göllerdeki ördek idi, ğaz idi,
 Şahsenem'in gelin déyil, ğız idi,
 Ağlar, sızlar gördüm nazlı Senem'i.

Söz tamam oldu, Gerib dédi:

- Ehmed bezirgân, hazırlaş gédek.

Bu anda Heleb paşasının adamları içeri girib Gerib'i tutub apardılar

paşanın yanına. Ehmed Bezirgân da düşdü bunların dalınca, gelib çı{dılar paşanın huzuruna.

Heleb paşası {eber aldı:

- Éy Gerib, sen kimsen ve neçisen?

Gerib dédi:

- İzin vérin déyim.

ALDI GERİB

Ayrıldım élimden çı{dım gurbete,
Ağlaram, sızlaram kimsem yo { benim.
Gerib déyib düşdüm dilden dillere,
Ağlaram sızlaram kimsem yo { benim.

Genç yaşımda veteni, terk éyledim,
Gürbet éller olub benim meskenim.
Gözü yaşlı, gözü yolda Senem'im,
Ağlaram sızlaram kimsem yo { benim.

Âşığ Gerib, yanığ yanığ söylesin,
Énib eşğın deryasına boylasın.
Heğğ seni dünyada namdar éylesin,
Ağlaram sızlaram kimsem yo { benim.

Söz tamam oldu, Heleb paşası dédi:

- Men bilirem sen geribsen. Bu ölkede kimsen yo {dur, ancağ déyirler ki, sen ço { zor âşığsan. Eger bizim âşığla döş döşe gelib onu bağlaya bilsen, seni azad éderem, yo {, bağlaya bilmesen, boynun vurulacağ.

Gerib razılığ vérdikden sonra paşa meclis gurdu. Hemen meclise Heleb şehrinin möhterem adamlarından bir néçesi çağırıldı. Paşanın âşığı da gelib hemen meclise çı{dı. Âşığ dédi:

- Gerib, sen başlayırsan, yo {sa men?

Gerib dédi:

- Bizlerde gaydadır, hemişe méydanda yolu düşmene vérerik. Sen dé, men de senin ardınca gelim. Gerib béle déyende, paşanın âşığı sazını alıb görek Gerib'e ne dédi:

ALDI ÂŞIĞ

Utanmadın gelib girdin méydana,
Bu méydanda erkân olur, yol olur,
İndi o dünyanı gösterrem sana,
Bu méydanda govğa olur, zor olur.

ALDI GERİB

Gel benimle sen de girme méydana,
Menem déyen benim kimi sert olur.
Ustad isen, gel incitme kendini,
Bu méydandan gurtaranlar merd olur.

ALDI AŞIG

Zikr édib men de gelmişem çaşa,
Mat galarsan, bu günkü tek savaşa,
Bir od vurram ayağların tutuşa,
Onda senin yeğin dilin lal olur.

ALDI GERİB

Kâmil usta oturginen yérine,
Lovğalanıb düşme benim girime,
Bir âşig ki, {or ba {arsa birine,
O da gör {maz ondan daha merd olur.

ALDI AŞIG

Erenler elinden bade içdin mi?
Bulanlıg çayları üzüb kéçdin mi?
Bu méydana girib serden kéçdin mi?
Âşiglıgda başga başga hal olur.

ALDI GERİB

Men Ğerib'em çı {mamışam yolumdan,
Bed kâlam çı {mayıb esla dilimden,
Peleng olsan gurtarmazsan elimden,
Bu rüsvaylık sene büyük derd olur.

Ğerib'in bu sözü Âşig'ı éle tutdu ki, dodağ dodağdan galdırmayıb, fikirli yérinde durdu. Yérbeyéerden meclisdekiler dédiler:

- Ğerib, sen heğıgeten de Heğg âşigısan.

Paşa, Ğerib'deki ferasete ve onun bülbül kimi ceh ceh vuran sesine héyran olub dédi:

- Ğerib, men seni buradan daha bura {mıyacağam. Gel gal benim yanımda. Yé, iç, gez, kéfını çek!...

Paşa béle déyende Ğerib sazını alıb yanıgılı yanıgılı Paşa'ya göre ne cür cavab vérdi.

ALDI GERİB

Sévgilimden nâme geldi,
 İzin vér paşa, men gédim.
 Ağlar gálıbdır sévdiyim,
 İzin vér, paşa men gédim.

Gürbet élin gehri meni,
 Artırdı könlüm gemini,
 Anam, bacım gözler meni,
 İzin vér, paşa men gédim.

Gerib kéçib öz canından,
 İgid olan gör{maz gandan.
 Uzağ düşdüm men yârımdan,
 İzin vér paşa men gédim.

Söz tamam oldu. Paşa {eber aldı:

- Gerib, men bir şey başa düşmedim. Açık dé görek ne démek isteyirsen?
 Meger ki, benim yanımda galsan senin günün {oş geçmez mi?

Gerib dédi:

- Paşa, benim derdim başgadır.

Gerib başına gelen ehvalatı evvelden a{ıra kimi paşaya neğl édib başladı ağlamağa. Paşa işi béle gören kimi emr vérdi ki, Gerib'e gır{ kise gızıl vérsinler.

Gerib gır{ kise gızılı alıb héybesine goyduğdan sonra gétmek istedi. Gördü çölde éle bir tufandı ki, göz gözü görmür. Yér, göy gardan al paltar géymişdir. Gerib sazını alıb, gözünden bahar buludu kimi, göz yaşları a{ıda a{ıda görek ne dédi:

Şikâyetim vardır felek elinden,
 Felek mene düşmen oldum ağlaram.
 Gör{um budur hesret gálan yârıma,
 Felek ile düşman oldum ağlaram.

Bizim éller dağdır, daşdır, virandır,
 Gadir Mövlâ'm her metlebi vérendir.
 Bayırda gar, çoğun, dolu borandır,
 Vetenimden ayrı düşdüm ağlaram.

Yiğid odur öz sirrini gizleye,
 Ciyerini kabab édib duzliye,
 Revamıdır Gerib burda gözleye,
 Felek ile düşmen oldum ağlaram.

Söz tamam oldu, paşa gördü ki, heğıgetde de bayırda éle çoğundur ki, Gerib'e gétmek mümkün olmayacağ, dédi:

- Ğerib, gel gétme, bu yollarda telef olarsın. Ğerib başladı ağlamağa, paşa Ğerib'in ağlamağını görüb üreyi yandı, emr vérdi ki, Ğerib'e at vérsinler. Haman saat paşanın adamları Ğerib'e bir yaşı yüyürek at vérib, Ğerib'i yola saldılar.

Ğerib bezirgân, paşayla şudafistleşib Tiflis'e sarı gelmekte oldu.

Ustad dili yüyürek olar. Ğerib bir müddet yol geldikden sonra altındaki at tab getirmeyib helâk oldu. Ğerib héybesini çiyinine alıb bir geder piyade yol gétdikden sonra yorulub göy bir çemen içinde oturdu. Bir terefden öz veteninden, o biri terefden sévgilisi olan şahsenem'den ayrılmasının özünün çölü biyaban içerisinde ğalmasını görrek, sazını sinesine basıb öz halına münasib görekle ne dédi:

ALDI ĞERİB

Ğadir Mövla budur senden dileyim,
Felek meni daşa saldı ağlaram.
İndi bildim, muradıma çatmadım,
Felek meni daşa saldı ağlaram.

Ecel geldi başım üste dayandı,
şirin canım eşğın oduna yandı.
İndi bildim felek mene düşmandı,
Felek meni daşa çaldı ağlaram.

Düşdü bu yérlere yolum haradan,
Elim de üzüldü Senem tek yârdan,
Ğerib'in méyitin aparın burdan,
Felek meni daşa çaldı ağlaram.

Söz tamam oldu Ğerib ğalşıb piyade yol gétmeye başladı. Bir geder yol géttikden sonra bir nefer ağ atlı onun ğabağına çışıb salam vérdikden sonra dédi:

- Gel min terkime!

Ğerib bu ağ atlının terkine minib, bir geder yol géttikden sonra ağ atlı dédi:

- Éy cavan, yum gözlerini.

Ğerib gözünü yumdu, bir değıge kéçmemiřdi ki, atlı seslendi.

- Aç gözünü.

Ğerib gözünü açıb gördü ki, budur Tiflis'e çatıbdır. Atdan düşüb Tiflis'e teref bir geder bağığdan sonra, gériye döndü ki, atlı ile şudafizleşsin, hemen atlının ğéyb olduğunu görünce bildi ki, bu erenlerdendir. Çoş héyfslendi.

Ğerib sazını alıb bir geder géttikden sonra Tiflis'in kenarına çatıb, şahsenem'in gesrini gören kimi sévgilisi yadına düşüb, üreyi demirçi küresi kimi alişıb yanmağa başladı.

ALDI GERİB

Min govğalar çekdi başım.
A {ır geldim sene Tiflis,
Ba {ım sene goy doyunca,
A {ır geldim sene Tiflis.

Siyah saçları darandı,
Canım hesretinde yandı,
Senem'in ğesri göründü,
A {ır geldim sene, Tiflis.

Âşığ Ğerib geldi éle,
Ğezer bağı güle güle,
Geldiyimi yâra söyle,
Şükür geldim sene, Tiflis.

Söz tamama yétđi. Ğerib Tiflis şehrine da {ıl olub, evvelce ğehveçi deli Mahmud'nân görüşdü. Sonra her ikisi geldi öz ğapılarına, Ğerib seslendi:

- Éy év sahibi!

Ğerib'in anası Banı seslendi:

- Kimsen, neçisen?

Bu sese bacısı Nergiz de bayıra çı {dı, Ğerib téz bacısının elinden tutub içeri girdi.

Nergiz dédi:

- Sen kimsen,

Ğerib dédi:

- O divardaki sazı vérin, saznan déyim.

Banı dédi:

- Oğul, biz yaslıyığ, bize saz çalmağ lazım déyil. Ğerib bunların sözüne ğulağ asmayıb, alıb sazı görek özünü néce tanıtdırdı:

ALDI GERİB

Canım ana, gözüm ana,
Ana, men Ğerib'em, Ğerib.
Bu gün size méhman oldum,
Ana, men Ğerib'em, Ğerib.

ALDI ANASI

Тоş geldin, sefa getirdin,
Oğlum Ğerib haçan geldin?
Meni odlara yandırdın,
Oğlum Ğerib haçan geldin?

ALDI GERİB

Ne belalar çekdi başım,
Gözümden tökerem yaşım,
Bes hanı Héyder gardaşım,
Ana, men Gerib'em gerib.

ALDI ANASI

Atlılar atın çapardı,
Sınığ könueller yapardı.
Héyder'i séller apardı,
Oğlum Gerib, haçan geldin?

ALDI GERİB

Hacılar élerdi hacı,
Yo {dur derdimin élacı,
Sen nergiz de mene bacı,
Ana men Gerib'em gerib.

ALDI ANASI

Banı'nın üreyin déşdin,
Boynuna {eletin biçdin,
Harda idin geldin çı {dın,
Oğlum Gerib, haçan geldin?

Söz tamama yétđi, anası, bacısı Gerib'le gucağlaşıb öpüşüb görüşenden sonra gözlerine işiğ geldi.

Gerib {eber aldı:

- Ana, mene Şahsenem'den bir {eber.

Anası déđi:

- Oğul bu gün Şahsenem'in toyudur.

Béle éşidende Gerib dayana bilmeyib anasını, bacısını burada goyub Mahmud'nun Şahveled'in toy meclisine geldi. Şahveled'e {eber gétdi ki, gözün aydın olsun, senin toy meclisine bir âşığı gelib çı {dı. Şahveled ve Güloğlan meclise geldi, Güloğlan Gerib'i gören kimi tanıyıp kaçmağ isteyende Deli Mahmud onu bura {madı.

Şahveled déđi:

- Âşığı, bir geder söhbet éle.

Gerib "gözüm üste!" déyib sazını sinesine basıb, özünü Senem'e tanış vérmek üçün görek ne déđi:

ALDI GERİB

Her géce, her gündüz, Heleb şehrinde,
Gürbet şerabını içdim de geldim,
Yâr mene gönderdi, bir güzel nâme,
O {udum ğarasın séçdim de geldim.

A {şam idi men de geldim {aneme,
Sırrımı démişdim, bacı, neneme,
Éşġin {encerini vurdum sineme,
Derin yaralarım déşdim de geldim.

Ġerib'in sesini Şahsenem öbür otaġdan éşitcek ġızlarnan gelib pencerenin ġabaġında durdu.

ALDI GERİB

Heftede {eberi vérdiler bize,
Günorta va {tında çı {dım men düze,
Medet déyib gelib çı {dım Tiflis'e,
Mövla'm ġanad vérdi, uçdum da geldim,

Bir el vurun {ublar girsin oyuna,
Men ġurbanam ġametine, boyuna.
Âşġ Ġerib Şahsenem'in toyuna,
Başımdan, canımdan kéçdim de geldim.

Söz tamam oldu. Şahveled Ġerib'i tanıyıp Güloġlan'a dédi:

- E, sen bu Ġerib'i öldürmemişdin?..

Güloġlan ġor{usundan girdi sıçan déşiyine, Şahveled {enceri çekib Ġerib'i vurmaġ isteyende Deli Murad Şahveled'in ġollarını tutub {encerini dayadı üreyine. İşi béle ġörende Şahveled dédi:

- Ġerib, Şahsenem'i sene vérdim.

Camaat yérbeyéerden bu sözü alġışlayıb Ġerib'in bacısının kebinini Şahveled'e, Şahsenem'in kebinini Ġerib'e kesib tezedden toy başladılar.

Şahsenem gelin otaġına kéçdi, Ġerib beylik paltarını géyib Senem'in yanına geldi, Şahsenem istedi durub sarmaşa Ġerib'in boynuna, Ġerib dédi:

- Mene ya {ın gelme, sene Şahveled'in eli deyib. Ġerib béle déyende Şahsenem ġözünün yaşını a {ıda a {ıda siyah saçlarından tél ayırıp saz evezine alıb ġörek Ġerib'e ne dédi:

ALDI ŞAHSENEM

Canım sene ġurban, ġara ġöz Ġerib,
Rahat olmamışam, yâr sen gédeli.

Éynime géymişem ğem libasını,
Géyib sallanmadım yâr sen gédeli.

Évimizin dalında {ırda tepeler,
Orda yağış yağsa burda sepeler,
Mücrümde durur gördüyün boğçalar,
Ta {ıb gezmedim héç, yâr sen gédeli.

Ġış dolandı yéne bahar açıldı,
Körpe ğuzu anasından seçildi,
Yéddi ilde on dörd bayram kéçildi,
Hena ya {mamışam yâr, sen gédeli.

Söz tamam oldu. Şahsenem başladı ağlamağa. Ġerib Şahsenem'i béle ağlar görende alıb sazı görek onun üreyini néce ele alacağ.

ALDI ĠERİB

Dön beri, dön beri, bir üzün görüm,
Ço {dandır ayrıldım senden a { Senem,
Bir bir libasların te'rif éleyim,
Sen de géyin, ğurşan görüm gal { Senem.

Men görmedim senin kimin gözeli,
Payız olcağ bağlar töker {ezeli,
Dilin şeker, dodağındır mezeli,
Gözüm nuru, dur aynaya ba {, Senem.

Dillerde dastandır Tiflis alması,
Mın tümene deyer saçın hörmesi,
Yâr sene getirdim Heleb henası,
Ağ ele yaraşır, al bir ya {, Senem.

Yüz mine deyer ki, üzün yaşmağı,
İnce béle bağla ğızıl ğurşağı,
Ayağa géyibsen zerli başmağı,
Ġerib déyir: Dur aynaya ba {, Senem.

Söz tamam oldu, istekliler barışıb öpüşdüler.
Ġerib yéniden toy étđi. Her iki hesretli bir biriyle murada çatıb şâd günler kéçirdiler.

TUFARĞANLI ÂŞİĞ ABBAS DASTANI²¹⁷
(Abbas ve Gülgez Hikâyesi)

Tufarğanlı Abbas, Tace Nesir adlı bir kişinin oğludur. Tace Nesir ve Tace Sabah, dêmeli, iki ğardaş idiler. Her ikisi de Tufarğan'ın baş büyüklerinden sayılırdılar. Tace Sabah'ın bir güzel göyçek ğızı var idi. Onun adı Gülgez idi. Amma gülü güzel ğızlara peri déyerdiler. Gülgez'iynen Abbas göbek kesme, bêsik kesme adalıydılar.

Günler kécđi, hefteler sovuşdu, on bêsler aya döndü, aylar il töredi, bu iki uşag dirçeldiler, boy atdılar. Abbas bir ucaboy, gara ğaş göz igid oldu ve Gülgez peri güzel peri beslendi. Di bunlar birbirin ço{ az görürdüler. A{ı yaşı dolmuş igid, cuvanezen ğızınan néce bir yérde ola biler.

Abbas öz özüne déyirdi:

- Olmaya emim, ğızı vérmeden pêsiman ola. Onda bes men néylerem. Elim hara çatar. Sévgi derdi Abbas'ın üregini oyurdu.

Bir gün Abbas iki mekteb yoldaşynan ki, birinin adı Ehmed²¹⁸, o birinin ki, de Gara Veys²¹⁹ idi. Yuva dağına²²⁰ gétđi. Her biri iki rüket namaz ğıldı. Her biri öz ürek sözün Allah'ına dédi ve istediyni istedi. Bu işe kécen zamanlar müsellaya gétmek déyerdiler.

Ehmed dédi: "Ay Allah, sennen dilediyim budur ki, meni bir büyük âlim éle. Éyle bir âlim ki: Tufarğan'da tayım olmuya". Gara Veys dédi:

- "Ay Allah sennen istediym budur ki, meni balaban çalma {da bir büyük usta éliyesen".

Abbas Tufarğanlı dédi: "Ay Allah sennen isteyirem ki, Gülgez perini mene yétiresen. Sabilemir'e²²¹ gédem on iki gün orada oruc tutam, on iki tümen

²¹⁷ Güney Azerbaycan Varyantı. Bu hikâyenin adı bazı muhitlerde "Abbas ve Gülgez" diye geçmektedir; Cenubî Azerbaycan Edebiyyatı Antologiyası, Élm Neşriyyatı, Bakı-1983, c. II, s. 378; Cevad Héy'et, Azerbaycan Şifahî Tâlĝ Edebiyyatı, Téhran-1347 (1988), s. 183; Varlık dergisi, Abbas Mehyâr, 1357 (1979), sayı: 7, s. 31-41.

²¹⁸ Molla Ehmed: Tufarğan'ın eski mollalarından birisi. Tufarğan'da birçok yer ve kurumun adı onun adıyla anılmaktadır.

²¹⁹ Gara Véys: Tufarğan'ın eski balaban çalanlarından. Hayatı hakkında pek bilgi yoktur. Tufarğan'ın Paziki mahallesindeki çeşmeyi onun yaptırdığı bilinir.

²²⁰ Yuvadağı: Mezarlık anlamında kullanılıyor. Tufarğan'la Selçayı'nın arasında doğudan batıya doğru uzanan dağın üzerinde, çeşitli dirlere mensup kabirlerin bulunduğu, eski bir mezarlık. Anlatılanlara göre Tufarğanlı Abbas burada bir cami yaptırmak istemiş ancak ömrü vefa etmemiştir. Hatta bazıları Tufarğanlı Abbas'ın mezarının da burada bulunduğunu söylüyorlar.

²²¹ Sabilemir: Tebriz'in Sabibabad Meydanı'nın kenarında büyük bir ziyâretĝah. Bu türbenin iki minaresi vardır. Şah Tehmasib zamanında yapıldığı söyleniyor.

pul fağıra, yo{sula vérem ve on iki ğurbanlığ Allah yolunda kesem, sonra Tufarğan'a ğayıdıb Gülgez'nen baş bir yastığa ğoyaram”.

Bu işin üstünden bir zaman kécđi. Ehmed büyük bir âlim oldu. Ğara Veys usta balabançı oldu. Amma Abbas istediğine yétişmedi.

Bir ğün Abbas nenesinin yanına gétđi ve ürek sözünü ona dédi:

Nenesi dédi: “Ay oğul, emin bize söz vérib. Gülgez senin ada{lındı”.

Abbas dédi: “Bes niye durmusan. Téz ol élçiliye géd”.

Nene ki, oğlunun ürek sözünü bildi, çadrasını üç ğulağ éledi, başına atdı ve Gülgez Tıanıma élçi gétđi.

Tıace Sabah öz özünün üstünde duran adam idi. İş düzeldi. Toy oldu ve Gülgez'in elini Abbas'ın elinin üstüne ğoydular. Amma Abbas da öz Allah'ına söz vémişdi. Gülgez'i gerdek otağında ğoyub, ayağa durdu üz Tebriz'e ğoyub Sabilemir'e gédib. Ta nezir niyazın yerine getirsin.

Abbas'ı Sabilemir'de ve Gülgez perini gerdek otağında ğoya{. İndi eşidek bir dâna Tufarğan tacirinnen ki, al vér üçün İsfahan'a gétmişdi.

Şah Abbas zamanında resm béle idi ki, her tacir İsfahan'a varid olsaydı ya{çi soyğu soğatnan şahın ğulluğuna gédirdi. Tufarğan taciri de azdan ço{dan götürüb Şah Abbas'ın ğulluğuna gédib.

Şah meclisinde ğonağ ço{dur ve ğonağlar getirenler gözegelim idi. Şah Abbas doyunca ça{ır içib meclisin yu{arı başında oturmuşdu, Ğaragöz, ağ üz, nazik bél ve uzun tél gürcü kenizleri şah meclisinde dolanırdılar. Şahın gözü birine düşüb üzünü oturanlara tutub béle dédi:

“Bu gözel ğızların tayı tuşi bir yerde olar mı?”

Hamı oturanlar “düz buyurursan” déyib başlarını aşığı éndirdiler. Amma Tufarğan taciri héç bir söz démedi, Şah Abbas üzünü ona tutub dédi: “Ay tacirbaşı, bir söz dé”.

Tufarğan taciri dédi: “Şah sağ olsun! Tufarğan'da Tıace Sabah adda bir büyük baş adamın bir Gülgez Peri adlı ğızı var ki, senin hamı kenizlerin onun bir mindar tükü de ola bilmez”.

Şah Abbas yerinden terpendi, dik oturdu ve dédi: “Tacirbaşı, bu ki, dédin, düzdü?”

Tufarğan taciri dédi: “Olar ki, şah ğulluğunda yalan danışağ?” Amma bir éybi var ki, o da budur, Gülgez'in nişanlısı var”.

Şah Abbas çekilib yerinde oturdu ve öz özüne dédi: “Yéke kişi, bu ki éyb olmadı”.

Meclis ğurtardı, géden gétđi, ğalan ğaldı. Amma Şah Abbas'ın seherecen fikri Gülgez yanında idi.

Sabah seher Şah Abbas Sarı Tıoca²²², Ğul Abdulla²²³ ve Çovul Suma'nı bir büyük leşkerinen Tufarğan'a yola saldı ki, Gülgez'i İsfahan'a getirsinler.

Şahın sergerdeleri géce ğündüz yol gétđiler, ta Tufarğan'a yétişdiler. Şah

²²² Sarı Tıoca: Şah Abbas'ın komutanlarından birisi.

²²³ Ğul Abdulla: Şah Abbas'ın komutanlarından birisi.

leşkeri Hemişebahar Bağı'nda²²⁴ oturaraq söhbet élediler ve şah emri ile Gülgez Peri'yi oraya getirdiler. Bu iş top kimi Tufarğan'da seslendi. Amma kim canından, başından doyub ki, şah sözün götür goy élesin. Çovul Suma ve Gul Abdulla bir daha şahlara layiğ kecave düzelttiler ki, Gülgez'i onda oturub İsfahan'a aparalar. Géçeni o bağda galdılar; ta ki dincelsinler ve sabah seher tézden yola başlasınlar.

Tufarğanlı Abbas'ın Ehmed adında bir ya{şi nökeri var idi. Ta İsfahan leşkeri Tufarğan'a yétişib ve Gülgez'i Hemişebahar Bağı'na apardılar, Ehmed a{şamınnan özünü Tebriz'e yétirib Sabilemir'e gédib Ağası Abbas'ı orada tapıb, alınınnan teri a{a a{a üz tutub béle dédi:

Canım ağa, gulluğuva gelmişem,
Hökm olundu, apardılar Gülgez'i.
Cefa çekib men buraya gelmişem,
Hökm olundu, apardılar Gülgez'i.

Abbas ki, dayanacağı ağası Emirelmömine idi, özünü itirib béle dédi:

Canım oğlan, gulluğuma gelmisen,
Ėadir Allah bade vérmez Gülgez'i,
Cefa çekib sen buraya gelmisen,
Ėadir Allah bade vérmez Gülgez'i.

Ehmed sözünün dalısını tutub dédi:

Ėadir Allah bilicidi, bilibdi,
Dörd bir yanı gem deryası alıbdı.
Çovul Suma, Gul Abdulla gelibdi,
Hökm olundu, apardılar Gülgez'i.

Abbas dédi:

Ėızıl gülü deste deste deren var,
Derib pünhan onu yére seren var.
Onu mene, meni ona véren var,
Ėadir Allah bade vérmez Gülgez'i.

Ehmed ki, ağasını bu cüre görüb dédi:

Ebes yérde, Ehmed, sözün söyle sen,
Desmal alıb gözün yaşın silesen,
Abbas, Gülgez gétdi görebilmezsen,

²²⁴ Hemişebahar Bağı: Tufarğan'ın Selçayı'na giden yol üzerinde güzel bir bağ imiş şimdi yerinde petrol ofisi vardır.

Hökm olundu, apardılar Gülgez'i.

Ehmed béle bilirdi ki, Abbas onun sözlerine inanmır. Sözün çövrüb béle dédi:

Men ğulamam, gelmez dilime yalan,
Élüve, ölköve saldılar talan,
Ĝul Abdulla geldi Sarı Toca'ynan
Aĝam, apardılar yâruvi senun.

Men gelende kecaveler ğuruldu,
Aĝ ellere ter henalar ğoyuldu,
Gülgez Tanim kecaveye ğoyuldu,
Aĝam, apardılar yâruvi senin.

Abbas héç söz danışmayıb namaza başlayıb. Ehmed öz işinnen me'yus olub Tufarĝan'a ĝayıdıb gédib.

Abbas gece namazın ĝılıb, nezir niyazın yérine getirib, başını ĝoyub yatıb. Yu{uda bir ses ĝulaĝına gelir: "Abbas, ĝün çı{ınca özüvü Tufarĝan'a yétirdun yétirmisen eger yétirmedun da Gülgez'i ĝöre bilmezsen".

Abbas yu{udan daşlanıb üz Tufarĝan'a teref ĝoydu. Tebriz darvazasında ĝörüb ĝalavan ĝapıları baĝlayıb keskin şemşir elinde dolanır.

Abbas dédi:

Başına döndüyüm, ĝurban olduĝum,
Aç ĝapını intizaram, ĝalavan,
Âla gözlerine héyran olduĝum,
Aç ĝapını, intizaram, ĝalavan.

Ĝalavan dédi: Sen kimsen ve neçisen, ĝaranlıĝ va{tı hara gédirsen?
Abbas dédi:

Alma benim, héyva benim, nar benim,
Sını{ saldın ĝül könlümü al benim,
Ĝiyametde etek senun el benim,
Aç ĝapını, intizaram, ĝalavan.

Ĝalavan dédi: "Ĝonaĝı éve ĝoymurlar, o{ yayın göyden asır. Men déyirem kimsen, hara gédirsen, hele bu déyir benim ĝelbimi sındırdun".

Abbas dédi:

Ĝün dayandı astanovun²²⁵ daşına,
Rehmin gelsin, gözün a{an yaşına,

²²⁵ Asdanov: Astana, eşik.

Dönder meni balaların başına,
Aç ğapını intizaram, ğalavan.

Ġalavan déyir: “Olmuya yol çapansan ki, béle telesirsen. A{ı, bu günler Tebriz’de oĝru eyri ço{dur”. Abbas dédi:

Lâle tekin men sinemden daĝlıyam,
Laçın vurub ğol ğanadı baĝlıyam,
Tufarĝanlı Tace Nesir oĝluyam,
Aç ğapını, intizaram, ğalavan.

Ġalavan ki, Tace Nesir’in adını eşidib Abbas Tufarĝanlı’dan ço{ utanıb dédi: “Men o kişinin duz çöreyini ço{ yemişem, meni sen baĝışla”. Ondan sonra ğalanın ğapısını Abbas’ın üzüne açıb ve Abbas’ı yola salır.

Abbas yola düşür. Gelir, ne gelir. On addımın bir éyleyir, can basır. Gün çı{ana ya{ın Daĝmanlar²²⁶ altına yétişir. Görür yol ço{dur ve gün saçır. Yu{udaki ses yadına düşür: “Gün çı{anca özüvü...” Abbas’ın üreyini derd alır ve béle déyir:

Başına döndüyüm, benim öz aĝam,
Yétir meni yâra afitabınan
Bir deste gül ilen çı{dı béhişden
Tutubdu destinde afitabınan.

Başına döndüyüm, ay Hesên Ġazi²²⁷,
Eceb de{l étmisen nizam terezi,
Davud’a vérmisen sen {oş avazı
O{ur sesi geler afitabınan.

Başına döndüyüm, ay Hesên Baba²²⁸,
Géce gündüz zıkr élisen kitaba,
Yékşenbe gününde yasandı kâba,
Binasın ğoydular afitabınan.

Men Abbas’am, sözü déyerem başdan,
Eli nezer saldı, su çı{dı daşdan,
Mehemmed Mustafa yéndi miraşdan,
Yére ğoydu ğedem afitabınan.

Abbas şér o{uması ğurtarandan sonra başın bir daşa vurdu ve huşdan

²²⁶ Daĝmanlar: Mamaĝan yolunda bir tepe.

²²⁷ Hesên Ġazi: Tufarĝan’ın eski kadılarından.

²²⁸ Hesên Baba: Ermiş bir zat.

gétidi. O zaman huşa gelir ki, yérin leşkeri, erşun sütunu Şahmerdan başı üste durmuşdu. Abbas ki özüne gelir, Şahmerdan elinde bir cam Abbas'a déyir, buyur iç ve selavat gönder ve benim rikabimnen tut. Abbas camda olan badeden içib ve bir ucalı selavat gönderib ve gözlerin yumub ve Eli'nin rikabimnen tutub. Bir azdan sonra gözünü açib özünü Pirlar Darvazası'nda²²⁹ görüb dédi:

İntizar éleyib yâr kéçer oldum,
Onunçün busmuşem yolu sen bari,
Ecel piyalesin min içer oldum,
Doldur piyalenin dolusun bari.

Bağında açıbdı gülü laleler,
Méyilen doludu gem piyaleler,
Çekme dirnağuvı, étme nâleler,
İncitme, üzünde {âli sen bari.

Déyiller Abbas bu şe'rleri o{uyanda bir dene çaradar ordan kéçirdi. Éşşeyin bizleyib yan yördün ganatmışdı. Béle bildi ki, Abbas o şeyleri ona göre o{uyur. Dédi: "bizlemişem öz eşşeyimi bizlemişem, be sene ne var?"

Abbas öz âleminde şe'rlerinin dalısını o{uyur:

Dilim tutmaz Gülgez déyim aduva,
Saléydım, ya salmiyéydım yaduva,
Elbetde, yétersen Abbas dadına
Ağam şahlar şahı Eli sen bari.

İndi eşidek Gülgez Peri'den ki, başına gelen işden üreyi odluydu, seher tézden başın bağdan éşiyeye uzatdı ta gelen gédenden Abbas'ın {eberin tutsun. Amma eli bir yere çatmadı ve dédi:

Éy ağalar, éy gardaşlar,
Bağrım gan oldu, yâr gelmez,
Derib gülü deste bağlar
Sancıb bu {ağa yâr gelmez.

Gülgez derib gülü deste,
Bir çapar salmışam dosta,
Çı{ıb durmuşam yol üste
Bağrım gan oldu, yâr gelmez.

Abbas oradan üz göyub Gülgez'in gerdek otağına gédib. Görüb lele var, yurdu yo{. Üreyine géne derd gelib béle dédi:

²²⁹ Pirlar Darvazası: Halihazırda Tebriz'in girişindeki bulvarın bulunduğu giriş.

Géne geldim viran otağ,
Görünmez, Gülgez görünmez.
Üreyime vurdun bir dağ,
Görünmez, Gülgez görünmez.

Ay niye g yibdi ęara,
Bağrım başı olub yara.
Yar g dib hansı diyara,
Görünmez, Gülgez görünmez.

Men Abbas'am yana yana,
Yandı bağrım döndü ęana,
Yarım g dib İsfahan'a,
Görünmez, Gülgez görünmez.

Abbas'ın nenesi oğlunun gelmesinden ęeberi olub. T z  z n  ona y tirib ve d di: "Oğul, bağırdalağ olma,  z v  y me. İndiyecek Gülgez'i aparmayıblar. Gülgez Hemişebahar Bağı'ndadı".

Abbas nenesini görüb  reklendi ve d di:

Başına döndüyüm ana,
 reyim dopdolu ęandı.
Teber aldın tebiblerden
D di derd n b dermandı.

Dolandı p ymanam doldu,
Saraldı g l rengim soldu,
Bir y r ki, dilbilmez oldu,
O derd  l mnen yamandı.

Abbas'am, ęehre dolmuşam,
Saralıb n y tek solmuşam,
Bugün hemdemsiz ęalmışam,
Dünya başıma tufandı.

Abbas sözleri d yenden sonra da orada dura bilmeyir y r otağından  ıfıb yol başlayıb. O ęeder gelib ki, Hemişebahar Bağı'na y tişib.  z n bir c r nen bağa salıb. Gülgez'i bir ağaş g lgesinde tapıb dolu dolu ürekden bir n le  ekib ve b le d yib:

Seheri gelmişem g lşen s yrine,
Gene g l ru ęsarin yadıma düşdü.
Her yane ba ęıram, ę ne görende,
Leb-i şeker b rın yadıma düşdü...

Gülgez Abbas'dan  o ę yaralı idi. Olur ki, bir kişi arvadın gerdek otağında goyub sefere ę tsin? Gülgez gözünün yaşını silib d di:

Canım oğlan, durma gözüm tovunda,
Ĝayıt ę t, meitdu o y run senun.

Ėelbimi incitdun bu bir sözünde
Hezret-i Sabahdu o yêrun senun.

Abbas yârının acığlanmasına ba{mayıb derdli niskilli sözünün dalısını o{uyub:

Yarım dayanıbdı gül-i réyhana
Camalın görmesem ollam divane,
Bir güzârım dü{dü nergizistana,
Çê{m-i caduların yadıma dü{dü.

Â{ıĖ ne Ėeder özün yâr ĖabaĖında sındırsa da, yârın Ėaydasıdır ki, nazın ço{étsin. Ona göre Gülgez béle déyib:

Bülbül olsa Ėoymaram Ėona güle,
Bir sözümü saldun dillerden dile.
Bir sahatdı{ işi Ėoydun bir ile,
Ėayıt Ėét, minberdu o yêrun senun.

Burada de{î Abbas'ın hövselesi Ėurtarır, isteyir ki, bir defeye yâr da{ın ata ve ba{ çöl ü biyabana Ėoya. Ve éle Ėede ki, Ėurd Ėu{ da {eberini getirmeye. A{ı Ėayda bundadı derdli derdlinin derdin bile gerek. O zaman Abbas'ın Ėözü bir bülbüle sataşır. Bülbül gül budağında sinesin éle tikâna vurur ki, gülün tikâni bülbülün sinesine batır ve ba{ının dalısından çı{ır. bülbül orada Ėuruyub gül budağına yapışır, amma Abbas'ı {ecalet teri basır ve özü özüne déyir: “Éy â{ıĖ, torpağ senden uca, bir kelme sözünen yârdan incidun?”. Sonra sözünü bu {é'le ba{a aparıb:

Ölünce gelmerem yolunda dile,
Hağ kômeyin olsun péyĖember béle,
Bülbül canın Ėurban éyleyib güle,
Abbas, cannisarun yadıma dü{dü.

Abbas déyir: “Gülgez, canımdan da kécemeli olsam dalunca İsfahan'a gelib seni {ah Abbas'ın elinden ĖurtaracaĖam”.

Sonra Gülgez'den ayrılır, dede nezesinin yanına gelir. Onlardan halallığ isteyir ki, İsfahan'a Ėétsin. Tace Sabah, Abbas'ın emisi déyir: “OĞul, bu yoldan Ėayıt. Ėedimnen déyibler {ahın bir ağzı oddu, bir ağzı su. Dédi öldürün, kim senin daduva çatacağ. Müfte ölüm Ėapıdadı, elle{Ėinen sağ ya{a. Gel bu yoldan üz dönder”. Abbas bu sözlerin ĖabaĖında emisine béle dédi:

Canım emi, mene sitem éleme,
Bir erze yazaram {ana yéti{î.
Doda{ ki, le'l oldu yo{du Ėiyemeti...
O da men tek bezirĖâne yéti{î.

Yâr meni görceyin nigabın atdı,
Ayı bende vurdu, günü yubatdı,
Her kes nazlı yârın cengine çatdı,
Sekiz cennet bir rizvana yétişi.

Bir bülbülem bél bağlaram gülüme,
Gülgez adı vird olubdu dilime.
Her kes yârın elin vérsa elime,
Méhdî divanında sona yétişi.

Abbas ondan sonra üz yoldaşlarına tutub ve béle dédi:

Nazlı yâr gédeli imdi elimden,
Men de bu dünyade ne ğalım indi.
Sinem oldu derd-i hicran bârkéşi,
Yârsız bu dünyada ne ğalım indi.

Beslemişdim şirin canı şah ala,
Şah buyura ğullu {, leşker şah ala,
Ğor {um budur nazlı yârı şah ala,
Yârsız bu dünyada ne ğalım indi.

Mö'münler mö'mini cümade géder,
Melekler semaye cümade géder,
Abbas aĝlar yârım cümade géder,
Yârsız bu dünyada ne ğalım indi.

Abbas şé'rlerini ğurtarandan sonra hamı yâr, yoldaş, ğohum, ğardaş, él tayfadan {udâfislik éleyib özün İsfahan seferine amade éleyib. yâr dalısınca Hemişebahar bağına teref gédib. Amma Gülgez kârvanı hele yola düşmemişdi. Bahar çağıydı. Seller, sular Tufarĝan çayında şaĝıldayıb a{ırdı. Yéke yéke daşları bir birine vurub bulutlu havada bir ğehimenli tutĝunluĝ yaratmışdı. Abbas çaya teref ba {ıb derdli ürekden bir ah çekib béle déyib:

Ay canım Tufarĝan Çayı,
Eceb ser {oşyâne geldun,
Tökülüb İnek Te {ti'nden²³⁰,
Ğoca Günber²³¹ sona geldun.

Dalısın bağlayıb ğardan,
Tökülür ğayadan, cardan,

²³⁰ İnek Te{ti: Günber'in üstündeki kayalık. Tufarĝan çayı onun üstünden akıyor.

²³¹ Ğoca Günber: Tufarĝan'ın yukarı kentlerinden birisi.

İndi kéçer Kôrduvar'²³²dan,
Almicaraşın'a²³³ geldun.

Men igid yığar tayasın,
Ġatara çeker mayasın,
Yığar Çarağil²³⁴ Ġalasın,
Al'siğayış²³⁵ sana geldun.

Ġız gelinler suyun içer,
Ağınan Ġaramı séçer,
Ġırmızı gül²³⁶ otdan kéçer,
Ġoca Ġazikend²³⁷ sana geldun.

²³² Kôrduvar, Günber mahallesinde bir yer ismi.dir.

²³³ Almicaraşın: Tufarğan kentlerinden birisi.

²³⁴ Çarağil: Tufarğan kentlerinden birisi.

²³⁵ Alisağayış: Tufarğan kentlerinden birisidir.

²³⁶ Ġırmızı gül: Tufarğan kentlerinden birisi.

²³⁷ Ġazikend: Tufarğan yakınlarında küçük bir köy.

Abbas déyer bal {1 bal {1,
 Dolansın felegin çar {1,
 Gevahir²³⁸in Ğaşğa Ar {1,²³⁹
 Gülli Müselman'e geldun.

Abbas şé'r o {umağdan özüne gelmişdi ki, “Çekilun, uza {dan durun” sesi ğulağına gelib. bir va { görüb kârvan odu ha gétđi. Abbas el ayağ éyleyib kârvanın dalısınca yollanıb. Dağmanlar eteginde özün kârvana yétirib, kârvanın gabağımı kesib. Ğul Abdulla hökmiynen çomağçiler başına tökülüb ve doyunca Abbas'ı ezişdiribler. Sonra kârvan yoluna başlayıb. Abbas'ın can inciyib ürek yarası neşterlenib béle déyib:

Ay ağalar, gédene ba {, gédene,
 Meni goyub gözü yaşlı yâr gédir.
 Yüklenibdi ğefle ğatır bar {ana,
 Éle billem her ne âlem var gédir.

Bu dünyade yo {sul olu, var olu.
 Ah çekmeden elif ğeddim yay olu,
 El vurmaram ter şamaman zay olu,
 Yar ğoyunda bir cüt ğoşa nâr géder.

Men gezmişem alçağ ile ucanı
 Yar yolunda ğurban édim bu canı
 Şahlar viran ğoydu Azerbaycan'ı
 Abbas ağlar, Ğülgez kimi yâr géder.

Déyirler ki, yüz danişan öler, amma Abbas min danişıb ölmüyüb. Ne söz onu yorub, ne yol. Ğülgez dalınca gédib ta Serderi'ye²⁴⁰ yétişir. Orada déyiller: “Bu géce şah kârvanı burda düşüb! A {ı o zamankı yolları ğısaldan, od kimi ğızan, gülle kimi géden yügürekler yo { idi. Yolçular Tufarğan'dan Tebriz'e gédende Serderin'e düşerge éleyib o ğünün sabahı Tebriz'e géderdiler. Abbas, Ğülgez ğalan yétri soruşur. Bir otağ ona nişan vérirler. Abbas Ğülgez ğalan otağa gelib dolu ürekden bir şé'r o {uyub:

Ğözel, mücerredem senin yolunda,
 Dünya cefasından {alisen barı.
 Bir derde düşmüşem Eyyub derdidir,
 Gel éle derdime çâre sen barı.

238 Gevahir: Tufarğan kentlerinden birisi.

239 Ğaşğa Ar {ı: Tufarğan'ın su arklarından birisi.

240 Serderi: Tebriz'e yakın bir yerleşim yeri.

Canımı salıbsan oda gédersen,
Pervane tek şama, oda gédersen.
Seher yâr dalınca oda gédersen,
Od budur sinemde şalisen barı.

Ėul olan kim géder Ėul ayağına,
Yo şsul olan géder var ayağına,
Tufarđanlı Abbas yâr ayağına,
Çekilib sineme dağı sen barı.

Abbas görüb durma ş yéri déyil. Otağdan çıııb Serderi bazarına gelib. Bir az Kehnemé²⁴¹ alması alıb, yâr izin tutub yola düşüb. Süléyman Tıan adlı bir Serderi şanlarından Abbas'a tuş gelib. Abbas'ın hâlini soruşub. Abbas sévĖi derdini onunnan araya Ėoyub. Süléyman Tıan déyib Abbas, bu seferden Ėan iyisi gelir. Çoşlar béle yollardan gédib müfte müsellemler ölüb ve ĖarĖa Ėuş da şeberin getirmeyib. Abbas déyir: - Süléyman Tıan, men ĖülĖez'den kéçenmirem". Süléyman Tıan déyir: - "Çoş gözeldi?" Abbas déyir:

Ay ağalar, neyin te'rif éleyim,
Ėelemnen artı şdı Ėaşı ĖülĖez'in,
Ėaşları celladdı, kirpiyi oşdu,
Aşığ öldürmekdi işi ĖülĖez'in.

Bülbül kimi ayırdıblar Ėülünden,
Ayrı düşdüm vetenimden, élimden
ĖéderĖidir, Ėala bilmez yolundan,
Düşdü ĖalmaĖala başı ĖülĖez'in.

Erzimi éylerem sultana, şana
Mehebbeti yo şdur, kâr éler cana,
DoĖĖuz alma vérdim Süléyman Tıan'a,
Dördü onun olsun, béşi ĖülĖez'in.

Lâle tekin men sinemden dağlıyam,
Laçın vurub Ėol Ėanadı bağlıyam,
İndi béle Abbas déyib ağlıyam,
A şar dîdesinden yaşı ĖülĖez'in.

Abbas yola düşür. Tebriz'e ya şın bir yerde kârvana yétişir. ĖülĖez'e Ėözü sataşır. ĖülĖez déme, ay parası dé. Abbas'ın derdi déşilir ve béle déyir:

Sallana sallana gelen salatın
Gel béle sallanma Ėöz déyer sene.

²⁴¹ Kehneme: Elması ile meşhur Tufargan yakınlarında bir köy.

Al yaşıl géyinib durma ğarşıda.
Yayın bednezerden göz déyer sene.

Gétme gétme görüm kimin yârisan,
Hansı be {teverin vefadarisan,
Kölgede beslenmiş ğuzéy ğarisan,
Seherin yélleri téz deyer sene.

Abbas déyer héç kes yârın öymesin,
Düymele ya {avun çarpaz düymesin,
Destele, zülflerin yére deymesin,
Yollar ğurbarlanar toz deyer sene²⁴².

Abbas kârvanı Tebriz'de itirir. Amma yâr yârın iyini itire bilmez. Özün Téhran darvazasına yétirir. Bir geder yol gédenden sonra beş yol ayırımına yétişir. Bilmir hansı terefe gétsin ki, yâr geden yol olsun. Özün danlaya danlaya béle déyib:

Tekebbür éleyib lâf étme könlüm,
Bu bir çöldü ço { kârvanlar itibdi.
Talġı beyenmeyen menzile çatmaz,
Bu bir çöldü Ehrimanlar itibdi.

Bir şüşe parçası terh étدی aya,
Gızıl gül ğönçesi bağlandı maya,
Oġullar ataya, ğızlar anaya,
Aġ oluban din imanlar itibdi.

Ölünce gelmerem yolunda dile,
Haġġ kömeyin olsun Peyġember béle,
Toruzlar aslana, ğarışġa file,
Dov déyiben yol erkânlar itibdi.

Ala ğarġa laçın donu géyibdi,
Sarı gördüm tülek terlan yéyibdi,
Her yérinden ġal {an menem déyibdi,
Abbas kimi sü {endanlar itibdi.

Abbas, Eli adın çağırıp bir yol ġabaġına tutub gédibdi. Âşig her yolu da eyri gétse, yâr yolun düz géder. Abbas ço { gédenden sonra A {yo {uş'un Haciaġa'sına²⁴³ yétişir. Kârvan tozu gözüne sataşır. Bu halda bir ov sürüsü daġdan édir. Béle bilinir ki, onların dalınca şikârçı düşüb. Şah adamları ov

²⁴² Eldeki bilgilere göre bu şiir Kurbanî'nindir.

²⁴³ Haciaġa: Aġyo {uş köyünün yakınlarında bir yerin adı.

sürüsünü gören kimi el şemşire , o{a, kâmana aparıb ovların dalısınca düşürler. Orada bir Gülgez gâlr, bir de sarvan ki, Gülgez'in devesinin ovsarı onun elinde idi. Abbas sözün sarvana yétirib béle déyir:

Başma döndüyüm gurban olduğum,
Éndir kecaveni, yârı görmüşem.
Ala gözlerine héyran olduğum,
Éndir kecaveni, yârı görmüşem.

Bir açaydım ar{alığın arasın,
Bir emeydim leblerivün parasın,
Sen bilisen kecavenin çaresin,
Éndir kecaveni yârı görmüşem.

Kecave devesi âb-i elvane,
Men gurbanam onu çeken servane,
Bilmem niye gédir yâr İsfahan'e,
Éndir kecaveni yârı görmüşem.

Sarvan Abbas'ın sözlerine gulağ asmır. Abbas ona herbe zorba gelir. Acıglı şé'rin béle başa vérir:

Men Abbas'am yollar üste duraram,
Gâh géderem, gâh boynumu buraram,
Küle sarvan, sene bir o{ vuraram,
Éndir kecaveni yârı görmüşem.

Amma Abbas gere gor{u gelmekden behre aparmayıb. Bilib ki, mayasız {emir fetir olu. Ona göre elin cibine uzadıb, bir az gereden, ağdan, sarıdan sarvanın ovcuna basıb. Sarvan pula tovlanıb deveni {ı{layıb. Abbas özün Gülgez'e yétirib. Éle bil ki, yaz malına duz dağıtmısan. Yalama{, sortu{lamağ, öpmek sesi çölü bürüyüb. Amma olar ki, yâr yârına yétişsin, zamanının könlü bulanmasın? Şah adamları şikârdan gayıdıb Abbas'ı orada görübler. Gülgez iz itirmek için bir daş götürüb Abbas'a teref atdı. Bu daş ya doğrudan ola, ya yalandan Abbas'ı incidib. A {ı gedinnden déyibler dost daşı yaman olu. Abbas'ın üreyine derd oturub béle déyib:

Bârilaha gismet éle,
Ya {şı yoldaşınan meni.
Bir yâr ki, can ciger olsa,
O sévsin başınan meni.

Ağlar isem, güldürürsen.
Gözüm yaşın sildirirsen,
Bîvefasan öldürürsen.

O gözü ğaşınan meni.

Ağlayuban güler olsam,
Gözüm yaşın siler olsam,
Men ki, yârdan döner olsam,
Yandır bu savaşınan meni.

Abbas'am artırıbdı ahım,
Bilmirem nedir günahım,
Divan éyle güzel şahım,
Yar atan daşınan meni.

Şah adamları Abbas'ı gene döyübler. Onu kârvandan aralayıblar ve yola düşübler. Abbas yorğun arğın gene kârvanın dalınca düşüb. Gédiller gédiller tâ Bergüşad²⁴⁴ gıyusunun başına yétişirler. Kârvan ğuyunun dövresinde oturağ éyleyir. Çovul Suma, Abbas'ı yanına çağırır ve ona déyir: “Ay Abbas, eger ğuyunun tekine gédib bize su yétirirsen Gülgez senundu, benim sözüüm yo{”.

“Aşığ Eflatun da olsa mehebbete tovlanı. Aşığ üreyi saf olur. Abbas Çovul Suma'nın sözüne inanıb ipi béline bağlayıb. Onda ki, hamı sudan doyub Abbas'ı yu{arı çekiller. Amma Abbas ğuyunun ağızına yétmemiş bir güclü şemşir ile Çovul Suma vurur. İp gırılır ve Abbas kelle minare ğuyunun tekine düşür. Çovul Suma ona da razı olmur. Şah adamları onun dédigine göre bir böyük daş ğuyunun ağızına göyullar ve yolların çekirler ve gédirler.

Abbas ğuyunun dibinde ağası Eli'ni çağırıb ve béle déyib:

Müşkülde ğalmışam çağırırım seni,
Yétiş bir dádıma, ay ağa haray.
Pervane tek yandım şe'mi oduna,
Pilte tek govruldum o yağa, haray.

İpegi to{ullar ele yapışı,
Perişan zülflerin ele yapışı,
Merdin ğaydasıdır ele yapışı,
Namerdlar yapışar ayağa, haray.

Ke'be'den gelirdim dé müşkülü ne,
Bülbül erzihâlin démiş gülüne,
Biçâre Abbas'ın dé müşkülü ne
Özün dâde yétiş, ay ağa haray.

Ondan sonra Abbas sözlerin Gülgez'e sarı béle déyib:

A {uzar éyleme, ğem çekme könlü,

²⁴⁴ Bergüşad ğuyusu: Ağyo{uş köyünün yakınlarında bir sulu kuyu.

Özümü yétirrem yâre bu géce.
Sinemi sürterem yâr sinesine
Çekerler dilimnen dare bu géce.

Abbas ş rlerinin dalısını d mekdeydi ki, birden gördü guyunun ağzındaki daş kenar g tdi ve işliğliğ guyunu bürüdü. Abbas bildi ki, bu iş ağası Emire'l-mü'minin'in işidir. Abbas s y ncek olub d di:

Ağalar ağası selli ela M hemmed,
Erenler serveri geldi, ha geldi.
D ld l n sahibi Ğenber ağası,
Cansıza can v ren geldi, ha geldi.

Ğur'an'ı o  uram aye  z nden,
Tökülür söz Peygember'in sözünden,
B namazlar d ş b Hađđ'ın gözünden,
Hağ  şliğin gören geldi, ha geldi.

Abbas d yer  ağıraram yasağı,
Bize ğismet  yle b hişti, bağı,
Allah'un Resuli minmiş burağı,
Cansıza can v ren geldi, ha geldi.

Bu h lda bir nefer nurani adam guyunun başında hazır olub ve Abbas'ı sesleyib ve d yib: "Abbas, el v  uzat, elimi tut". Abbas elini uzadır. M vla Eli'nin eli ona y tişir ve Abbas'ı guyudan  ıarır. Sonra buyurur: "Abbas, meni tanıyorsan?" Abbas d yir: "K r olsun o göz ki, seni tanımaya. Ğulağ as g r, tanıyırım ya  eyir". Ve d yir:

Mezherul ecayib tıbb l eleyt b,
B hişte maliksen sağıya k ser.
Natiğ-i Ğur'an'san  lm n beyani,
Senin eludedu h sabi defter.

Senin varlığında yer tutdu ğerar
Senun h km ndedur külli her ne var,
Sene beş  ledi bir perverdig r
Fatime, Z lfiğar, D ld l ve Ğenber.

Yüz igirmi dörd min nebiden ola,
Hağ d yib şanuve l vl ke l vl ,²⁴⁵
Bir adun ğil Kefa, bir adun Tah ²⁴⁶,
Bir adun Yasin'di, bir adun H yder.

²⁴⁵ L vl ke l vl : şu sözlere işarettir. "L vl  Eli l vl k Emr". (Eli olmazsa Emir  l r.) Bu hususta bir hadis-i kudsi vardır. Allah, Hz. Muhammed'e diyor ki, "Levl ke levl k lem   elakt 'l-efl k" (Eger sen olmasaydın yeri göğü yaratmazdım), Ahmet Serdaroğlu, Mevz at-ı Aliyyü'l-K ri Tercemesi, Ankara-1966, s. 99.).

²⁴⁶ Taha: Kur'an'ın yirminci suresinin adı. Hz. Muhammed'in l kaplarından birisi

Yedullah eliyen Teyber'i aldun,
 Özüvü gul étdün berbere²⁴⁷ satdun,
 Tifl iken Ağ Dév'ün²⁴⁸ bendini çatdun.
 Vesi-yi Müstefa gaziyi mehşer.

Abbas, sözlerüvi bir bilir Allah,
 Künbedi {ezrade zikri ilellah,
 Béyt'ül-mügeddes'de vallahi billah,
 Yo {dur senun kimi zati pürhüner.

Eli eléyselâm buyurur: “Abbas, selevat çevir ve atımın rikabından tut”. Abbas gözlerini yumub bir selavat çevirib ve Eli'nin rikabından tutub. Bir gözüm açım sahat İsfahan darvazasına yétişdi. Eli eléyselâm buyurub: “Éy Abbas, yédđi güneceñ filan abide gonağsan. Ondan sonra hara istedun gét”.

Abbas, Abid'in sorağını tutur ve onu tapır ve ona gonağ olur. Abid öz ibadetine meşğul idi. Ve Abbas kârvanın İsfahan'a yétişmesini fikir éyleyirdi. Bir sahat Gülgez fikri başından çı {mırdı. Bir gün Abbas derdli güsseli oturmuşdu. Abid onun hâlmı bilib ve onu çöl çemende gezmeye de'vet éleyib. Abbas çöl çemen tamaşasından Gülgez'in güzelliği yadına düşüb ve béle déyib:

Çer { altında sen tek güzel tapılmaz,
 Misri, İstanbul'u, Şam'i görmüşem.
 Hardaki, bir adı belli güzel var,
 Gezmişem nâm be nâm hamı görmüşem.

Teyâli vehcetde sévmişem seni,
 Dışun inci, dodağların Yemen'i,
 Cennet camalundan ayırma meni,
 Senden ayrılalı dâm'i görmüşem.

Ayna alıb sen, camalun görsene,
 Deste tutub siyah zülfler hörsene,
 Güzellikde kimse tay yo {dur sene,
 Men Behram'am Gülendâm'ı görmüşem²⁴⁹.

Abbas bir gübardı, sensen afitâb,
 Şah camalın gören étmez énticab,
 Zahid, senun olsun mescüd ü méhrab,

²⁴⁷ Berber: Nil nehrinin kıyısında Nube şehrinin yakınında bir şehir; Afrika'da sonradan İslâm dinini kabul eden bir tayfanın adı.

²⁴⁸ Ağ Dév: Tufarğan'da yaygın olan bir efsane kahramanı.

²⁴⁹ Behram ve Gülendâm: Behramgür'un sevgilisi.

Men özüm öz müsellami görmüşem.

Abid, Abbas'ı Me'ze Dağı'na²⁵⁰ de'vet éleyir, ta bu sévda başından çı'fa. Amma Abbas onda ki, Meze dağına yétişir derdi artır ve déyir:

Bahar fesli açar gülün,
Eceb yaylağ Meze dağı,
Süseni, sünbülü, gülü,
Benövşesi teze dağı.

Gédin déyin o {anıma,
Ĝadası düşsün canıma,
Ya dursun gelsin yanıma,
Ya getirsun göze dağı,

Meze dağı çiçek olu,
Yağış yağar göyçek olu,
Ağ üzde tél birçek olu,
Tökülübdü üze dağı.

Bir gül bir gülün elinde,
Süsen sünbülün elinde,
Abbas ĝara gül elinde,
Yana yana geze dağı.

Abbas dağdan şehere ĝayıdarken éşidir ki, kârvan şehere varid olur. Sarı Toca'nın gözü Abbas'a sataşır. Ĝafile büyük méydana varid olur ve üç serdar Sarı Toca, Gul Abdulla ve Çovul Suma Gülgez'i, çekulun, uzağda durun, déye déye şahın ĝesrine varid éleyirler.

Çovul Suma ve Ĝul Abdulla, Abbas'ın baresinde héç bir söz şah Abbas'a demirler. Amma Sarı Toca déyir: "Ĝurban, bu ĝızın ki, senun hökmünen bir aya getirdük Abbas adlı bir cavanın şe'ri arvadıydı. O cavan ĝızın dalıycan İsfahan'a gelib ve men onu İsfahan darvazasında gördüm".

Şah öz özüne déyir: "O cevamı bura getirmek ve oni razı salma{". Sonra néçe nefer onun dalınca yolluyub tâ oni şah ĝesrine getirsinler.

Amma Abbas hamıdan ĝabağ özünü şah ĝesrine yétirib ve erze daşının üstünde oturmuşdu.

Şah adamları Abbas'ı görüb ve soruşdular: "Sen kimsen ve buraya ne için gelmisen?" Abbas dinmir. Sonra birisi déyir "Olmaya sen Tufarğanlı Âşığ Abbas'san ki, şaha erze vérmeye gelmisen". Abbas derdli ürekden ah çekib ve déyib:

Teber alsalar Abbas'ı,

²⁵⁰ Meze Dağı: İsfahan'da bir dağ adı.

Déyne gétđi Tufarġan'a,
Aldılar yârın elinden,
Gétđi ġarġana ġarġana.

Abbas'ın emisi ġızı,
Birdi ġécesi ġündüzü,
Gözledi şehri Tebriz'i,
Gétđi o sahib zamana.

Abbas'ın vardı aġası,
Müşkülde ġoymaz Abbas'ı,
Elinde erze nâmesi,
Gétđi şahe T-orasan'a.

Şah adamları Abbas'ı tanıyırlar ve onu şah ġulluġuna getiribler. Gülgez Abbas'ın gelmeginden şeber olub özün şah balaşanalarının birisine yétirib özün Abbas'a nişan vérib. Sonra şahnan Abbas danışlıġına başmaġa başlayıb.

Şah soruşub: “Ay Tufarġanlı Abbas, sévġin çoş gözeldi ki, seni Tufarġan'dan buraya getirib?”

Abbas gözün dolandırıp şahın başı úste balaşanada Gülgez'in gül camalını görüb ve béle déyib:

Héc kitabdan ders almadın o {udun,
Möhtac dégil héc ustaya gâşlarun,
Ba {maz idin günahkârlar üzüne,
Saldı meni min belaya gâşlarun.

Şah Abbas üzünü Allahvérdi {an vezire tutub soruşdu: “Allahvérdi Tan, bu oğlan ne déyir?”.

Vezir dédi: “Gurban, demek ne lazım, âşîg senun gâşlarun te'rif éyleyir”.

Şah Abbas el buğlarına çekib déyir: “He! Âşîg, dalısını yétir görek”.

Vezir, Âşîg Abbas'a diş gısıb, göz basıb: “Öyün yı {ılsın âşîg! Ölüm ayesi var, sözün bir teher danış. Şah razı düşsün”. Abbas déyib:

Men yârın guluyam boynumda tuğı,
Yâr, meni yandırdı cemalın şövđi,
Gécenin örtüğü, béhişti tağı,
Salıbdur üstüme sâye gâşlarun.

Emen ölmez yârın şirin dilinden,
Gucan ölmez yârın ünçe bélinden,
Yéngi çı {ıb ustadının elinden,
Benzer üç gécelik aya gâşlarun.

Ovçu olan durar yâr damanında,
Derdli olan durar derdli yanında,
Ne durubsan sirağının dalında,
Véribdur ömrümü zâye gâşlarun.

Bir hâlun ya {sıdır, bir hâlun yaman,
Bir hâlun salıbdur könlüme güman.
Bir hâlun bulutdur dağlarda duman.
Meni çekib tamaşaya gâşlarun.

Bir hâlun bezirgan, bir hâlun göca,
Hüsnün zekâtın vér benim tek aca,
Men Abbas'am, şaha étmem iltica,
Gétđi meni ilticaye gâşlarun.

Şah Abbas düşünür ki, Âşığ Abbas onu te'rif éylemir. Ucadan gışgırıp déyir: "Ay cellad!" Âşığ Abbas ölümü gözünün gabağına getirir, amma özünü sındırmayıb ve déyib: "Gurban, âşığı elibağı öldürerler, gulağ as, öldürmeğ uzağ yerde ki, degil" ve dédi:

Gün kimi nec vérib gesrden ba {an,
Camalun şö'lesi aye düşübdür.
Bahar olcağ açar gönçesi, gülü,
Gızıl gül görmüşem yaye düşübdür.

Öz elunden doldur vér içim bâde,
Héyifdi leblerun vérme sen yâde,
Sür dövranın béle fani dünyade,
Ebleh odu bir govğaya düşübdü.

Mollalar mollası, âlimler {ası,
Budur sene mö'münlerin duası,
Cüt memon altında bir kân arası,
Éle billem gar guzeye düşübdü.

Abbas déyer durdum, durdum govlumda,
Celladlar dövr éder sağ ü solumda,
Ço { cefalar çekdim yârın yolunda,
Déyesen emegim zâye düşübdür.

Allahvérdi Tan üzü şah Abbas'a tutub ve déyib: "Gible-yi âlem! Âşığ öldürmegin düşer düşmezi olu. Ya {çisi budur ki, Âşığ Abbas'ı derin derin dustağa sal, tâ orada çürüsün gétsin. Senin de elin nâhağ gana batmasın".

Şah vezirun sözünden {oş gelip, bir bugün oynadıb. Celladlar Abbas'ı ceke çeke Siyahçallara aparıblar. Siyahçal bir derin garanlıg guyu idi ki, her kes üç gün orada galaydı, çürüyüb géderdi. Âşığ Abbas gır { gün gır { gece orada galıb, of demeyib, Gülgez eşğinden günbegün hâli saz olub. amma bir gün Gülgez şah der {anesinin kenizleri ile Siyahçal guyusunun başına gelib. Abbas'dan ses sorağ bilmeyib. Bir çiltik daşı Siyahçal'a atub tâ bilsun ki, Abbas ölüb, ya diridi. Gedim zamandan déyibler: "Dost daşı yaman olu, baş yârmasada ürek yarar".

Daş Abbas'ın başını yarıb. İsti, gırmızı, teze gan garanlıg guyuda Abbas'ın alnına a {ıb. Abbas'ın üregi yâr elinden derde gelib ve béle déyib:

Géne geldi bahar fesli,
Goy yârım eğyâr éylesin,
Ne göz görsün béle yârı,
Ne könül gubar éylesin.

Haşa, sévdiciyim haşa,

Yazılanlar geldi başa.
Bir yandan özün bas daşa,
Bir yandan él câr éylesin.

Gülgez Abbas'ın sesini eşidib, üregi işıgılab. Amma bilib ki, atdığı daş Abbas'ın başın yarıb. Elayağa düşüb ve déyib: “Ay emioğlu, goy gédim senin üçün tebib getirim”. Abbas Gülgez sözünün cavabında béle déyib:

Ġoy Abbas zindanda ġalsın,
Aġasından dersin alsın,
Ne Gülgez başını yarsın,
Ne tebib timar éylesin.

Şah adamları Gülgez'i Abbas'dan aralaytblar aparıtblar.
Bir gün Osmanlı der{anesinden şah der{anesine bir görkemli élçi gelir.
Meclis gurulur. Bu busat döşenir. Démeli, oturanların gécesi ço { {oş kéçir.
Osmanlı élçisinin kéfi güléleyir ve Şah Abbas'a tutub ve déyir: “Olar ki, bir él âşığı buraya getiresen, bir az âşığ nağıllarından sazının diliyce bize söyleye?”.

Şah Abbas fikre gédir. Ele bir adam gécenin o zamanı yadına düşmür.
Üzün Allahvérdi ʘan vezire tutur. Vezir déyir: “Ġurban, emr éyle Tufarġanlı Abbas meclise gelsun”.

Şah Abbas déyir: “Ya {çi dé dun. Vezir, téz Abbas'ı buraya gétir”.

Vezirin işaretine göre şah adamları Abbas'ın soraġına gédibler. Görübler Abbas saġ salamat, diribaş, eşġi saz Gülgez üçün şé'r o {uyur:

Men gelirdim Tufarġan'ın élinden,
Yolum düşdü obasına Perimun.
Salam vérdim, eléyk aldı salamım,
Ġonaġ oldum babasına Perimun.

Perim teklif ét di çašta düşmeġa,
Su istedim şerab vérdi içmeġa,
Könlüm ġuşu pervazlanıb uçmeġa,
Uçdu ġondu cıġasına Perimun.

Dal gerdende tökülübdü hörmeler,
Mine kemer ince béli bürmeler,
Atlas ġofta üste ġızıl düymeler,
Düzülübdü ya {asına Perimun.

Abbas idim geldim bura ġalmaġa,
Sarılıban héyva kimi solmaġa,
Cefa çekib béle ġözel almaġa,
Eceb düşdüm sedasına Perimun.

Abbas'ı Siyahçal'dan çıkarırlar. Géce gözü hamama aparıblar. Temiz paltar géydiribler ve şah meclisine getiribler.

Şah Abbas gözü âşîğ Abbas'ın polad bedenine düşüb. Abbas allı gırmızılı ve duru sifet görüb ve déyib: "Ay Tufarğanlı Abbas, üç gün o Siyahçal'da gálan eriyer, çürüyer. Sen néce gır{ gün orada galdun, Héç rengun de pozulmadı?"

Abbas, Şah Abbas'a te'ne vura vura béle dédi:

Nazlı yârın üzün gören çürümez,
Ne baki var gála gemler içinde.
Ağam şahın özün gören erimez,
Yüz il gála şeh ve gemler içinde.

Gözel olan héç va{t üzün bürümez,
Vefalı yâr yârın göyub yérimez,
Nazlı yârı, yâr éyleyen çürümez,
Yüz il gála şeh ve nemler içinde.

Gel gel sene déyim éy sahe {uban,
Géce gündüz éylerem ah ü feğan,
Yâr eşgilen béle galmışam cavan.
Sızlaşmaram zer zemiler içinde.

Şah Abbas déyir: “Ay Tufarğanlı, géne de yâr yâr dédun, eşgundan danışdun”.

Meclisde egleşenlerun biri dédi: “Gurban, âşığılar öz ağalarına yâr déyirler”. Şah Abbas’ın bu söz ğulağına gétmir. Géne de cellad çağırmağ fikrine düşür. Âşığ Abbas bunu şahın ğaş ğabağını tókmesinden seçir. öz özüne déyir: “Ne éybi var, sözümün ğalanını şaha déyim ve onu dinli, imanlı adam sayım. Belke de müselmançılığ boynuna düşse ve Gülgez’i mene ğaytara”. Ona göre dédi:

Abbas déyer sen de sahib-i dinsen,
Süléyman mülküne sahib hekensen,
Hansı meclis olsa sendel nişinsen,
Melakesen müezzemler içinde.

Pıç pıç düşdü. Başlar ğulağlar dibine egildi. Şah meclisinde oturanlar, élçiler düşündüler ki, Abbas’ın ada{lısın Şah Abbas’ın emrine şah der{anesine getiribler. Osmanlı élçisi dédi: “Éy şah Abbas, müselman şahı gerekmez éle bir iş göre ki, ayrı şahların da irzin abrin apara”...

Şah Abbas boynuna çekir ki, Abbas’ın ada{lısın zoruynan oraya getirib, amma ona el vérmeyib. Şah Abbas üzün Abbas’a tutur ve déyir: “Ay Abbas, néce oldu ki, sen bu sévdaye düşdün?” Âşığ Abbas déyir:

Damedi péyğember, Zéyneb’i menber,
Mehşerde şieye imdad édendi,
Kerem’in kânidur sahib-i Ğenber,
İmamet vechinde irşad édendi.

Zitaha ğebasi, ziyasin kemer,
İnna ve menaye hüvvet taciser,
O ğün ki, Cebrayil ğalmışdı bîser,
Ona te’lim vérif ifad édendi.

Mahi hidayetdi, nur-i münevver,
Barmağla şeğğ étdi semade ğemer,
Adem sifetinde {atime server,
Ğur’an-i mecredi irad édendi,

Heğğ tâ’lâ yaradıb bir béle server,
Emire’l-mö’mîn’in imami ekber,
Ğebr évinde gelir nekir ü münker,
Onda da Abbas’ı bir yâd édendi.

Yorulmaz Âşığ Abbas géne de dolu ürekden şér o {umağa başlayıb:

İki soltan çı {ıb nergis te {tine,

Bir-birine o { atillar ğij ha ğij,
Semek ağzın açıb derya üstüne.
Ab-i néysan ondan yağar ğij ha ğij.

Nöker olan ğulluĝ éyler {anına,
Me'şuĝlar susuyub âşig ğanına,
Cebrayil veh gétdi Resul yanına,
Şehperinin sesi gelir ğij ha ğij.

Buyurun, nâmesi geldi yadıma,
Elbetde yéterem men muradıma,
Abbas déyir ağam düşdü yadıma,
Gözüm yaşı séle döner ğij ha ğij.

Déyirler yağış yağmaya başlayıb. Éle bir yağış ki, İsfahan'ı sél götürür. Élçilerin biri déyir: “Bu Haĝ âşigdur. Daha onu ço { incitme. Gülgez'i vér eline ve hörmetilen yola sal”.

Şah Abbas déyir: “Âşig Abbas yalan déyir. Âşig yüz danışsa biri de düz olmaz.” Sonra Şah Abbas destur vérir, ğır { nefer ecem ovbaş yıĝıb şah meclisine getisinler. Ğabaĝdan onlara déyirler ki, şah meclisine ne üçün onları aparırlar. Ecem ovbaşları o va {ti şah meclisine varid olurlar ve şehadet vérir ki, Tufarĝanlı Abbas yalan déyir.

Âşig Abbas'ın ğeriblik derdi üreginin başın delir ve déyir:

Éy ağalar héç kes ğerib olmasın,
Ĝeriblikde yéri yurdu dar olur.
Yapala {lar öz yérinde laçındı,
Tülek terlan ğeriblikde sar olur.

Sonra Âşig Abbas sözünün dalısın béle tutub ve déyir:

Éy ağalar bu dünyanın güncünde,
Göl göl ğara baĝrım köze tutallar.
Yo {sul eger ilman dili o {usa,
Varlının sözünü düze tutallar.

Alim olan Haĝ kelamın o {uya,
Barma {arım kilim, geve to {uya,
Ĝerib adam Ğur'an dili o {uya,
Adamlının sözün söze tutallar.

Éy ağalar, bu dünyada néyleyim,
Tencer alım baĝrım başım téyleyim,
Bu dünyada yüz min ğazanç éyleyim,
A {ırda béş arşın béze tutallar.

Abbas'ın üreğın yalan söz, yalan şahadet vérmek ço{ yandırıp. Sözün bir ayrı cür başlayıb ve béle déyib:

Özünden kiçigi işe buyurma,
Sözün yére düşer héç miğdar olmaz.
Her ne ki iş görsen öz elinle gör,
İnsan öz işinde cefakâr olmaz.

Özünden böyügün sa{la yolunu,
Düşen yérde soruş erz-i hâlmı,
Emanet, emanet gonşu malını,
Gonşu yo{ isteyen özü var olmaz.

Soruşun, Ğul Abbas, hâlun nécedur,
Gündüzlerim ay Ğaranlığ gécedur,
Serv ağacı her ağacdın ucadur,
Esli yo{dur, budağında bar olmaz.

Bu sözler ve şe'rler İsfahan ovbaşlarının éle hâlin dönderib ki, hamısı ağaya durub, şah bağışlayan paltarları eginlerinden çı{arıp, şah véren pulları meclisin arasına sepib ve déyerler: "Ay egleşenler, bize şah adamları sözü bir ayrı cür hâli élemişdiler. Biz Âşığ Abbas'ın başına gelen Ğaza gederden {eberimiz yo{dur. Ona göre dédiklerimizden ço{ üzr isteyenden sonra déyerik ki, şahadet vérmegimiz yalandı". Sonra hamısı meclisden durub ve yola düşdüler.

Şah Abbas ki, hazır déyildi, Gülgez Peri'nin elinden vére dédi: "Ay Abbas Tufarğanlı, buracağ ne dédun hamisi düz. Amma indi senden isteyirem ki, böyük âlim Mir Hüséyin²⁵¹ adlı molla ile de din babetinde ağız gepi éylesen".

Abbas'ın boynu Ğıldan nazik idi. Géne de şah déyen söze durdu. Şah emrile Mir Hüséy'ni meclisde hazır oldu. Üzün Abbas'a tutdu ve dédi: "Ay Abbas Tufarğanlı, gözüvi aç adam tanı .Men handa manda adamlardan déğilem. Eger benim sözlerime düz cevab vérmesun başun bedenundan Ğaba{ meclisden éşige çı{acağ".

Abbas dédi: "Mir Hüséyin, éşitmisen adam öldürürler, amma ceng méydanında. Meclisde söz danışarlar. Gözün yum, sözün dé. Uşağ Ğor{utmağa ki, gelmemisen".

Mir Hüséyin, Abbas'ın tehneli sözünün Ğabağında dédi:

Yığılıb bir yére arif olanlar,
Resul ne gününde taciser oldu?
Ne yédi, ne içdi, nerden o uşdu,
Ne üstünde durdu din ilgar oldu?

²⁵¹ Mir Hüséyin: Tufarğan'ın eski hocalarından.

Abbas ddi glaĝ as, Mir Hsyn:

Gel gel sene dyim, y Mir Hsyn,
Ykşenbede Resul taciser oldu.
Nur ydi, nur idi, nurdan o udu.
İslm ste durdu din ilĝar oldu.

Mir Hsyn ddi:

O kimdur getirdi lgc, daı,
Kimsenin szile ĝır {ıldı baı,
Nce tari {ide yo {landı yaı,
Nce il dnyada mr var oldu?

Abbas ddi, Mir Hsyn, onun cevabi de rahatdı:

Cebrayil getirdi lgc, daı,
Salman'ın eliyle ĝır {ıldı baı;
Ĝır { ilinde onun yo {landı yaı,
Altmı il dnyada mr var oldu.

Mir Hsyn ddi:

Mir Hsyn diye gnler ncedur,
Nce leldi, nce gher, nce dr,
Resul'un baında mser ncedur,
Haraya yo {landı m {teser oldu?

Abbas ddi:

Abbas diyer dnyada gn ikidr,
İki leldr, iki gher, iki dr,
Baında tk min yz altmı iki dr,
Ĝudreti Lyla'da m {teser oldu.

Abbas Ő'rin ki, baa vurdu ddi: "Mir Hsyn, men demiri zindanı dgilem ki, ble kpseyesen. Her ne sorudun, ddim. Dayan birin de men soruum". Ve sorudu:

ateml enbiya yn-i zatından,
Bitiren gllerin nvraĝı nedir?
Harada salındı Mescid-i Eĝsa,
İi dadı, onun ĝıraĝı nedir?

Mir Hsyn ddi: "Sen ne isteyirsen soru, men de onların hamısının

kitabı var. Gédib getirib bir yérde cavab véreceyem".
Abbas şe'rini dalısın tutdu:

Göyün ğendilleri asılıb dardan,
Néçesi héyvadan, néçesi nardan,
Yérin, göyün vardı ğapısı hardan,
Kim açar, kim örter, oynağı nedir?

Ğendiller asılıb erşin ğamete,
Néçe zadlar sen getirdun sifete,
O kim idi aparırlar zülmete,
Onlar ne yandırdı, çırağı nedir?

Mir Hüséynî ayağa durdu. Abbas Tufarğanlı soruşdu: “Hara gédirsen?”
Mir Hüséyin dédi: “Gédirem hemin kitabı senun üçün getirem ve sözlerivun hamisinun cevabin vérem”. Mir Hüséyin bunu déyib meclisden çııb éle bir gédib ki, garğalar da şeberin getire bilmeyib.

Meclisin her yanından “Yaşa, Âşığ Tufarğanlı Abbas” sesi ucalıb.
Abbas’ın şé’r deryası cuşe gelib ve ayrı bir şé’r o {uyub.

Allah’dan emr oldu geldim dünyaye,
Gözüm açdım mayıl oldum o bürce,
Kâmil idim Heğ kelamin o {udum,
Elif gëddim dal yazılıb o bürce.

Héc bilmedim Cebrayıl’di, Tıacadı,
Gündüzüm gündüzdü, gécem gécedi,
O bir boşdu, hamı boşdan ucadı,
Erş üzünden bir yol salıb o bürce.

Abbas déyer a {tardığım tapmışam,
Gır {lar meclisinden bir pay almışam,
Sını {könül yı {mamışam, yapmışam,
Her könülden bir yol géder o bürce...

Sonra Âşığ Abbas sözün değışib béle déyib:

Néce padşahdı köser ağası,
Elinde tutubdu bir cam o eziz.
İskender a {tardı tapdı, içmedi,
Tızır içdi oldu cavan ol eziz.

O nedir dolanan oldu dünyani,
Ne eceb {elğ édib keremin kâni,
Béş peyğember sévdi dini, İslâmi,
Onlar buyurublar “iman” ol eziz.

Düldül’ün sahibi, Ğenber ağası,
Harada géyindi şahlığ ağası,
Müşkülde göymayıb héç va { Abbas’ı,
Yétüşsin dadıma güman ol eziz?

Abbas şé’r o {umağdan yorulmurdu. Şé’rilen zindanda dolan üregin boşaldırdı. Géne bir ayrı şé’r o {umağa başlayıb:

Evvel ibtidadan nurdan yaranmış,
Çekiliydi nuri aye şéşaşéş,
Ab u âteş, {ak ü badden yaranmış

Ayda ondan ğılar saye şeşaşêş.

Ezel günden sene démişem Eli,
Péyğember yérinde vesisen veli,
Çekdin Zülfiğar'ı böldün enteri,
Şahlıg geldi sen mövlaya şeşaşêş.

Abbas'ın mestinde ço {dur hüneri,
Övliyâlar, enbiyalar mürseli,
Yedulla eliylen yı {dun Têyber'i,
Öhsnet gelib bu senaye şeşaşêş.

Şah Abbas déyir: “Ay Tufarğanlı Abbas, indi bir ayrı cüre de seni imtehan éylemek gerek. Eger ya {çi sudan çı {dun ondan sonra daha benim sözüüm yo {. Gülgez senindi”.

Âşig Abbas déyir: “Meni ne geder yorsan da, Gülgez eşğinde yorğunluğ bilmerem. Sözüy soruş”.

Şah Abbas déyir: “İndi ayrı, bir otağda meclis düzeldirem. Senden isteyirem ki, orada kéçenleri şe'rilen oturanlara déyesen”. Sonra Şah Abbas heremsarayaya gédib meclis düzeldib ve heremsara arvadların, kenizlerin Gülgez'in başına yığib ve Gülgez'den istiyib ki, onlara sağilik élesin. Abbas işin ezvayışinden seçir ki, orada ne kéçir. Gülgez eşgi üreyin doldurub ve béle déyib:

Meclis arasta olub mütrüb {oş {an,
Elinde bâdesi var sağini gör
Sen néylisen şahın arvad uşağın,
Éller ğaydasinan var sağinin gör.

Elinde tutubdu canım almasın,
Néce ğabil étsin canım almasın,
Doğran doğran éyle canım almasın,
Doğran doğran ile var, sağini gör.

Takili elinde canı bu serde,
Can ğuşı édende canı bu serde.
Men Abbas'am vérsen canı bu serde,
Tebibsen, üstüme var, sağini gör.

Şah Abbas dédi: “Ha! Tufarğanlı Abbas, buraycağ ya {çi gelmisen, amma ğızın öz istediği de şertdir. İndi her birimiz bir daha ğızıl üzük yolluyağ, ğız her hansımızın üzügün götürse, biz de ona dura {”.

Abbas ki, görürdü Şah Abbas oyun çı {artmağ nezeri var, meselede néce déyirler: “Ayının min bir iki oyunu var, hamısı da bir emrüd üstedur”. Şah Abbas bu işlerine isteyir Gülgez'i vérmesin. Şahın bu işinde ğebul éledi. Her ikisi bir üzük Gülgez {anıma yolladılar.

Gülgez ki, o müddetde şahın zat-i sütüne beled olmuşdur ve bilirdi ki, şahın bir ağzı od'du, bir ağzı su, gör{udan Şah Abbas'ın üzügün gebul éleyir.

Âşığ üregi nazik olar. Bu iş Âşığ Abbas'a ço{ ço{ ağır gelir. Béle bilir ki, Gülgez daha onun daşın atıb ve Abbas Tufarğanlı adlı bir adam tanımır. Üz tutub oturanlara ve béle déyib:

Ay ağalar, bir zamana gelibdur,
Ala garğa şu{ terlanı begenmez,
Oğullar atanı, gızlar ananı,
Gelinler de gaynananı begenmez.

Adam var dolanar sehranı, düzü,
Adam var döşürer güli, nergizi,
Adam var géymege tapanmaz bézi,
Adam var al géyer, şalı begenmez.

Adam var ço{ iş de éyler arada,
Adam var ki, yéte bilmez murada,
Adam var ki, çörek tapmaz dünyada,
Adam var ya{, yéyer, balı begenmez.

Adam var egnine géyibdi deri,
Adam var dilinden olubdu beri,
Adam var merfetden yo{dur {eberi,
Géymege tirmeni, şalı begenmez.

Adam var bınına tutasan güller,
Adam var gözüne çekesen miller,
Tufarğanlı Abbas başuva küller,
Yâr da gör ne güne gali begenmez.

Gülgez ürek sözü'n bir cürünen Abbas'a yétirir. Abbas'ın géne de éşğ deryası cûşe gelir. Mehebbeti Gülgez'e min olur, sözü'n çevürüb béle déyib:

Könlüm eglencesi, gözümün nuri,
Bir hésaba melekzâde déyerler.
Cennet-i rizvanda, bağ-i bénhiştde,
Geddi elif, servizâde diyerler.

Gözlerun deryadı, girpigun cisir,
Gerg olub deryaya zovreğ-i nesir,
Gözellikde teksen Yusif-i Misir,
Yâri ondan ço{ ziyâde diyerler.

Abbas yâr yolunda bulandı vaye,

Emek vér bir kese, gétmesun zâye,
Léyli'den Mecnun'a, şahdan gedaye,
Yarın mene namézâde diyerler.

Şah Abbas dédi: "Düzdü, Gülgez'i Abbas'a nâmezâde déyirler, amma sen Abbas'ı yo{, men Abbas'a nâmezâde..."

Şah Abbas ki, dilde, sözde Âşığ Abbas'a herif ola bilmir. Bir yandan da élçilerden utanır, gonağlardan gamaşır, üzden gédir. Gülgez'i Abbas'a véir.
Âşığ Abbas géne de dil açıb. Üzün tutub Sarı Toca'ya ve béle déyib:

Bârilâh'a dergahuva şükr ola,
Ne eceb yaradıb yaradan seni.
Menim könlüm bir seninle şâd oldu,
Görüm Hağ sa{lasın beladan seni.

Sonra üzün Çovul Suma'ya tutub ve béle déyib:

Bir kâmil molladan dersun alasan,
Seni görüm möhtac güne gálasan,
İki dostun arasını vurasan.
Görüm Hağ götürsün aradan seni.

Béle revayet éléyibler ki, Âşığ Abbas'ın sözü ağzından gurtarmamış Çovul Suma'nı bir nağafil sancı tutub, éle orada düşüb ve geberib.
Abbas a{ırda üzün Gul Abdulla'ya tutub ve béle déyib:

Şéytan övladinin éyn-i zatisen,
Yéri bilmem, göyün elli gâtsan.
Şikeste Abbas'ın şerabatsan.
Könül héç görmedim avadan seni.

Âşığ Abbas sözlerin déyenden sonra, seherbaşı gün saçan va{t Gülgez'in elinden tutub yola düşür. Bir müddet iki yorulmaz âşığ, derdli ürekden danışa danışa yol gédirler. Bir zaman sonra Abbas dinmir, danışmır. Öz özüne fikre gédir. Üregine vesvese gelir. Olar ki, Gülgez kimi gözel göyçek gız şah der{anasında gála, şahın eli ona degmemiş ola?

Bu söz tufan kimi Abbas'ın üregin garişdırır ve béle déyir:

Gezdim İsfahan'ı, külli cahanı,
Héç görmedim sen tek canı, ezizim!
Dodağların gendu şekerun kâni,
Ağzunun göherun kâni, ezizim.

Baygular meskeni, virane genci,
Sen meni éyledun éller gülünci,

Ağzın püste, dodağ badam, diş inci,
Kırpiklerin virağ sene, ezizim.

Şeyda bülbül dost güllerin derdi mi?
Men {estenin dermanimi, derdi mi?
Gülgez, şahın eli sene degdi mi?
Terk éylerem {anumanu, ezizim.

Gülgez, Abbas'ın bu sözün eşiderken éle Abbas'dan gelbi sınır, üreyi inciyr ki, baş çöl biyabane goyur. Gülgez'in bahar bulutu kimi gözleri dolur, nisan yağışı tek gözleri yaş tökür.

Aşığ Abbas görür bara goyub, yâra yérsiz töhmet vérib. Öz işinden péşman olub ve bu şe'rlen istiyib Gülgez'in üregin ele getirsin ve béle déyib:

Men yâri sévmişem, gaşi gözüynen,
İşvesiyenen, gemzesiyenen, naziynen,
Éyleme ğapundan eğyâr sözüynen,
Abbas kimi nâtevani, ezizim.

Gülgez gözünün yaşı duran degil. Üregi sözünen yaralandı. Gerek ki, sözünen ve şe'rinen, dilinen sağala.

Abbas sözünün Gülgez üregin ele getirib ve béle déyib:

Köyül Mecnun kimi yayıl dağlara,
Egil bu lalenin budağından öp.
Pervane tek dolan yârın başına,
Arala téllerin ğabağından öp²⁵².

Gözel adam me'lum éyler üzünden,
Danışanda dür töküler sözünden,
O üzünden, bu üzünden, gözünden,
Dilinden, dişinden, dodağından öp.

Ğur'an'i o {udun sina ya {şıdır,
Seryağuvun boynu sina, ya {şıdır,
Men déyim öpmege sine ya {şıdır,
Könül ha yalvarır buhağından öp.

Ğul oluban géder ğul ayağına,
Yo {sul olan géder var ayağına,
Tufarğanlı Abbas yâr ayağına,

²⁵² Başka bir varyantı:

Dindirginen yarın gelbin al ele,
Zene {dan altından bu {ağından öp.

Dur, şahı merdanın ayağından öp²⁵³

²⁵³ Diğer bir varyantı:

Bağçalar titreşir bârdan öteri,
Almadan, héyvadan, nardan öteri,
Abbas, ağlayırdın yârdan öteri,
Dur, şâhı Merdan'nın ayağından öp.

Âşîğ Abbas Gülgez {anımın ağlamağı ço{ çetin gelir. Her ne geder şé'r o{uyub Gülgez gelbin ele getirib özün razi sala bilmeyib şé'ri şé're dayag vérib ve béle déyib:

Bir baĝbandan bé meslehet
Men özümü baĝa saldim,
Gezirdim şâd ü {uraman,
Könlüme daĝdaĝa saldim.

Ovçular ov vurur daĝda,
Bülbüller zövg éyler baĝda,
Pilte néce yanar yaĝda,
Men özümü yaĝa saldim.

Abbas déyer bu günümü,
Felek unutmaz ünümü,
Elimdeki düyünümü,
Dişinen dırnaĝa saldim.

Gülgez gözlerinin yaşını silib, gülerken Abbas'ın üzüne ba{ıb. Éle ba{ış ki, Abbas'in olub ĝalan ağlını da elinden alıb.
Abbas el yâra teref uzadıb ve béle déyib:

Ĝadasın aldıĝım, neden me'lulsan,
Eger lal istersen dil sene ĝurban.
Gümüş néşterilen tökdün ĝanıımı,
Nazik ellerilen sil, sene ĝurban

Mal géder otlayar daĝın içinde,
Pilte şö'le vérer yağın içinde,
Baĝbanı dindirdim baĝın içinde,
Dédi: "Süsen sünbül, gül sene ĝurban".

Başına döndüğüm gözleri {endan,
Limular baş vérib çı{ıb ya{andan".
Dédim: "Gözel, bir buse vér o {aldan".
Acıĝlandı dédi: "al, sene ĝurban".

Sözün a{ırını Âşîğ Abbas Gülgez'in elinden tutub şé'r o{uya o{uya Tufarĝan'a başılayıb ve Gülgez'e Tufarĝan yolunu nişan vérib ve déyib:

Gezeriken méhr-i maha yétişdim,
Deryalar ĝal{aşar göl bu yandadı,
Gözler éyler niĝab altdan cefa {oş,
Cıĝa pervaz éder tél bu yandadı.

Şah dövlət {anası mülk İsfahan'dan.
Könül arzusundan, can arzumandan.
Tâli zene {dandan, bir buse ondan,
Sağ yandan alıram, sol bu yandı.

Niğabi perdeni çekmişen üze,
Hümmeţ éyle géne gel haman söze,
Me'lul könlüm gal {dı mülk-i Tebriz'e,
Gohum-ğardaş désun, él bu yandı.

Hökmün kühi gafe bir cümle âlem,
Üzün lale, leblerindi demhadem,
Ğaşun méhrabidi gible-yi âlem.
Abbas'a lütf étsün yol bu yandı.

Âşığ Abbas, Gülgez'ilen yéddi gün yéddi géce yol gelir ta Tufarğan'a
yétişir. Él, gohum ğardaş Abbas'ın sağ salamat gelmeginden ço { ço { sévinirler.
Amma Âşığ Abbas bir egri ba {ırlara da gözü düşüb ki, Abbas'a ayrı gözünen
ba {ırdılar.

Âşığ arif olu. Sözü, ba {ışı téz seçer. Abbas onların cevabın da béle déyib:

Ne ba {isen gözü ğanlı herami,
Sen déyen günahkar ha men dégilem.
Her şeherin bir adı, bir sanı var,
Men Misir şehriyem, Yemen dégilem.

Yârın ğapısında yüz ğan éyledim,
El üz étdim çekdim üz, ğan éyledim,
Bir köñüle degdim, yüz ğan éyledim,
Daha bir kes ilen yaman dégilem.

Abbas aĝlar, paltarların soydular,
Sitem édib gönçe gülün derdiler,
Hercayiler ğaş oynadıb güldüler,
Éyle dégil yârim, heman dégilem.

ATALAR SÖZÜ ve MESELLER²⁵⁴

A

Abad évler bülbülyem, {araba évler bayğuşu.
Abad kend, tüstüsünden belli olar.
Abdaldan paşa oymaz, ağacdan maşa.
Abırlı abırından gor{ar, abırsız déyir bes ondan gor{du.
Aca méyit halaldır.
Ac ğatığ istemez, yu{ulu yastığ.
Ac ğudurğan olar, çılpag oynagan.
Ac doğrar, to{yéyer.
Ac it çaru{oğurlar.
Ac toyu{yu{uda darı görer.
Acımış éşşek atdan yüyürek olar.
Acın ğurşagında çörek dayanmaz.
Acın andı and olmaz.
Acı{dın çobana, yoruldun sarbana.
Açığ ağız ac ğalmaz.
Açılmamış süfrenin bir éybi var, açılmışın min.
Adam adama gerekdir.
Adam gerek ya mekteb{anadan çı{a, ya divan{anadan.
Adam min acını udar, bir şirinin {atirine.
Adam pise pis déyer, ya{şıya ya{şı.
Adam seféhi şatır olar, itin seféhi tazı.
Adamın var ki, ğalilen ğul tapar, adam var ki, a{ca ile pul tapar.

²⁵⁴ Hüseyin Feyzullahî Vahid, Atalar Sözü, Eğlin Gözü, Müesses-i İntişarâtı Telâşî, Bila tarih, Tebriz; Mehemmet Hesen Yusifî, El Sözleri, İntişarâtı Endişe No, Téhran-Iran- 1377 (1999); Ali Zafer Tıevai, Folklor Tıezanesi, İntişarâtı Yâran, 1379 (2000) Tebriz; Cevad Héy'et, Azerbaycan Şifahî Talğ Edebiyyatı, Téhran-1347 (1988), s. 138; Zöhre Vefai, Folklor Gencinesi 4, Zerrbül Meseller, 1374 (1995) Tebriz; Ali Zafer Tıevai, Ata Babalar Déyibler, İntişarâtı Yâran, 1370 (1991)-Tebriz; Cenübî Azerbaycan Edebiyyatı Antologiyası, Elm Neşriyyatı, Bakı-1983, c. II, s. 518; Azerbaycan Klâssik Edebiyyatı Kitap{anası, 20 Ciltde, Elm Neşriyyatı, Bakı-1982, c. I, s. 156; Prof. Dr. Mehman Musaoğlu, Muhittin Gümüş, Azerbaycan Atasözleri, Engin Yay., Ankara-1995; Murtazî Mecidfer, Atalar Sözü, Varlığ, Sayı 11, 1356 (1980), s. 38-39.

Adamı ğebre goydular, evvel ğonşusundan soruşallar.
 Adamlığ pulunan déyil ki, bazardan alasan.
 Adamlığı adamdan iste, {oş iyi ğızıl gülden.
 Ağ ğün adamı ağardar, ğara ğün ğaraldar.
 Ağ itin pambığçıya zererı var.
 Ağac acı, can şirin.
 Ağac getirenin evvel döyerler.
 Ağacın ğurdu öz içirden törer.
 Ağılısı hansıdır, ğabağda ğeden zencirli.
 Ağın adı olar, ğaranın dadı.
 Ağladan yanına ğét, güldüren yanına ğétme.
 Ağzı aşa yétişende başı daşa yétişer.
 Ağzından çı{an başa déyer.
 Al ğapıda, sat ğapıda.
 Ala ğarğa olmağı bes déyil, hekimlik de éleyir.
 Ala ğarğa suya cumsa da ğaz olmaz.
 Alıcı ğuşun dimdiyi iti olar.
 Allah ğarğa déyil ki, ğöz oya.
 Allah derdi çekene vérer.
 Allah héç kesin evvelin eziz, a{irin zelil élemesin.
 Allah iki ğözü vérib ki, iki ğöze ba{asan.
 Allah mene béz vérsin, téz vérsin.
 Almanı at göye, yére gelince ya ğismet.
 Anlayana bir söz bir kitabdır.
 Aralığ atı, kôr fatı.
 Aranda {ırmandan oldum, yaylağda buğdadan.
 Arı ğehrin çekmeyen, bal ğedrin bilmez.
 Arı şire başına yığışar.
 Arpa çöreysi turş ayran, adın nedir {anlar {an.
 Arpa eken buğda biçmez.
 Arvad binadır, kişi fehle.
 Arvad var ki, arpa unun aş éyler, arvad var ki, keklik başın yaş éyler.
 Arvadı ğözel, atı yorğa ile yoldaş olma.
 Asta éle, usta éle.
 Aş bişdi, hava düşdü.
 Aş daşanda çömçenin biri bir ğızıl olar.
 Aşbazdan küsen évine ac géder.
 At ğaçdı, palan düşdü.
 At at olana ğeder, sahibi mat olar.
 At atınan savaşar, arada éşşeyin ğıçı sınar.
 At benimdir, don géyenin.
 At minenin tanıyar.
 At olur méydan olmaz, méydan olur at olmaz.
 At öler méydan ğalar, igit öler şanı ğalar.
 At öler méydan ğalar, insan öler malı ğalar.

Ata ğır { yaşında te'lim véren ğiyamet méydanında çapar.
 Ata doĝrayıb, oĝul yéyibdir.
 Ata yétiren ğız erlener, ana yétiren oĝul ğızlanar.
 Ateş yanmasa kül olmaz.
 Atı atın yanına baĝlasan, ya {uyun götürer ya {asiyyetin.
 Atın daydı, işin zaydı.
 Atın itirib, no {tasın a {tarır.
 Atına eşşek démişem, devene köşek,
 Ay hemişe bulud altında ğalmaz.
 Ayaĝa düşmeyen başa çı {maz.
 Ayaĝı ile gelib başı ile gédecek.
 Ayın on béşi ğaranlıĝ olsa, on béşi aydınlıĝdır.
 Aynaya néce ba {san, özünü éle görersen.
 Az işden ço { iş törer.
 Az olur küser, ço { olur ğusar.
 Az var idi ac adam, biri de düşdü bacadan.
 Azarlıĝ olsun, bézarlıĝ olmasın.
 Azcığı aşım, govĝasız başım.
 Azın ço {dan {eberi yo { varın yo {dan.
 A {taran tapar, yatan yu {uda görer.
 A {tarmaĝınan déyil, rast gelmeyinendir.

B

Baba déyer bollu gerek, ya dermanı ya derdi.
 Baba paltarı géyersen, baba olarsan.
 Baĝ va {tı baĝbanın ğulaĝı ağır eşider.
 Bahalıĝda çöreyin esirgeyen ucuzluĝda yalĝız ğalar.
 Bal belasız olmaz.
 Baladan ğaçan belaya tutular.
 Baş snar börk içinde, ğol snar kürk içinde.
 Baş yoldaşı yo {dur, aş yoldaşı ço {dur.
 Başımı sındır, mezendeni²⁵⁵ sındırma.
 Başımı sındırıp eteyime ğoz doldurma.
 Başına kül de élesen uca küllükden éle.
 Başmaĝ palçıĝsız olmaz.
 Bazar şeytan évidir.
 Ba {maĝ kiraye istemez.
 Ba {tın yârın yâr déyil, tergin ğılmaĝ âr déyil.
 Bedesil evvel vefa gösterer, sonra cefa.
 Béş ğıranlık eşşeĝin iki ğıranlıĝ ğoduĝu olar.
 Bey don géydi hamı dédi, mübarek olsun, yo {sul géydi hamı dédi hardan
 getirdin?

²⁵⁵ Mezenden: Pazarlık, fiyat.

Beyle haca géden çöllerde sergerdan ğalar.
Be {t dönende burun suyu göze damar.
Be {timin bedbe {tliyinden şeker eksem duz olu, hamama gétsem buz olu.
Be {tini gözde sına, oğlunu gızda sına.
Biva {t banlayan {oruz başın bada vérer.
Bildirçinin şahlığı darı {ırmanı sovuşana gederdir.
Bir gécenin oğrusu on illik molladan ço { biler.
Bir gülinen bahar olmaz.
Bir günün de şahlığı şahlığdır.
Bir o {unan iki nişan vurmağ.
Bir tikenin bilmiyen, min tikenin de bilmez.
Bir yérde otur ki, durmayasan.
Biz yalvardığ daza, daz da özün ğoydu naza.
Borc yaman günü gözler.
Bundan sonra elini öz cibinde ğızındır.

C

Cahilde söz eylenmez, günbezde göz.
 Can senin, cehennem Tanrı'nın.
 Cavahir cında arasında olar.
 Cehd çarığ yırtar.
 Cehd éle dost ğazan, düşmen ocağ
 Cehenneme géden özüne yoldaş a{tarar.
 Cida çuvala sığınmaz.
 Cine börk tiker, şeytana papış.
 Cine demir gösterdiler.
 Cins madyan balanı döşünde sa{lar.
 Culfa kefensiz öler.
 Cüce hemişe sebet altda ğalmaz.
 Cücenin toyda da başın keserler, yasda da.
 Cüte géden öküz gözünden tanınar.

Ç

Çağrılan yére erinme, çağrılmayan yérde görünme.
 Çalağan göyde fırlanı, cücenin üreyi bulanı.
 Çarığında itiren patavasında tapar.
 Çay ki, oldu dişleme, békar otur işleme.
 Çayın daşı, çölün ğuşu.
 Çaç çaçi başın yére döyer, deyirman bildiyin éyler.
 Çaçır için malın yéyer, beng çeken ağıln, tiryek atan ömrün.
 Çekilmese berkimez.
 Çerçi kisesindekin satar.
 Çırağ çırağdan yanar.
 Çiğ etden nene de bézardır, bala da.
 Çirkin bezenence toy kéçer.
 Ço{ adam dedesin kôr éledi ki, Koroğlu désinler.
 Ço{ bilen ço{ danışan olur.
 Ço{ budaglar kötükler üste doğranıb.
 Ço{ doğru var ki, yalan ondan ya{şıdır.
 Ço{ yaşıyan ço{ bilmez, ço{ gezen ço{ biler.
 Ço{ yémek adamı az yémekden ğoyar.
 Çölmekte et ğurtardı çuğundur baş ğaldırdı.
 Çölmeye vére vére çı{ar ğazan bahasına.
 Çömçe aşdan isti oldu.
 Çömçe tutan sene sarıdır.
 Çörek açanı ğılinc açmaz.
 Çöreyi at deryaya balığ bilmezse ıalığ biler.
 Çöreyi vér çörekçiye, bir çörek de üste.
 Çuvallar doldu, dağarcığlar dolmaz.

D

Dadananla ğuduranı sa{lamağ olmaz.
 Dağ gerek yı{ıla dere dola.
 Dağarcık çöreyinen dolanan dövlet başına ip salmaz.
 Dağlar ne ğeder uca olsa, üstünden yollar aşar.
 Dama dama göl olar, dada dada héç.
 Damara ba{arlar ğan alarlar.
 Danışıklı söz dağları aşar.
 Darvaza ğapısını bağlamağ olar, {alğın ağzını yo{.
 Daş daşa söykener divar olar.
 Daş üste ekin olmaz.
 Davada halva paylamazlar.
 Dede ol dede ğedri bil, nene ol nene ğedri bil.
 Dedelerden budur öyüd, deyirmanı özün üyüd.
 Dedem öldü ya tavandan, ya zelzeleden.
 Dedene éhsan vérib eli çomağlıları ğapına dadandırma.
 Dedesinden ne gül derdim, balasından ne gülab tutum.
 Dédi {âceyem²⁵⁶, dédi néçe oğlun var.
 Deli delini görende çomağın gizler.
 Deli déyil doludur.
 Deli élsiz, él delisiz olmasın.
 Delik mıncığ, yérde ğalmaz.
 Delinin ne toyu olsun, ne yası.
 Déme babam yo{suldu, can sağılığı dövletdir.
 Demircide bıçağ tapılmaz.
 Demiri, küreden demir çı{ardar.
 Demyenin bir Allahı var, sulunun iki.
 Derd bir olsa çekmeye ne var.
 Derdin gizleden derman tapmaz.
 Dergâhın ğapısı açığ olanda itin yu{usu gelir.
 Deryadaki balığ satılmaz.
 Deryaya bir daş sal, ya bir ğaya.
 Deve bir {eyal éyler, servan iki.
 Deveğuşuna dédiler ğaç, dédi ğuşam, dédiler uç, dédi deveyem.
 Devenin de oynamağına az ğalır.
 Devesini satan köşek alabilmez.
 Deyenek delinin, süpürge gelinin.
 Deyirmanıa ğétse İsfahan {eberi getirer.
 Deyirmancıdan acığ éyleyen, çuvalın boş aparar.
 Deyirmanın {öreyin yétirmesen daş daşı sürter.

256 {ace: Hadım.

Dil gılncdan ço { öldürer.
Dilden gelen elden gelse, her feğir padşah olar.
Dilini sa {layan başını sa {layar.
Dirini öldürmek olar, ölünü diriltmek olmaz.
Divarın dalısı gürbetdir.
Dolu gıyuya it düşmez.
Dolu çuvaldan kimse gör {maz.
Dost daşı berk incided.
Dovşana déyir gaç, tazuya déyir tut.
Doymacı {atın yéyer, yumruğu yétim.
Dövletlinin elin bıçağ keser, kasıb köyneyini cırar.
Dövletlinin iti yatmaz, bîdövletin ... yatmaz.
Dul arvad géce yarısı péşman olar.
Dul arvadın dilleri ğaraca yazın günleri.
Dul arvadın divarı alçağ olar.
Duzu yéyib duzlağı batırma.
Dükândarın sağğalı üzüne engeldir.
Dünyanın malı dünyada ğalar.
Düz ağacı oda ğoymazlar.
Düz ayağa daş deymez.
Düz eyrini keser.
Düz gelmişsen düz gét, ğız gelmisen ğız gét.
Düz söz, bir söz.
Düz sözü uşağdan eşit.

É

Él gabağı, yél gabağı.
 Él ağızı faldır.
 Él atan daş uzağı düşer.
 Él delisin çöle atmaz.
 Él için ağlayan gözsüz galar.
 Élinen gelen garagün bayramdır.
 Éller göçer, dağlar galar.
 Éşşek anğıranda itin başı ağrılar.
 Éşşeye gızıl çatmağla giymeti artmaz.
 Év böyüksüz memleket sahibsiz olmaz.
 Év süpürrem, yer sallam, kimin gızından dalı gallam.
 Éybi kim déyer éybecer, soğanı kim yéyer derdecer.
 Éyibli éyibini bilse başına palaz örter.
 Éyibsiz dost arayan dostsuz galar.

E

Ebleh ile yüyüren yolda galar.
 Ebleh odur dünya için gem yéye.
 Ecineden goşun, reiiyetden şah olmaz.
 Ehmed'in belalı başı, külü goyu torpağı daşı:
 Ekmiyen başsağ derer.
 El merd olar, göz namerd.
 Eline gelmeyi babasına éhsan vérer
 Elini gätidin harama, keşkülü doldur galama.
 Elli yaşında dana, indi düşüb meydana.
 Emi vay déyil, zemi vaydır.
 Er atanı él atar, er tutanı él tutar.
 Er başından dövlət, dağ başından duman eksik olmaz.
 Er çöreyi er yanında borc olar.
 Er évi edeb évi.
 Er ipek sapdır, düyün düşse açılmaz.
 Erdebil bir şeherdir, her kes öz vekili.
 Erdebil pişiyi küfte görmemiş.
 Ere gédende böyük gızdır, év süpüründe kiçik.
 Esli olmasaydı Kerem dağlara düşmezdi.
 Et ile dırnağ arasına giren çürüyüb çı{ar.
 Eti etden keserler.
 Evvel ayağ, sonra dayağ.
 Evvel udan göz udar.
 Eyin geydiyini istemese, garın yédiyini ister.
 Eyirin vérin elime, nişan vérim erime.

F

Falçıya gétssen dua vérer, hekime gétssen deva.
 Fayda sîrrin ğardaşdır.
 Feĝir eline ba ğırsa, sen cibine ba ğı.
 Feleyin ğaydasıdı daĝı daĝ üstünden çeker.
 Feleyin bir çuval ğızılı var, her ğün birinin çiyindedir.
 Fend fendi keser.
 Filin bir fikri var, filbanın min.

G

Géce demir uzanar.
 Géce gel, véce gel.
 Gécenin işi sehere tapılmış olur.
 Geldi ecel, vérmez macal.
 Geldik Tıoy'a, yétişdik toya.
 Gelin gelin déyil, düşdüyü yer gelindir.
 Gelin oynaya bilmedi, dédi otaĝ eyridir.
 Gelinliyim, ğızlıĝım, bir darayi dizliyim.
 Gemide oturub gemiçi gözü çı ğartma.
 Gene bu Allah'dı bize ruzi vérir.
 Gét dost ğazan, düşmen ocaĝ başında.
 Gezdi aranı, turanı cennet gördü buranı.
 Gizlin kele gelen aşkâr doğar.
 Göze gelmeyen gelinin selamı savaşdır.
 Gözün yaşına ba ğaĝ, ya elin daşına.
 Gülme ğonşuva, gelir başuva.
 Gündüz géder dardar éyler, géce geler yer dar éyler.
 Görüken daĝın uzaklıĝı olmaz.

Ğ

Ğalar ıedice géder neve netice.
 Ğan éleme, Ğanun éle.
 Ğanı Ğan ilen yumazlar, Ğanı su ilen yuyarlar.
 Ğar suzuluk Ğaldırılmaz, ĞovurĞa Ğarın doyurmaz.
 Ğara baıt daĞlara çııanda, daĞları duman alar.
 Ğaracı Ğaracıya öpüş vérmez.
 Ğaraya sabun, deliye öĞüd néyler.
 Ğarı Ğız gelin oldu, üreyi serin oldu.
 Ğarın doyuran aşı Ğöz tanır.
 ĞarışĞanın il yığıntısını baĞgal bir defeye tereziye Ğoyar.
 Ğarnım ıalĞa sandıĞana déyil.
 Ğarnımdan çııan Ğada, kime gédim dáda.
 Ğarnımdayken Ğanımı yéyer, çöle çııar canımı yéyer, ölerden sonra
 malımı yéyer.
 Ğatır ne bilir ıatır.
 Ğaz vur Ğazan dolsun, toyuĞdan ne fayda
 Ğazan déyer dibim Ğızıldır, çömçe déyer, bulanmışam çıımışam.
 Ğazi évinde Ğirdekân boldur, amma sayı var.
 Ğelp pul sahibine Ğayıdar.
 Ğemiş ola, Ğomuş ola.
 Ğerib Ğuşun yuvasını Tanrı öz eliyle tiker.
 Ğerib it hürende özüne hüner.
 Ğeyretlilik kişinin Ğörkemidir.
 Ğıfıl oĞru üçün déyil, düz üçündür.
 Ğılinc Ğınımı kesmez.
 Ğılinc hemin Ğılındır, Ğol hemin Ğol déyil.
 Ğısıla Ğısıla cennete gétmekdense, oynaya oynaya cehenneme gédesen.
 Ğız Ğarıyanda dayısının boynuna düşer.
 Ğız alan, alana kimi, Ğız véren, ölene kimi.
 Ğızı saldım béřiye, çéhizini çek éřiye.
 Ğoç buynuzundan kiraye istemez.
 Ğoduıdan naıır olmaz.
 Ğolun sınıĞı boyuna yükdür.
 ĞonaĞa üz vérsen taıçaları gezer.
 ĞonaĞın ruzısı özünden ĞabaĞ yétiřer.
 Ğonşu Ğonşuya baıar, özünü oda yaıar.
 Ğonşu arvadı Ğonşuya Ğız gelir, toyuĞu Ğaz gelir.
 Ğonşu aşı dadlı olar.
 Ğonşu çomaĞı Ğonşuya boredur.
 Ğonşu düz olsa baĞ, duvarı neylir.
 Ğonşu minciĞın oĞurlayan Ğorda taıar.
 Ğonşu toyuĞu nezere Ğaz geler.
 Ğonşuya ümid olan, şamsız Ğalar, oynarı ümid olan ersiz.

Ğor { ğor {mazdan, utan utanmazdan.
 Ğor {u olmayan yerde nizam olmaz.
 Ğovĝasız baş girde olar.
 Ğovurĝanın yanarı çatdar.
 Ğoy men ĝařovu ĝötürüm, sen řıllaĝ at.
 Ğoyun ĝuzu ayaĝı basmaz.
 Ğul ĝulluĝda gerek.
 Ğulaĝ asan öz sözün eşider.
 Ğulaĝlı ĝoyun bir yol hürker, kere iki yol.
 Ğumar nâşını sever.
 Ğurban olum o duvaya ki üstünden bir saat kéçe.
 Ğurban olum tesbeh sene, héç kes ĝüman étmez mene.
 Ğurd ĝarıyanda köpeyin ĝönlünce olar.
 Ğurd ĝurda dal çevirmez.
 Ğurd dédin ĝulaĝı ĝörükdü.
 Ğurd dumanlıĝ a {tarar.
 Ğurd yuvası sümüksüz olmaz.
 Ğurda sen tikmek öyred, yırtmaĝ dedesi péşesidir.
 Ğurdu ĝörmek mübarek, ĝörmemek daha mübarek.
 Ğurdun abadanlıĝa gelmesi itin hizliyiendendir.
 Ğurdun üzü aĝ olsa abandanlıĝa ĝündüz gelir.
 Ğuru ĝuru ĝurbanın olum.
 Ğuru oduna yaşlar yanar, alışar daşlar yanar.
 Ğuş yuvasından uçar.

H

Haĝĝ başı aĝır olar.
 Haĝĝ ile batilin arası dörd barmaĝdır.
 Haĝĝ söz acı olar.
 Haĝĝ sözünden ĝül iyi²⁵⁷ gelir.
 Haĝĝ yandıran çıraĝı söndürmek olmaz.
 Haĝĝ yiyesine yad olmaz.
 Haca géden geldi, saca géden gelmedi.
 Hacı hacını Mekke'de ĝörer, derviş dervişi tekkede.
 Halalzada barışdırdı, haramzada ĝarıřdırdı.
 Hamama giren terli çı {ar.
 Hamamda o {umaĝ, ĝurbetde öyünmek.
 Hamına it ürer, bize çaĝĝal.
 Haram harama géder.
 Hayınan gelen, huyunan géder.
 Hazır oĝlan babası, bişmiş aşın řorbası²⁵⁸.

²⁵⁷ İy: Koku.

²⁵⁸ çorba: Çorba.

Héc kimi çırağı seherecen yanmaz.
 Hedd ve seddi öküz biler.
 Hemişe ay bulud altında ğalmaz.
 Hemişe sél kötük getirmez.
 Her ğaranlığın bir aydınlığı var.
 Her ğarpız ğabığı ayağlanın ğıçı sınmaz.
 Her ğuruldayan ğelyan déyil.
 Her ağacın ğurdu özünden türer.
 Her anğıranı a{ura bağlasan, buradan İsfahan'acan tövle olar.
 Her aparın su Araz déyil.
 Her évde direk var orda çörek var.
 Her géden gelse, ğebristanlığdaki ölüler de geler.
 Her girdekân girdedir, her girde girdekân déyil.
 Her gözelde bir éyb olar.
 Her kes öz évinin ğiblesini ya{şı tanır.
 Her kimin bağı var, üreyinde dağı var.
 Her yana ya{ın, paşa ğıpısından uzağ.
 Here odu öz ğabağına éşer.
 Hezret Tızır'ı gördük, iki riyal cermesin çekdik.

T

Tain {oflu olar.
 Tala évine dadanan er évine {éyir vérmez.
 Talam doğub {alacığım hov çekib.
 Tanım sındıran ğabın sesi çı{maz.
 Teta insandan baş vérer.
 Téyri olsaydı adın ğoyardılar Téyrelî.
 Toruzun leleyi görükür.
 Toruzun sağğalı ağarsa da, bahası on dörd şahıdır.

İ

İki arvadlı géce şamsız ğalar.
 İki arvadlı kişinin ağzının dadı olmaz.
 İki ciyebaz bir ipde oynamaz.
 İki eşşek bir a{urdan arpa yémez.
 İki riyallığ eşşeyin on şahlığ ğoduğu olar.
 İki yana ba{an çep ğalar.
 İlan çı{dığı bacanı ya{şı tanıyar.
 İlan ilan yémeyince ejdeha olmaz.
 İlanı sen tut men gözüne darı salım.
 İlanın ğenimi balasıdır.
 İnanmagilen dostuva, saman teper postuva.
 İnek göz élemese buğa sıçramaz.

İp ne geder uzun olsa da, dolanar doğanağdan kéçer.
 İstediyini unut, gördüyünü déme.
 İş elden, söz dilden, oğul bélden gelme ne faydası.
 İş géder sahibin tapar.
 İş gücümüz bucağda, şengülümüz gucağda.
 İşden artmaz, dişden artar.
 İşdir düşer, aşdır bişer.
 İşleyen demiri pas basmaz.
 İt gör {an yére hürer.
 İt gulağını kesenden gör {ar.
 İt gursağı sarı yağ götürmez.
 İt ağzı deymekle doğgaz murdar olmaz.
 İt çörekden, adam mehebbetden kaçmaz.
 İt demirciden ne aparar.
 İt itle savaşanda bir ayağın dalda tutar.
 İt itliyinden el çekse sümsünmeyinden el çekmez.
 İt ulaya ulaya yuvasına gurd getirer.
 İte çörek atarlar yiyesi {atirine.
 İti ite boğdurarlar.
 İyne işin çuvaldız görmez.

K

Kâsıb den tapdı, gâb tapmadı.
 Kâsıbı deve üste böv sancar.
 Kâsıbın danası dövletlinin tayasına ba {ar.
 Kéçelin adını goyarlar Zülfeli.
 Kéçelin borkü düşene gederdir.
 Kéçelin kéçelliyi ile ne işin var, işin kéçerliyi ile ol.
 Kéçelin tükden acığı geler.
 Kéçinin kéçi ayağından asarlar, goyunu goyun.
 Keklik başın guylar, guyrugundan {eberi olmaz.
 Kend nedi, gend nedi.
 Kendli ölüsü, néyler sidr kâfri.
 Kend {udalığa hésaba géden évine borclu geler.
 Kiçik daş da baş yarar.
 Kiçikden {eta, büyükden eta.
 Kimi görpü tapmır kéçmeye, kimi su tapmır içmeye.
 Kişi gızı olunca kişi arvadı olasan.
 Kôr dédiyın Mekke'ye yétişir, ya yarı yoldan gayıdır.
 Kôr gözünden gör {ar, kéçel başından.
 Kôr öler adı galar badam göz.
 Köç kéçer it yüyüyer, ikisi bir menzile çatar.
 Kuzeger, sınığ gâbdan su içer.

Kül başına küllükler, ğarğalar seni dimdikler.

L

Lari {oruzlar yağ bağlar, ğarığalar bağ bağlar.
Laylayı bilirsen, niye yatmırsan?
Lotular ğoydular ki, yatam seni yu {uda görem.
Lotuluğ terk götürmez.
Lüléyin ço { su tutar.

M

Mal géder bir yana, iman géder min yana.
Malı ço {, gözü to {.
Malı mal yanında tanıyarlar.
Malın berk sa {la ğonşunu oğru tutma.
Malın eziz tutan, canı zelil tutar.
Malını itler yéyer, canını bitler.
Mama getireni mürdeşür aparar.
Mama iki olsa uşaq ters geler.
Mehebbet gözdedir.
Merd özünden biler, namerd özgeden.
Mescid ğapısıdır ne söymek olur, ne yandırmağ.
Mescid eşşek bağlamalı yér déyil.
Méşeye géden öz ağacın keser.
Méy {anecinin şahidi üzüm ayağlayan olar.
Minareye {erci çı {mayan déyer bes yérden göbelek çı {ıb.
Müfte sirke baldan şirin olar.
Müselman toyuğunun leleyi görüner.

N

Naşıya zurnanı vérsen gün başından püfler.
Na {ır kökünden gédib, ala dana a {tarır.
Na {ırçı ğızının ğéyreti na {ır gelende tutar.
Ne ğayırırım deryada, çağırım ya Tızır, ya İlyas.
Ne géder uzağ olsa, yol ya {şıdır, ne géder yaman olsa él.
Ne balın yéyirem, ne belasın çekirem.
Ne dinden kéçir, ne dindardan.
Ne umursan bacından bacın ölür acından.
Ne yatdığ, ne uzandığ, hazır oğlan ğazandığ.
Nefs nefsdir bednefesin adı bednâmdır.
Nerdivanı pille pille çı {arlar.
Néyleyirem ğızıl téşti, içinde ğan ğusam.

Nisye çaır²⁵⁹ iki yol kéflendirir.
Nisye girmez kiseye.

O

Ocağdan kül eskik olmaz.
Od her yana düşse özüne yér açar.
Oğru anası gâh dōş yéyer, gâh dōşüne vurar.
Oğru pişik ağac götürmemişden belli olur.
Oğrudan salanı remmal aparar.
Oğul atadan görer, süfre açar.
Olar aşım suyu, olmaz başım suyu.
Ortalığ gazanı ğaynamaz.
Ovcuya dağı nişan vérdiler, oву nişan vérmazler.
O ũduğunu déme, anladığını dé.

Ö

Öküzlüye gön borc vérerler.
Ölmez Tédice, görer neva netice.
Ölünü bir yol yuyarlar.
Ölüye vesiyet ğalar.
Öz çöreyini özge süfresinde yéme.
Özge divarından başanın divarından başarlar.
Özge évinde tülküdür, öz évinde aslan.
Özge özgenin namazını destemazsız ğılar.
Özün étdin özüne, külü sepdin gözüne.
Özüne başma, sözüne baş.
Özüne bir iyne, yoldaşına çuvalduz.
Özünü yorulmuş bilsen, yoldaşını ölmüş bil.

P

Pambığcımın ağ itden zehlesi géder.
Payımı yalgız yéyen, tayımı yalgız ğaydırar.
Pezevenginın aşırı derviş olar.
Pul can yongarıdır.
Pul vérib söz alan péşiman olmaz.
Pul vérsen mescidden molla çışar.
Puldan ğonşu payı olmaz.
Pulun oldu ellı, adım oldu belli.

R

²⁵⁹ Çaır: şarap.

Ramazandan ço { razıyığ, péşeyin de sa { layağ.
 Reşid oğul vurmağa atasından izin istemez.
 Reşidli cüce yumurtadan belli olar.
 Riş { endin bēş min altun { erci var.

S

Sabun ğara palazı ağartmaz.
 Saç ölü üste açılar.
 Saçım olub dalıma düşsün, birçeyim olub üzüme düşmesin.
 Sağ elin bizim başımıza.
 Sağ göz sol göze möhtac olmasın.
 Saman tüstüsü göz çı { ardar.
 Sar da çalağanın dayısıdır.
 Saydığımı göy kenara gör felek neler sanır.
 Seğgal da sizin elizde, ğayçı da sizin elizde.
 Sebr sebr a { ır bir sınığ ğebr.
 Sebréyleyen murada yéter.
 Seher gününe ğızmayan, a { şam gününe ğızmaz.
 Seksen do { san bir gün yo { san.
 Sen ağa, men ağa, inekleri kim sağa.
 Sen Allah'unan ol, Allah seninendi.
 Sen gördüyün ağaclar küreклиye kesildi.
 Sen gündüz géden yolları men géce ile gelmişem.
 Sen o { uyanları men to { umuşam.
 Sen vér kéflenmeyi öz ayağıma.
 Sen yédiğini bilmesen, men doğradığımı bilirem.
 Sene bir aş bişirim ki, özünden bir ğarış yağı düşsün.
 Senete kec ba { an ac ğalar.
 Seni isterem ço { isterem, bir göztünü yo { isterem.
 Serbaz ne bilir ki, héyva kaldır.
 Serçeden ğor { an darı ekmez.
 Sévdanı pul aşırar, davanı ğılinc.
 Sınanmış atın dal ğabağına kéçmezler.
 Siçandan olan süfre dibi deler.
 Sidğ ile ğara daşdan metleb almağ olar.
 Soğanı kim yéyer derdecer, éybi kim déyer éybecer.
 Söz eşidmek edebdendir.
 Söz sandığa girmez.
 Söz sözü getirer.
 Sözü ağzında bişir dé.
 Sözü at yére géder yérin tapar.
 Su aydınlığdır öz ğapına cala.
 Su başdan aşanda ya bir ğarış, ya yüz ğarış.

Su başdan bulanıdır.
 Su bir yerde galsa iylenir.
 Su kiçiyindir, süfre böyüyün.
 Su kuzesi su yolunda sınar.
 Su kuzesin su tapır.
 Su kuzesiz, ağac kölgesiz.
 Su özüne yol éyler.
 Sufi soğan yemez, görse ğabığın da ğoymaz.
 Sulun a{arundan ğor{ma, adamın yere ba{arundan ğor{.
 Suyu vér susayana içsin ğana ğana.
 Suyun lal a{anı, adamın yere ba{anı.
 Suyunan ğurdun ağzı bağlı olar.
 Südün ğedrini ğısır emen dana bilir.
 Sürü ğoyun sizde, satdığ yağ bizde.

Ş

Şadlığına şivenlik éleme.
 Şadlığından şivan édir.
 Şah biler, şahséven biler.
 Şah çiçek çı{ardıb.
 Şahın da ğaraçıya işi düşer.
 Şahın da develeri ayağyalın gezer.
 Şefa piyalenin tekinde olar.
 Şefa véren ağudan da vérebiler.
 Şer' kesen barmağ ağrımaz.
 Şer' kesen barmağın ğanı çı{maz.
 Şerik ya{şı olsaydı, Tanrı özü için tutardı.
 Şerikli ğazan ğaynamaz.
 Şirin érkeyi dişisi olmaz.
 Şirin yémeyin acı acı ğusmağı var.
 Şor yéyen suya gelir.

T

Tağım damdan düşüb cingiltisini âlem éşidib.
 Tanrı ğarğıyanı péyğember esası ile döyer.
 Tanrı ac isteyenini, bende doydura bilmez.
 Tanrı vérib Zéyni'ye, dişi yo{du çéyniye.
 Tapan tapanın olsa, çölde çoban bey olar.
 Tebriz'in yayı ğışdır, ğışı ğemişdir.
 Teklik Allah'ın özüne yaraşır.
 Tenbel adam fikirli olar.
 Tenbele dédiler ğapını ört, dédi yél eser örter.

Tere yéyen de yaza çı{ar, kere²⁶⁰ yéyen de.
 Terlan sar yéri vérmez.
 Teze geldi bazardan, köhne düşdü nezerden.
 Tikân eken gül götürmez.
 Tike garın doyurmaz, mehebbet artırar.
 Tike dostu dost olmaz.
 Tora düşen sebr élemese, özün ölümé vérer.
 Tosbağa ğininden çı{ıb ğinini beĝenmir.
 Toy gécesi gelin évde ğalmaz, yas gécesi ölü yérde...
 Toyu görüb bayramı yadundan çı{ıb.
 Toyuĝ yumurtasına göre ĝaĝıldar.
 Toyunki oynamaĝdır, yasunki aĝlamaĝdır.
 Tövbe to{lugağdan çı{ar, dua yo{lugağdan.
 Tövle dibinden yo{dur, déyir at yeherde.
 Turş alçadır, görenin aĝzı sulanır.
 Tülkü tülküye buyurar, tülkü de ĝuyruĝuna.
 Tülkünü derisi {atirine ĝovarlar.
 Tülkünün şahidi ĝuyruĝudur.

U-Ü

Ulu sözüne ba{mayan uluya uluya ĝalar.
 Uşaĝ olan évde géybet olmaz.
 Uşaĝ yı{ıla yı{ıla böyüyer.
 Uşaĝlı évde gerek hevengdesteni göyden asasan.
 Uşaĝa iş dé, dalınca ĝét.

V

Var évi kerem évi, yo{ évi verem évi.
 Vardan ziyan gelmez.
 Varın yo{dan, acın to{dan {eberi olmaz.
 Vay ondadır carvadar bacadar ola.
 Vay ondadır şah ĝapısın kürd ala
 Vérdiyın bir yumurta onu da yırtı-yırta.
 Véren aşı içerler.
 Vermisen bir doğĝuzu, yémisen toppuzu.
 Vuran oĝul atasına généşmez.
 Vurucu ĝuş dimdiyinden bellidir.

Y

Yabıya timar élesen şıllaĝ atar.

²⁶⁰ Kere: Tere yaĝı.

Yac ekincidir, ğış dilençi.
 Yağ yağ üste géder, yarma yavan ğalar.
 Yağanda iç, kesende yat.
 Yalancı olmasaydı doğru, danışabilmezdi.
 Yalanın {oruzu yo{dur ki, banlasın.
 Yalvaranın Tanrı'sı olmaz.
 Yaman yéyicin olsun, yaman déyicin olmasın.
 Yanan yérde ot bitmez.
 Yandığından yarma dartır.
 Yaralı eşşek ço{ anğırar.
 Yarı henek, yarı deyenek.
 Yas yiyesi ovunub, yasa ğelen ovunmayıb.
 Yatan ardınca oyağ olmasın.
 Yatan ölmez, yéten öler.
 Yayda her divarın dibi bir évdir.
 Yazan sen, pozan sen, kim déyer yalansan.
 Ya{ın ğonşu uzak ğardaşdan ya{ıdır.
 Ya{ı ğızı éşye vérmeye hayıfı, yaman ğızı özgeye vérmeye ayıbdı.
 Ya{ı biçinci {ercin yérden çı{ardar.
 Yéddi molla bir serik, yéddi tülkü bir delik.
 Yéke ğarının kimsesi olmaz.
 Yéke gözün ışığı olmaz.
 Yél getirib, ğün ğurudub.
 Yélinen gelen yélinen géder.
 Yér berk olanda öküz öküzden görer.
 Yétime vay vay déyen ço{ olar, çörek véren az.
 Yétimi vurma, döyme, çöreyini elinden al.
 Yol haramisi ol, yoldaş haramisi olma.
 Yolculuğa géden çölmeyin dalısında tutmaz.
 Yolsuzu yola tapşır.
 Yolunan géden azmaz.
 Yorğun eşşek hoşu Allah'dan ister.
 Yorulmuş ata ğamçı vursan şıllağ atar.
 Yo{a ğelem işlemez.
 Yu{arı ba{ıb ğem éleyince aşığı ba{ıb dem éle.
 Yu{arı kend su içer, aşığı kend and.
 Yüğürek at arpasın artırır.
 Yüz il ot otlasan yéne ağzın deve ağzına o{şamaz.
 Yüz iyne yığsan bir çuvaldız olmaz.
 Yüz mama yığıla güc doğana düşer.

Z

Zehmeti meşşate çeker, lezzeti damed aparı.

Zererin yarısından gayıtmag da {eyirdir.
Zevvar gapıdan girende, dâd bacadan çı {ar.
Ze {iresin fikir éleyen péşimanlıg çekmez.
Zindanda sebr éyleyen a {ır tahta çı {ar.
Zor ile köpek sürüye gétmez.
Zülmet daşdır, götüren de péşmandır, goyan da.
Zülmün a {ır olmaz.

ALĖIŞLAR - ĖARGIŞLAR - ANDLAR²⁶¹
(Dualar - Beddualar - Yeminler)

ALĖIŞLAR (Dualar)

A

Abadan olsun!
Adın dillerde ezber olsun!
Adın yaşar olsun!
Adına ġurban olum!
Adıynan yaşa!
Aferin!
Aġ be {t olasan!
Aġ gn içinde olasan!
Aġ gne ı{asan!
Aġ gnl, aġ rekli olasan!
Aġzın Şirin olsun!
Allah ġanadımı stne gersin!
Allah ġoluna gvvet, sfrene bereket vrsin!
Allah amanında!
Allah arzunu vrsin!
Allah balalarını sa{lasın!
Allah başından bir tk eksik lemesin!
Allah bereket vrsin!
Allah canına saġlıġ vrsin!
Allah ddına ytsin!

²⁶¹ zmz ve Szmz, lin ve Velyet Ėuliyev, Őy{ Safiddin Neşriyyatı, Tebriz-1377 (1999); Mehemmet Hesen Yusifi, l Szleri, İntişaratı Endişe No, Thran-İran- 1377 (1998); Tyġımızın Dyimleri ve Duyumları, Mrsel Hekimov, Maarif Neşriyyatı, Bakı-1988; Azerbaycan Şifa{i l Edebiyatına Bir Ba{ış, Perviz Yġanı Zri, Endişe-i No Neşriyyatı, Toy-1373 (1994); Cevad Hy'et, Azerbaycan Şifahî Talġ Edebiyyatı, Thran-1347 (1988); Azerbaycan Klssik Edebiyyatı Kitap{anası, 20 Ciltde, lm Neşriyyatı, c. 1, Bakı-1982; İlin Eziz Gnleri, Azad Nebiyev, Maairif Neşriyyatı, Bakı-1999.

Allah gözüne ışığı vérsin!
 Allah iman vérsin!
 Allah imdâdına yétsin!
 Allah işine ferec vérsin!
 Allah izzeti, ezemeti, mürüvveti senden uza{ élemesin!
 Allah kisene bereket vérsin!
 Allah kömeyin olsun!
 Allah metlebini vérsin!
 Allah mübarek élesin!
 Allah niyetini vérsin!
 Allah o dünyanı vérsin!
 Allah oğuldan sévindirsin!
 Allah ömrünü uzun élesin!
 Allah özü başına el çeksin!
 Allah rehmet élesin!
 Allah sa{ lasın!
 Allah sebep salsın!
 Allah senden razı ğalsın!
 Allah sene can sağlığı vérsin!
 Allah sene yâr olsun!
 Allah seni ata anana ço{ görmesin!
 Allah seni bize ço{ görmesin!
 Allah seni cavanlığına bağışlasın!
 Allah seni düşmene möhtac élemesin!
 Allah seni hâlal süd emmişe ürcah élesin!²⁶²
 Allah seni nâmerd ğapısına göndermesin!
 Allah seni oddan alovdan gorusun!
 Allah seni pis nezerden sa{ lasın!
 Allah seni şerden gorusun!
 Allah seni üstümüzden eksik élemesin!
 Allah seni yaddan çı{armasın!
 Allah seni {etadan belâdan sa{ lasın!
 Allah seni {oş be{t élesin!
 Allah size bir ya{ş yérden ğapı açsın!
 Allah sizi nâdürüstden uzağ élesin!
 Allah süfreni bol élesin, cibini dolu!
 Allah şefa vérsin!
 Allah Tâla başacan vérsin!
 Allah Teâla seni güldürsün!
 Allah üreyince vérsin!
 Allah üreyine göre vérsin!
 Allah yo{ yérden ğapı açsın!
 Allah {éyir vérsin!

²⁶² Ürcah éle-: Rast getirmek, kavuşturmak.

Ananın südü hâlâl olsun!
 Ar{anda küçük, önünde büyük gardaşların olsun!
 Atan cennetlik olsun!
 Ayağın daşa deymesin!
 Ayağın yüngül²⁶³ olsun!
 Aydınliğı göresen!
 Aydınliğına çı{asan!

B

Bağın behreli olsun!
 Bağlı gapılar yüzüne açığ olsun!
 Bala derdi çekmeyesen!
 Bala, seni {oş {eber olasan!
 Balalarından yarıyasan!²⁶⁴
 Balalarının toyunu göreğ!
 Balalarıym {oş gününü göresen!
 Balalarıym bärini yiyesen (göresen)!
 Balan gözüne çırağ olsun!
 Başın hemişe uca olsun!
 Başın sağ olsun!
 Başında bir tük eksik olmasın!
 Bayrağımız uca olsun!
 Bed nezerden uzağ olasan!
 Behresin göresen!
 Benövşe etirli olasan!
 Bereketli olsun!
 Bêşik bağın göpmasın!
 Bêşik bağın berk olsun!
 Be {tin garanğuş²⁶⁵ be {ti kimi olsun!
 Be {tin yéyin olsun!
 Birin min olsun!

C

Canın dert görmesin!
 Canın sağ olsun!
 Canına sağliğı!
 Canına sağliğı!
 Cefa görmeyesen!

²⁶³ Yüngül: Hafif, uğurlu.

²⁶⁴ Yarı-: Faydalanmak, hayır görmek.

²⁶⁵ Garanğuş: Kırlanğıç.

Cömerde rast gelesen!

Ç

Çırağın gür yansın!
 Çıran sönmesin!
 Çöreyin bol olsun!
 Çöreyin isti olsun suyun serin!
 Çöreyin pişmiş, suyun gelmiş olsun!

D

Dâdına Tızır İlyas yétsin!
 Dağ kimi ucalasan!
 Deryacan ömrün olsun!
 Dileyin hâsıl olsun!
 Dilin şirin olsun!
 Döwlet sahibi olasan!
 Duan ğebul olsun!
 Duan müsecab olsun!
 Dünya durduğca durasan!
 Düşmen ğabağında héc va {t eyilmeyesen!
 Düşmenin puç olsun²⁶⁶

E

Ehsen!
 Ektiyin, biçtiyin bire min olsun!
 Elin ğolun var olsun!
 Elin var olsun!
 Elinde ovucunda ğalsın!
 Elleri gücden düşmesin!
 Emdiyin süd hâlâlın olsun!
 Emeyin itmesin!
 Ezrayilin yadından çı {asan!

É

Él içinde başın uca olsun!
 Év eşik sahibi olasan!
 Évın abad olsun!
 Évın nurlu, sofran çörekli olsun!
 Évinden hemişe şâdlığ sesi gelsin!

²⁶⁶ Puç ol-: Kahrolmak, harap olmak, yok olmak.

Évinize şadlığa gelek!

F

Fehmin ışığı olsun!
Fehmin iti²⁶⁷ olsun!
Fikirli olmayasan!
Fikrin ışığı olsun!

G

Gédişin uğurlu, gelişin sayalı olsun!
Gét diyin éve {oşbe {tlik apar!
Gét diyin yérden boş gayıtmayasan!
Gét diyin yérden yarıyasan!
Gét diyin yollar çilçırağ²⁶⁸ olsun!
Görenler görüb, görmeyenler görsün!
Görüm gışda dağlarımız ğarlı, éliniz yârlı olsun!
Görüm ki, elin çöreye çatsın!
Görüm seni ağ günler göresen!
Gözlerin aydın olsun!
Gözü kölgeli olmayasan!
Gözün dolusu göresen!
Gözün to {, alnın elin açı { olsun!
Gözüne ışığ gelsin!
Gül kimi açılasan!
Gün o gün olsun, bura şadlığa gelek!
Günün ağ olsun!
Günün ağ, güzeranın {oş olsun!

Ĝ

Ĝabağına hâlal süd emmiş çı {sın!
Ĝabağından a {ar su a {sın!
Ĝada baladan uza { olasan!
Ĝapılar hemişe üzüne açığ olsun!
Ĝapınız ğona {lı, ğaralı olsun!
Ĝapımızdan şadlığ eksik olmasın!
Ĝara gün ğara bayram görmeyesen!
Ĝara gün görmeyesen!
Ĝazancın artığ olsun!
Ĝazancın ğarşına gelsin!

²⁶⁷ İti: Keskin, güçlü.

²⁶⁸ Çilçırağ: Işıklı, nurlu.

Ğazandıĝın hâllallıĝla yiyesen!
 Ğebri nurla dolsun!
 Ğedemin uğurlu olsun!
 Ğem nedir bilmeyesen!
 Ğırmızı duva {lı olasan!
 Ğollarına ĝüvvet gelsin!
 Ğoşa ĝarıyasız!

H

Haĝĝı nâhaĝĝa möhtac éleme!
 Haĝĝı nâhaĝĝa vérmeyesen!
 Halâl {oşun olsun!
 Hamı ba {sın boyuna, éller gelsin toyuna!
 Héç va {t çıraĝın sönmesin!
 Héç va {t kömeksiz ĝalmayasan!
 Hemişe eziz olasan!
 Hemişe şadlıĝ içinde olasan!
 Hemişe temizlikde!²⁶⁹
 Hemişe toy bayram içinde olasan!
 Hemişe {oş gün göresen!
 Hemişe başın uca dilin uzun olsun!
 Her açılan seher sene {oş be {tlik getirsin!
 Hörmetin artıĝ olsun!
 Hüriler, periler yoldaşın olsun!

T

Téryr göresen!
 Téryre ĝarışasan!
 Téryre calansın!
 Téryre gelesen!
 Toş geldin, sefa getirdin!

İ

İman yiyesi²⁷⁰ olasan!
 İmanın kâmil olsun!
 İmaretin uca olsun!
 İsmetli olasan!
 İstediğine ĝovuşasan!
 İstediğine yétesen!

²⁶⁹ Hemişe temizlikde: Sihatler olsun.

²⁷⁰ Yiye: Sahip.

İşığığa çı{asan!
İşin avand²⁷¹ olsun!
İşin {eyirli, bereketli olsun!
İşinden yarıyasan!

²⁷¹ Avand: İyi, hayırlı, kolay.

K

Kâl²⁷² adama rast olmayasan!
 Kâm alasan doyunca!
 Kâmın gözünde ğalmasıñ!
 Kemallı olasan!
 Kitabın hêç va{t bağlanmasıñ!
 Kölgen üstümüzden eskik olmasıñ!
 Kölgene ğurban!
 Könlün isteyene elin çatsın!
 Körpün yı{ılmasıñ!

L

Lampan sönmez olsun!
 Lovdan²⁷³ uza{ olasan!

M

Malın dövletin başından aşsın!
 Menim kimi sağğalın ağarsın!
 Merdi nâmerde möhtac görmeyesen!
 Min yaşayasan!
 Muradın gözünde ğalmasıñ!
 Muradına çatasan!
 Muradına yétesen!

N

Nâmerde möhtac olmayasan!
 Ne niyet élemisen ona çatasan!
 Néçe néçe bayramlara çatasan!
 Neve netice²⁷⁴ yiyesi²⁷⁵ olasan!
 Neveli neticeli olasan!
 Néynim néynim démeyesen!
 Niyetin hâsıl olsun!
 Nûş olsun!²⁷⁶

272 Kâl: Ham.

273 Lov: Dert, bela.

274 Neve: Torun.

275 Yiye: Sahip.

276 Nûş olsun!: Afîyet olsun!

O

Oban abad olsun!
 Ocağın odlu olsun!
 Ocağın yansın!
 Odana nur çilensin!
 Oğul toyu göresen!
 Oğullu gızlı olasan!

Ö

Ömrü uzun olsun!
 Ömrüne gün doğsun!
 Ömrüm günüm senin olsun!
 Ömrün gün çiçek içinde keçsin!
 Ömrün toylu bayramlı olsun!
 Ömür boyu {oşbe{t olasan!
 Ön eteklerini çocuğlar bassın!
 Övlad dağı görmeyesen!
 Övladlarının {éyrini göresen!

P

Pay pürüslü olasan!
 Payın artıg olsun!
 Pis gün görmeyesen!

R

Rahat gün göresen!
 Rastına iman yiyesi çı{sın!
 Rengin açı{, kéfi kök olsun!
 Ruzulu olsun!
 Ruzun bol olsun!
 Ruzun hâlal olsun!

S

Sağğalın ağarsın!
 Sağ elin başına!
 Seherin {éyre çı{sın!
 Seni görüm hemişe bula{ kimi teravetli olasan!
 Seni görüm muradına çatasan!
 Seni görüm muradına yétesen!
 Seni görüm yad gözden uza{ olasan!

Su kimi duru olasan!
 Sucan ömrü olsun!
 Suyun serin ruzun bol olsun!
 Süfren açığı olsun!

Ş

Şabaşına²⁷⁷ gelek!
 Şad olasan!
 Şad {eber alasan!
 Şadlığa gelek!
 Şirinisi içilsin!

T

Tabağın dolu olsun, suyun serin!
 Tanrı sene yâr olsun!
 Tanrı seni şerden sa{lasın!
 Toprağı sanı yaşayasan!
 Toprağımız bereketli olsun!
 Toy plovunu yéyim!
 Toyuna gelim!

²⁷⁷ Şabaş: Hediye verme.

U

Uğur olsun!
 Uğurlu günün olsun!
 Uğurun {éyir olsun!
 Uğurun {éyirli olsun!
 Ulduzunuz barışsın!
 Ustadına merhaba!
 Uşa {larından yarıyasan!

Ü

Ülkeri doğsun!
 Ülkerin işi {lı olsun!
 Üreyinden kéçeni gözünnen göresen!
 Üstadına berekâllah!
 Üstadına rehmet!
 Üstüne gızı güller tökülsün!
 Üstünüzden gara yéller esmesin!
 Üzün gem görmesin!
 Üzün ağ olsun!
 Üzün gülsün!
 Üzüne gapılar açılısın!
 Üzüne gün doğsun!

V

Validéynine rehmet olsun!
 Var dövletin başınnan aşsın!
 Var olasan!

Y

Yaman gün görmeyesen!
 Yaradan'ın yâr olsun!
 Yarı menzilde galmayasan!
 Yastığın yüngül olsun!
 Yédi oğulla bir süfreye el uzadasan!
 Yédiyün gaymağ olsun, gezdiyün yaylağ!
 Yérin behiştlik olsun!
 Yolun su kimi aydın olsun!
 Yolun ya {ın olsun!

Z

Zalime rast gelmeyesen!
Zehmetinin bârını göresen!
Ziyana düşmeyesen!

GARĖIŐLAR (Beddualar)

A

Adın ġalsın!
 Adın ġara daŐlara yazılsın!
 Adını yadlara ġoyum!
 Aġ gn grmeyesen!
 Aġ gnn ġara olsun!
 Ahım seni tutsun!
 Alışıb yanasan!
 Allah gznn nurunu alsın!
 Allah kessin!
 Allah ldrsn seni!
 Allah mrnden kessin!
 Allah sene ġenim olsun!
 Allah sene ġotur vrsin dırnaġ vrmesin!
 Allah seni elimden alsın!
 Allah sinene daġ eksin!
 Allah reyini zsn!
 Allah'ın belsına gelesen!
 Allah, başın olan yrde, ayaġına daş salmasın!
 Anadan emdiyin sd burundan gelsin!
 Anan bacın meler ġalsın!
 Andıra ġalsın!
 Arġan yre gelsin!
 Ayaġların ġırılsın!
 Ayıbını ġara torpaġ rtsn!
 Azar deysin sene!
 Aġir gnn olsun!
 Aġir gnn suya dnsn!
 Aġir ymeyin olsun!

B

Babalım²⁷⁸ boynuna!
 Bacandan tüstü çı {masın!
 Bala déyende burnunun ucu göynesin!
 Balaların yétim ğalsın!
 Başın batsın!
 Başına daş düşsün!
 Başına ıldırım düşsün!
 Başına od elensin!
 Bedenine ğurd düşsün!
 Bezekli év görmeyesen!
 Bildiyin derde düşesen!
 Boğasın ğurusun!
 Boğazına boğma çı {sın!
 Boynun altında ğalsın!
 Boynun sınsın!
 Boyunu yére so {um!
 Böyüyüb ana olmayasan!

C

Can vérende su vérenin olmasın!
 Can véresen!
 Canın yansın!
 Canına od düşsün!
 Cavan ölesen!
 Cehennem de sene ağız vérmesin!
 Ciğerin yansın!
 Ciğerine od düşsün!

Ç

Çar {m çevrilsin!
 Çırağın sönsün!
 Çolağ olasan!
 Ço { işleyesen az yiyesen!
 Çörek ğenim olsun!
 Çörek atdı olsun sen piyada, ha gédesen ona çatmayasan!
 Çörek tapmayasan!
 Çörek tutsun!
 Çöreye hesret ğalasan!

²⁷⁸ Babal: Vebal, ğünah.

Çöreyin dizinin üstünde olsun!
 Çöreyin para olsun, günün ğara!
 Çöreyin soyuğ olsun, suyun isti!

D

Derdine derman tapılmasın!
 Dilediyin dilinde ğalsın!
 Dilin ğurusun!
 Dilin "Kelméyi şeadet" tutmasın!
 Dilin söz tutmasın!
 Dilin tutulsun,
 Diline "Lâilâhe!!!" gelmesin!
 Dört duvar arasında meleye meleye ğalasan!
 Dul ğalasan!
 Duz kimi eriyesen!
 Dünen öleydin bu gün üç günün olaydı!

É

Éhsanını ğurd bassın!
 Éle derde düşesen derman bulunmasın!
 Évin yı {ılsın!
 Évin {araba ğalsın!
 Évinde bayğuş ulusun!
 Évine od düşsün!
 Éybini torpağ örtün!

E

Elim Allah'dadır!
 Elin ğurusun!
 Elin ğuruyub yanına düşsün!
 Elin Allah'da ğalsın!
 Elin {emirli olsun, ğarnın ac!
 Elini doluya atasan, boş gelsin!
 Elinnen yémeyesen, gözünnen görmeyesen!
 Ellerin ğoynunda ğalsın!
 Emeyim burnundan gelsin!
 Emeyimi itiren dizin dizin sürünsün!
 Etin tökülsün!
 Ezabın artığ olsun!
 Ezdiyin duz olsun, doğduğun ğız!
 Ezrail ğapından eksik olmasın!

F

Fehmini itiresen!
 Felek b lini ęırsın!
 Felek tepene d ys n!
 Ferasetini Allah alsın!
 Fersiz  lesen!
 Feryadın erşe dayansın!

G

G der gelmez yola g desen!
 G desen h  gelmeyesen!
 G diŐin olsun, gelişin olmasın!
 Gelin m htacı olasan!
 Gelin  lesen!
 G tdiyin y rden yarımayasın!
 Görüm seni sabaha ımayasan!
 Görüm  st ne od elensin!
 G z n iyide dönsün!
 G z n tutulsun!
 Gözüne ağ gelsin!
 Gözüne g lle deysin!
 Gözüne o batsın!
 Gözüne tik n batsın!
 G z n n yaşı yavanlığın olsun!
 Günün ęara olsun!

Ĝ

Ĝabađın ęılinc dalın ęaya olsun!
 Ĝanına ęaltan olasan!
 Ĝanına belenesin!
 Ĝanlı k yneyin üstüne gelsin!
 Ĝara k l başına!
 Ĝara y re giresen!
 Ĝaramata ęalsın!
 Ĝarnına Şiş girsin!
 Ĝefil g lleye gelesen!
 Ĝemin dağdan ağır olsun!
 Ĝenimin ezrayil olsun!
 Ĝolun ęurusun!
 Ĝulađın Ĝur'an sesi  Őitmesin!

H

Hal aparsın seni!
Hâlal çörek görmeyesen!
Hamıya borclu ğalasan!
Haramın olsun!
Haramıya yém olasan!
Hazırın olsun nezirin olmasın!
Héc ğapı açmayasan!
Héc {oş gün görmeyesen!
Hevesin üreyinde ğalsın!

T

Tar olasan!
Tecil olasan!
Téyrini başğası görsün!
Téyrini görmeyesen!
Tıncım {ıncım olasan!

İ

İgid ölesen!
 İki gözden iki dizden olasan!
 İmansız gora gèdesen!
 İmansız ölesen!
 İstediyin üreyinde galsın!
 İşığ üzüne hesret galasan!

K

Kebab-i büryan olasan!
 Kefenin tapılmasın!
 Kefenin yarımçı { galsın!
 Kerem kimi yanasan!
 Kôr olasan!
 Kökünüze kôtan düşsün!
 Könlün şâd olub üzün gülmesin!
 Kül ağlına!
 Kül başına!
 Kül olsun gözüne!
 Külün göye savrulsun!
 Küreyine gara yara çı {sın!

L

Lal olasan!
 La {ta la {ta gan kusasan!
 Le'nete gelesen!
 Leke deysin sene!

M

Méyidin tabuta yaraşsın!
 Méyidin üstüne su tapılmasın!
 Min bir belaya gelesen!
 Mirasın üstüne döşensin!
 Muradın gözünde galsın!

N

Nâdürüst çöreyi yiyesen!
 Nâlene el yığılsın!
 Nâmerde möhtac olasan!
 Ne ölesen, ne itesen, iki gözünden olasan!

Niyetin ğara gelsin!

O

O dünyanı bu dünyada çekesen!
Ocağın sönsün!
Od alova düşesen!
Oğul olub oğlanlara ğoşulmayasan!
Oğul ölesen!
Oğul toyuna hesret ğalasan!
Oğul uşaq üzüne hesret ğalasan!
Oğul uşaqdan yarımaysan!

Ö

Ölesen vayına oturum!
Ölmeyesen zarınc olasan!
Ölün yerde ğalsın!
Ömrün boyu oğul payı görmeyesen!
Ömrün gödek olsun!
Ömrün uzun günün ğara olsun!
Övladların düzde ğalsın!

P

Paltarın teze ğalsın!
Papağın boş ğalsın!
Patlamaya düşesen!
Payın palçığa dönsün!
Pis dertden ölesen!
Pis gündən gözün açılmasın!

R

Rahat évine od düşsün!
 Rahat gün görmeyesen!
 Rahat yerin gebir évi olsun!
 Rastına {éyir çı {masın!
 Razı gédesen, nârazı gayıdasan!

S

Sabaha çı {mayasan!
 Sabahın gara gelsin!
 Salamat yémeyesen!
 Sél aparsın seni!
 Sen gelen güne gara daş düşeydi!
 Seni gara vurgun vursun!
 Seni dizin dizin sürünesen!
 Seni görüm vurgun vursun!
 Seni parça parça olasan!
 Sinen dağlı galsın!
 Sinene dağ çekilsin!
 Sonsuz galasan!
 Su isteyesen, verenin olmasın!
 Sulara garğ olasan!
 Suya dönsün!
 Suyun bulaşğ gelsin!
 Südüm dustağı olasan!

Ş

Şikest olasan!
 Şil küt olasan!
 Şil olasan!
 Şirin canından çekesen!

T

Tabutunun altına giren olmasın!
Tanrı b lını ğırsın!
Tanrı'nın zavalına gelesen!
Ta ıtın tabut olsun!
Tepeden vurulasan!
Tifaĝın daĝılsın!
Tike tike doĝranasan!
Torpaĝ başına!
Toyun yasa dönsün!
To  umun y r  z nden g t r ls n!

U

Ulaya ulaya ğalasan!
Ulusundan didergin düşesen!
Umudun kesilsin!

 

 reyinin başı yansın!
 st nde aĝlayanın olmasın!
 st ne ğan  ilensin!
 st ne od elensin!
 z n ğara olsun!
 z n g lmesin!
 z ne gün doĝmasın!
 z n  ğ r görsün!

V

Veten  z ne hesret ğalasan!
Vurĝun vursun seni!
Vurĝunun güçlü gelsin!

Y

Yaman derde düşesen!
Yarımaysan seni!
Yétim ğalasan!
Yığdığın yasında işlensin!
Yığdığına yiye durmayasan!
Yurdun boş ğalsın!
Yükün dağdan ağır olsun!

Z

Zehmetin ğan olub burnundan gelsin!
Zelil olasan!

ANDLAR (Yeminler)**A**

Adın Eli'ye and olsun!
 Adın hağğı!
 Ağ gümbez hağğı!
 Ağ imam hağğı!
 Allah hağğı!
 Allah'ın adı hağğı!
 Allah'ın birliyiine and olsun!
 Anamın gebrine and olsun!
 Anamın ruhuna and olsun!
 Anamın südü hağğı!
 And olsun o bir Allah'a!
 And olsun vetenin torpağına!
 Atamın canı için!
 Ay hağğı, Gün hağğı!

B

Babamın gôru hağğı!
 Babamın başı için!
 Balam canı!
 Başın hağğı!
 Bereket gözümü tutsun!
 Bereket hağğı!
 Bir olan Allah'a and olsun!
 Bu ğible hağğı!
 Bu hâlâl süfreme and olsun!
 Bu sabaha and olsun!
 Bu yédiyimiz duz çöreye and olsun!

C

Canım ölsün!
 Canım için!
 Cavan canıma and olsun!
 Ceddim hağğı!

Ç

Çekdiyim zehmete and olsun!

Çırağ hağğı!
 Çörek gözümü tutsun!
 Çörek hağğı!
 Çöreye hesret gâlim!
 Çöreyin mene haram olsun!

D

Dayım canı!
 Dayımın ruhuna and olsun!
 Dedemin canı için!
 Dezgâh hağğı!
 Dilim gurusun!
 Doğan Güneş'e and olsun!
 Dostluğumuza and olsun!
 Duz çörek hağğı!
 Duz hağğı!
 Dünyaya kör ba {ım!

É

Éşğime and olsun!
 Évım yı {ılsın!
 Évime kôr ba {ım!
 Évime od düşsün!

E

Eli yolu hağğı!
 Eli'nin gılincına and olsun!
 Elim gurusun!
 Emimim gôru hağğı!
 Eziz canına and olsun!
 Ezizlerimin canı için!

G

Geceni salıb gündüzü getiren Allah'a and olsun!
 Gôr hağğı!
 Göy hağğı!
 Göze görünmeze and olsun!
 Gözlerim çı {sın!
 Gün hağğı!
 Güne kôr ba {ım!

H

Hağğ salamımız hağğı!
 Hâlal çöreyim hağğı!
 Hâlal tikeye and olsun!

T

Ṭalam canı!
 Ṭalamın ğöru hağğı!
 Ṭalamın canı hağğı!
 Ṭızır İlyas hağğı!
 Ṭızır'a and olsun!
 Ṭüda'ya and olsun!

Ğ

Ğardaşımın canı için!
 Ğardaşımın eziz canı için!
 Ğıldırım namaza and olsun!
 Ğible hağğı!
 Ğur'an hağğı!
 Ğur'an'a and olsun!
 Ğurbanlığ hağğı!

K

Kerbelâ hağğı!
 Kestiyimiz duz çöreye and olsun!
 Kül olsun başıma!

L

Lelemin ğebri için!
 Lelemin canı için!

M

Matem hağğı!
 Medine hağğı!
 Mehemmed'in şeriyetine and olsun!
 Mehmet Péygember'e and olsun!
 Mekke hağğı!
 Men ölüm!
 Menim canım için!

Meslek haĝĝı!
 Méydimi göresen!
 Milletime and olsun!

N

Namusuma and içerem!
 Namusuma and olsun!
 Nevem canı!
 Nevemin canı için!

O

O bir Allah'a and olsun!
 O ışık haĝĝı!
 Ocaĝ haĝĝı!
 Od haĝĝı!
 Oĝlumun tek canı için!
 O {uduĝum Ğur'an'a and olsun!

Ö

Ölenlerimin ruhuna and olsun!
 Övladımın canı için!
 Öz canım için!
 Özüm ölüm!

P

Perverdigâra and olsun!
 Péygembere and olsun!
 Pir haĝĝı!

R

Ruhuna and olsun!

S

Sabaha sağ çı {mayım!
 Sen öl!
 Seni meni yaradana and olsun!
 Senin başın haĝĝı!
 Sévgime and olsun!
 Su haĝĝı!

Süfrede yéyilen çörek hađđı!

T

Tanrı'ya and olsun!
Tek balamın canı için!
Torpağ hađđı!
Tuttuğum oruc hađđı!

U

Ulu babamın gôru hađđı!
Ulularıma and olsun!
Uşadığımın canı için!

Y

Yağışı yağdırana and olsun!
Yalansa balam ölsün!
Yalansa dilim gurusun!
Yalansa işığa kôr ba ım!
Yaradan'a and olsun!
Yeri göyü yaradana and olsun!
Yol hađđı!
Yüz iyirmi dört min péygembere and olsun!

Z

Ziyaret hađđı!

EMEK VE MÖVSÜM NEĞMELERİ²⁷⁹ (Çiftçi ve Mevsim Türküleri)

EMEK NAĞMELERİ, HOLAVARLAR (Çiftçi Türküleri)

Ekin, biçin işlerinde hayvanları işe heveslendirmek maksadı ile söylenen türkülerdir.

Holavar sözü “ho” ile “var” sözünün birleşmesinden meydana gelmiştir. Ahengi temin etmek için araya “la” sesi katılmıştır. “Ho”, hayvan, “var” ise “git” demektir.

Eski zamanlarda söylenen holavarların mısra ve hece sayıları farklı olmuştur. Ancak son zamanlarda oluşturulan holavarların mısra sayıları sabitleşerek genelde dört mısradan oluştuğu gibi mısralardaki hece sayıları da eşit bir hâl almıştır.

Holavarların bazıları bayatı (mani) biçimini almıştır. Hatta bazı maniler holavar şeklinde de söylenmektedir.

Holavar kelimesinin kullanımı da farklı şekilde ifade edilmektedir. “Holavar oku” denilmez, ”holavar çek” denir. Bu da herhalde “holavar”ın uzatılarak söylenmesinden kaynaklanmaktadır.

İran Türkleri’nde çekilen holavarlardan örnekler:²⁸⁰

Gızıl öküz {an öküz,
Dırnağları ğan öküz,
Sen kôtana güc éyle,

²⁷⁹ Nasir Ehmedî, Holavar, Emek Neğmeleri, Varlık Dergisi, sayı: 102, Téhran-1996, s. 90-91; Perviz Yégâni Zari', Azerbaycan Şifahi El Edebiyatına Bir Ba{ış, İntişaratı Endişe No, Téhran-1377 (1999), s. 190; M. A. Ferzane, Azerbaycan Ƨalg Edebiyatından Bayatılar, İntişaratı Ferzane, Téhran-1357 (1978), s. 69; Mehmed Ali Ferzane, Semed Behrengi ve Azerbaycan Folkloru, Varlık Dergisi, 108-1, Téhran- 1377 (1999), s. 17-24; Cevad Héy'et, Azerbaycan Şifahi Ƨalg Edebiyatı, Téhran-1347 (1988), s. 122; Azerbaycan Klâssik Edebiyatı Kitap{anası, 20 Ciltde, Elm Neşriyyatı, Bakı-1982, c. I, s. 97; Vağif Veliyev, Azerbaycan Folkloru, Maarif Neşriyyatı, Bakı-1985, s. 115-117; Ehliman Ahundov, (Çev. Semih TEZCAN), Azerbaycan Halk Yazını Örnekleri, T.D.K. Yay., Ankara-1994, s. 9; İlin Eziz Günleri, Azad Nebiyev, Maarif Neşriyyatı, Bakı-1999; Cenûbî Azerbaycan Edebiyatı Antologiyası, Elm Neşriyyatı, Bakı-1981, c. I, s. 331.

²⁸⁰ Nasir Ehmedî, “Varlık”, No: 102-3, Téhran-İran-1996, s. 90.

Men de d yım can  k z.

Hayda... a k lım hayda,
D vletim malım hayda,
Ėara Őumu vur başa,
Ėadanı alım hayda.

Ėızıl  k z m yeri,
Ėoyma Şum Ėala, yeri,
İti terpen maralım,
D Őmenler ba Őır beri.

Oho... k tan  k z ,
Oho... atan  k z ,
İlan,  ayan diŐlesin,
Őumda yatan  k z .

Ėarak l boyundadı,
Boynuzu oyundadı,
Ėarak lın k llığı,
Otunda suyundadı.

 k zlerim naz  yler,
ĖuyruĖ bular toz  yler,
A Şam gün Ėızaranda,
ĖovŐende pervaz  yler.

Arabanın tekeri,
Ėara kelin  ekeri,
Özge işde ağayam,
 z iŐimin nökeri.

Teyel  k z meleme,
Yemeye naz âleme,
Tanrı murazın versin,
Meni meğbun âleme.²⁸¹

Şan  k z m bozdu boz,
ŐumladıĖı dere düz,
 ek d dim mi çekecek,
Yorulmaz Ėece gündüz.

 k z Ėıyar canına,

²⁸¹ Meğbun  le- : Mahrum etmek, zarara uğratmak, aciz düŐürmek.

Bilmez ğamçı sanını,
Ğayış çeken ğaşığa kel,
İş üstünde tanını.

Hérík yéri {an yéri,
Ğan ayağı ğan yéri,
Terpen ha... kelim terpen,
Sökülübdü dan yéri.

Ay géder ay batana,
Ğalmayağ él yatana,
Tan öküzüml insaf ét,
Tışın macın tutana²⁸².

Ekinçi ekin éyler,
Şum çekib sağın éyler,
Öküzü arığ olan,
Her işi çetin éyler.

Hağğ'a bağla arzunu,
Cüt sür şumun üzünü,
Allah, Mehemmed désen,
Tanrı vérer rûzını.

²⁸² Tışın macın tutana: Kôtanı kullanan adama.

Eli mercan bize gel,
Dağdan yénib düze gel,
Dırnağının ucuyla,
Bu yérleri beze gel.

Ġara kel²⁸³ ilim bârı,
Dé derdin bilim barı,
Meni meğbun éyleme,
Açılsın dilim barı.

Ġara öküz aranda,
Çı{ar gün ğızaranda,
Hodağ murada çatar,
Torpağdan bâr alanda.

Holay holay holaylar,
Ġalayçı ğab ğalaylar,
Ġudretli öküz geti,
Yatub ğalar ğolaylar.

Kôtanı sazla oğlum,
Ekini tézle oğlum,
Kelini ya{şı besle,
İşe ğoş yazda oğlum.

Ṭan öküzüm aladı,
Bir alınmaz ğaladı,
Çek dédim mi çekecek,
Yaman üzü yoladı.

Öküzüm ğoşa geldi,
Yérişi ğoşa geldi,
Bir hay vérdim dar günde,
Ġéyrete coşa geldi.

İş ğalar cüt ğırılrsa,
Gör öküzler yorılrsa,
Hodağ seni ğınaram,
Çeken öküz vurılrsa.

Ġara kotan ağırdır,
Öküzlerim yağırdır,
Ġarma { téllim çe {meyir,

283 Kel, kâl: Mandanın erkeği, öküz.

Ṭınalım da sağırdır.

Öküz, öküz, {an öküz,
Boynu gızıl gan öküz,
Çek çayırdan, çemenden,
Sene can ğurban, öküz.

Öküzüm birdi benim,
Taléyim kürdü benim,
İki oldu öküzüm,
Ĝara çu {am durdu benim.

Başına men dolanım,
Men dönüm, men dolanım,
Ölme, ölme yazıĝam
Kölgende men dolanım.

Boynunu men yaĝlaram,
Yaman gözü daĝlaram,
Téz çek, maral öküzüm,
Geri ĝalsan aĝlaram.

Öküzün hodaĝları,
Sallanıb dodaĝları,
Téz çekin yér ĝurtarsın,
Ĝayıtsın hodaĝları.

Télli mercan bize gel,
Daĝdan érib düze gel,
Dırnaĝının iziyle
Bu yérleri beze, gel.

Çeken öküz merd olur,
 Çekmeyene derd olur,
 Tenbel öküz yiyesi,
 Tecil olur, pert olur.

Ranadaki²⁸⁴ boz öküz,
 Goparıbdı toz öküz,
 Alıb yérin canını,
 Çı{sın yaman göz, öküz.

Öküz gayıtdı gâşdan,
 Ay Allah, sa{la daşdan,
 Bed nezer gâbağdadı,
 Yolunu sal bu başdan.

Dağ döşünde yatana,
 Gün géder ay batana,
 Gara öküz garğıyar,
 Cütün macın tutana.

Öküzüm géder işe,
 Gor{uram bağı bişe,
 Nola bir bulut gele,
 Göyden yere nem düşe.

Öküzler goşa gétdi,
 Güc vurdu daşa, gétdi,
 Cütün macı gırıldı,
 Zehmetim boşa gétdi.

Öküz, boynun yağlaram,
 Düşmen gözün dağlaram,
 Rananı derin götür,
 Sene yonca bağlaram.

²⁸⁴ Rana (irana): Çiftin toprakta açtığı yarık, iz, şırım.

MÖVSÜM NEĞMELERİ (Mevsim Türküleri)

NEVRUZ BAYRAMI VE SEMENİ

Genelde Türklere has olan ve bütün Türk Dünyası'nda kutlanılagelen Nevruz Bayramı hakkında İran Türkleri'nden büyük ilim adamı Prof. Dr. Mahmut Takî Zehtabî şöyle bahsediyor:²⁸⁵

“Novruz Bayramı, adının Farsça olmasına ba{mayarak Azerbaycan ve Hemedan diyarında ve bu yerlerin eski sakinleri tarafından yaratılmış, hem de tebietin yéniden canlanmasıyla elâgeder yaranan millî bir şénlik bayramıdır. Evveller, işare ettiğimiz kimi bu bayram Azerbaycan ve Hemedan erazisinde esrler boyu formalaşan Zerdüşť dini ile beraber ve hatta ondan evvelki esrlerde yaranmağa başlamışdır. Bu bayramın ilk rûşeymleri miladdan 2500-3000 il evvel bugünkü Azerbaycan ve Hemedan torpağlarında yaşayıb, medeniyetler gürmuş Guttî-Lullubî {alğları ve başğa Orta Asya'dan gelen éller ve kütteleler vasıtasıyla yaranmışdır. Bu {alğların özleriyle Orta Asya'dan getirdikleri iptidâi hurafatı, Şamanistî, dinî tasavvurları yerli şerâyitle zaman zaman el ele vererek Zerdüşť dininin ilk rûşeymlerini yaratdıkları kimi, güzel millî bayramların da ilk nütfe ve rûşeymlerini yaratmışlar. Azerbaycan'da {üsüsüyle gedim, gışın sert olduğu geder, yaz yaşıl, şén, ni'metli, gül çiçekli ve güzel olmuştur.”

SEMENİ:

Nevruz Bayramı için yeşertilen bitkilere ve bayram şénliklerinde okunan türkülere verilen addır.

Nevruz Bayramı yaklaştığında bereketin, bolluğun artması, bir an evvel nevrzun/ilkbaharın/yenigünün gelmesi, çevrenin yeşillenmesi dileği ile kablarda arpa veya buğday taneleri yeşertilir. Bu saksı bitkileri hem süs olarak kullanılır, hem de yatlılara yemek ve tatlılara katılır.

²⁸⁵ Mahmut Takî Zehtabî, İran Türklerinin Eski Tarihi 1, Tebriz-1378 (1999), c.I, s. 770.

SEMENİ

Semeni, ay semeni,
 Göyerderem men seni.
 Senden men can isterem,
 Damara ğan isterem.
 Ğanım temiz gerek,
 Dosta sanım gerek.

Cansız sanım olmaz,
 Sensiz ğanım olmaz.
 İletimin loĝmanı,
 Yamanlıĝın amanı,
 Semeni, ay semeni,
 Göyerderem men seni.

SEMENİ

Semeni, sa {la meni,
 İlde göyerdim, seni.
 Semeniye saldım badam,
 Ğoymazlar bir barmaĝ dadam,
 Dörd terefin alıb adam.
 Semeni, bézana gelmişem,²⁸⁶
 Uzana uzana gelmişem.

GÜN ÇIȚ!

Gün çıȚ: Hava bulutlu olduĝu zaman, çoban yamakları veya tarlada çalışan köylü çocukları yer yer yüzlerini bulutların arkasında gizlenen Güneş'e çevirerek, biraz yalvarış, biraz rica, biraz da tehditvari türküler okurlar. Er veya geç Güneş bulutların arkasından çıkınca da baĝrıřır, alkışlar sevinirler.

Gün, çıȚ, çıȚ, çıȚ!
 Keher atı min, çıȚ!
 Oĝlun ĝayadan uçdu,
 Ğızın tendire düşdü,
 Kéçel ĝızı ĝoy évde,
 Saçlı ĝızı götür, çıȚ!
 Gün gétdi su içmeye,
 Ğırmızı don biçmeye.
 Gün çıȚıbdı yétirecek,
 Ğarı yérden götürcek,

²⁸⁶ Bezana: Bezmişim, usanmışım, cana gelmişim.

Kéçel ğızı getirecek,
Saçlı ğızı getirecek,
Duman, ğaç, ğaç, ğaç!
Seni ğayadan asarlar!
Buduna damĝa basarlar!

GÜDÜ GÜDÜ

"Hodu hodu", "Gödü gödü" veya "Godu godu" gibi güneşin sinonimi ve sembolü olarak kullanılan sözlendir. Yağış fazla yağınca, yağmurların ardı arası kesilmeyince ve tarlalar, ekinler sel, su tehlikesi ile karşı karşıya kalınca, Güneş'e atfen kırmızı parçalarla bezenmiş bir gelinciyi sokaklarda dolaştırarak türküler okurlar. Bu türkülerde Güneş'i arama, çağırma ifadeleri vardır.

Gödü gödü²⁸⁷ hâ, gödü gödü!
Gödü gödünü gördünüz mü,
Gödüye salam vérdiniz mi?
Gödü burdan ötende,
Ĝırmızı Ĝün'ü gördünüz mü?

Gödü palçıĝa batmışdı,
Ĝarmaladım götürdüm.
Ĝızıl ĝaya dibinden
Ĝırmızı Ĝün götürdüm.

Ĝara toyuĝ ĝanadı,
Kim vurdu kim sanadı?
Ĝöyçeli'ye ĝetmişdim,
İt baldırım daladı.

SAYACI TÜRKÜLERİ

Saya törenleri, bazı konar göçer Türkmen topluluklarında görüldüğü gibi Azerbaycan Türkleri'nde de "Koç Katımı"ndan 100 gün sonra yapılır. Bu da şubat ayının başlarına denk gelir. Bazı sıcak Türk bölgelerinde ise ocak ayı ortalarında başlar.

"Sayacılar" denilen çobanlar veya çoban kılıĝına girmiş, bu işe gönül vermiş kişiler yanlarına köpek, eşek, at, deve gibi hayvanlardan da alarak oba oba dolaşırlar. Hâli vakti yerinde olan ailelerin kapılarına giderler. Evlerin önlerinde sayacı türküleri okurlar. Oba mensupları sayacılar koyun, keçi, dana gibi hayvanlardan hediye verirler. Sayacılar topladıkları bu hayvanları o muhitteki fakirlere dağıtırlar. Bununla da yoksulları varlandırır ve memnun

²⁸⁷ Gödü gödü: Azerbaycan'ın bazı yerlerinde "ĝodu godu", "düdü düdü" şeklinde de söyleniyor.

ederler.

Sayacı türkülerine örnekler:²⁸⁸

Selam eléyk, say beyler,
Novruz gelir, yéy beyler!
Sayacını haylayın,
Sayaları saylayın,
Say beylerden say alın,
Paylamağçın pay alın,
Novruz gelir say beyler,
Novruz gelir, yey beyler!

Salam eléyk, say beyler,
Biri birinden yéyler.
Saya geldi görünüz,
Selam vérdi almız,
Bir goyunla bir kéçi,
Sayaçıya vériniz.
Saya ya {şı sayadı,
Yéri, yurdu gayadı,
Onun gözel sözleri,
Yatanları oyadı.

Siz sayadan gor {musuz,
Sefa yurda gonmusuz.
Sefa olsun yurdunuz,
Ulamasın gurdunuz.
Ac gétsin avanımız,
To { gelsin çobanınız.

Bu saya ya {şı saya,
Hem çéşmeye hem çaya,
Hem Ülker'e, hem Ay'a,
Hem yo {sula, hem baya,
Bu saya kimden galdı?
Âdem atadan galdı.

Âdem ata gelende,
Gızıl öküz duranda,
Gızıl buğda bitende,
Dünya binnet olanda,
Müsa çoban olanda,

²⁸⁸ Zöhre Vefâî, Folklor Gencinesi III, Sayalar, Bilâtarih - Tebriz; Zöhre Vefâî, Saya, 1379 (2000) - Tebriz.

Şişliyimiz érkecdi.

Onun derdi uludur,
 Ářıglıđı gurudur,
 Ucası ğiyetlidir,
 Ğabırđası dadlıdır,
 Ğabırđa içre perde,
 Salmaz adamı derde,
 Perdesi iki rengdir,
 Böyrek ona direktir,
 Altmış arşın bağırsağ,
 Birbirine ulđasıđ.

SAYAĞI

Ğaranlığ ğécelerde,
 Çobana yoldaş ğoyun,
 Canım o şallı kécı,
 Memesi ballı kécı,
 Séverem ğoyun ağı,
 Géde dolana bağı,
 Gele payızda yağı,
 Ola gelin ğaymağı,
 Bu gelin oğlan doğsun,
 Adını Babek ğoysun.
 Gelin gelin, ğız gelin,
 İncileri düz gelin,
 Yéddi oğlan isterem,
 A şırıncı ğız gelin.

Saya geldi ğördüz mü?

Salam vérdi aldız mı?

Bir ğoyunla bir kécı,

Sayaçıya vérdiz mi?

Ay canım ğarabaş ğoyun,
 Ğarlı dağları aş ğoyun,
 Üç gün üç ğéce kécı,
 Kocaya yoldaş ğoyun.
 Dağlardan éndi ğoyun,
 Dolaşdı bendi ğoyun,
 Süd ğaymağı bol éle,
 Sévindir kendi ğoyun!
 Ay canım şallı kécı,
 Memesi ballı kécı,
 Uca ğaya başında,
 Besleyib yallı kécı.

Kiçik kiçik çepişler,
Yovşanın başın dişler,
Géder dağları gezer,
Géder aranda ğışlar.
Goyun ba{ar dağlara,
Sél tek a{ar dağlara,
Aranda yaylayan sürü,
Yayda çı{ar dağlara.
Ay canım ağ baş goyun,
Ğarlı dağlar ağ goyun,
Yağından plov olar,
Guyruğundan ağ goyun.

Saya saya sayalar
 Dağ dōşünde ğayalar
 Saya kimden ğalıbdı
 Atalardan ğalıbdı

Saya saya sayalar
 Dağ dōşünde ğayalar
 Bu saya ya{şı saya
 Hem çeşmeye hem çaya
 Hem ÷lkere hem aya
 Hem yo{sula hem baya
 Bu saya kimden ğalıb
 Atam Adem'den ğalıb
 Atam Adem gelende
 Musi çoban olanda
 Éysi çoban olanda
 Tıatimlerin {atmi
 Dağda çoban olanda
 Gızıl buğda bitende
 Dünya bünyad tapanda

Saya sayalar sayıb
 Gün turasın atanda
 Saya saya sayalar
 Dağ dōşünde ğayalar
 Ğayalar ay ğayalar
 Laçın orda yuvalar
 Ana baladan olmaz
 Yo{sa zorla alalar
 Bu ğaya daşlı ğaya
 Çangırlı daşlı ğaya
 Her dönümden seva{ır
 Çeşmesi yaşlı ğaya
 Bu ğaya almalıdı
 Alması ğalmalıdı
 Yazda yédigim burda
 Süt idi ğaymağ idi
 Dağları dereleri
 Daşları berheleri
 Egleşek göyün sayağ
 Bol olsun kereleri.

Saya saya sayalar
 Saya gelmez ğayalar
 Saya ya{şı sayadı

Yéri yurdu ğayadı
 Onun gözel sözleri
 Yatanları oyadı
 Bala bala çepişler
 Yevşanın başın dişler
 Gider yaylağı gezer
 Geler aranda ğışlar
 Nenem o ala goyun
 Yolun düz ala goyun
 Yéyen senin sayende
 Gédib ğız ala goyun
 Çoban ağna düzlere
 Ğoyma azala goyun
 Nenem o göyçe goyun
 Gédirsen évice goyun
 Dolanır bekçi köyün
 Canım o gelin goyun
 Ğavzana télin goyun
 Yéyen senin ucundan
 Getirib gelin goyun
 Tanım o ğemer goyun
 Ğuzusu emer goyun
 Yéyen senin sayende
 Bağlayıb kemer koyun
 Nenem o ğaşğa goyun
 Minibsen eşşe goyun
 Yéyen senin sayava.
 Çı{ıbdı köşke goyun
 Nenem nesil tat goyun
 İlden ile art goyun
 Balalar olmağ dédi
 Gel olma nâmerd goyun
 Nenem goyun ğarası
 Ğır {alığı polad parası
 Yaz günü delemesi
 Ayazda keremesi
 Ğış günü ğavurması
 Nenem o nazlı goyun
 Ğarğa ol gözlü goyun
 Péniri dilim dilim
 Ğatığı özlü goyun
 Nenem o şişik goyun
 Yünü bir döşek goyun
 Bulamanı téz yétir
 Ağlaşır uşag goyun

Nenem boz alağoyun
 Tükü tüz alağoyun
 Yéyen senin sayende
 Olmaz yâd alağoyun
 Nenem o deli goyun
 Dolanıb geli goyun
 Gelinler gözemesinden
 Toşuyur şalı goyun
 Nenem evcallı goyun
 Memesi ballı goyun
 Sürü dağdan érende
 Giderük yallı goyun
 Nenem o sarı goyun
 Ayağlar garı goyun
 Gabırva bol élesin
 Neslini tarı goyun
 Nenem o kadar kéçi
 Gayada yatar géçi
 Gış soyuğu gelende
 Balasın atar géçi
 Nenem o şallı géçi
 Emceki ballı géçi
 Uca गया başında
 Tutubdu yallı géçi
 Nenem ona zeli goyun
 Sürmeli gözlü goyun
 Péniri kesme kesme
 Gımağı üzlü goyun
 Nenem goyunun ağı
 Dolandı geldi dağı
 Yémliğini yéyibdi
 İçer serin bulağı
 Nenem goyunun ağı
 Nehre dolusu yağı
 Çobana çarığ bağı
 Gızlara cihaz ağı
 Nenem o gızıl goyun
 Yollara düzül goyun
 Kesilmesin damazlıg
 Ömr éyle yüz il goyun
 Nenem o ağ baş goyun
 Garlı dağlar aş goyun
 Yağmdan pilav olar
 Guyruğundan aş goyub
 Saya saya sayalar

Çim alıbdı ğayalar
 Göydeki göy bulutlar
 Yorğanıdır çobanın
 Yastı yastı tepeler
 Yastığıdır çobanın
 Yumuru yumuru ğayalar
 Yumuruğudur çobanın
 Elindeki degnek
 Galıdır çobanın
 Yanındaki boz köpek
 Yoldaşdı çobanın
 Ağzı ğara canavar
 Düşmanıdır çobanın
 Can gözü canım gözü
 Tükü ğırmızı ğuzu
 Biri beg ağaninkidi
 Biri de ben çobanın
 Canım o şekil ğoyun
 Bélinde kâkil ğoyun
 Ğaranlığ ğécelerde
 Arıaca çekil ğoyun
 Canım ğoyunun ağı
 Gédib dolanar dağı
 Otlar ğara ğıyağı
 İçer serin bulağı
 Acı olar dırnağı
 Şirin olar ğaymağı
 Ğarılar tutar yağı
 Olar payız dayağı
 Gelin eşer ğoylağı,
 Ğızlara cehiz olar
 Çobana çarığ olar
 Çobana çarığ bağı
 Uşağa belek bağı
 Canım o şirin ğoyun
 Goza o tēlin ğoyun
 Südle doldur emcegin
 Soyundur élin ğoyun
 Canım alabaş ğoyun
 Ğuzu ğelem ğaş ğoyun
 Ğaranlığ ğécelerde
 Çobana yoldaş ğoyun
 Canım o nariş ğoyun
 Yünü bir ğarış ğoyun
 Çoban senden küsübdü

Sd vr barış gyun
 Canım o krd gyun
 Otladı yurdu gyun
 Ay granlığ gcede
 Ayağın yere tapdar
 Grende grdu gyun
 Canım o saça { gyun
 Bereden gaçağ gyun
 Mene egri ba {anın
 Gözüne piçağ gyun
 Saya saya sayalar
 Dereler ay gyalar
 Dağları dereleri
 Daşları bereleri
 Oturun gyun sağın
 Bol olsun kereleri
 Keresini gyunun
 Kresini gyunun
 Acımızdan gezirik
 Devresini gyunun
 Gyun var kere gezer
 Gyun var küre gezer
 Gder dağları otlar
 Geler obanı bezer
 To {lu kessen at olar
 Çobana firsant olar
 Srden ayrı dşen
 Yüz grda gsmet olar
 Saya saya sayalar
 Çorağlarda bozalar
 Könlü gelse saz alar
 Çoban gzle gyunu
 Yolda birden suzalar
 Sağa yatar yüz alar
 Sola yatar yüz alar
 Eli çanağlı gızlar
 Gyun yolunu gözler
 Ağ bilekli gelinler
 Sağam sağam dsinler
 Bal gymağı ysinler.
 Saya saya sayalar
 Dolu düşüb gyar
 Srn gyatar getir
 Sel basar ay aparar
 Gyun gelir yol olsun

Yolun sağı sol olsun
 Ya şı otar sürünü
 Yağı südü bol olsun
 Saya saya sayadan
 Goyun gelir gayadan
 Saya çaya pay véren
 Damazlığı mayadan
 Dağdan yénen sürüdü
 Dağı duman бүрүdü
 Gelin südü az gaynat
 Gazanda süt çürüdü
 Goyun hayata dolsun
 Altına gab göyulsun
 Yağından pay vérenin
 İkice oğlu olsun
 Saya saya sayadı
 Onun yéri gayadı
 Goyun ba şar dağlara
 Sél tek a şar bağlara
 Arandan gelen sürü
 Yayda çı şar dağlara
 Yayar yayar gerneşer
 Ayağı ile yér eşer
 Gezer dağlar döşünü
 Boynuz vurar döyüşer
 Sürüde var ağ goyun
 Galın sizi sağ goyun
 Guyruğuzu besleyin
 Gabağda gışlağ goyun
 Sürünün gözü goyun
 Dolan gel düzü goyun
 İlde cüt ikiz getir
 Söyündür bizi goyun
 Goyunun yüzü geldi
 Dolandı düzü geldi
 Çobanın gucağında
 Bir emlik guzu geldi
 Süründe var az goyun
 Kéf damağı saz goyun
 Çoban gurda ne çekinse
 Çı şanamaz çöle goyun
 Saya saya sayalar
 Dağ döşünde gayalar
 Gayadan yéndi goyun
 Süd gaymağı ço ş ile

Söyündür kendi göyun
 Saya saya sayalar
 Géçi öten gayalar
 Açdım yazılar gördüm
 Ne ço { arzular gördüm
 Çoban dağdan gelende
 Bollu gúzular gördüm
 Yérin dağ olsun çoban
 Kéyfin çağ olsun çoban
 Sürünü ya {şı sa {la
 Üzün ağ olsun çoban
 Saya geldi görüsüz
 Selam vérir alırsız
 Pay vérin göyun gétsin
 Sağ salamat galırsız
 Gezdim dağı dağlığı
 Yo {dur onun bağılığı
 Mal devlet gider galmaz
 Galar bir can sağılığı
 Sizin canız sağı olsun
 Payız buğda yağ olsun
 Hamınız élliğince
 Damağınız çağ olsun.

┐IDIR NEBİ

Hıdır Nebi Töreni, hemen her Türk muhitinde olduğu gibi İran Türkleri'nde de, Nevruz öncesi yapılan ritüellerden birisidir. Küçük Çile'nin sona ermesinden sonra yani 20 Şubat'tan itibaren üç gün ┐ıdır Nebi Töreni yapılır.

Birinci gün toprağın nefesinin ısınması için etraftaki çalı çırpılar toplanarak ateş yakılır. İkinci gün çifte koşulacak her öküz için pişirilen ekmekler "┐ıdır Nebi, ┐ıdır İlyas / Bitti çiçek, oldu yaz." denilerek bu öküzlerin karınlarının altından geçirilir. Üçüncü gün toprağı ekip biçecek kişiler tespit edilir. O gün Hıdır Nebi'nin elinde ateşle geleceğine inanılır. Onun getireceğı ateşin toprağı ısıtacağına, Vatana güneş ve su, insanlara ise sağılık getireceğine inanılır.

Bir grup genç ekin yerlerinden geçerek üç gün boyunca Hıdır Nebi'yi beklerler. Bu bekleme ve gezme sırasında ıdır Nebi için türküler, deyişler okurlar.

ıdır Nebi Törenleri'nden üç gün sonra Nevruz hazırlığı başlar.

ıdır Nebi türkülerine örnekler:289

ıdır'ım şuma düşüb,
Gümanım şama düşüb,
Şum yerini şumlayağ,
Şam évini şamlayağ.

ıdır'ım addıdı,
ıdır'ım oddudu,
Ağ atı haylayağ,
Günleri saylayağ.
an ıdır gelesidir,
an ıdır gülesidir.

an ıdır {allıdır,
Ağ atı nallıdır.
Yaşası çulludur,
Yol üste yolludur.
ıdır'ım addıdı,
ıdır'ım oddudu,
Ağ atı haylayağ,
Günleri saylayağ.
an ıdır gelesidir,
an ıdır gülesidir.

ıdır, {ıdır, {ıd getir,
Var dereden od getir,
Men ıdır'ın neyiyem,
Birce béle dayıyam,
Ayağımın nalıyam,
Başımın torbasıyam.

289 M. A. Ferzane, Azərbaycan ıalg Edebiyatından Bayatılar, İntışaratı Ferzane, Têhran-1357 (1978), s. 69; Ali Kafkasyalı, "İlkyaz Bayramı Nevruz" -Bildiriler- A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları 6, Erzurum-1998, s. 59.

Tıdır'a {ıdır déyerler,
 Tıdır'a çırağ gıoyarlar.
 Tıdır'a pay yığmağa,
 Biz gelmişik hayınan.
 Tıdır batdı palçığa,
 Çı{artdılar haraynan.

Tıdır Nebi, Tıdır İlyas,
 Bitdi çiçek, oldu yaz.
 Men Tıdır'm ğuluyam,
 Boz atının çuluyam,

Tıdır gétđi hayınan,
 Bir ğulança dayınan,
 Dayı palçığa batdı,
 Tıdır yanında yatdı.
 Tıdır, Tıdır, Tıdır İlyas,
 Bitdi çiçek, oldu yaz.

Tıan'ım ayağa dursana,
 Yük dibine varsana,
 Boşğabı doldursana,
 Tıdır'ı yola salsana.

Çatma, çatma çatmaya,
 Çatma yere batmaya,
 Tıdır payın kesenin
 Ayağı yere çatmaya,
 Géce évinde yatmaya.

KÔS KÔSA

Kôsa, kôsa, kôs kôsa,
 Ekini úzen boz kôsa.
 Kôsa bir azı néyner,
 Bu günü ğazı néyner.

A {ala, {ala, dursana,
 Torbanı doldursana.
 Allah oğlunu sa{lasın,
 Kôsanı yola salsana.

Ay uyruğu, uyruğu,
 Sağğalı it ğuyruğu.
 Kôsam bir oyun éyler.

Ĝurduna ĝoyun éyler.

Ay kôsa kôsa, gelsene,
Gelib salam vérsene.
Çômçeni doldursana,
Kôsanı yola salsana.

YÉL BABA

Héyva, narn iyi gelir,
Es, éy gilavar, gilavar.
Gülden {arın iyi gelir,
Es, éy gilavar, gilavar.
Senden yârn iyi gelir,
Es, éy gilavar, gilavar.
Ay {oş gilavar, gilavar.
A yél baba, yél baba,
Ĝurban sene, gel, baba.
Ta {ılımız yérde ĝaldı,
Ya {amız elde ĝaldı.
A yél baba, yél baba,
Ĝurban sene, gel, baba.

GÜN ÇIȚ!

Biren biren
İken iken
Ĝemze başı
Ĝara tiken.

Evvel altı
 Saymaduğum
 Doğurcuğum
 Baharcığım
 Gün çı!'

YAĞMURU ÇAĞIRIŞ

Göyde dövde ne gelir,
 Bir sürtü yağmur gelir,
 Ambar da dolu dolu,
 Senekle sulu sulu,
 Göyden hareket,
 Yérden bereket.
 Tanrım, Tanrım, séllece yağmur!

Göy, göy, göy olsun!
 Arpa, buğda bol olsun!
 Ala öküz ğurban olsun.
 Boynumuzda boyunduruğ,
 Dura dura yorulduğ,
 Acımızdan ğırıldığ,
 Yérden bereket,
 Göyden hareket.
 Tanrım, Tanrım, séllece yağmur!

Çömçe gelin ne ister,
 Çömçe gelin su ister.
 Vér, Allah'im vér!
 Yağmur ile sél!
 Ğoç ğoyun ğurban,
 Göbekli {ırman.

Yaz yağmuru yalançı,
 Gavur ğızı dilenci,
 Vér Allah'im, vér!
 Yağmur ile sél!
 Ğoç ğoyun ğurban,
 Göbekli {ırman.

AĞITLAR (Ağılar)²⁹⁰

Eziziyem bu dağa,
Éller köçer bu dağa,
Éle ki men dözürem,
Kimse dözmez bu dağa.

Eziziyem deryada,
Gemim ğaldı deryada,
Ağladım, göz yaşımndan,
Coşdu, daşdı derya da.

Ezizim, yanar oda,
Pervane yanar oda,
Derdimi dağa désem,
Od tutar yanar o da.

Dédim sonam ağlama,
Ĝara çarĝat baĝlama,
Öz derdim mene besdi,
Sen üreyim daĝlama.

Men âşig o {u sana,
Ders alıb o {usana,
Sen bir gözəl maralsan,
Kim vurdu o {u sana.

Çı {dım daĝlar başına,
Yazı yazdım daşına,
Gelen géden o {usun,
Neler geldi başıma.

²⁹⁰ Cenûbî Azerbaycan Edebiyyatı Antologiyası, Élm Neşriyyatı, Bakı-1988, c. III, s. 495; Cevad Héy'et, Azerbaycan Şifahî Tıalg Edebiyyatı, Téhran-1347 (1988), s. 148; Muhan Bali, Ağıtlar, Kültür Bakanlıĝı Yay., Ankara-1997, s. 50.

Éle mi ğarğamıŝa,
Ĝar yaĝıb ğarğamıŝa,
Yüz dil, aĝız néylesin,
Bir felek ğarğamıŝa.

Ovçular duran yérde,
Yay o {un ğuran yérde,
Görüm elin ğurusun,
Mene o { vuran yérde.

Ya {sı dost, döz günüme,
Geldi bir söz günüme,
Felek elime düşse,
Salaram öz günüme.

Benövşe çiçeklendi,
Yarpaĝı léçeklendi,
Yatmaĝı yalan oldu,
Ölümü ğerçeklendi.

Men âŝiĝ ğemçilendi,
Semendim ğemçilendi,
Menim viran könlüme,
Derd yaĝdı, ğem çilendi.

Bülbül gül beraberi,
Maral çöl beraberi,
Burda bir igid ölmüş,
Veten, él beraberi.

Ŗalım ğara boyandı,
Ucu yére dayandı,
Menim ah ü zârımdan,
Yatmış felek oyandı.

Araz ğıraĝındayam,
Çéŝmin çıraĝındayam,
İtirmişem balamı,
Onun soraĝındayam.

Feleyi dindireydim,
Bilmezin bildireydim.
Mene yazı yazanda,
Ĝelemi sındıraydım.

Kéçmeyir sözü, néylim,
Bu derde dözü, néylim,
Ah çeksem âlem yanar,
Çekmesem özüm néylim.

Ġaynar ġazanım benim,
Çalar ozanım benim,
Düşsün elden ġelemin,
Yazı yazanım benim.

Ezizim, bu daġınan,
Él géder bu daġınan,
Men ölüm, sene ġurban,
Sen ölme bu daġınan.

Péřiřanam, péřiřan,
Yo{ hâlimi soruşan,
Hanı men tek dünyada,
Derdi derde ġarıřan.

Lele menem, lele men,
Yük altdayam hele men,
Derdden, ġemden, hicrandan,
Baġlamıřam şele men.

Tapmadın tay benimçün,
Vérmedin hay benimçün,
Men ölsem sene ġurban,
Sen ölsem vay benimçün.

Bu daġlar yalın daġlar,
Möhneti ġalın daġlar,
Sizde igid basdırdım,
Kéřikde ġalın, daġlar.

HALK DRAMLARI (TALĖ DRAMLARI)²⁹¹

Halk tarafından yapılan törenler, ayinler ve oyunlar içerisinde yüzyıllardan beridir icra edilegelen ve belirli bir olgunluğa ulaşarak halk tiyatrosu hâlini alan gösterilerdir. Azerbaycan, Türkiye ve İnan Türkleri başta olmak üzere birçok Türk boyu arasında Nevruz günlerinde oynanan “Ėodu Ėodu”, “Kôsa Kôsa”, “Tenbel Ėardař”, “Ėoca Gelin” oyunları bunlardandır.

EKENDE YO-T, BİÇENDE YO-T, YÉYENDE ORTAĞ ĖARDAř

Bayram günlerinde, şusule Tıdır Nebi, Aşır Çerřenbe, Novruz Bayramında keçirilen şenlikler zamanı ifa édir. Sazandalar çalır, şanende oşuyur, adamlar oynayırlar. Meclise komik, mezeli²⁹² tamaşa lazımdır. Bunlardan biri, en mezmunlusu “Ekende Yoş, Biçende Yoş, Yéyende Ortağ Ėardař” adlı řalg tamaşasıdır.

Oyunda iki Ėardař, bir mülkedar²⁹³, iki öküz iştirak édir. Sazandalar kömekçi rollardadır.

I

Tamaşaya başlamazdan evvel meclisi idare étmek üçin bir nefer bey (toybaşı) séçilir. Bey meclisde asayış yaradır, özüne bir néce kömekçi götürür. Kömekçiler beyin emri ile büyük bir méydança düzeldirler. Méydançaya bir cüt goyurlar. Bezemekde meharetí olan şususi adam iki neferi géyindirir, üzlerine un sürtür, Ėarınlarının üstünden, paltarlarının altından bir Ėalın yastığ goyub üstden örken ile bağlayır. Onların paltarlarından nal, çömçe²⁹⁴ asır, başlarına ise balĖabaĖ, yaşud kéçeden tikilmiş papağ goyurlar. Adamları éle géyindirirler ki, başan kes ister istemez gülmeye başlayır. Bundan elave, bařĖa iki neferi éle géyindirirler ki, öküze oşayırlar. Paltardan, ağacdan öküz müğevvası düzeldib ortaya salırlar.

Camaat cerge ile oturub aramsız gözleyir. Birden kôsa kimi géyindirilmiř iki nefer iki öküzle gelib; méydançaya çışır. Bunlardan biri berkten Ėıřırır.²⁹⁵

²⁹¹ Azerbaycan Klássik Edebiyyatı Kitap şanası, 20 Ciltde, Élm Neşriyyatı, Bakı-1982, c. I, s. 251-258.

²⁹² Mezeli: Güldürücü.

²⁹³ Mülkedar: Mülk sahibi, zengin, tarla, toprak sahibi.

²⁹⁴ Çömçe: Kepçe.

²⁹⁵ Ėıřırır-: Kışkırmak, bağırmak.

- Ay yér yiyesi²⁹⁶, ay yér yiyesi!

Bir nefer mülkedar paltarı géymiş ğarnığoyun, yéke bığlı²⁹⁷ adam çı{ıb déyir:

- Ede, pézi oğlu pézi, yavaş ğışğırsana!

Kôsalar mülkedarı gören kimi özlerini komik veziiyetde düzelderek küreklerini ona çevirib, eskerî te'zim édirler.

Sonra kôsalar mülkedâra sarı²⁹⁸ çevrilib déyirler:

- Başğa padşahın ölkesinden didergin düşüb²⁹⁹ bura gelmişik. Talı ğalan torpağlardan vér, hağğı ile ekek.

Kôsalar ikisi de danışır. Böyük kôsanın acığı tutur, kiçiyin ağzına bir sille vurub déyir:

- Ağsağğal olan yérde... sağğal danışmaz. Metlebin ğıasası, bize hağğ-ı behresi ile bu {alı ğalan yérden vér, kasıblık éleyek.

Mülkedar öskürüb bığlarını éşir, sonra onlara déyir:

- Tefriĝe olduĝunuz için yazığım gelir, bu yérden size vérimem. Ancaĝ gerek mehsulun her çuvalından bir çanağı sizin, ğalanı benim...

- Ay aĝa, insafın olsun, mürvetin olsun, barı üçde birini bize vér.

- Menim yérimin ğiyemeti éledir. İcareye götürmüsünüz, téz buradan ekilin, déye mülkedar kôsaları iteleyib uzağlaşmaĝ isteyir.

- Ay aĝa, bir dayan, "altıaylıĝ" olma! Mümkündürse, çuvala iki çanaĝ vér.

- Éle söhbet yo{du. Téz buradan ekilin...

- Ya{şı, razıyıĝ, onda bir cüt öküz, bir cüt de vel³⁰⁰ vér.

- Yo{ size bir arvad da vérerem. Bir zey de vérmirem, kéfinizdi ğalın, kéfinizdi gédin.

- Ya{şı, razıyıĝ, ancaĝ bu şertnen ki, ta{ılın döyülmesi senin hésabına olsun.

Mülkedar özünden çı{ıb onları iteleyir:

- Yo{, yo{, olmaz, men ancaĝ buĝdanın durusundan götüreceyem. Déyesen alvérimiz baş tutmayacaĝ. Ya{şısı budur, ekilib gédesiniz.

- Ay canım, ğoy sözüümüzü ğurtaraĝ. Ya{şı, sen déyen olsun. Mülkedar méydançadan bir geder yér ayırub onlara vérir, özü çı{ıb gédir. Kôsalar yéri ekmeye hazırlaşırlar. Böyük kôsa déyir:

- Ğardaş, sen hodaĝ ol, öküzleri sür, men de majĝal³⁰¹ olum.

Tırda ğardaş öküzlerin yanına gelir, elini ğoynuna ğoyub kenarda durur. Böyük ğardaş déyir:

- Ğardaş, niye céhizi bitmemiş ğız kimi kenarda dayanmısan? Körpüde

296 Yiye: İye, sahip.

297 Bığlı: Bıyıklı.

298 Sarı: Doğru.

299 Didergin düş-: Göçüp gelmek, kaçıp gitmek.

300 Vel: Döven.

301 Majĝal: Maccal, majkal, sabanın desteĝini, kotanın saplarını tutup onu kullanan şahıs.

kârvanını kesmeyibler ki, elini goynuna goymusan? Sen öküzleri goş, men cütü hazırlayım.

Ƨırda ğardaş ğaş ğabağını töküb, ağlamsına ağlamsına cavab vérir:

- Başım ağrıyır, azarlamışam.

Böyük ğardaş öküzleri goşur, hem majı tutur, hem de öküzleri sürür. Ƨırda ğardaş da yere uzanıb, üstüne bir cındır çadır çekerek yatır. Böyük ğardaş yeri ekib öküzleri açır, téz ğardaşının yanına yüyürüb déyir:

- Yazığ ğardaşım seherden azarlayıb, hele ya {şı olmayıb.

Elini ğardaşının alnına goyur, sonra yéne oturur, bir desmal arasından çörek çı {ardır, ğabağına goyur. Bir tike ağzına almamış {ırda ğardaşı yérden, sıçrayıb elini çöreye atır, yémeye başlayır.

- Ğardaş, men ya {şı oldum, déyir.

Böyük ğardaş bir néçe tike almamış, {ırda ğardaş çöreyin hamısını yéyib ğurtarır.

- Ğardaş sen lap yémek azarlısı imişsen ki? Vay dede vay, meni de az ğala yémişdin.

Birinci hisse bununla bitir.

II

Hemin yérin üzerine göy ot töküb çemenlik, {esillik kimi düzeldirler. Ğardaşlar ellerinde bél gelirler. Onların yérişi, hareketleri, géyimleri adamları güldürür. Çarığlarını çı {arıb béllerine sancırlar, sonra ğıçlarını³⁰² cırmalayrlar. Böyük ğardaş déyir:

- Ğardaş, o terefi sen suvar, bu terefi de men suvarım.

Böyük ğardaş başını aşığı salıb zemini suvarmağda olur. Ƨırda ğardaş böyük ğardaşa diğğetle ba {ır, berkdén ğışğırır:

- Vay dede vay, bél ayağımı kesdi, déye elini gözlerinin üstüne goyub yalandan ağlayır. Böyük ğardaş béli yere atıb onun yanına yüyürür, cındırdan zaddan çı {arıb ayağını sarıyır. Ƨırda ğardaş herden bir ayağını çekib ğışğırır:

- Ay, ayağım ağrıyır, terpetme!

Böyük ğardaş da üfüre üfüre onun ayağını sarıyır. Sonra ço { çetinlikle ğardaşını dalına alıb, zemiden kenara çı {arır, yere uzadıb üstüne bir cındır örtür.

Böyük ğardaş özü tekce zemini suvarır. İşini ğurtarandan sonra ğardaşının yanına gelir, ona bir az yémek vérir, dalına alıb aparır.

III

Düze güleşden³⁰³, çöpden sancırlar³⁰⁴, yétişmiş zemiye o {sadırlar. Ğardaşlar döşlerine önlük, ellerine elcek, barmaglarına barmaglığ ta {arag çini götürüb gelirler. Böyük ğardaş ta {ılı biçmeye başlayır, {ırda ğardaşı mecbur édir

³⁰² Ğıç: Bacak.

³⁰³ Güleş: Tahıl, biçilmiş arpa veya buğday demeti.

³⁰⁴ Sanc-: Dikmek.

ki o da biçsin. ırda ğardaş yalandan bir néçe elcem biçir. Sonra birden:

- Vay dede vay, sancılanmışam! déye ğarını ğucağlayıb yére yıılır, ellerini gözüne goyub hönkürtü ile ağlayır.

Böyük ğardaş béli ni yu{arı ğaldırıb déyir:

- Cehenneme sancılan, ğóra sancılan, senin kimi ğardaşın ölmesi ğalmasından ya{şdır.

Böyük ğardaş acığlı, onun yanına gelib bir néçe tepik de vurur, sonra ğayıdıb özü tek başına biçmeyinde davam édir. Böyük ğardaş biçé biçé bir bayatı o{uyur:

Biçinçi bafa bağlar,
Biçdikce bafa bağlar.

Böyük ğardaş işini ğurtarıb ğétmek isteyir. Lâkin üreyi yanıb ğeri ğayıdır. Bunu kiçik ğardaş görür, berkten; inildemeye başlayır.

- Ğardaşdır, birden öler, béli ni sındırar. Déyesen ğede doğrudan nâ{oşlayıb, déye böyük ğardaş onun başını dizi üstüne alır, alnından öpüb ağlayır. Onu ço{ çetinlikle dalına alıb aparır.

IV

Düzde bir {ırman düzeldirler. Tırmanın içine bir geder küleş tükürler. Ğardaşlar “öküzleri” getirirler, boyunlarına boyunduruğ salıb goşurlar. Böyük Ğardaş déyir:

- Ğardaş, sen veli sür, men hêşanı çevirim.

Tırda Ğardaş ğaşğabağını töke töke velin üstüne çıtır, böyük Ğardaş da yaba ile hêşanı çevirir. Tırda Ğardaş bir néçe baş sürenden sonra böyük Ğardaşın gözünü oğurlayıb ğaçır, adamların dalında uzanıb yatır. Böyük Ğardaş hêşanı çevirenden sonra görür ki, {ırda Ğardaş yo{dur. Ço{ a{tarır, onu tapmır, a{ırda géri ğayıdıb özü öküzleri sürür, döyüb ğurtarır. İndi hêşanı sovurmağ lazımdır. Tırda Ğardaş da başını güleşin üstüne ğoyub yatmışdır. Milçekler, ditdili onun üz gözünü sancır. Dik atılıb, şapalağla³⁰⁵ üzüne, boynuna vurur. O teref bu terefe aşır. Milçek, ditdili onu rahatlanmağa ğoymur.

Böyük Ğardaşa kömek lâzımdır. Hêşanı tézce çı{ara bilmir. O, yéne Ğardaşını a{tarmağa başlayır. Ora bura, a{ırda tapır. Böyük Ğardaş onu terpedib çağırır. Kiçik Ğardaş da eli ile ğoynuna, üzüne vurur, gözü yumulu déyir:

- Köpek oğlunun ditdilisi, milçeyi ğoymur bir az yatağ.

Böyük Ğardaş ne geder çalırsısa, onu durğuzza bilmir, a{ırda acığ éleyib déyir:

- Menden ta{ıl alsan, öyünesen...

Böyük Ğardaş hêşanı ğurtarıb buğdanı {ırmanın içine toplayır. O, mülkedarın payını ayırır, yérde ğalanı çuvallara yığmağ isteyir. Bu zaman kiçik Ğardaş yérden ğalıb {oruzlana {oruzlana onun yanına gelir:

- Ğardaş, buğdanı bölek, men payımı aparım, déye ağacını tovlayır.

Böyük Ğardaş onun üstüne ğızıb déyir:

- Ekende yo{, biçende yo{, yéyende ortağ Ğardaş. Sene bir den de vérmere. Bes indiye geder haradaydın?

- Sen ölesen, éle şey yo{du, yarı böleceyik Ğardaş malı kimi. Razi olmasan hamısını aparacağam.

- Aparmasan, özüne ğurban olan.

Çuvalın bir ucundan böyük Ğardaş, bir ucundan ise {ırda Ğardaş çekir. A{ırda ağaçları götürüb dava élemeye başlayırlar. Onlar bir birinin ğarnına vururlar. Her defe ağac déyende yı{ılırlar. Bu minvalla bir birine 15'e geder ağac çekirler. A{ırda böyük Ğardaş kiçiye éle bir ağac vurur ki, o, yére yı{ılır, ğalıa bilmir...

V

Böyük Ğardaş géyiniş kécinmiş halda ortaya çıtır. Tırda Ğardaş ise cın cındır içindedir. Tırda Ğardaş indi dilençi olmuşdur. Her kese el açırsa, héç kes ona kömek étmir, onu me'nalı sözlerle redd édirler. Öz Ğardaşına yanaşır.

³⁰⁵ Şapalağ: Sille, tokat.

Böyük ğardaş: - Ekende yo{, biçende yo{, yéyende ortağ ğardaş, déye küreyini ona teref dönderib tesbéh çévire çévire gédir. Tamaşa burada bitir.

KÔS KÔSA

Bayram günlerinde cavanların, uşağların en sévdiyi, ço{ yayılmış oyunlardan biri de “Kôs-kôsa”dır. Cavanlar bir yére toplaşrlar. Bir nefer zirek, hazır cavab oğlana tersine kürk géyindirirler, üzünü möhkem möhkem unluyur, başına bir uzun motal papağ ğoyur, ayağlarının altına ayağ formasında ağac sarıyrlar. Boynuna zingirov salır, paltarının altından ğarmına yastığ bağlayır, bir çömçeni ğırmızı bezeyib eline vérir, ğapı ğapı gezdiretib oynadarağ pay toplayrlar.

Kôsa'mı gezdirenler bu mahnını o{uyurlar:

Ay kôs- kôsa, gelsene,
Gelib salam vérsene,
Çömçeni doldursana,
Kôsa'mı yola salsana.

Ay uyuğu-uyruğu,
Sağğalı it ğuyruğu,
Kôsa'm bir oyun éyler,
Ġuzunu ğoyun éyler,
Yığar bayram {onçası,
Her yérde düyün éyler.

Novruz-novruz bahara,
Güller-güller nubara,
Bağçanızda gül olsun,
Gül olsun, bülbül olsun,
Bal olmasın, yağ olsun,
Évdekiler sağ olsun,
Tanım dursun ayağa,
Kôsa'ya pay vérsin ağa.

Mermer hovuzun dörd ğırağında,
Bülbüller o{ur şa{ budağında,
Her ne istesem Tuda'dan allam,
Dellek dükânın yadıma sallam,
Dellek dükânı tamam çırağban,
Nağara çalıb keserik ğurban.

Ġurbanın olum, yaşıl çu{alı,
Derbendli isen, yo{sa buralı?

Bağçanızda gül olsun,
Gül olsun, bülbül olsun,
Bal olmasın yağ olsun,
Évdekiler sağ olsun,
Tanım, ayağa dursana,
Kôsa'ya pay vérsene.

Mahnı ğurtaran kimi kôsa “kôsa öldü”, déyib, yére yıfılır. Bu zaman ona aşıağıdaki kimi suallar vérib cavab alırlar:

- Kôsa, haradan gelirsən?
- Derbend'den.
- Ne getirmisen?
- Alma.
- Almanı néyledin?
- Satdım.
- Pulunu néyledin?
- Öküz aldım.
- Öküzü néyledin?
- Vurdum, öldü.

Kôsa'nın bu sözünden sonra yoldaşları birlikde bu maşını oşuyurlar:

Başın sağ olsun, kôsa,
Erşin uzun, béz ğısa,
Kefensiz ölmez kôsa.

Bundan sonra da Kôsa'ya ço{lu suallar vérib cavab alır, bu mahnını o{uyurlar:

Bazarda hesir, Melik Salmanı,
Göyde yél esir, Melik Salmanı,
Kôsa'm telesir, Melik Salmanı.
Kôsa'nı téz yola sal,
Onun üreyini al,
Goy désin salamat ğal!

Év yiyesi yerinden géç dursa, oyunçular ağız ağıza vérib déyirler:

Ay Kôs-Kôsa gelmisen,
Gelmisen méydana sen,
Almayınca payını,
Çekilme bir yana sen.
Bész yumurta payındı,
Olmaya almayasan.
Menim Kôsa'm oynayıyır,
Gör néce dingildeyir,
Ona ğulağ asanın
Ğulağı cingildeyir.
Menim kôsam canlıdı,
Ğolları mercanlıdı,
Kôsa'ma el vurmayın,
Kôsa'm iki canlıdı.
Emiri börk başında,,
Gelem oynar ğaşında,
Yüz elli bész yaşında,
Lap, lap cavandı kôsam!

Mahnıdan sonra Kôsa'ya pay vérirler. Oyunçular Kôsa'nı o biri éve aparırlar. Béle béle bütün évleri gezir, yığdığları şeyleri düzelttikleri éve getirir, şenlik kéçirirler.

Sonra iki nefer kôsa olur. Heresinin ğarnına bir yastığ bağlayırlar. Ellerine ise yéke ağac vérirler. Kéçi donuna salınmış bir adamı ortaya çı{arırlar. Kéçinin yanında da bir adam olur. Kôsalarından biri bu adama déyir:

- Ğardaş, bu kéçini satırsan mı?
- Beli, satıram.
- Néçeye véirsen?
- Yayda lopusğa, ğışda topuğa.
- Ya {şı, razıyığ, yayda gelib lopusunu alarsan, ğışda da topuğunu.

Kişi kęçini kôsalarâ vėrib gėdir. Kôsalarâdan biri dėyir:

- Kėçi benimdi.

O biri dėyir:

- Yo{ benimdi.

Bunların davası dűřür, bir birinin ğarnına ağacla budamağa başlayırlar. Hansı kôsanın ğarnına ağac deyirse, o yėre yı{ılıb yėne ayağa ğal{ır. Başları çarpışmağa ğarışanda kėçi ğaçır. Kôsalar birden ba{ıb kėçini görmürler. Ondan bundan kėçini soruşurlar, gördüm dėyen olmur. Yėre oturub ağız gözlerini gülmeli şekle salıb ağlayırlar (oyun burada gülüşme içinde sona çatır).

ZERDÜŞT VE AVESTA

ZERDÜŞT (M.Ö. 585 - 508)

Zerdüştiliğin kurucusu olan büyük düşünür Zerdüş'tün hayatı hakkında çok çeşitli ve efsanevî bilgiler mevcuttur. Bazı kaynaklarda onun M.Ö. 585 yılında Urmiye'de dünyaya geldiği, Azerbaycan, Kafkasya, Yakın Doğu ve Hindistan dolaylarında yaşayarak, buralarda öğretilerini yaydığı ve 508 yılında 77 yaşında öldüğü yazılıdır.³⁰⁶

Türk Dünyası'nda ve Yakın Doğu'da Zerdüş'te diye anılan bu düşünüre Batı bilim dünyasında Latince adıyla "Zaratustra", öğretisine de "Zoroastercilik" denilmektedir.³⁰⁷

İbni Hordadbeh, Balazurî, İbnelfakih, Mes'udî, Hamza İsfahanî, Yakut Hemevî, Ebülfedâ gibi birçok saygın Arap ve Fars araştırmacılar Zerdüş'tün Azerbaycanlı olduğunu ve Urmiye'de dünyaya geldiğini bildirmektedirler.³⁰⁸

Zerdüş't, fikirlerini sözlü olarak söylemiştir. Onun sözlerini ilk defa damadı ve kâtibi olan Camasb kaleme almıştır. Zerdüş'tün kitabının adı Avesta'dır.

Avesta 21 bölümden oluşmuştur. Bazı bölümleri şu adları almıştır: Temizlik ve Hayırseverlik, Dinî Merasimler, Zerdüştiliğin Eğitim ve Öğretimi, Kâinatın Yaratılışı, Astronomi, Hukuk ...

Çok itibarlı kaynaklara göre Avesta 12 bin inek derisi üzerine yazılmış ve Urmiye yakınlarındaki Gazel (Şiz) şehrinde muhafaza edilmiştir. Bir nüshası da İstehr şehrinde saklanmıştır.

Arap tarihçisi Mes'udî'nin "Mürüc-üz Zeheb" adlı eserinde yazdığına göre

³⁰⁶ Büyük Larousse, Milliyet Yay., İstanbul-1896, c. 24, s. 12735. Başka bir kaynakta Azerbaycan'ın Rey şehrinde M.Ö. 577 yılında dünyaya geldiği ve 583 yılında bir savaşta öldüğü yazılmaktadır. (Yeni Türk Ansiklopedisi, Ötüken Yay., İstanbul-1985, c. 12, s. 4877; bir diğer kaynakta ise Zerdüş'tün M.Ö. 570 yılında doğduğu yazılıdır. (G. Tümer-A. Küçük, Dinler Tarihi, Ocak Yay., Ankara-1993, s. 107.

³⁰⁷ Alâeddin Şenel, Siyasal Düşünceler Tarihi, Sevinç Matbaası, Ankara-1982, s. 113.

³⁰⁸ E. Seferli, T. Yusifov, Gëdim ve Orta Esrler Azerbaycan Edebiyyatı, Maarif Neşriyyatı, Bakı-1982, s. 10.

Makedonyalı İskender Azerbaycan'ı işgal ettiğinde Avesta'nın tıp, felsefe, astroloji, asronomi ile ilgili bölümlerini tercüme ettirerek Yunanistan'a göndermiş, sonra tamamını yakıtmıştır.³⁰⁹

Büyük İskender'in Doğu Seferi sırasında Avesta'yı, yakıtmasına ve Hz. Ömer'in İran'ı fethettiğinde yine bu kitabın kalıntılarını toplatıp imha ettirmesine rağmen Zerdüş'tün bu eseri ve fikirleri yok edilememiştir. Bu işgaller ve baskınlar sırasında, bilhassa Müslüman Araplar'ın işgali sonunda, İslâmı kabul etmeyerek başka ülkelere giden Zerdüş'tiler inançlarını da beraberlerinde götürmüşlerdir. Müslüman Araplar'ın İran'ı işgalleri sırasında ülkelerinden ayrılan Zerdüş'tiler'den bir kısmı Hindistan'a yerleşmişlerdir. Burada Hindu kastı gibi teşkilatlanmışlardır.³¹⁰

Hindistan'da gezen bir seyyah Avesta'nın birkaç sayfasını ele geçirmiş ve bunları İngiltere'ye götürmüştür. Bu sayfalardan bir kısmı daha sonra Paris'e getirilmiş, üniversite kütüphanesinde ve müzede sergilenmiştir. Anquetil Duperron adlı yirmi yaşındaki bir Fransız üniversite öğrencisinin dikkatini çekmiştir. Anquetil Duperron 1755 yılında Hindistan'a gitmiş. Halk arasında bulunan Avesta kalıntılarını toplamış ve 1771 yılında Fransızcaya tercüme ederek yayımlamıştır.

Büyük Alman filozofu Friedrich Nietzsche (1844-1900), onun fikirlerini ve sözlerini "Böyle Buyurdu Zerdüş" adı kitabında toplamıştır.

Zerdüş't ilhamını Ahure Mezda dediği tanrısından almıştır. Onun inanç sistemi üç esas üzerine kurulmuştur. Faydalı düşünme, faydalı söz ve faydalı iş.

Türk Dünyası'nın en büyük araştırmacı ve ilim adamlarından Prof. Dr. Mahmut Takî Zehtabî, "Zerdüş't ve Avesta" hakkında şöyle yazıyor:³¹¹

"... Zerdüş't Azerbaycanlı olub, Med dövründe yaşamışdır, buna göre de onun eseri olan "Avésta"nın temeli sayılan "Ġat"lar Med dövründe Azerbaycan'da ve o dövürkü Hemedan Azerbaycan dilinde yazılmış ve ya söylenmişdir.

"Avésta"nın bu gün olan hisselerinin bir gismeti, {üsusile "Ġat"lar gedim Azerbaycan Hemedan dilinden Sasaniler dövürü Farscasına tercümenin mehsuludur. Tehġigatçılar Avésta'nın hemin bu mevcut nü{esini araşdırıb, élm âlemine ve geniş {alg kütlelerine tanıtdırmişlar. Bu sebebe göre de bu gün İran ziyalıları ve hatta İran toplumunun nezerinde, habéle Pehleviler dövürü İran'da çap olmuş ekser élmî- tari{î eserler de, bir ġayda olaraq, Zerdüş'tün özü Hind- Avrupayî dilli ve Avésta'nın eslinin gedim Pars dilinde, Hind- Avrupa'yî dilde olduġu gösterilmiş ve bu mesele ġet'i ve müsellemler bir tari{î vegiyyet kimi tanınmışdır.

³⁰⁹ a.g.e., s.11.

³¹⁰ G. Tümer-A. Küçük, Dinler Tarihi, Ocak Yay., Ankara-1993, s. 113.

³¹¹ Mahmut Takî Zehtabî, İran Türklerinin Eski Tari{î 1, Tebriz-1378 (1999), c.I, s. 749-753.

³¹¹ İltisâkî: Bitişken.

Bélelikle, Zerdüş'tün esli ve Avésta'nın ilk dili barede iki biri-birine zidd fikir olur. Buna göre bu iki mesele barede tari{î senedleri daha geniş, derin ve değiğ şekilde arařdıрмаđ zeruridir.

Her şeyden evvel géyd étmek lazımdır ki, Zerdüş'tün fikirleri, evveller gösterdigimiz kimi, Miladdan abađ 2 ve 3- ncü min illiklerde bu günkü Hemedan ve Azerbaycan sakinleri da{linde, iltisakı dilli éller içinde tedricle yaranmış ve onun mu{telif ehkâmının esası M.Ġ. ikinci min illiğin son esrleri ve birinci min illiğin ilk beş esrinde, esasen yéne de merkezî Med ve Manna {alđlarının, habéle Orta Asya Türk éllerinden olmuş "Saka" (İřđuzların mıntığamıza gelib yérleřdikleri dövrün mehsuludur. M.Ġ. birinci min illiğin ilk 5- 3 esrinde Hind- Avrupa'yî dilli éllerin de İran'a ve mıntığamıza gelmesi, şübhesiz Zerdüş'tü ideolojisinin son dövrü get'î şekle düşmesinde tesirli olmuşdur).

Démek, Zerdüş'tü ideolojisi esasen iltisakı Manna- Med, gısmen de Hind - Avrupa'yî dilli {alđların ortağ mehsuludur.

Tari{in gösterdigi kimi, Hind-Avrupayî dilli {alđlar M.Ġ. 9- ncü yüz illiğin evvellerinden başlayarağ, M.Ġ. 4-ncü esre géder ço{ ihtimal şimaldan, Orta Asya yoluyla mıntığamıza gelmişler. Orta Asya Türkleri'nin ya{ın řerđ növbeti a{ını da "Saka"lar (İřđuz)lar vasitesiyle M.Ġ. birinci min illiğin ilk esrlerinde (4- 9-ncü esrler) baş vérmış tari{î hadisedir. Bu iki a{ın zamanca biri- birine ya{ın, hem de Orta Asya'dan olduğu için, o zamanlar Orta Asya'dan mıntığamıza gelmiş él birleşmelerinin be'zisinde Hind-Avrupayî dilli gebile ve obaların da olması ihtimali vardır.

Orta Asya'dan mıntığamıza olmuş Türkler'in "Sumér" , "İlam" ve "Hitit" a{ımları, mıntığamızın az cemiyetli olduğu veya oralarda soydaşlarının olduğu dövrler baş vérdiđi için, tođđuşmasız, bir növ'e sakit ve ğansız olmuşdur ve yalnız sonralar, evveller gösterdigimiz kimi, Asyanî {alđlarla Sâmi {alđları tođđuşmuşlar. Lâkin mu{telif yollardan olan Hind-Avrupayî dilliler ve İřđuzlar'ın ya{ın řerđ mıntığasına a{ını, néce min ilden beri bu mıntığada yurd salmış "Asyanî" {alđlarla ciddî tođđuşmalarla üzleşir, bu da olduğca tebiîdir, çünkü Asyanî {alđlar ya evvelden burada méydana gelmiş veya néce min ilden beri mıntığanın mu{telif yér ve ölkelerine gelib, yurd salıb, oraları öz vetenleri étmış, dövletler ve medeniyetler yaratmışdılar ve taze gelmişlerin müğabilinde özlerinden müdafae étmeye mecbur idiler.

Bundan daha marağlısı ondan ibaretdir ki, kéçmişde mü{telif dövrlerde baş vérmış Türk esilli éllerin a{ımları, éllerin medeniyet, âdet-anâne, resumat, yaşayış terzi ve dil cehetden aynı köklü veya azı biri-birine nisbeten ya{ın olduğları için, ciddî ve uzun süren tođđuşmalarla neticelenmemişdir ve taze gelenler sessiz eski soydaşlarına ğoşulub, onlarla birleşmişler. Lâkin ya{ın řerđ mıntığasına birinci def'e gedem basan Aryalar medeniyet, heyat terzi, düşünce ve dil cehetden hem gedim Asyanî {alđlardan, hem de taze gelen İřđuzlar'dan- Sakalar'dan ferđlenmiş, biri- birine yâd ve bigâne olmuş ve bu sebeblere göre de

onların arasında, yerleşme ceryanında uzun müddetli toğuşma, döyüş ve müharibeler baş vermiştir. bu uzun süren döyüşler ceryanında:

1- Bu mu{telif köklü {algılar biri- birini nisbeten tanımış, resum-âdet ve dinî görüşleriyle tanış olmuşlar. Bu tanışlığın neticelerini bu {algıların hayatının çeşidli sahelerinde görmek olar.

2- Hem Asyanî éller, hem de Aryayî {algılar, o cümleden Parslar da{linde dünya şöhreti gazanmış gâhramanlığ dastanları méydana gelmiştir. Sonra göreceğimiz kimi, bu gâhramanlık dastanları bu iki göreve {algın hem şifahi, hem de yazılı edebiyatını bezemeden hele ço{ evvel, o dastanlara temel olmuş tarihi hadiselerin baş vérdiği zamanlar, onların gâhramanları, haman döverlerden méydana gelmeğe başlamış mügeddes “Avesta” kitabında öz adlarını tesbit étmiş ve sonra ki “Şahnâme” ve “Gutadğu Bilik” eserlerine zemin hazırlamışlar.

Asyanî {algılar da{linde bu gâhramanlık dastanlarının yaranması barede tarihi “Abdülğadir İnan” Rus alımı M.R. Gıryaznof’un dilinden béle yazmıştır:

“Miladdan önceki 7- 4- ncü esrlerden miladdan sonraki birinci esre geder Orta Asya ve şerğî Avrupa’da atlı köçeri milletler arasında yayla ve hayvan sürülerini ele geçirmek için savaşlar durmadan devam édirdi. Bu sürekli savaş {algı gâhramanlarını yarattı. Bunlar en cesur ve güdretli savaşçı alplardır. Millet’in “Başbuğu” (başçısı) olan bu alplar hağğında efsaneler méydana gelmiştir. Hemin bu efsaneler ilk dastanlardır. Cenubi Sibir ve Orta Asya boylarının bu en eski dastanlarının be’zi hadiseleri ar{oloji araştırmalarda elde édilen tunc toğğalarda (kemer toğğaları) tesvir édilmiş ve günümüze geder çatmıştır. Bu dastanların özleri de iki min ilden beri nesilden nesile, an’ane olarak, söylenmekte devam éderek ço{ geniş şekilde bize geder gele bilmiştir. İndiki Türk ve Moğollar’ın “Alp” (gâhraman- iğid) dastanlarında bu en eski dastanların temel möv’zuları bir çok şekilleri görünmüştür”.³¹²

Aynı bu sözleri Pars {algı hağğında da démek lazımdır, çünkü Türk éllerinde “Alp Er Tunga” ve saire bazı gâhramanlık dastanları esasen hemin esrlerde yarandıkları kimi, Fars {algının “Şahnâme”de aks olunmuş bütün gâhramanlık dastanlarının müeyyen ilkin özegi de hemin esrlerin yâdgâridir. Bu iddanın en keskin delilleri bundan ibaretdir:

1- Her iki {algın géyd étdiğimiz dastanları hem Türk, hem de Fars gâhramanlarının bilavasite iştirakı esasında gürulmuş, devam édib, başa çatmıştır. Bu dastanlarda Rüstem ile Efrasyab, heresinin ar{asında bir deste, mensub oldukları {algın gâhramanları olduğu hâlda, döyüşürler.

2- Hem Fars, hem de Türk {algılarının gösterdiğimiz dövrlerde yaranmış gâhramanlık dastanlarındaki ekser gâhramanların adı “Gat”lardan tutmuş Avesta’nın bütün bölümlerinde vérilmiş ve hetta bu mügeddes kitabın mu{telif yerlerinde gısa şekilde eks olmuş hadiselerin gâhramanları esasen hemin hemasi dastanların gâhramanlarıdır.

³¹² Türk Dünyası’nın El Kitabı, s. 377.

Bu bağımdan Avesta'nı öteri şekilde nezerden kéçirtmek lazımdır. Yararlandığımız "Avesta" kitabı "Celil Dost{evah}'ın gedim Farsca'dan tercüme édib hazırladığı "Avesta, Nâme-i Minvî Ayin Zerdüş't" kitabıdır. Bu kitab Avesta'nın hamısı déyil, belke onun ayrı ayrı bölümlerinden parçalardır ve Avesta barede fikir söylemek için kifayettir.

Burada biz "Şahnâme"ye işare édib, ondan şahid göstermegi artıg bilirik, çünkü o şah eserde Fars gèhremenları ile Türk gèhremenları arasındaki hadiseler hamıya melumdur ve kitabın bir sıra dastanları bu iki deste gèhremenların gèrşılıgılı faaliyetlerinden yaranmışdır.

Sonraki fesilde Eşkâniler dövründen danışanda göstereceyik ki, Parslar'la Türkler'in esrler boyu toğguşub döyüşmelerinin mehsulu olan her iki {elgin meşhur gèhremenlıg dastanları esas i'tibariyle Eşkâniler dövrü şekle düşüb, gèhremenlarının bir çoğunun adı ve gördüğü işleri hemin Eşkâniler dövrü şaşıyyetleri ve hadiseleri ile bağılıdır. Bununla beraber bu gèhremenlıg dastanlarının bir çoğunun ilk temel daşları ve gèhremenlarının adı, hiç şübhesiz, Medler dövrü, M.G. birinci min illigin ilk esirleri baş vérmış hadiseler ve onların gèhremenlarıyla ilgilidir. Bu esrler éle esrlerdir ki, Hind-Avrupayı ve iltisakî dilli éller ve gabileler hem gısmen Orta Asya'da, hem de müeyyen derecede İran'da toğguşmuşlar, siyasî, iktisadî, medenî ve ... cehedlerden alağeder olmuşlar.

Demek Türk ve Fars {alğlarının bazı gèhremenlıg dastanlarından ortağ cehdlerin hem Med dövlütünin evvelleri yani M.G. 4- 7- 8- 9-ncu esrler hadiseleri ve şehsiyyetlerinden gaydalanarağ, yaranmağa başlaması, hem de Eşkâniler dövrü hadiselerile sıf bağı ve ilgili olması fikri vardır. Bu iki fikir arasında hiç bir ziddiyyet yo{dur. Bütün {alğlar da{ilinde şifahî edebiyatlarda yaranan nağıllar, dastanlar, umumiyetle her bir folklorik eser uzun esrler boyu baş vérmış hadiselerden gaydalanarağ yaranar, uzun yüz illikler boyu nesilden- nesile gènişlenerek gol ganad açarağ yontalanarağ, derinleşib güzelleşerek, tedricle şekle düşüb kâmilleşir. Bu her bir folklorik eserin yaranma, formalaşma ve méydana gelmesinin tabiî ve âdi yoludur.

Bu ilmî vağıyyeti nezere alarağ, Türkler ve Farşlar'ın dastanlarının hem Avesta'nın yarandığı dövürlerde hem de Eşkâniler hakimiyeti dövüründe aranması ve açıklanması lazımdır. Buna göre de burada Avesta'nın yaranmasından bahs açdığımız için bu folklorik eserlerin ilk yaranma dövürlerini ışıldırmağ zaruridir. Bu iş bir de o cehedden lazımdır ki, Farsî tarihçileri tarafından Avésta ve onun bulumlarının yaranması, dili ve hansı étnik guruhu ait olması barede bir terefli, gayr-i ilmî ve vağıyyetten uzak fikirler ireli sürülür ki, onların mahiyyetini açıb göstermek zaruridir."

Zerdüş'tün Avesta Eserinden Örnekler³¹³

³¹³ Azerbaycan Klássik Edebiyyatı Kitap {anası, 20 Ciltde, Élm Neşriyyatı, Bakı-1982, c. I, s. 11-13; E. Seferli, T. Yusifov, Gedim ve Orta Esrler Azerbaycan Edebiyatı, Maarif Neşriyyatı, Bakı-

Men o şe{sem ki, pak bir tebietle insanlar ruhunu gorumağ için te'yin olunmuşam; çünkü Ahura Mezda'nın ya{şı emel için véreceyi mükâfatdan {eberdaram. Tâ ne geder güc ve dözümüm vardır, doğru yola gétmeyi insanlara öyredeceyem!

Éy Ahura Mezda, senden soruşuram, mene bildir:
Bu yéri aşığıda ve énmeye göyulmayan göyü yu{arıda sa{layan kimdir?
Suyu, odu kimdir yaradan?
Kimdir yéle ve iti³¹⁴ géden buluda iti gétmeyi öyretmişdir?
Éy Mezda, pak tebietin yaradıcısı kimdir?

Éy Ahura Mezda, senden soruşuram, doğrusu, mene bildir:
Bu faydalı işığı ve bu garanlığı yaradan kimdir?
Tşluğ getiren yu{unun ve oyağlığın kimdir yaradıcısı?
İnsanları ibadete çağırın danın, günortanın ve a{şamın yaradıcısı kimdir?

Éy Ahura Mezda, senden soruşuram, doğrusu, mene bildir: Aya, yalanı doğru eline tapşıra bilerem mi ki, onu, senin ayininde muştuluğ vérdiği kimi, yére yı{ıb, ağrı ve işkenceye giriftar éde? Bu büyük sınığlığ, yalana tapınanlarda derin iz göyardı!

Éy insanlar, eger Mezda'nın mügerrer étdiyi ezeli hökmden faydalansanız, bu dünya ve o dünyanın {oşluğundan, ebedî ezabdan, yalana tapınanların zererinden, düzlük isteyenlerin {éyir ve faydasından agâh olsanız, onda hemişe geleceyiniz ya{şı kécecek.

Biz isteyirik éleleri kimi ömrü başa çatdırağ ki, insanları düz yola çağırırılar. Olsun ki, Mezda ve onun firışdeleri bize doğru gelib, bize düzlük ve yardım göstereler. Bizim de düşüncemiz tâ bilik serçéşmesine péy apara (yol aç).

1982, s. 9-16; Élmeddin Elibeyzade, Azərbaycan Tşalğının Men'nevî Medeniyet Tarihi, Gençlik Neşriyyatı, Bakı-1998, s. 158-238; Alâeddin Şenel, Siyasal Düşünceler Tarihi, Sevinç Matbaası, Ankara-1982, 112-116.

314 İti: Hızlı, keskin.

Doğruluk atası Mezda'nı tanımağ hağğını düzgün yérine yétirmek için, bu mügeddes ağıl uğrunda ister dildeki danışğ ve pak {eyal ile bağılı sözlerle, isterse de golların göreceyi iş ve temizkârlığ se'yi ile, gerek en ya{şı emelleri yérine yétiresen.

Éy Mezda, bu mügeddes ağıldan doğruluğ, ardıcılıarı déyil, yalana tapınanlar delalete düşdüler; ister birisinin malı ço{ olsun, isterse de az olsun, gerek doğruluğ yolu tutanın dostu ola ve yalana tapınanların ziddine géde.

Éy Ahura Mezda, mene bildir, çünkü sen bilensen, aya senin gerarlaşdırdığın ceza günü çatmazdan önce doğruluğ ardıcılıarı, yalana tapılanlara galib gelecek mi? Beli, bu gelebe dünya için bir temizkârlığ tapşırığı olacağdır!

Âlem-i tesevvürde ilk özünü gösteren o iki ékiz cöherin birisi: Düşüncede, danışğ ve dolanışğda ya{şılığ olmuşdur; o birisi de pislik (yéne düşünce, danışğ ve dolanışğda). Bu ikilikden anlayan adam gerek pisi yo{, ya{şını özüne séçe.

Éy erlik gızlar ve éy yézneler! Budur {eberdar édirem ve size öyredirem, öyüdümü könlünüzde neğş edin ve üreklerinize tapşırın. Temizkâr dolanışğ uğrunda géyretle çalışmağda biri birinizden gabağa düşün! Bu heyat gücü ile tâ özünüzü {oş ve şad édesiniz!

Éy Mezda, ışığı seher haçan gelecek ve beşer nesli doğruluğa üz tutacağ? Öz hikmet dolu sözleri ile o büyük gurtarıcı haçan dileyine çatacağ? Vehume³¹⁵nin kömeyile geldiği adamlar kimlerdir? Ço{ ümid édirem ki, éy Ahura, onu mene gismet édesen!

"Yalvararağ kömek umur ineklerin ruhu senden: Kimden ötrü yaratdınız,

³¹⁵ Vehume: "Avésta"da hayırlı unsurlardan birisi.

kim yaratdı meni, déyin! Ğeddarlıĝla, ĝaretlerle meni tenĝe getirdiler, Ancaĝ sensen kömekdârım, ar{a olan mene burda, Bir heyat vér mene özün, né'met ile sévinc be{ş ét."

"İndi üz tuturam ĝulaĝ asana:
Dinleyin özünüz ya{şı sözleri,
İki é'tigadı ya{şı anlayın,
Tâ seçin birini mahşer gününde.
Her iki ruh başdan ekiz yaranıb.
İndi de fikirde, sözde ve işde
Onların esli bil, {éyirle şerdir,
Téyir{ah {éyiri, şer şeri séçib.
Ĝarşılaşan günden, ba{, bu iki ruh
Heyatda ölüme esas ĝoyublar.
Şerin ĝismetü şer, {éyire {éyir.
Bundan yalançı ruh şer işi sévdi,
Téyir ruh Haĝĝ ile düzlüyü séçdi."

"Ĝoy hâkimlik étsin feĝet edaletli hökmdarlar.
Töşa gelmez hökmdarlar bu işlerden uzaĝ olsun,
Gaim olsun ya{şı îman, çiçeklensin dostluĝ, vefa,
İnsanlara, övladlara îman {éyir, fayda vérsin,
Ĝoy ço{alsın mal ĝaralar, héyvandarlar to{ olsunlar,
Ĝoy bol olsun bitkileri, ĝoy bol olsun mehsulları!"

"Men haraya ĝaçım? Hara üz tutum?
Ĝovurlar varlılar, başçılar meni,
Esla icmadan da razı déyilem,
Yalana baĝlanan hâkimlerden de.
Néce râzı salım seni, éy Mezda?

Bilirem, éy Mezda, niye gücüzem:
Çünkü mal ĝaram az, nökerim azdır.
Sene üz tuturam, ba{, éy Ahura,
Kömek ét, elimden yapış dost kimi
Téyir fikre getir Artayla meni."

Bunu soruşuram, düz dé, Ahura.
Sene {idmetimin evezinde sen
Sirri açarsan mı men kimi dosta?

Bunu soruŕuram, dz d, Ahura.
Nce gurulacağ en ya {ŕı heyat?
Bunu soruŕuram, dz d, Ahura.
Kim oldu atası Arta'nın evvel?
Gne, ulduzlara kim adı yolu?
Kim ayı getirdi, gh da apardı?
Bu ve o { ŕyleri bilmek isterem.
Bunu soruŕuram, dz d, Ahura.
Ne usta yaratdı zlmeti, nuru?
Yaratdı yu {unu, oyağ galmağı?
Ağıllı adama bildirmek n
Onun iŕlerini, gayđılarını.
Bunu soruŕuram, dz d, Ahura.
Dz m yredirem men insanları?
Men ğara ğaranıb kimden teri?
Ataya hrmeti oğula kim ddi?
Ne bilek dz sz, nesihetleri?..

ESKİ DÖNEM İRAN TÜRK EDEBİYATI

Türk Dünyası Edebiyatı'nın büyük bir kolunu oluşturan İran Türk Edebiyatı da diğer Türk halklarının edebiyatları gibi aynı köke bağlı olup, aynı kaynaktan gelmektedir.

Büyük tarihçi Mahmut Takî Zehtabî'nin tespitine göre İran'ın tamamı milattan 4400 yıl öncesinden beri Türk yurtdur. Farmlar İran coğrafyasına milattan 900 yıl önce gelmişlerdir. Halbuki Türkler Farmlar'dan 3500 yıl önce burayı vatan yapmışlardır.³¹⁶

İran Türkleri'nin de, dilden dile, gönülden gönüle geçerek, binlerce yılın ötesinden akıp gelen çok renkli sözlü edebiyat geleneği ve bu geleneğin canlı havasından ilham alarak Türk muhayyilesinde imbikten geçmiş benzersiz sözlü edebiyat ürünleri vardır.

Elbette ki, bu sözlü edebiyat geleneği ile birlikte bu coğrafyadaki Türklerin yüzlerce yazılı edebiyat eserlerinin olduğu da bilinmektedir. Ne yazık ki sözlü edebiyat ürünleri zamanında toplanıp yazıya geçirelemediği gibi, eski dönemlere ait yazılı edebiyat ürünlerinin çoğusu da muhtelif sebeplerle ya yitip batmış ya da henüz ele geçirilememiştir.

Kafkaslar, Azerbaycan ve çevresi Büyük İskender'den beri, çeşitli yüzyıllarda Romalılar, Bizanslılar, Araplar, Moğollar, Farmlar ve Ruslar tarafından işgal edilmiş, defalarca yağmalanmıştır. Bu işgal ve yağmalarla bir taraftan elde mevcut bulunan çok değerli ilim kültür, edebiyat ve sanat eserleri çalınıp götürülmüş, bir taraftan da hakimiyetleri altına aldıkları Türkler'i, kendi dilleriyle eser vermeye mecbur bırakmışlardır. Onların koydukları yasaklar yüzünden günümüzde de olduğu gibi, onlarca Türk şair ve yazar Farsça, Arapça, Rusça eserler yazmışlardır. Bu sanatkarların çoğusu da, dillerini kullandıkları milletin mensubu olarak gösterilmiştir. Diğer yandan, Rusya, ve İran gibi Türkler üzerinde sürekli hesapları olan güçlerin istek ve zorlamasından olsa gerek, kardeş Türk devlet ve topluluklarının edebiyatlarının kaynak ve mecraları farklı gösterilmeye çalışılmıştır. Bütün Türk devlet ve topluluklarının edebiyatlarının başlangıcının aynı olması gerekirken her bir Türk devlet ve topluluğu için farklı kaynaklar ve farklı tarihler başlangıç olarak gösterilmiştir. Kimileri Türklerin hemen hiç ilgilerinin olmadığı çeşitli dinlere ait bazı eserlerin birkaç sahifesini; kimileri yabancı bir dilde yazılmış bir eseri edebiyatlarının başlangıcı olarak

³¹⁶ Prof. Dr. Mahmut Takî Zehtabî, İran Türkleri'nin Eski Tarihi, Tebriz-1378 (M. 2000), s. 1.

göstermişlerdir. Ferudun Bey Köçerli'nin "Azerbaycan Edebiyatı" adlı iki ciltlik kitabını Fuzûlî ile başlatması da bir başka yaklaşımdır.

Türkler Horasan, Azerbaycan, Kafkasya, Anadolu ve Orta Doğu'ya gelip yerleşmeden önce bu bölgenin yerli halkları çeşitli dinlere mensuptular. Türkler gibi tek Tanrı inancına bağlı değillerdi. Onların bir kısmı tahminen M.Ö. 585-508 yıllarında 77 yıl yaşamış Zerdüş adlı din kurucusuna ve onun yazdığı Avesta adlı kitaba inanıyorlardı. Tek Tanrı inancına sahip olan Saka Türkleri M.Ö. VII. yüzyıldan itibaren bütün bu bölgeye gelip yerleştikten ve hakim zümreyi teşkil ettikten sonra Türklerin tek Tanrı inancı bu bölgeye yayılmaya başlamıştır³¹⁷. Bununla birlikte Hindistan'dan gelen Budizm, Batı'dan gelen Hıristiyanlık, diğer yandan Manihaizm gibi dinler de Türkler arasında yayılma istidadı göstermiştir³¹⁸. Yerli halkın dini olan Zerdüştilik de yer yer Türkler'e tesir etmiştir. Bu dinlerin kural ve özelliklerini ihtiva eden şiir veya nesir halindeki bu metinler halk arasında yüzyıllarca dolaşıp durmuştur. Bunların bazıları çeşitli nesnelere üzerine yazılmıştır. İşte çok az da olsa bir kısım Türkün bağlı bulunduğu Manihaizm, Budizm ve Zerdüştilik gibi dinlere ait birkaç dinî metin vardır. Bazı Azerbaycan ilim adamları bu dinî metinleri o devirlere ait edebî metinler olarak kabul etmekte ve onları en mühim ata yadigarı saymaktadırlar³¹⁹. Hâl böyle olunca Zerdüştiliğin kutsal kitabı olan Avesta'nın elde bulunan bazı "katlar"ı ve bu inancın izlerini taşıyan "Fatma'nın İneği", "Tahta Kılıç", "Avcı Pirim", "Melik Mehemmed" gibi masallar Azerbaycan edebiyatının M.Ö. VI.-VII. yüzyıl edebî eserleri gibi görülüyor³²⁰.

Bir diğer yandan bazı Azerbaycan ilim adamları da Azerbaycan edebiyatının başlangıç eserleri olarak 1012-1088 yıllarında yaşamış saray şairi Katran Tebrizî'nin Farsça eserlerini kabul etmektedirler.

Elbette ki bu görüş ve kanaatler doğru kabul edilemez. Çünkü, Anadolu Türkü gibi Gagauz, Tatar, Başkurt, Hakas, Kaşgay, Yakut, İran Türkleri de Türk soyunun dalları, budaklarıdır. Aynı soya, aynı dile aynı medeniyete mensup olan bir milletin evlatlarının dilleri ve edebiyatları da tabii olarak ortak kaynaklı olmalıdır.

Bilinen bir gerçektir ki, Türk vatanlarının bir kısmı şimdi de olduğu gibi çeşitli dönemlerde muhtelif işgalci güçlerin hakimiyetleri altında kalmıştır. Bu işgalci güçler Türk birliğini bozmak için onlara çeşitli adlar, çeşitli unvanlar yakıştırmışlardır. Azerbaycan milleti, Kırgız milleti, Tatar milleti, Yakut milleti, Özbek milleti gibi... Hepsinin dili Türkçe olduğu hâlde, farklı alfabeler kullanılmış ve dillerine Acerbaycan dili, Tatar dili, Yakut dili, Türkmen dili gibi kuralsız kaidesiz uydurma isimler takmışlardır. Coğrafya'nın adı hem milletin hem de o milletin dilinin adı yapılmıştır. Azerbaycan milleti veya Azerî

³¹⁷ İslâm Ansiklopedisi, "Azerbaycan" maddesi, M.E.B. Yay., İstanbul-1979, c. 2, s. 97.

³¹⁸ Türk Edebiyatı Tarihi, M. Fuat Köprülü, Ötüken Yay., İstanbul-1986, s. 23.

³¹⁹ E. Seferli, T. Yusifov, Gëdim ve Orta Esrler Azerbaycan Edebiyatı, Maarif Neşriyyatı, Bakı-1982, s. 9.

³²⁰ Azerbaycan Edebiyatı Tarihi, M. Tehmasib, A.E.A. Neşriyyatı, Bakı-1960, s. 20-21.

milleti diye bir şey olur mu? Azerbaycanca diye bir dil olur mu? Bütün dünyanın bildiği gibi hatta “Ermeniler’in bile tasdik ettiği” bir gerçektir ki Azerbaycanlılar Türktür ve dilleri de Türkçe’dir. Çınar ağacının dalları budakları çınar ağacı olur da, kökü, gövdesi çınar ağacından ayrı mı olur? Hâlâ bu yanlış inat devam ettirilmek istenmektedir. Ruslar, ortak eski Türk edebiyatından bahsederken “Tyurkskiy” kavramını, Türkiye edebiyatından bahsederken ise “Turetskiy” kavramını kullanıyorlar³²¹. Başta Fransızlar olmak üzere Avrupa milletleri Azerbaycan Türklerinin dili için “Langue: Turc” (Dil: Türkçe) ifadesini kullanıyorlar³²².

Diğer yandan yukarıda da temas ettiğimiz gibi yine aynı amaçla Türk halklarını, Türk topluluklarını birbirinden uzaklaştırmak için her bir Türk halkının edebiyatının başlangıcını farklı kaynaklara ve farklı eserlere dayandırmışlardır. Türk devlet ve toplulukları içerisinde en talihsiz olanı da Azerbaycan Türkleri’dir. Azerbaycan Türkleri’nin edebiyatlarının başlangıcı olarak XI. yüzyılda yaşamış saray şairi Katran Tebrizî’nin Farsça eserleri kabul edilmiştir. Halbuki aynı sırada yaşayan ve ana dili Türkçe ile büyük eserler ortaya koyan Balasagunlu Yusuf Has Hacıp, Kaşgarlı Mahmut, Pîr-i Türkistan Ahmed Yesevî gibi üstadlar görmezlikten gelinmiştir³²³.

Artık şu gerçek görülmelidir ki, Türk halklarının yazılı edebiyatlarının başlangıcı olarak bütün Türklerin ortak eseri ve ata mirası olan M.S. VI. yüzyılda oluşturulan Yenisey mezar kitabeleri edebiyatı, Orhun Abideleri edebiyatı ve eski Türk şiirleri kabul edilmelidir.

Meşhur Rus bilgini I. S. Braginski bu hususta şöyle diyor: “V. ve XIV. asırlarda meydana getirilen Göktürk ve Uygur abideleri sadece bir halkın değil bütün Türkçe konuşan halkların genel edebî hazinesine dahildir.” Yine başka bir Rus ilim adamı I. V. Stebleva da şöyle diyor: “Çünkü bu eserlerde Merkezî ve Orta Asya’da, Güney Sibiry’a da tek genel Türk edebî dili hüküm sürüyordu.”³²⁴

Bu edebî belgeler, bedîî örnekler, çağdaş Türk halklarının ortak, eski, edebî, medenî serveti olması itibarıyla, onların, edebiyat tarihinin erken çağlarının, VI.-X. asırlarının, mahsulleridir. Bu sebepten Türk devletlerinin ve Türk topluluklarının hepsi edebiyatlarının başlangıcını VI.-X. asırların bu ortak edebiyat şaheserlerine dayandırmalıdır³²⁵.

Burada Türk edebiyatçılarına büyük görevler düştüğü gibi; Rus, Fars, Arap ve Çin edebiyatçılarına da etik kurallara uygun hareket etme görevi

³²¹ Veli Osmanlı, Türk Halkları Edebiyatlarının Ortak Başlangıcı (Türkiye Türkçesine aktaran: Ali Kafkasyalı), Erzurum-1996, s. 5.

³²² “Le Monde”, Paris , Lundi 13 Novembre 1995.

³²³ Veli Osmanlı, Türk Halkları Edebiyatlarının Ortak Başlangıcı (Türkiye Türkçesine aktaran: Ali Kafkasyalı), Erzurum-1996, s. 16.

³²⁴ E. Seferli, T. Yusifov, Gedim ve Orta Esrler Azerbaycan Edebiyyatı, Maarif Neşriyyatı, Bakı-1982, s. 23.

³²⁵ Veli Osmanlı, Türk Halkları Edebiyatlarının Ortak Başlangıcı (Türkiye Türkçesine aktaran: Ali Kafkasyalı), Erzurum-1996, s. 105.

düşmektedir. Türk edebiyatçıları, gelecek nesillere Türk medeniyetinin ve kültürünün merhalelerini ve boyutlarını göstermek için hangi dilde yazmış olursa olsunlar bütün Türk edebiyatçıları ve sanatçıları ve onların ortaya koydukları eserlerini milli kültür hazinemize döndürmelidirler. Rus, Fars, Arap ve Çin milletleri de Türk edip ve şairlerinin o güzelim eserlerini gasp ederek onların nüfuz ve itibarlarını kendi millî itibar ve nüfuzlarına katmamalıdır. Nüfuz ve itibarlarını kendi evlatlarının eserlerinin üzerine bina etmelidirler.

Mevlâna Celaleddin-i Rumî, Genceli Nizamî, Hakanî Şirvanî, Katran Tebrizî gibi büyük üstadlar eserlerini Farsça yazmışlardır. VII. asırdan itibaren İran'ın, Azerbaycan'ın Arapların işgaline uğramasıyla birlikte Azerbaycan'da, İran Türkleri'nde eğitim ve ilim dili Arapça yapılmıştır. Bu sebeple bir müddet sonra birçok Türk şair ve yazarı eserlerini Arapça yazmak zorunda kalmışlardır. Musa Şehvât, İsmail İbn Yesar, Ebül Abbas El-E'ma, Hatip Tebrizî, Ömer Genci, Yusuf İbn Tahir, Eynel Güzzat Miyaneçi bunlardan birkaçıdır. Bu şairlerin çoğu Medine'de büyük şöhret kazanmışlardır³²⁶

Kırgız Türklerinden büyük romancı Cengiz Aytmatov, Kazak Türklerinden şair Olcas Süleyman, Azerbaycan Türklerinden, film senaryosu sahasında Oskar ödülü alan Rüstem İbrahimbeyov ve kardeşi Maksüt İbrahimbeyov, Çingiz Hüseyinov, Alla Ahundova, Siyavuş Memmedzâde gibi nice Türk şair ve yazarı eserlerini Rusça yazmışlardır.

Bu durumda yapılması gereken şudur: Bunların eserlerine Farsça yazılmış Türk edebiyatı, Arapça yazılmış Türk Edebiyatı, Rusça yazılmış Türk edebiyatı demeliyiz ve Türk edebiyatının bir bölümünde yer vermeliyiz.

Azerbaycan'da olsun İran Türkleri'nde olsun bütün engellemelere ve yasaklara rağmen Büyük Türk milletinin en eski edebî ve tarihî eserleri olan Türk destanları ve Türk abideleri çok iyi bilinmektedir. Diğer bütün Türk gruplarında görüldüğü gibi İran Türkleri'nde de Oğuz Kağan, Ergenekon, Alp Er Tunga gibi Türk destanları anlatılmakta,. Göktürk Abideleri, Bengütaş edebiyatı bilinmektedir.

³²⁶ E. Seferli, T. Yusifov, Gëdim ve Orta Esrlər Azərbaycan Edebiyatı, Maarif Neşriyyatı, Bakı-1982, s. 18.

BENGÜTAŞ EDEBİYATI (Orhun ve Yenisey Abideleri)

Bengütaş Edebiyatı konusunda İran Türkleri'nde olsun Azerbaycan'da olsun çok ciddi çalışmalar yapılmıştır. Prof. Dr. Cevat Hey'et'in "Varlık" dergisi sahifelerinde ve özel sayılarında yayımladığı çalışmalarını takdir ve beğeniye lâyık çalışmalardır.

Bakü Devlet Üniversitesi'nde ve Azerbaycan Devlet Pedagoji Enstitüsü'nde, 1950 yılında, "Kadim Türk Yazılı Abidelerinin Dili" adlı bir ders konulması ve bu ilmin öğreniminin fakültelerde yapılması; A. Muharremov'un Kül Tigin'in adına yazılan abidenin transkripsiyonunu ve tercümesini kısa malumat ve açıklama ile ders notu olarak hazırlaması; daha sonra E. C. Şükürlü, A. A. Meherremov'la birlikte "Gedim Türk Yazılı Abidelerinin Dili" adlı, bu konuda ilk ders kitabını yayımlamaları çok ciddi çalışmalardır.

1967-1970 yıllarında Azerbaycan M. E. Resulzâde Devlet Üniversitesi'nin araştırmacılarından E. Recebov'un "Göytürk Yazılı Abidelerinin Morfologiyası" adlı yüksek lisans ve daha sonra aynı konuda yaptığı doktora tezi çalışmaları; Azerbaycan Pedagoji Enstitüsü'nün öğretim elemanlarından Y. Memmedov'un 1967 yılında "Orhon-Yeniséy Yazılı Abidelerinde Adlar" konusunda yüksek lisans çalışması yapması ve bu çalışmanın 1979-1981 yıllarında iki bölüm hâlinde Azerbaycan Pedagoji Enstitüsünce yayımlanması, yapılan önemli çalışmalardandır.

Halihazırda Elisa Şükürlü'nün ve Ebülfez Recebov ile Yunis Memmedov'un ve Cavad Hey'et'in eserleri bu sahada taleplere büyük ölçüde cevap vermektedir.³²⁷

Göktürk Âbideleri Metinlerinden İran ve Azerbaycan Türkçesi'yle Örnekler:

KÜL TİĞİN ABİDESİ'NDEN

Cenûb Terefi

1. Tanrı tek göylerde doğulmuş Türk müdrük {ağanı bu va{t (ta{ta) oturdum. Sözümü tükenene dek eşit: Menden sonra duran küçük gârdaş ve göhumlarım, oğlanım, birleşmiş gebilem, {algım, sağdaki şâd ve apa beyler, soldaki tarkanlar ve buyuruğ beyler, otuz...

2. ... doğğuz oğuz beyleri, {algı bu sözümü ya{sıca eşit, möhkemce dinle! Şerge -gün doğana, cenuba -gün ortasına, gerbe -gün batana, şimala -gece ortasına onun içindeki (oradaki) {algılar bütünlükle mene tabedir. O geder {algı...

3. ... tam teşkil étim. İndi élde iğtişaş yo{dur. Türk {ağanı Ötüken

³²⁷ Elisa Şükürlü, Gedim Türk Yazılı Abidelerinin Dili, Maarif Neşriyyatı, Bakı-1993; Ebülfez Recebov, Yunis Memmedov, Orhon-Yeniséy Âbideleri, Yazıcı Neşriyyatı, Bakı-1993; Türkler'in Tarihi ve Ferhengi'ne Bir Ba{ış, Téhran-1365 (1986).

ormanında otursa, elde keder yo{dur. Şerçe Şandun düzüne teki goşun çekdim, denize azacığ çatmadım. Cenûba Doğğuz Ersene teki goşun çekdim, Tibét'e azacığ çatmadım. Gerbe İnci çayını...

4. keçerek Demir Gapi'ya teki goşun çekdim. Şimal'a Yér Bayır küyérine teki goşun çekdim. Bu geder yérlere goşun yürütdüm. Ötüken ormanında ya{şı sahib yo{ imiş. Él tutmalı yér Ötüken ormanı (yaylası) imiş. Bu yérde oturub Tabğaç {algı ile

5. Düzelişdim. Bol bol gızıl, gümüş, ta{ıl, ipek o geder véren Tabğaç {algının sözü şirin, hediyesi yumşaq (ince) imiş. Şirin sözü ile, yumşaq hediyesi ile aldadıb uzağ {algı élece ya{ınlaşdırırmış. Ya{ın yérleşdikden sonra pis emelleri élece öyredirmiş.

6. Ya{şı müdrük adamları, ya{şı cesur adamları yürütmezmiş (özüne ya{ınlaşdırırmazmış). Bir adam yanılsa, gebilesi, {algı son neferine tek doğranmazmış. Şirin sözüne, yumşaq hediyesine aldadıb, Türk {algı, ço{luca öldün. Türk {algı, bir hissen cenûba Çuğay ormanına déyil, Tün

7. Düzüne yérleşek, dése, Türk {algı, bir hisseni orada pis adamlar élece öyredirmiş: Uzağ ise, pis hediye vérir, ya{ın ise, ya{şı hediye vérir, - déyib élece öyredirmiş. Sadelöv (bilikbilmez) adam o söze aldadıb, ya{ın gédib, ço{lu adam öldün.

8. O yére doğru gétsen, Türk {algı, ölesisen. Ötüken yerinde oturub kârvanlar göndersen, héç bir derdin yo{. Ötüken ormanında otursan, ebedî él düzelderek oturasan, Türk {algı, to{. Arıg o{san, acliğ, to{luğ bilmezsen, bir doysan, acliğ bilmezsen. Éle olduğun

9. üçün (seni) yükseltmiş {ağanın sözüne gulağ asmadan yér boyu gétidin, orada tamamilé zeifledin, séyreldin. Orada galımışım tamamilé elden dilden düşerek yürüyür idi. Tanrı'nın iradesi olduğu üçün, özümün be{tim olduğu üçün {ağan oturdum. 7ağan oturub

10. yo{sul, kâsıb {algı bütünlükle topladım, yo{sul {algı varlı étdim, az {algı ço{ étdim. Meğer bu sözümdé şişirtme var? Türk beyleri, {algı éşidin: Türk {algının di)rcelib él tutacağımı burada hekk étdim, yanılıb parçalanacağımı da

11. burada hekk étdim. Ne geder sözümdé varsa, ebedî daşa hekk étdim. Ona ba{arağ bilin: İndiki Türk {algı, beyleri, ta{ta tabé beyler, a{ı yanılasisınız. Men (ebedî daş...tabğa)ç {ağanından na{ışçı (ressam) getirdim. Menim sözümdé sındırmadı.

12. Tabğaç {ağanı saray na{ışçılarını gönderdi. Ona adına layiğ serdâbe yaratdırdım, içine, bayırına adına lâyiğ na{ış vurdurdum. Daş hördürdüm. Üreyimdeki sözümdé..... (on o{ oğullarına), tatlara (yâd dilde danışanlara E.R.) teki bunu görerek bildin: ebedî daş

13. hördürdüm. Bu yaşamalı ise, indiki yaşamalı yérde ise, éle yaşamalı yérde ebedî daş hördürdüm, yazdırdım. Onu görüb élece bilin: O daş..... dım. Bu yazını yazan gohumu Yolığ T(igin).

Şerğ Terefi

1. Üstde mavi göy, altde gonur yér yaradıldığda ikisinin arasında

insanoğlu yaranmış. İnsanoğlunun üzerinde ecdadım Bumin şağan, İstemi şağan (ta{ta) oturmuş. Oturub Türk şalgının élini, şanununu yaratmış, tertib étmiř.

2. Dörd teref tamam yağı imiş. Ğoşun çekib dörd terefdeki çalgı bütünlükle almış, bütünlükle tabé étmiř, başlını secde étdirmiř, dizlini çökdürmüş. řerđe Kadırkan ormanına teki, gerbe Demir Ğapı'ya teki yerleşdirmiş. İkisinin arasında

3. sahib bölgüsüz göy Türk çalgı élece oturur imiş. Müdrük şağan imiş, cesur şağan imiş. Eyânları da müdrük imiş, cesur imiş. Beyleri de, çalgı da düz imiş. Onun için élece yarıtımış. El yarıdıb şanun goymuş. Özü élece

4. Helâk olmuş. Basdıranlar, sıtđıyanlar řerđe gün doğandan Böklü çöllük élinden, Tabđaç, Tibét, Avar, Apurum, Ğırđız, üç Kurikan, otuz Tatar, Kıtay, Tatabı - bunca řalg gelib sıtđımıř, defn étmiř. O cür meşhur şağan imiş. Ondan sonra küçük Ğardaşı şağan

5. olmuş, oğlu da şağan olmuş. Ondan sonra küçük Ğardaşı büyük Ğardaşı tek olmadığından, oğlu atası tek olmadığından biliksiz şağan (ta{ta) oturmuş, pis şağan (ta{ta) oturmuş. Eyânları da biliksiz imiş, pis imiş.

6. Beyleri, çalgı düz olmadığı için, tabđaç şalgının tehriki hiyleger olduğu için, cezbédici olduğu için, küçük Ğardaşlarla büyük Ğardaşları salışdırdığı için, beyleri, çalgı birbirinin üstüne ğaldırdığı için Türk çalgı yaratdığı élini dağıtımış,

7. şağan goyduğu şağanın sona yétirmiř. Tabđaç şalgına beylik nesli devam étdirmeli oğulların ğul oldu, bakire ğızların kéniz oldu. Türk beyleri Türk adını atarağ Tabđaçdaki beyler Tabđaç adı götürüb Tabđaç şağanına

8. tabé olmuş. Elli il işini, gücünü vermiş. řerđe gün - doğana Böklü şağanına teki Ğoşun çekmiş, gerbe - Demir Ğapı'ya teki Ğoşun çekmiş, Tabđaç şağanı için élini, şanununu almış. Bütün ğara Türk

9. çalgı éle démiř: - Elli řalg idim, élim indi hanı? Kime él ğazanırım? - déyir imiş. şağanlı řalg idim, şağanım hanı? Hansı şağana iş, güc véirem, - déyir imiş. Éle déyib Tabđaç şağanına yağı olmuş.

10. Yağı olub, (éli) teşkil étmeyi, yaratmağı bacarmadığından yéne tabé olmuş. Bunca işini, gücünü vérdiyini düşünmedi. Türk çalgı, ölek, neslimizi kesek, - déyirmiř, yo{ olarağ ğedirmiş. Üstde Türk Tanrısı, Türk mügeddes yeri.

11. Suyu éle démiř: Türk çalgı yo{ olmasın déye, řalg olsun déye atam İlteris şağanı, anam İlbilge şatunu Tanrı tepesinde tutub yu{arı ğaldırmış. Atam şağan on yeddi igidle serhedi aşmış. Serhedden kenarda

12. yürüyür déye şeber éřidib şeherdekiler dağa ğal{mış, dağdakılar énmiř, toplaşıb yétmiř igid olmuş. Tanrı güc vérdiyi için atam şağanın Ğoşunu ğurd tek imiş, yağısı ğoyun tek imiş. řerđe, gerbe Ğoşun toplamış, yükseltmiş, hamısı

13. yéddi yüz igid olmuş. Yéddi yüz igid olub élsizleřmiř, şağansızlaşmış çalgı, keniz olmuş, ğul olmuş çalgı, Türk şanununu pozmuş çalgı ecdadlarımın şanununca teşkil étmiř, öyretmiş. Tölis, tarduş şalgını onda teşkil étmiř,

14. yabđu, şâd onda vermiş (te'yin étmiř). Cenub'da Tabđaç çalgı yağı imiş. Ğerb'de Baz şağanın dođđuz oğuz çalgı yağı imiş, Ğırđız, "Kurikan, otuz Tatar, Kıtay, Tatabı - hamısı yağı imiş. Atam şağan bunca...

15. gır { yéddi yol goşun çekmiş, iyirmi döyüş döyüşmüş. Tanrı yâr olduğu için éllini élsizleşdirmiş, {ağanlını {ağansızlaşdırmış, yağını tabé étmiş, dizlini çökdürmüş, başlını secde étdirmiş. Atam {ağan...

16. ganun yaradıb vefat étmiş. Atam {ağana başda Baz {ağanı balbal goymuş. Atam {ağan vefat étdikde özüm sekkiz yaşında galdım. O ganunun üstünde emim {ağan oturdu. Emim {ağan oturub Türk {algını tenzim étdi, yükseltdi, yo {sulu varlı étdi, azı ço { étdi.

17. Emim {ağan oturduğda özüm tarduş {algı üzerinde şâd idim. Emim {ağan ile şerge Yaşıl çay Şandun düzüne teki goşun çekdik, gerbe Demir Ğapı'ya teki goşun çekdik, Kökmen (dağlarını) aşarağ Gırğız yérine teki goşun çekdik.

18. Cemi iyirmi bés defe goşun çekdik, on üç (defe) döyüşdük. Éllini élsizleşdirdik, {ağanlını {ağansızlaşdırdıg, dizlini çökdürdük, başlını secde étdirdik. Türkîş {ağan Türkümüz, {algımız idi, bilmediyi

19. üçün, bize garşı yanıldıgı, {eyanet étdiyi üçün {ağanı öldü, eyanları, beyleri de öldü. On o { {algı eziyyet gördü. Ecdadlarımızın tutduğu yér - su sahibsiz olmasın déye az {algı teşkil édib, yâr...

20. Bars bey idi, {ağan adı burada biz vérdik, küçük bacımı ona {anım vérdik. Özü yanıldı, {ağanı öldü, {algı kéniz, gul oldu. Kökmen yéri - suyu sahibsiz galmasın déye, az Gırğız {algını teşkil édib geldik, döyüşdük...

21. yéne vérdik. Şerge Kadıkan ormanını aşarağ {algı élece yérleşdirdik, élece teşkil étдик. Gerbe Kenü Tarmana teki Türk {algını élece yérleşdirdik, élece teşkil étдик. O va {t gul gullu, kéniz kénizli olmuş idi. Küçük gardaş böyük gardaşını tanımazdı. Oğlu atasını tanımazdı.

22. O geder gazanmış, düzeltmiş élimiz, ganunumuz idi. Türk oğuz beyleri, {alg, éşidin: Üstden göy basmasa, altda yér delinmese, Türk {algı, senin élini, töreni kim dağıdar? Bacarası idi. Türk {algı,

23. ayıl! İtaet étdiyin üçün (seni) yükseltmiş müdrük {ağanına, a {ar ba {arlı ya {şı éline özün yanıldım, pislik getirdin. Yarağlılar haradan gelib (seni) yaydı? Süngülüler haradan gelib (seni) sürüb apardı? Mügeddes Ötüken ormanı {algı gétđin. Şerge...

24. ... gétđin. Gerbe gédenlerin, gétđin. Gétđiyin yérde ya {şı olanı o idi: Ganın su kimi a {dı, sümüyün (kemiğın) dağ kimi yatdı. Beylik nesli davam étdirmeli oğulların gul oldu, bakire kızların kéniz oldu. Ganmadıgım (anlamadıgım) üçün, pis olduğun üçün emim {ağan vefat étđi.

25. Başda Gırğız {ağanını balbal goydum. Türk {algının adı, şöreti yo { olmasın déye, atam {ağanı, anam {atunu yükseltmiş Tanrı, Türk {algının adı, şöreti yo { olmasın déye, özümü Tanrı.

26. {ağan oturtdu. Éle bil varlı ({ağan) oturmadım. Ğarnı (içi) aşsız, üstü (bayırı) donsuz gor {ağ ve zavallı {algın üzerinde ({ağan oldum) oturdum. Küçük gardaşım Kül Tigin ile meslehetleşdik. Atamızın, emimizin gazandıgı {algın adı, şöreti yo { olmasın, -

27. déye Türk {algı üçün gece uyumadım, gündüz oturmadım, küçük gardaşım Kül Tigin ile, iki şâd ile elden düşene dek (ölerek- yiterek) gazandım. Élece gazanıb birleşen {algı oddan, sudan keçirmedim (cezalandırmadım). Men (özüm {ağan oturduğuma göre...) yér boyu

28. gétmiş (sepelenmiş) {alg elden düşmüş (ölerek-yterek) hâlda piyada, yalın yéne geldi. Ƨalgı yükseldek déye şimala - Oğuz {algına garşı, şerge - Kitay, Tatabı {algına garşı, cenuba - Tabğaç'a garşı büyük goşunla on iki (defe) goşun çekdim... döyüşdüm. (ondan)

29. sonra Tanrı buyurduğı, be{tim olduğı için, gismetim olduğı için ölesi {algı diriliye yükseltdim, yalın {algı donlu, yo{sul {algı varlı étdim, az {algı ço{ étdim. Sedağetli élde (?) sedağetli (?) {ağanlığda ya{sılığ étdim. Dörd terefdéki

30. {algı bütünlükle tabé étdim, yağısız étdim, bütünlükle mene tabé oldu. İşini, gücünü véerek bu geder ganun gazanıb kiçik gardaşım Kül Tigin özü éle vefat étdi. Atam {ağan vefat étdikde kiçik gardaşım Kül tigin yéddi yaşda galdı. (On yaşında ...)

31. Umay tek anam {atunun be{tine kiçik gardaşım Kül Tigin igid adı gazandı. On altı yaşında emim {ağanın élini, ganununu élece gazandı. Altı tayfalı Soğda'ya garşı goşun çekdik, tabé étdik. Tabğaç On Tutuk elli (min goşunla geldi... döyüşdük).

32. Kül Tigin piyada hücum étdi. On Tutuk yorçun yarağlı eli ile tutdu, yarağlı da {ağana tegdim étdi. O goşunu orada mehv étdik. İyirmi bir yaşında Çaça Senün'le döyüşdük. İlk defe Tadık'ın Çor'ın boz (atını minib hücum étdi, o at orada...)

33. öldü. İkinci defe İşbara Yamtar'ın boz atını minib hücum étdi, o at orada öldü. Üçüncü defe Yegin Silik beyin géyimli (yeherli?) keher atını minib hücum étdi, o at orada öldü. Yarağına, ziréhine yüzden artığ o{ deymişdi; üzüne, başına biri de deymedi...

34. ... hücum étdiyini, Türk beyleri, hamısını bilirsiniz. O goşunu orada yo{ étdik. Ondan sonra Yér Bayırku (serkerdesi) Ulu İrkin yağı oldu. Onu dağıdıb Türgi yarğın gölünde meglub étdik. Ulu İrkin azacığ döyüşçü ile gaçıb gétdi. Kül Tigin (iyirmi altı...)

35. yaşında (olanda) Gırğızlar'a garşı goşun çekdik. Süngü batımı (geder) garı söküb (dağıdıb) Kögmen ormanı üzü yu{arı yürüyüb Gırğız {algını yu{uda (iken) basdığ. Ƨağanı ile Sona ormanında döyüşdük. Kül Tigin Bayırku'nun (ağ ayğırını)

36. minib hücum étdi; bir döyüşçünü o{la vurdu, iki döyüşçünü te'gib éderék sancdı. O döyüşde Bayırku'nun ağ ayğırının budu sındı. Gırğız {ağanını öldürdük, élini aldığ. O ili Türğişler'e (garşı Altun ormanı)

37. üzü yu{arı gal{arag, İrtiş çayını kéçerek yürüdük. Türğiş {algını yu{uda basdığ. Türğiş {ağanının goşunu Bolçuda od kimi, şerab kimi geldi, döyüşdük. Kül Tigin Başğu boz atı minib hücum étdi. Başğu boz...

38. ... tutdurdu. ikisini özü aldırđı. onda yéne goşuna girib Türğiş {ağanının eyanı az tutuku eli ile tutdu. Ƨağanını orada öldürdük, élini aldığ. Gara Türğiş {algı tamamile tabé oldu. O {algı Tabarda (yérléşdirdik. Yéne yürüyüb...)

39. Soğdağ {algını tenzim édek déye İnci çayını kéçerek Demir Gapı'ya teki goşun çekdik. Ondan sonra gara Türğiş {algı yağı olmuş kenereslere teref gétdi. Bizim goşunun atları arığ, azuğesi yo{ idi! Pis adamlar i...

40. igid döyüşçüler bize hücum étmış idi. Béle bir va{tda péşman olub

Kül Tigin'i azacığ döyüşçü ile ayırıp gönderdik. Ulu döyüş döyüşmüş. Alp Şalçı'nın ağ atını minib hücum étmiş, ğara Türgiş {algını orada öldürülmüş. Yéne yürüyüb...

Şimal Terefi

1. ... ile, Kuşu Tutuk ile döyüşmüş, eskerlerini bütünlükle öldürmüş, évini, dövlétini... bütünlükle getirmiş. Kül Tigin'in iyirmi yéddi, yaşında Karlug {algı azad, serbest iken yağı oldu. Mügeddes Tamağ başında döyüşdük.

2. Kül Tigin o döyüşde otuz yaşında idi. Alp Şalçı'nın ağ atını minib hücum étdi, iki döyüşçünü te'gib édereک sancdı. Karluk'u öldürdük, aldığ. Az {algı yağı oldu. Ğara gölde döyüşdük. Kül Tigin otuz bir yaşında idi. Alp Şalçı'nın ağ (atını)

3. minib hücum etdi, Az élteberini tutdu, Az {algı orada yo { oldu. Tığan emimin éli ğarıştığ, (iğtişaş içinde) olduğda halğ éle ási olduğda İzgil {algı ile döyüşdük. Kül Tigin Alp Şalçı'nın ağını (ağ atını) minib

4. hücum étdi. O at orada yı{ıldı (öldü). İzgil {algı öldü. Doğğuz Oğuz {algı öz {algım idi. Tanrı, yér ğarıştığı üçün yağı oldu. Bir ilde bés yol döyüşdük. İlk defe Tođu şehrinde döyüşdük.

5. Kül Tigin Azman'ın ağ atını minib hücum étdi, altı döyüşçünü sancdı. Ğoşun ğarşılaşanda yéddinci döyüşçünü ğılıncladı. İkinci defe Kuşlağak'da Édizler'le döyüşdük. Kül Tigin Az keherini minib hücum éđib bir döyüşçünü sancdı,

6. doğğuz döyüşçünü mühasirede nizeden kéçirtti. Édiz {algı orada öldü. Üçüncü defe Bol...nda Oğuz ile döyüşdük. Kül Tigin Azman'ın ağ atını minib hücum étdi, sancdı. Ğoşununu ğırdığ, élini aldığ. Dördüncü defe Çuş başında döyüşdük. Türk

7. {algı ayağını ğaçarağ ğoydu, {ain olası idi. Önce gelmiş ğoşununu (avangardıni) Kül Tigin ğovub Tokarlar'dan bir ğebile , Alpağular'dan on döyüşçünü Tona Tigin'in definde mühasire éđib öldürdük. Béşinci defe Ezgenti Kadaz'da Oğuz ile döyüşdük. Kül Tigin

8. Az keherini minib hücum étdi, iki döyüşçünü sancdı, şehere girmede. O ğoşunu orada öldürdük. Mağı Kurğan'da ğışlayıb yazda oğuzlara ğarşı ğoşunla serhedi kéçdik. Kül Tigin'i évi müdafie étmeye te'yin étdik. Yağı Oğuz ordasını basdı. Kül Tigin

9. yétim ağı minib doğğuz döyüşçünü sancdı, ordanı vérmedi. Tıatun anam, başğa analarım, büyük bacılarım, gelinlerim, {anımlarım - bunca dirileri keniz olası idi, ölülerini yurdda³²⁸, yolda yatarag ğalası idi.

10. Kül Tigin olmasaydı, hamınız ölesiydiniz. Kíçik ğardaşım Kül Tigin helák oldu, özüm düşündüm. Gören gözüm görmez tek, bilen biliyim bilmez tek oldu, özüm düşündüm. Va {tı (taléyi) Tanrı yazar, insan oğlunun hamısı ölümlü töremiş.

11. Élece düşündüm. Gözden yaş gelse, ürekden güclü sıtđı gelse, yanarağ

328 Viránede.

düşündüm, möhkemce düşündüm. İki şâd, diger küçük göhumlarım, oğlanlarım, beylerim, {algımın gözü, ğaşu pis olacağ déyib düşündüm. Defn éden, ağı déyen Kıtay, Tatabu {algından başda³²⁹

12. Udar Senün geldi. Tabğaç {ağanından İsyi Liken geldi, on min pul (para), hedsiz ğızıl, gümüş getirdi. Tibét {ağanından Bölön geldi. Gerbde gün batandakı Soğd, Berçeker, Bu{ara ulusu {algından Nen Senün Oğul Tarkan geldi.

13. On o{ oğlum Türğış {ağanından Makraç möhürdâr, Oğuz Bilge möhürdâr geldi. Gırğız {ağanından Tarduş İnançu Çor geldi. Serdabe tiken, na{ış yaradan, yazılı daş düzelden Tabğaç {ağanın göhumu Çan Senün geldi.

Şimal Şerg Terefi

Kül Tigin göyun ili on yéddisinde vefat étdi, doğguzuncu ayın iyirmi yéddisinde defn étdik. Serdabesini, na{ışını, yazılı daşını méymun ili yéddinci ayın iyirmi yéddisinde (27 Avgust 732' ci il) bütünlükle tamamladığ. Kül Tigin ölende ğır{ yéddi yaşı oldu. Tam..... bunca na{ışını Toyğun Élteber getirdi.

Cenûb Şerg Terefi

Bunca yazı yazan Kül Tigin'in ğardaşı oğlu Yolğ Tigin yazdım. İyirmi gün oturub bu daşa bu damğanı bütünlükle Yolğ Tigin yazdım. Sadığ oğlanınızdan, övladınızdan,... yükseldir idiniz, vefat étdiniz. Göylerde diri édilenece...

Cenûb Gerb Terefi

Kül Tigin'in ğızılını, gümüşünü, pulunu, (parasını) dövletini Türk yo{sul gara camaatının... toyğunlar bu...Beyim Tigin göylere.. daş yazdım Yolğ Tigin.

Gerb Terefi

1. Şimaldan uğ...küçük ğardaşım Kül Tigin öldü... işini, gücünü vérdiyi üçün Türk müdrük {ağanı..... küçük ğardaşım Kül Tiginini gözetleyerek oturdu...

2. İnançu Apa Yarğan Tarkan adı...³³⁰

³²⁹ Bu cümle Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun tarafından şöyle ifade edilmiştir: "11 diye düşündüm. Gözden yaş gelse önleyerek, gönülden çığlık gelse geri çevirerek düşündüm. İyice düşündüm. İki şâdın, öteki kardeş ve yeğenlerimin, çocuklarımın, beğlerim ve milletimin gözü kaşı kötü olacak diye düşündüm. Yoğcu ve ağlayıcı olarak Kıtay, Tatabu heyetinin başından." (Büyük Türk Klâsitleri, Ötüken-Söğüt Yay., İstanbul-1985, c. I, s. 74.)

³³⁰ Ebülfez Recebov, Yunis Memmedov, Orhon-Yénisý Ábideleri, Yazıcı Neşriyyatı, Bakı-1993, s. 77.

DASTANLAR³³¹

“Eski Türk éllerinin edebiyatı Orta Asya’da dastan edebiyatıyla başlamıştır.

Dastanlar éllerin veya milletlerin din, fazilet ve millî g hremanlığ maceralarının eksera manzum hik yesidir. Dastan kökü tarihe dayanan ve ilhamını tarihden alan  alg edebiyatı mahsuludur. Dastanlar  alg  airleri, saz  airleri tarafından sazla birlikte söylenir ve  alg gözüyle görülen,  alg ruhuyla duyulan ve  alg  yalında nağıl (masal)  eklini alan tarihlerdir.

Dastanlarda milletlerin dinleri, mu telif inanışları, yaşadıkları mıntıganın  ususiyetleri ile birleşmiş ihs s ve düşünceleri vardır.

Dastanların  ususiyyle  sturelerin³³² fikr ve san’at hayatına menba’ teşkil etmeleri  o  mühimdir.

Eski Yunan ř ’inin bir  o  terenn mleri ilhamını ve Yunan  airinin meşhur eserleri, mevzu’larını Yunan esatir ve dastanlarından almıştır.

Dastanların milletlerin milli menliklerine dönmelerinde,  zlerine itimad ve güven hissini artmasında b y k rolü vardır. Mesel  Alman milletinin ayağa gal mağında Jermen nağıl ve dastanlarının tesiri olmuştur.

Dastanların millî birliği uyandıрмаđ ve milliyetleri tanıtırmağ ve yaşatmağ yolundaki g dretini gösteren en ya  sı mis l İran’dır.

Bildiğimiz kimi İslâm ve Araplar İran’a gelenden sonra İran’da Pehlevî dili ve edebiyatı terk  dilmiş, y rine Arap dili hakim olmuştur. Bu hadisenin ardından Türk  lleri İran’a gelib ve min il h k meti ele almışlar. Bütün bunlarla yanaşı İran zamanla  z istiğl l ve hakimiyetini elde  dib Fars dil ve edebiyatını inkişaf  tendirib bařđalarına ve hatta hakim Türkler’e de yaymağa muvaffağ olmuştur. Bu büyük hadisede Firdevsî’nin eski g hremanlığ dastanlarını şiir diliyle beyan eden şehn me’si büyük rol oynamıştır.

...

Elbetde her milletin dastanı yo  dur. Bir milletin dastanları olabilmesi için onun eski g çmişi ve tarihinde unutulmaz tabiat hadiseleri, b y k savaşlar, g çler, istilalar ve yeni mıntıgalarda vatan g rma  ları kimi  alg heyat ve hafızasını nesiller boyu meşgul  den hadiselerin olması lazımdır.

Dastanları yaradan ilk d vrelerde yaşayan insanlar cemiyet ve tabiat hadiselerini ya derin bir g r u ya b y k hayranlığla s yr edirdiler. H ç bir hadisenin sebebi bilinmeyen bu çağlarda her hadise  o  mühim,  o  marağlı ve “mavera-i tabia g tlerini” düşündüren esrarengiz ve hikmetli bir mana ifade  dirdi. Mesel  g y g ruldamağı Tanrı’nın g zebi, tufanlar Allah’ın cezası

³³¹ Dr. Cavad Hey’et, Türklerin Tari   ve Ferhengine Bir Ba  ış, T hran-1365 (M. 1987), s. 72-90.

³³² Tarihden gaba  ki  ağlarda Tanrılar veya tanrılaşdırılmış insanlar hağında söylenerek zamanla inanış haline gelen efsaneye  sture (mitos) söylenir. Bir milletin  sturelerinin bütününe mitoloji ve bu  stureleri tetiğ  den ilme de mitoloji deyilir. (C. H.)

sayılırdı. İnsanlar Tanrı kimi güneşe od'a perestiş édirdiler ve bir ağacı ve bozğurdu öz ecdadı sanırdılar. Bu insanlar başçıları ve gehremanlarını da Tanrılığ derecesine gider yükselderek onların Tanrı tarafından yardım gördüğüne inanırdılar. Bunlar mühim gördükleri her hadise ve vağ'anı öz feyalları ile bezeyerek birbirlerine anladır ve zamanla dastan yaradırdılar.

Zaman geçdikçe dastanları zengin milletlerin aydınları arasında büyük dastan şairi yetişdi ve bunlar da milletlerin efsanevî, tari{î manasında millî dastanlarını yazdılar. Bu işi Yunanistan'da Homer (Homeros), İran'da Firdevsî görmüşdür. Rehmetli Azerbaycan şairi Sehend de Dede Gorgud Dastanları'nı günümüzün dili ve siyağıyla goşmacalar halinde terennüm étmiş ve "Sazımın Sözü" adıyla iki cildde neşr étmişdir.

Türk éllerinin dastanları İslâm'dan gabağ veya sonra yarandığına göre iki bölüme (güruhe) ayrılır.

İSLÂMDAN GABAĞKI DASTANLARIN MÜHİMLERİ

Yaradılış, Efrasiyab, Şu, Hun, Göktürk, Oğuz ve Uyğurlar'ın dastanlarıdır.

Dünyanın yaradılışı hağğında eski Türkler'in fikr, duyğu ve inanışlarını anladan Yaradılış Dastanı, Orta Asya'da ya{ın zamanlara gider yaşayabilmişdir. Bu dastan eski Türkler'in tek Tanrı'ya inandıklarını ve Tanrı'nın dünyanı yaratmağ ilhamını nuranî bir gadın feyalından aldıını gösterir.

YARADILIŞ DASTANI

Henüz hiç bir şey yo{ken Tanrı Gayra{an'la ucsuz bucağsız (nâmehdut) su vardı. Gayra{an'dan başğa gören ve sudan başğa görülen yo{ idi. Tanrı Gayra{an'nın bu suda su âleminden üreği sı{ıldı. Bu zaman su dalğalandı ve Ak Ana deyilen nurdan bir gadın feyalı görülerek Tanrı'ya yarat dédi ve yine suya cumdu.

Bunun üzerine Tanrı özüne benzer bir varlığ yaradıb ona kişi adını vérdi. Tanrı ile kişi semada uçmağa başladılar.

Kişi Tanrı'dan daha yükseğe uçmağ istedi. Tanrı bunu anlayıb kişi'den uçmağ gücünü aldı. Kişi suya düşüb boğulurken tevbe édib Tanrı'dan imdat diledi, Tanrı yüksel dédi. Kişi suyun üstüne çı{dı. Tanrı dünyanı yaratmağ için kişiye suyun dibine dalıb bir ovuç torpağ getirmesini emr étđi. Kişi torpağ çı{aranda bir gismetini de ağızında sa{ladı ta ki özüne gizli bir dünya yaratsın. Ovucundaki torpağı suya saçdı ve Tanrı böyü emrini vérdi. Torpağ büyüdü ve dünya oldu. Tanrı'nın emriyle ağızındaki torpağ da böyümeğe başladı ve Tanrı tüpür démeseydi kişi boğulacağdı. Tüpürülen torpağlar yerin üstünde tepeleri ve batlağları vücuda getirdi. Bu işden gezeblenen Tanrı kişini işiğ âleminden govdu ve ona şeytan (Erlık) adını vérdi. Sonra yerden doğğuz şa{a ağaç göyerdib her şa{adan bir adam yaratdı. Bunlar dünyada doğğuz insan cinsinin ataları oldular.

Bu insanlar güzel ve ya{şi idiler. Şeytan onları öz tarafına çekmek istedi. Tanrı şeytana gıpılan insanların ağılsızlığına asbani olub (asabileşip) şeytanı

torpağ altındaki ğaranlığlar dñnyasının üçüncü tabağasına saldı ve özü için de göyün on yeddinci tabağasında bir nur âlemi yaradıb oraya çekildi. insanlara da doğru yolu göstermek için bir melek gönderdi. Sonra şeytanı dñnyanın en alt tabağasına saldı ve dñnyanın sonuna ğeder orada ğalmağını emr étdi. Tanrı Ğayra{an imdi onyedinci tabağa göyden kâinatı idare édir. Göyün yeddinci tabağasında Gün Ana ve altıncı tabağasında Ay Ata otururlar.

Bu dastan veya nağılı 19'uncu asrda V. Radlof, Şaman Altay Türkleri arasından toplamıştır.”

ALP ER TONGA DESTANI³³³

(EFRASİYAB DASTANI)

**“Alp Er Tonga d erler bir {ağan vardı,
 Ona y r  z  dar, g y  z  dardı.
 Tuğ  lemiŐdi g y  z ne güneşi,
 Bilgelikte de {i yo {du bir  Ői.
 G y Türk, Uyđur, Karluk ve Ćara {anlı,
 Daha n ce Türkler, adlarıŐanlı,
 Onu  zlerine ata saydılar,
 Őöhretini dörd bucağa yaydılar.
 Uĉmađa varınca ol ulu {ağan,
 Yı {ıldı üstlerine g y ğurığan...
 Anca đanlı yaş t k b yoğladılar...
 ĆıđırıŐıb ağladılar, ağladılar...”**

“Efrasiyab, eski Türk hağanı ve ğehremanıdır. Bu ğehremanın T rk  adı Alp Er Tunga’dır. Alp Er Tunga miladdan ğabağ 7’nci asrda Sağa Türkleri’nin (Turan) b y k hağanı olmuşdur. O, İnan-Turan savaŐlarında iştirak  derek İnanlıları def’alarla mağlub  tmiŐ sonunda Key{usrev’e (Med PađŐahu, K ya Kesra) mağlub olarağ  ld r lm Őd r. Bundan dođđuz yüz il ğabağ Mahmud KaŐđar  yazdığı Türk dil ve lehcelerinin l ğet ve grammer kitabında (Div n--ı Lüğati’t-Türk) def’alarla Alp Er Tunga’dan behs  dib ve onun ölümünde söylenen sağu (mersiye)’ni derc  tmiŐdir:

Alp Er Tunga  ldi m ?
 İssiz acun ğaldı mu?

 dleğ  cin aldı mu?
 İmdi yürek yırtılır.

Bugünkü T rkĉemizle:

Alp Er Tunga öldü m ?
 Tenha veya fani dünya ğaldı mı?

Zamane intiğamını aldı mı?
 İmdi  rek yırtılır (pare pare olur).

³³³  lmeddin Elibeyz de, Azerbaycan  alđlarının Me’nev  Medeniyet Tariği, Genĉlik Neşriyyatı, Bakı-1998, s. 239 (Müellif de bu destanı, Refik  zdek, Türkler’in Altın Kitabı, Tercüman Yay., İstanbul-1990, c. 1, s. 26’dan almıştır.)

Mahmud Kaşğari'den üç il gabağ Yusuf Has Hacib tarafından yazılan Gutadğu Bilig (İlm-i Siyaset) şiir kitabında da Efrasiyab hağında bu mısra'lar dere édilmiştir:

**Bu Türk beglerinde atı belgölük,
Tunğa Alp Er irdi guvveti belgölük.
Bedük bilgi birle öküş erdi mi?
Biliglik oğuşluğ burdun küder mi?
Tacikler ayır onı Efrasiyab,
Bu Efrasiyab tutdı iller talab.**

Bugünkü dilimizde: Türk begleri içinde adı tanınmış (belli), Alp Er Tunğa iğtidarı tanınmış, büyük beylikle ço{ faziletli idi. Biligli, ağıllı el hükümdarı idi. Tacikler ona Efrasiyab déyirler, bu Efrasiyab élleri (dünyanı) tutdu.

Alp Er Tunğa baresinde Şahnâme'de mufassal rivayetler vardır. Tabiidir ki, Firdevsî'nin nazma çekmiş olduğu rivayetler garşı tarafın görüşünü menaks edir.

ALP ER TONGA DESTANI³³⁴

İran Padişahı “Minûçeher”in ölümünü haber alan Turan Padişahı Peşeng, İran aleyhine savaş açmak için Türk ulularını topladı: “İranlılar'm bize yaptıklarını biliyorsunuz. Türk'ün öç alma zamanı gelmiştir” dedi. Oğlu ‘Alp Er Tunga’nın içinde öc duyguları kaynadı. Babasına: “Ben arslanlarla çarpışabilecek kişiyim. İran'dan öç almalıyım” dedi. Boyu servi gibi, göysü ve kolları arslan gibi idi. Fil kadar güçlü idi. Dili yırtıcı kılıç gibi idi.

Savaş hazırlıkları yapılırken Türk padişahının öteki oğlu “Alp Arız” saraya gelip babasına: “Baba! Sen Türklerin en büyüğün. Minûçeher öldü ama İran ordusunun büyük kahramanları var. İsyan etmeyelim. Edersek ülkemiz yıkılıp gider” dedi. Peşeng, oğluna şöyle cevap verdi: “Alp Er Tunga avda arslan, savaşta savaş filidir. Bahadır bir timsahtır. Atalarının öcünü almalıdır. Sen onunla birlik ol. Ovalarda otlar yeşerince ordunuzu “Amul”a yürütün. İran'ı atlarınıza çiğnetin. Suları kana boyayın...”

Baharda Türk ordusu Alp Er Tunga'nın buyruğunda İran üzerine yürüdü. Dehistan'a geldi. İki ordu karşılaştı. Türk kahramanlarından Barman İranlılar'a doğru ilerleyip er diledi. İran kumandanı ordusuna baktı. Gençlerden kimse kıyışamadı. Yalnız kumandanın kardeşi Kubâd atıldı. Fakat yaşlıydı. Kardeşi ona dedi ki: “Barman genç, aslan yürekli bir atlıdır. Boyu güneşe kadar uzanmıştır. Sen yaşlısın. Kan, ak saçlarını kızartırsa yiğitlerimiz ürker”. Fakat Kubâd dinlemedi: “İnsan av, ölüm onun avcısıdır” diyerek savaşa çıktı. Barman ona:

³³⁴ Bu destanı, Hüseyin Nihal Atsız, meşhur Fars milliyetçisi Firdevsî'nin Şehnâme'sindeki Alp Er Tonga ile ilgili bölümlerden özetleyerek yazmıştır. Bir Fars milliyetçisinin tarafı kalemile yazılmasına rağmen Alp Er Tunga ve onun ordusunun kahramnlığı gizletilememiştir. (Atsız, Türk Edebiyatı Tarihi, İrfan Yayınevi, Dördüncü Baskı, İstanbul-1997, s. 36-45.)

“Başını bana veriyorsun. Biraz daha bekleseydin daha iyiydi. Çünkü zaman zaten senin hayatına kasetmiştir” dedi. Kubâd: “Ben zaten dünyadan payımı almış bulunuyorum” diye karşılık vererek atını saldırdı. Sabahtan akşama kadar uğraştılar. Sonunda Barman kargı ile Kubâd’ı devirerek zaferle Alp Er Tunga’nın yanına döndü. Bunu görünce İran ordusu ilerledi. İki ordu bir birine girdi. Cihanın görmediği bir savaş oldu. Alp Er Tunga üstün geldi. İranlılar dikiş tutturamayıp dağıldılar. İran padişahı iki oğlunu memlekete göndererek kadınları Zâve dağına yollattı.

Türk ve İran orduları iki gün dinlendikten sonra üçüncü gün Alp Er Tunga yeniden saldırdı. İran büyükleri ölü ve yaralı olarak savaş alanını doldurdular. Geceleyin İranlılar bozuldu. Bunu görünce İran Padişahı ve baş kumandanı, Dehistan kalesine sığındılar. Alp Er Tunga kaleyi kuşattı. İran padişahı kaleyi bırakıp giderken ardına düşen Alp Er Tunga onu tutsak etti.

İran’a tâbî Kâbil ülkesinin padişahı olan kahraman “Zâl” İranlılar’ın yardımına geldi. Büyük savaşlar yaparak Türk ordularını bozdu. Bundan öfkelenen Alp Er Tunga, tutsak bulunan İran padişahını kılıçla öldürdü. Öteki tutsakları da öldürecekti. Fakat kardeşi Alp Arız onu vaz geçirdi. Tutsakları “Sarı”ya göndererek haps ettirdi. Kendisi de Dehistan’dan “Rey”e gelerek İran tacını giydi. İran ülkesinde padişah oldu. Fakat Sarı’daki tutsakların kaçmasına sebep olduğu için kardeşi Alp Arız’ı öldürdü.

İran tahtına Zev geçtiği zaman iki ordu yine karşı karşıya gelip beş ay vuruştular. Ortalıkta kıtlık oldu. Sonunda insanlık bitmesin diye barış yaptılar. İran’ın Şimal ülkeleri Turan’ın oldu.

Fakat Zev ölünce Alp Er Tunga yine İran’a saldırdı. Kardeşi Alp Arız’ı öldürdüğü için babası kendisine dargındı. Fakat yeni İran padişahı da ölüp İran tahtı yine boş kalınca Turan padişahı Peşeng, oğlu Alp Er Tunga’ya yine haber yolladı. Ceyhun’u geçerek İran tahtına oturmasını bildirdi. İranlılar Türk ordusunun geleceğini duyunca korkup Zâl’e başvurdular. Zâl artık kocadığını söyleyerek oğlu Rüstem’i yolladı. İki ordunun öncüleri arasındaki çarpışmada Rüstem Türkler’i yenerek Keykubâd’ı İran tahtına çıkardı. Asıl orduların çarpışmasında ise Rüstem, Alp Er Tunga ile karşı karşıya geldi. Alp Er Tunga’yı yenecekken Türk bahadırları onu kurtardılar. Rüstem bir hamlede 1160 Türk kahramanını öldürdüğü için Türkler yenildiler. Ceyhun’u geçtiler. Alp Er Tunga babasının yanına döndü. Babasını barışa kandırdılar. Barış yaptılar.

İran tahtına Keykâvus geçtikten sonra Araplar isyan ettiler fakat galip gelen Keykâvus bir ziyafette sarhoş edilerek bağlandı. Bu haber İran’ı karmakarışık etti. Alp Er Tunga büyük bir orduyla Araplar’ın üzerine atılarak onları yendi. Türk ordusu İran’a yayılarak herkesi tutsak etmeye başladı. İranlılar yine Zâl’dan yardım istediler. Zâl, Araplar’da tutsak olan Keykâvus’u kurtarıp onların ordularını da kendi ordularına kattıktan sonra Türkler’e yöneldi. Kanlı bir savaşta Turanlılar’ın yarısı öldü. Alp Er Tunga yenilerek kaçtı.

Bir gün İran’ın yedi ünlü pehlivanı Rüstem’e, Turan’a giderek Alp Er Tunga’nın avlağında avlanmayı teklif ettiler. Sirahs civarındaki bu avlağa gidip yedi gün kaldılar. Alp Er Tunga bunu duyunca ordusuyla geldi. Teke tek dövüşlerde Türk pehlivanları İranlılar’a üstün geldilerse de işe Rüstem karışınca

yedi pehlivanla birlikte Türk ordusunu dağıttı. Hâtta az kalsın Alp Er Tunga da tutsak oluyordu.

Keykâvus İran'da eğlenceler, aşk oyunlarıyla uğraşırken Alp Er Tunga Türk atlılarıyla ilerledi. Bu haber Keykâvus'a geldi. Oğlu Siyavuş ile Rüstem'i Türkler'e karşı yolladı. Türk öncülerini yenerek Belh kalesini aldılar. Bu sırada kötü bir rüya görüp bunu tabir ettiren Alp Er Tunga beylerin fikrini de alarak İranlılar'la barış yaptı. Onlara rehineler verdi. Buhara, Semerkand ve Çaç şehirlerini bırakıp "Gang" şehrine çekildi. Fakat bu barışı istemeyen Keykâvus, Rüstem'e ve Siyavuş'a kızıp kötü muamele ettiğinden Rüstem kendi ülkesine çekildi Siyavuş da Alp Er Tunga'ya sığındı. Türklerin payitahtı olan Gang şehrine kadar büyük saygı göstererek geldi. Kendini çok sevdi. Hatta Türk kahramanlarından "Piran"ın kızı ile ve biraz sonra da Alp Er Tunga'nın büyük kızı olan güzel "Ferengis" ile evlendi. Piran'ın kızından bir oğlu oldu. Adını Keyhüsrev koydular.

Bir müddet sonra, Siyavuş'u çekemeyenler Alp Er Tunga'ya aleyhinde sözler söyleyerek aralarını açtılar. Siyavuş öldürüldü. Bunun üzerine Rüstem yine ortaya çıktı. İlk çarpışmada Alp Er Tunga'nın oğlu "Sarka"yı öldürdüler. Alp Er Tunga bunun öcünü almak için bizzat yürüdü. Fakat savaşı İranlılar kazanarak onu Çin denizine kadar kaçırdılar. Rüstem Turanlılar'ı nerde bulduysa öldürüp altı yıl Turan'da kaldıktan sonra çekilip yurduna geldi.

Alp Er Tunga, Turan'ın yakıldığını, Türkler'in öldürüldüğünü görünce kan ağladı. Öç almaya and içti. Ordu toplayarak İran'a girdi. Ekinleri yaktı. İran'a hakim oldu. Kıtık çıkarak İranlılar yedi yıl açlıktan kırıldılar. Bunun önüne geçip İran'ı kurtarmak için Keyhüsrev'i Turan'dan kaçırdılar. Keykâvus, torunu Keyhüsrev'e tahtı bıraktı. Keyhüsrev, Alp Er Tunga'dan öç almak için ordusunu hazırladı. Fakat bu ordu daha Alp Er Tunga ile karşılaşmadan bozuldu. Keyhüsrev yine ordu yolladı. Türkler'den Bazur adında birisi büyü yaparak dağlara kar yağdırdı. İranlılar'ın elleri tutmaz oldu. Böylelikle İran ordusunu doğradılar. İranlılar yine Rüstem'i yolladılar. Harikulâde savaşlardan sonra Rüstem, Türk ordusunu bozup Türk ordusunda bulunan Çin hakanını da tutsak etti.

Alp Er Tunga bu haberi alınca pek üzüldü Uluları toplayıp danıştı. Bunlar: "Ne yapalım! Çin, Saklap orduları bozulduysa, Turan ordusuna bir şey olmadı. Anamız bizi ölmek için doğurdu" dediler. Alp Er Tunga hazırlığa başladı. Oğlu "Şide" onun maneviyatını yükseltti. Bu savaşa Turan ordusu tarafından, Çin dağlarında oturan "Pülâvend" adında bir Çin de ordusuyla iştirak etti. İran pehlivanlarını yendiye de sonunda Rüstem'e yenildi. Bunun üzerine Turan ve İran orduları çarpıştı. İranlılar kazandı. Alp Er Tunga kaçtı. Bundan sonra Keyhüsrev dünyanın üçte ikisine hakim oldu. Bir gün sarayında şarap içerken Turan sınırından İranlılar gelip Turanlılar'ın kendilerine zarar verdiğini söylediler. Keyhüsrev bu işi halletmek için İran kahramanlarından "Bijen"i gönderdi. Bijen sınırda ve Turan tarafındaki bir ormanda, yanındaki güzel kızlarla eğlenen "Menije"yi gördü. Menije, Alp Er Tunga'nın kızıydı. Birbirlerini sevdi. Menije onu Turan'a, sarayına götürdü. Alp Er Tunga bunu duyunca çok öfkelenildi. Bijen'i kuyuya hapsetti. Kızını da kovdu. İran padişhı, genç

kumandanının gelmediğini görünce yine Rüstem'i yolladı. Rüstem tüccar kılığında Türk payitahtına kadar gitti. Bijen'i kurtardığı gibi Alp Er Tunga'nın da sarayını basarak onu kaçırdı, Menije'yi İran'a gönderdi. Alp Er Tunga ise yeniden ordu yığarak yürüdü. İran ordusunun arkasında "Bisütun" dağı vardı. Yine Rüstem'in sayesinde İranlılar bu savaşı kazandılar. Alp Er Tunga, Karluk'a kadar kaçtı. Beylerine dedi ki: "Ben dünyaya buyruğumu geçiriyordum. Minuçehr zamanında bile İran Turan'a denk olamamıştı. Fakat bu gün İranlılar hayatımı sarayında bile tehdit ediyorlar. İyi bir ök almayı düşünüyorum. Bin kere bin bir Türk ve Çin ordusuyla yürüyelim". Toplanmağa başladılar. Fakat bizzat Alp Er Tunga'nın iştirak etmediği ilk savaşı İranlılar kazandılar. İran padişahı asıl Alp Er Tunga'yı yok etmek istiyordu. Yeniden her yandan ordular toplayarak ilerledi. Alp Er Tunga bin kere bin ordusunun üçte ikisini toplamıştı. "Beykend" şehrinde oturuyordu. Karargâhında Pars derisinden çadırlar vardı. Kendisi altın ve mücevherli bir taht üzerinde idi. Karargâhların önünde bir çok kahramanların bayrakları dikili idi. İleriye gönderdiği ordunun bozulduğunu duyunca başı döndü. Öc almadan dönmemeye and içti. Oğlu "Kara Han"a ordusunun yarısını vererek Buhara'ya gönderdi. Oğullarından Şide (ki asıl adı Peşeng idi), Cehen, Afrasiyâb, Girdegir ve oğlu "İla'nın oğlu Güheyla bu orduda idiler. Çigil, Taraz, Oğuz, Karluk ve Türkmenler çerisini teşkil ediyordu. İki ordu karşılaşıncı ilk önce İran Padişah'ı Keyhüsrev'le Alp Er Tunga'nın oğlu Şide teke tek dövüştüler. Şide öldü. Alp Er Tunga duyunca saçlarını yoldu. Ertesi gün iki ordu akşama kadar savaşp ayrıldılar. Daha ertesi gün yine çarpışıldı. Alp Er Tunga kükremiş gibi saldırıyordu. İran'ın büyük pehlivanlarından bir kaçını öldürdü. Keyhüsrev'le Alp Er Tunga karşı karşıya geldiler. Fakat Turan pehlivanları onun İran padişahıyla dövüşmesini istemeyerek atının dizgininden tutup geri götürdüler. O gece Alp Er Tunga ordusunu alıp Ceyhun'un ötesine geçti. Kara Han'ın ordusuyla birleşip Buhara'ya geldi. Biraz dinlendiler. Sonra payitahtı olan Gangâ geldi. Bu şehir cennet gibiydi. Toprağı mis, tuğlaları altındı. Her yerden ordular çağırırdı. Bu sırada casusları Keyhüsrev Ceyhunu geçti diye bildirdiler. Keyhüsrev ilk önce Suğd'a geldi. Bir ay kalıp itaate aldı. Yine ilerledi. Türkler İranlılar'a su vermiyorlar, ordunun arkasında yalnız kalmış İran'lı bulurlarsa öldürüyorlardı. Keyhüsrev de önlerine çıkan saray, kale, erkek, kadın ne buluyorsa yok ediyordu. İki ordu "Gülzariyun" ırmağı kıyısında karşılaştılar. Birbirine girdiler. Alp Er Tunga'nın ordusundan Keyhüsrev'e korku gelmişti. Ordunun arkasına çekilip Tanrı'ya yalvardı. Derhal bir fırtına kopup tozları Turan ordusuna doğru atmaya başladı. Türkler bozuldu. Fakat Alp Er Tunga kaçmak isteyenleri öldürerek ordusunu durdurdu. Dönüp yine savaştlar. Gece çökünce iki ordu ayrıldı. Alp Er Tunga ertesi günü yine çarpışacaktı. Fakat kendisine gelen bir haberci oğlu Kara Han'ın ordusundan yalnız Kara Han'ın sağ kaldığını bildirdi. Bunun üzerine ağırlıklarını bile toplamadan hızla ordusuyla çöle atıldı. Rüstem'i vurmak istiyordu. Keyhüsrev bunu Rüstem'e bildirdiği gibi kendisi de onun ardına düştü. Alp Er Tunga, Gang'a gelip Rüstem'e baskın yapmak istediye de onun tetikte olduğunu görerek vazgeçti. Şehre girdi. Bu kalabalık şehrin kalesi o kadar yüksekti ki üstünden kartal bile uçamazdı. İçinde yiyecek boldu. Her köşesinde kaynaklar, havuzlar vardı. Havuzlar bir ok atımı

boyunda ve eninde idi. Güzel bahçeleri, saraylarıyla bir cennetdi. Alp Er Tunga ordusuyla Gang'a kapandı. Çin padişahına da mektup yazıp yardım diledi. Keyhüsrev de ordusuyla gelerek Rüstem'le birleşti. Kalenin çevresine hendekler kazdırdı. Odunlar yığıp katranla ateş verdiler. Duvarlar yıkıldı. Şehire hücumla girdiler. Herkesi öldürdüler. Alp Er Tunga sarayının altındaki gizli yoldan 200 beyi ile kaçarak kurtuldu. Çin padişahının yanına gitti. Çin hakamı büyük bir ordu hazırlamıştı. Bunu duyan Türkler her taraftan Alp Er Tunga'nın yanına gidiyorlardı. Keyhüsrev Ganga bir kumandan bırakıp Alp Er Tunga'nın üzerine yürüdü. Karşılaştılar. Alp Er Tunga ona bir mektup yazarak insanlardan uzak ve kendisinin beğeneceği bir yerde teke tek dövüşmeyi teklif etti. Keyhüsrev kabul etmedi. O gün iki ordu akşama kadar çarpıştı. Gece olunca Keyhüsrev ordusunun önüne hendekler kazdırdı. Bir kısım kuvvetlerini Türk ordusunun gerisine gönderdi. Türkler gece baskını yapıp hendeğe düştüler. Arkalarındaki kuvvetler de pusudan çıktı. Türk ordusunu yendiler. Alp Er Tunga kalan çerisiyle çöle çekildi. Keyhüsrev Gang'a döndü. Çin padişahı da Keyhüsrev'den korkarak ona elçi gönderdi. Keyhüsrev, Alp Er Tunga'yı bir daha yanına almamak şartı ile onunla barıştı. Alp Er Tunga bunu işitince perişan bir halde çöle çekildi. Zere denizine geldi. Bu, ucu bucağı olmayan bir denizdi. Orada bir gemici vardı: "Ey padişah! Bu derin denizi geçemezsin. 78 yaşındayım. Bunu bir geminin geçtiğini görmedim" dedi. Alp Er Tunga, "Tutsak olmaksızın ölmek yeğdir" diye cevap verdi. Bir gemi yüzdürttü. Binip yelken açtılar. "Gangidiz" şehrine vardılar. Alp Er Tunga orada "Geçmiş düşünmeyelim. Talih yine bana döner" diyerek yatıp uyudu. Keyhüsrev, Alp Er Tunga'nın suyu geçtiğini haber aldı. Hazırlıklar yaparak bir takım ülkeleri aldıktan sonra Zere denizinin kıyısına geldi. Yedi ayda denizi geçtiler. Gangidiz'i aldılar. Bulduklarını kestilerse de Alp Er Tunga gizlice kaçtı. Keyhüsrev buradan Turan'ın payitahtı olan Gang'a geldi. Alp Er Tunga'yı soruşturdu. Kimse bilmiyordu. Halbuki bu sıralarda o yiyeceksiz, içeceksiz dolaşıyordu. Kayalık bir dağın tepesindeki bir mağarayı kendine ev yapmıştı. Bu mağarada insanlardan uzak yaşayan "Hüm" adında biri vardı. Bir gün mağarada bir ses işitti. Alp Er Tunga kendi kendine talihine yanıyordu. Bu sözlerin Türkçe olmasından yabancının kim olduğunu anlayan Hüm ona hücum ederek tutsak etti. Fakat o yine kaçarak suya atıldı. Keyhüsrev bu işi duydu. Hile ile Alp Er Tunga'yı sudan çıkararak öldürdüler.

ŞU DASTANI³³⁵

Bu tariî dastana göre Şu, milattan gabağ dördüncü asrda yaşamış Türk hükümdarıdır ve İskender, Orta Asya'ya hücum ettiği zaman Türk ordularına başılığ etmiştir. Bu dastan miladî 11'inci asra geder ağızdan ağıza ve dilden dile geçerek Mahmud Kaşğarî tarafından Divan-ı Lüğati't-Türk'de yazıya alınmıştır. Bu dastana göre İskender Orta Asya'ya ordusu ile gelende Şu, ordusu

³³⁵ Dr. Cavad Hey'et, Türklerin Tariî ve Ferhengine Bir Başış, Téhran-1365 (M. 1987), s. 77.

ile birdenbire Çin-Uyğur tarafına gétmiş. Lâkin bunlardan 22 nefer aileleri ile birlikde gétmek için héyvan tapabilmedikleri için o géce orada galmışlar. Ertesi gün piyade getmek veya oldukları yerde galmag için danişarken yanlarına iki nefer daha gelmiş. Bu 22 nefer taze gelenlere İskender'in geleceğini {éber vererek gétmek teklifi vermişler ve iki nefer béle demişler:

- Erler, İskender gelib geçici adamdır, bu yerde galmaz, biz de yurdumuzda galarığ.

O zaman o 22 nefer asabani olub (sinirlenip) o iki nefere gal ac déyib getmişler. Sonra bu iki neferin nesline Galaç veya Talaç déyilmiştir.

İskender, Şu hağanını takib édib. Uyğur iline yağın Şu'nun ordusu ile İskender ordusu savaşılar.

Sonra İskender Türk hağanı ile barışdı, hatta Uyğurlar'a ço{ şehirler tikirdi ve bir müddet galdığdan sonra öz payıtına gayıtdı o zaman Şu Balasagun'a gelib imdi Şu adıla adlanan şehri tikirdi. Şu veya Su dastanı aynı zamanda Sağa Dastanı demektir.

OĞUZ HAĞANI DASTANI³³⁶

Oğuz T an dastanının bir İslâmdan gabağ, bir de İslâmdan sonraki şekli vardır. On üçüncü miladî esrde Uyğur yazı ve diliyle yazıya kéçen bu dastanın gehremanı Oğuz T an, Türkler'in ceddidir. Ve büyük Hun hağanı olmağı muhtemeldir. Bu dastanın tek el yazma nüshası Paris Milli Kütüphanesi'ndedir ve onun İstanbul Türkçesi ile metni 1939'da Bang ile Reşid Rehmeti Arat tarafından Türkiye'de neşr edilmiştir. Bu dastanın İslâmî şekli 13'üncü miladî esrden sonra İcad ve Cemiü't-Tevari{ 'de ve Şecere-i Türk Ebülğazi Bahadır T an'da neğl edilmiştir.

Gadim şeklinin {ülâsası béledir:

Günlerin bir gününde Ay Kağan'ın (Oğuz T an'ın anası) gözü parladı. Bir oğlu oldu bu oğlunun üzü göy rengi, ağzı od gırmızı, gözleri ala (ela), saçları ve gaşları gara idi. Gözel perilerden daha güzel idi. Adı Oğuz olan bu oğlan 40 günlüğünde büyüdü ve yéridi, ata mindi ve gehreman oldu. O zamanlar gor{ulu bir canavar ormanda hamını tehdid édib onların civanlarını yırtıb yéyirdi. Oğuz T an cengle gedib o canavarı öldürdü ve {alđı onun şerrinden gurtardı. Sonra bir gece Tanrı'ya yalvarırken göyden bir işiğ düşüb, işiğin ortasında bir gız gördü. O gız éle güzel imiş ki, gülse Göy Tanrı da güler ve ağlasa Göy Tanrı da ağlarmış.

Oğuz T an gızı görcek voleh oldı ve gızı aldı. Bu gızdan üç oğlu oldu: Birine Gün, ikincisine Ay ve üçüncüsüne Ildız (Ulduz) adı goydular.

Gine Oğuz T an bir gün ova gétmişdi, bir ağacın govuğunda (hefresinde) fevğalâde güzel bir gız gördü ona âşiğ olub aldı. Ondand üç oğlu oldu, onların da adın; Gün, Dağ, ve Deniz goydu. Bu oğlanlardan 24 Oğuz gabilesi âleme gelmiştir.

Ondand sonra Oğuz T an ova gétđi ve büyük gonağlığ (toy) verdi orada beglere ve hazır olanlara béle dédi:

³³⁶ a.g.e., s. 72-90.

**Ben sinler ge boldum kağan,
Alahıng ya takı galğan
Tamğa bizge bolsun buyan
Gökböri bolsun ğıl uran
Temür cıdalar bol orman
Av yirde yürüsün mulan
Ta ki (da {i) taluy ta ki müren
Gün tuğ bol ğıl gök gurıkan**

Bu günkü Türkçemizle:

**Men sizlere oldum {ağan
Yay ve gal {an alağ
Tale' bize nişan olsun
Bozkurt savaş sesi olsun
Demir niyzeler bir cengel olsun
Ovlugda vahşi eşek ve at yerisin
Hem deniz ve hem çay
Güneş bayrağımız ve göy çadırımız olsun.**

Sonra dört tarafa elçi gönderdi ve dedi herkes ona itaat etse onu dost bilib, herkes itaat etmese onu düşman bilecek ve ona hücum edib aradan aparacaktır.

Sol tarafda Urum adında bir ağa var idi. O, Oğuz ʒan'a itaat etmedi. Oğuz ʒan ordusu ile ona taraf yürüş etdi ve 45 günden sonra Buz Dağı'nın eteğine yetişdi. Orada çadır gurub yatdı. Ertesi gün seher çağı bir ışık onun çadırına düşdü. O ışığın içinden erkek bir gurd çığı ve Oğuz ʒan'a béle dedi:

Ey Oğuz sen Urum'a hücum fikrindesen, men senin şidmetinde olacağam. Sonra gurd Oğuz ʒan'ın ordusunun gabağına düşüb onları hidayet etdi, gurd İtil Müren deryasının kenarında durdu, Oğuz ʒan orada Urum ʒagan ordusu ile savaşı onu mağlub etdi.

Sonra Oğuz ʒan ordusu ile İtil (Volga) nehrinin kenarına geldi ve fikr éledi néce bu nehri kéçsin. Orduda Uluğ Ordu adında ağıllı bir kişi var idi. Ağaçları kesib birbirine bağladı ve onların üstüne yatıb çaydan geçdi. Oğuz ʒan ço řévindi ve onu Ğıpcığ adlandırdı ve oranın hakimi tayin etdi.

Sonra Oğuz ʒan ordusu gurdun hidayetiyle yollarına devam étdiler. Oğuz ʒan'ın ço şevdiğı atı gaçdı ve Buz Dağı'na çığı. Kimse o ğarlı dağın üstüne çışabilmezdi. Ordu ğehremanlarından biri dağa çığı ve doğuz günden sonra atı getirdi. O ğehremanın üstü başı ğarla örtülmüşdü. Oğuz ʒan onu görende onu beğ éledi ve Ğarluğ adını verdi.

Sonra yol üste bir éve rastladı évin divarları ğızıldan, pencereleri ğümüşden ve damı demirden idi. Évin ğapısı bağlı idi açarı da yo ř idi. Ordu arasında sanatkâr bir adam var idi. Oğuz ʒan ona ğal aç dedi. Ondan sonra onun nesline Ğalaç veya ʒalaç déyildi.

Sonra yol üste gurd dayandı. Oğuz ʒagan dedi orada çadır gurdular, oranın ağanı Çürçet Oğuz ʒagan'a tabi' olmadı, savaş başladı ve Çürçet öldü ve ço řlu ğanimet Oğuz ʒan'ın ordusunun eline düşdü. Ordudan birisi bir araba ğayırdı, o birleri de ona bağdılar ve araba ğayırib ğanimetleri arabalara çatıb apardılar. Ğanimetleri aparanda bağırıldılar: Ğanğa, ğanğa (araba) Oğuz ʒan onları görende onlara Ğanğaluğ dedi (Ğanğalı Éli).

Oğuz ʒan'ın ya şınlarından Uluğ Türük adında bir ağ sağgal var idi. Bir gece yu şuda gördüğü şarğdan ğarba bir ğızıl yay çekilib ve üç oğ şimale taraf hareketdedir. Uluğ Türük Oğuz ʒan'ın yanına gelib yu şusunu anlatdı ve dedi ki, Tanrı şarğdan ğarba ğeder dünyanı senin emrine verecekdir. Oğuz ʒan bu tabirden ço ř oş geldi ve buyuruk verdi ertesi gün oğlanları geldiler. Onlara dedi ki, ğönlüm ov isteyir ama men ğocaldım. Gün, Ay, Ultuz (Ulduz) sizler şarğ tarafına ğedin. Göy, Tağ (Dağ), Tengiz (Deniz) siz de ğarb tarafına ğedin.

Üç böyük ğardaş şarğ ve üç küçük ğardaş da ğarb taraf ğétdiler, ço řlu ov vurub atalarına getirdiler.

Böyük ğardaş yolda bir ğızıl yay tapdı ve atasına getirdi, Oğuz ʒan sevindi ve yayı üçe böldü ve onlara vérdi ve dedi: Ey böyük oğullarım yay sizindir, siz de yay kimi o şları yayla atın.

Kiçik ğardaşlar da yolda üç ğümüş o ř tapdılar ve atalarına getirdiler. Oğuz ʒan sevinib onlara dedi ki: Ey küçük oğullarım o řlar sizin olsun, yay o şları atdı. Siz o řlar kimi olun. (Türk an'anesine ğöre yay hakimiyyet ve o ř tabiyyet alâmetidir.) Ondan sonra Oğuz ʒan bir kurultay (toy) ğurdu. Él gelib oturdu.

Oğuz Ƨan onlarla meşveret étdi. Sonra Boz O{lar sağda ve Üç O{lar da solda oturub 40 géce gündüz yediler, içdiler ve şenlik étdiler. Sonra Oğuz Ƨan ölkesini oğulları arasında böldü ve béle dédi:

**Ey oğullar köb men aşdum
Uruşğular köb men gördüm
Cida birle köb oğ atdım
Ayğır birle köb yürüdüm
Düşmenlerni ıglaturdum
Dostlarumrı men gültürdüm
Gök Tengri'ge men ötedim
Sinlerge bire men yurtum**

Bu günkü Türkçemizle:

**Ay oğullar, ço{ men yaşadum,
Vuruşlar ço{ men gördüm,
Nize ile ço{ o{ atdum,
At ile ço{ yeridim,
Düşmenlerimi ağılatdım,
Dostlarımı men güldürdüm.
Göy Tanrı'ya men ödedim (eda étdim)
Size yurdumu verirem.**

OĞUZ KAĞAN DASTANI³³⁷

**TAM METİN
(Azerbaycan Türkcesi'nde)**

1

Olsun dédiler. Onun şekli budur.
Bundan sonra sévinc tapdılar.
3 Yéne günlerin bir günü Ay kâğanın gözleri yaradı, bir oğlu oldu.
Bu oğlanın üzü göy idi.
6 Ağzı ateş kimi ğırmızı, gözleri ala,
saçları,
ğaşları gara idi. Gözellikde meleklerden
de güzel idi.
Bu oğlan anasının döşünden ağız südünü
9 emdi. Bundan sonra

³³⁷ Füzuli Bayat, Oğuz Epik En'enesi ve Oğuz Kağan Dastanı, Sabah Neşriyyatı, Bakı-1993, s.124.

2

bir de emmedi, çiy et, aş istedi,
 şerab istedi, dil açdı. Gır { günden sonra
 12 böyüdü, yüyürdü, oynadı. Onun ayağı öküz
 ayağına, béli gurd béline, küreyi
 samur küreyine, köksü
 ayı köksüne benzeyirdi. Bedeninin her yeri
 15 sı { tükle örtülmüşdü. İl {ıya ba {ır,
 atları minirdi.
 Vehşi héyvanlar ovlayırdı. Günler,
 18 géceler ötdü, o bir igid oldu.

3

O va {tlar o yérde bir orman vardı.
 Ordan ço {lu irili {ırdalı çaylar a {ırdı.
 21 Orda vehşi héyvanlar, uçan guşlar ço { idi.
 Ormanda neheng bir Kıat yaşayırdı,
 atları, adamları yéyirdi.
 24 ço { büyük bir yırtıcı idi.
 O, élin ya {şı gününü aldı, adamları
 ezaba saldı.
 Oğuz kağan cesur alp idi. O bu Kıat'ı
 ovlamağ istedi.
 27 Günlerin bir günü ova çı {dı. Cida,
 yay o {, gılnc gal {an götürdü,
 yola düşdü. Bir maral tutdu.
 30 Bu maralı söyüd çubuğları ile bir ağaca
 bağladı, gétđi.
 Sonra értesi gün, dan sökülende geldi,
 gördü ki, Kıat maralı alıb gédib.
 33 Yéne bir ayı tutdu, gızıl kemeri ile onu
 bir ağaca bağlayıb gétđi.
 Értesi gün dan sökülende geldi.
 36 Gördü ki, Kıat ayını alıb gédib.

5

Yéne hemin ağacın altına geldi, ağacın
 altında durdu.
 Kıat gelib başını Oğuz'un gal {anına vurdu,
 Oğuz cida ile Kıat'ın başına vudu,
 onu öldürdü. Gılncını çekib başını kesdi,

- çı{ıb gétđi.
 Yéne gelib gördü ki, bir şunğar Kıat'ın
 42 içalatını yéyib durur. Yay o{u ile şunğarı
 öldürdü, başını kesdi. Şunğarın şekli
 budur.
 Ondan sonra dédi ki, Kıat
 45 Maralı yédi, ayını yédi. Cidam
- 6**
- öldürdü onu, demir de olsa,
 Kıat'ı şunğar yédi. Yay o{um öldürdü,
 48 külek de olsa, déyib gétđi. Kıat'ın
 şekli budur. Yéne günlerin bir günü
 Oğuz kağan bir yérde durub Tanrı'ya
 yalvarırdı.
 51 garanlıg çökdü. Göyden bir ışığ düşdü:
 Günden
 ışıklı, Aydan parlağ idi.
 Oğuz kağan yüyürdü, gördü ki,
 54 bu ışığın arasında
 bir gız durub, yalğız oturub.
 Ço{ güzel gızdır.
 57 Onun başında ateşli, ışıklı
 Altun kazık³³⁸ tek
 yanan bir {alı vardı.
 60 Gız o geder güzel idi ki,
 gülse mavi göy güler, ağlasa ağlayardı.
 Oğuz kağan onu gördükde
 63 özünden gétđi, gızı sévdi, aldı.
- 8**
- Onunla yatdı. Dileyin aldı. Gız
 hamile ğaldı. Günler, géceler ötdü.
 66 Yükün yére goydu, üç oğlan doğdu.
 Birincisine Gün adını goydular.
 İkincisine Ay adını goydular.
 69 Üçüncüsüne Ulduz adını goydular.
 Yine günlerin bir günü Oğuz kağan ova gétđi.
 Göl ortasında bir ağac gördü.
 72 bu ağacın oyduğunda

³³⁸ Altun kazık: Kutup yıldızı.

9

bir gız vardı, yalnız oturmuş idi.
 Ço{ güzel bir gız idi.
 75 Onun gözleri göyden de göy idi.
 Saçları dalğa kimi,
 Dişleri inci kimi idi.
 78 O geder güzel idi ki, onu görünce él:
 - Ay ay, a{ a{, öldük dédi.
 O geder çaşdılar, südü gımız étdiler.
 81 Oğuz kağan onu gördükde özünden gétđi

üreyine

od düşdü, onu sévdi, aldı, onunla yatdı,
 dileyin aldı. Gız hamile galdı.
 84 Günler, géceler kéçdi.
 Yükün yére goydu, üç oğlan doğdu.
 Birincisine Göy adını goydular.
 87 İkincisine Dağ adını goydular.
 Üçüncüsüne Deniz adını goydular.
 Bundan sonra Oğuz kağan büyük
 90 yığnağ gurdu, él gününe yârlıg gönderdi.

11

Él gün meslehetleşdi, geldi. Oğuz kağan
 gır{ masa, gır{ da oturacağ düzdürdü.
 93 Dürlü dürlü aşlar, dürlü dürlü yémekler
 yédiler,
 Dürlü dürlü şirinler, gımız içdiler.
 Yığnağdan sonra Oğuz kağan beylerine,
 él gününe yârlıg vérdi. Dédi ki,
 96 men sizlere oldum kağan,
 alın ele yay, hem de gal{an,
 bize tamğa olsun buyan
 99 Boz gurdu goy olsun uran.

12

Demir cida, bol orman,
 yérde yüyürsün gulan.
 102 Her yéri tutsun çay, deniz.
 Gün bayrağımız olsun, göy alaçığımız,
 - dédi. Yéne bundan
 sonra Oğuz kağan dörd terefe yârlıg
 gönderdi.

- 105 Bildiriş yazdı, élçilerine vérdi,
her terefe
gönderdi. Bu bildirişde déyilirdi:
Men Uyğurun kağanı oldum
Dünyanın dörd terefine de kağan olmağım
gerek.
- 108 Budur sizlerden dileyim: Mene itaat étmek.
Eger kim benim sözüme ba {sa, hediye
vérib onu
özüme dost bilerem.
- 111 Eger kim benim sözüme ba {masa
gezeblenib goşun çekerem,
onu özüme düşmen bilerem.
- 114 Tézce basıb, alıb yo { éderem.
Yéne o va {tlar
sağ terefte Altun adlı
- 117 bir kağan vardı. Bu Altun

14

- kağan Oğuz Kağan'a élçi gönderdi.
Ço {lu gızıl, gümüş, giymetli daş gaş,
120 yağut gönderib, Oğuz kağana
hediye étdi,
ona tâbe oldu. Oğuz kağan
123 onu özüne dost tutdu.
Son terefte de Urum adlı bir kağan
vardı. Bu kağanın saysız hêsabsız goşunu,
126 ço {lu şeherleri vardı.

15

- Bu Urum kağan Oğuz kağanın
yârlıgını saymadı, onunla birleşmedi.
129 Onun sözlerine ba {maram déyib,
emre tâbe olmadı.
Oğuz kağan gezeblendi, onunla vuruşmağ
istedi.
- 132 Atlandı, goşun çekdi,
bayrağını alıb géttdi.
Gır { günden sonra Muz dağ déyen
135 dağın eteyine çatdı.
Alaçığları gurdurdu, sakitleşdi,
yu {uya géttdi.
Dağ sökülende Oğuz kağanın alaçığına

138 Gün kimi bir ışığı düşdü.
 Bu ışığıdan göy tükli
 göy yélkeli böyük,
 141 érkek bir gurd çı{dı. Bu gurd
 Oğuz kağana söz déyib durdu.
 Tâ béle dédi: Oğuz, ay Oğuz,
 144 sen Urum üstüne gétmek dilersen.

17

Oğuz, ay Oğuz, men senden irelide gédeceyem.
 Bundan sonra
 147 Oğuz kağan alaçığıları yığdırdı.
 yola düşdü, gördü ki,
 ordunun önünde
 150 göy tükli, göy yélkeli böyük,
 érkek bir gurd gédir.
 Bu gurdun ar{asına düşüb,
 153 ardınca gétdiler. Bir

18

néce günden sonra
 göy tükli, göy yélkeli bu böyük,
 156 érkek gurd dayanıb durdu.
 Oğuz da esgerleri ile dayanıb durdu.
 Bu yérde İtil çayı déyilen bir çay vardı.
 159 İtil çayı sahilinde, gara dağın önünde
 vuruş oldu. O{ ile, cida ile,
 gılinc ile vuruşdular.
 162 Goşunların arasında döyüş uzun çekdi.
 Adamların gelbini ço{lu gayğı,
 gem aldı. Bu vuruş, bu çarpışma
 165 o géder yaman oldu ki, İtil çayının
 suları gıp gırmızı, sip singir tek oldu.
 Oğuz kağan düşmeni basdı,
 168 Urum kağan kaçdı.
 Oğuz kağan Urum kağanın memleketini,
 él gününü aldı.
 Onun düşergesine ço{lu canlı,
 171 cansız genimet da{il oldu.

20

Urum kağanın

Urus bey adlı bir ğardaşı vardı.
 174 Bu Urus bey oğlunu
 derin çay arasında ya{şı
 möhkemlendirilmiş bir şehere gönderdi.
 177 Tâ ona dédi ki, şeheri ğorumağ gerekdir.
 Sen şeheri sa{layıb, vuruşdan
 sonra ğayıdıb gelersen. Oğuz
 180 kağan bu şeherin üstüne yürüş étdi.

21

Urus beyin oğlu Oğuz kağana ço{lu
 ğızıl, gümüş gönderdi. Dédi ki, sen
 183 benim kağanımsan. Atam mene bu
 şeheri vérdi, dédi ki, şeheri
 ğorumağ gerekdir. Sen şeheri mene
 186 sa{layıb, vuruşdan sonra
 ğayıt gel. Eger atam sene ğarşı çı{ıbsa
 meni suçlu bilme. Senin yârlığını
 189 özüme böyüklük, bilgi kimi bilirem.
 Bizim {oşbe{tliyimiz senin
 {oşbe{tliyindir. Bizim uruğumuz
 192 senin uruğ ağacının to{umudur.
 Tanrı sene: yér üzünü al, déye
 buyurmuş. Men sene başımı da,
 195 {oşbe{tliyimi de vérerem. Vérgi vérib, dostluğdan çı{maram.
 Oğuz kağana igidin
 198 sözü {oş geldi, sévindi, güldü.

23

Tâ béle dédi: - Mene ço{ ğızıl gönderibsen,
 şeheri de ya{şı sa{layıbsan. Buna
 201 göre de ona Saklab³³⁹ adını vérdi,
 onunla dostluğ étdi. Oğuz kağan
 ordusu ile İtil çayına teref geldi.
 204 İtil ço{ böyük bir çay idi. Oğuz kağan
 bunu görüb, İtil'i néce kéçek, déye
 soruşdu. Orduda ya{şı bir bey var idi.
 207 Onun adı Ul
 uğ Ordu bey idi.

³³⁹ Saklab: Saklayan, muhafaza eden.

24

Bacarıklı, bilikli bir kişi idi.
 Gördü ki, sahilde ço{lu tal, ço{lu
 210 ağac var. Bey bu ağaçları.....
 kesdi, sonra ağaçların üstüne oturub çayı kéçdi.
 Oğuz kağan sévindi, güldü
 213 tâ béle söyledi: - Éy burada gal, buranın beyi ol,
 sene Kıpçak³⁴⁰ adını goydum.
 Özü ise ireli gétdi..... Burdan
 216 sonra Oğuz kağan göy tüklü,

25

Göy yélkeli érkek ğurdu gördü.
 Bu ğurd Oğuz kağana dédi:
 219 İndi ordu ile yola düş.
 Él gününü, beylerini yola çı{art.
 Men sene yolu göstererem.
 222 Dan yéri sökölende Oğuz
 kağan gördü ki, érkek ğurd
 ordunun önünde gédir.
 225 Oğuz kağan sévindi, ireli gétdi.

26

Oğuz kağan bir {allı ayğıra minmişdi.
 Bu ayğırı o ço{ sévirdi.
 228 Yolda ayğır ğaçıb gétdi, gözden itdi.
 O yérde böyük bir dağ vardı.
 Dağın üstü soyuğdan buzla örtölmüşdü.
 231 Başı da soyuğdan ağappağdı.
 Buna göre de ona Muz dağ déyirdiler.
 Oğuz kağanın atı ğaçıb hemin Muz dağa
 234 gétdi. Oğuz kağan bundan

27

ço{ güsselendi. Onun ordusunda
 cesur bir bey vardı.
 237 Héç neden ğor{mazdı.

³⁴⁰ Kıpçak: İçi oyulmuş ağaç.

Yürüşde, soyuğda bir er oğlu erdi.
 Hemin bey dağa galıdı.
 240 Doğğuz gündən sonra
 ayğırı Oğuz kağanı getirdi.
 Muz dağ soyuğ olduğundan
 243 bey ğarla örtülmüşdü, ağappağdı.
 Oğuz kağan sévindi, güldü, béle dédi:
 - Sen burada gal, beylere ol başlığ
 246 Bunun üçün hemişelik ad olsun sene

Kağarlığ

Oğuz kağan ona ğiymetli hediyeler vérdi,
 yoluna davam étdi. Yolda büyük bir év gördü.
 249 Bu évin damı ğızıldan, pencereleri
 ğümüşden, ğapıları demirdendi.
 Ğapılar bağlı, açar yoğ idi.
 252 Oğuz kağanın ordusunda yaraşığı bir

kişi vardı.

29

Onun adı üsta Tömürdü idi.
 Oğuz kağan ona emr étdi: Sen burada gal,
 255 ğapını aç, açandan sonra düşergeye ğayıt.
 Bundan sonra ona Kalaç adını ğoydu.
 Yoluna davam étdi. Yéne bir ğün göy tüklü,

30

Bura büyük bir yurd, büyük bir éldi.
 Bu élde çoğlu ilğı, öküz, buzov,
 264 ğızıl ğümüş, ğiymetli daş ğaş vardı.
 Bu yérde Cürçit kağanın ordusu Oğuz kağanı
 ğarşı geldi. Vuruş, döyüş başlandı.
 267 Oğla, ğılıncla vuruşdular. Oğuz kağan
 Cürçit kağanı yéndi, basdı, öldürdü, başını

kesdi.

Cürçit'in élini özüne tâbe étdi.
 270 Vuruşdan sonra Oğuz kağanın
 ordusuna, esgerlerine, él ğününe
 o ğeder çoğ ğenimet düşdü ki,
 273 yüklenib daşımağa at, ğatır, öküz
 azlığ étdi. Oğuz kağanın ordusunda
 tecrübeli, usta bir kişi vardı.
 276 Onun adı Barmağluğ Cosun Bilik idi.
 Bu usta bir araba ğayırdı. Arabanın

üstüne cansız ğenimetleri goydu, canlı
 279 arabaya ğoydu. Dartdılar, ğétdiler. ğenimetleri

32

Eskerler, él ğün bunu ğörüb mat ğaldı.
 Arabalar düzeltdiler. Kanğa kanğa démekle
 282 kanğa sözü béle yarandı.
 Bunun üçün de onlara kanğa adını ğoydular.
 Oğuz kağan arabaları ğördü,
 285 ğüldü, béle dédi: - Arba ile cansız ğenimeti
 Canlı ğenimet çekib aparsın.
 Kanğaluğ size ad olsun.
 288 Bilginiz de araba olsun.

33

Bundan sonra bu göy tüklü,
 göy yélkeli érkek ğurdla Sındu, Tanğut
 291 Şağam tereflere yola düşdü.
 Ço { vuruşdan, ço { savaşdan sonra Oğuz kağan
 onlara üstün ğeldi, basdı, aldı, onları
 öz yurduna
 294 ğatdı. Ğoy ğizölinde ğalmasın, hamıya
 aşkâr olsun ki, ğünéy terefde
 Baraka déyen bir yér vardı.
 297 Ço { zengin bir yurd, ço { isti bir yérdi.

34

Orada ço {lu vehşi héyvan vardı.
 Ço {lu ğızıl ğümüş, ğiyetli daş ğaş vardı.
 300 Adamların benizi ğapğara idi.
 O yérin kağanı Masar adlı bir kağandı.
 Oğuz kağan onun üstüne yéridi.
 303 Yaman vuruş oldu.
 Oğuz kağan yéndi, Masar kağan ğaçdı.
 Oğuz kağan onu basdı, yurdunu aldı, ğétđi.
 306 Dostları ço { sévindi, düşmenleri
 ğemgin oldu.

35

Oğuz kağan gelebe çaldı,
 saysız hésabsız var dövlet, ıl {ı aldı.
 309 Yu {uda, éline teref döndü, gétdi.
 Yéne gizlinde ğalmasın, belli olsun ki,
 Oğuz kağanın yanında
 312 ağ saĝğalli, ağ saçlı
 uzun tecrübeli, ğoca bir kişi vardı.
 Teyir {ah, müdrük bir kişi idi, yu {u yozan,
 315 ğéybden {eber vérendi. Onun adı Uluĝ
 Türtük idi.

36

Günlerin bir günü o, yu {uda bir ğızıl
 Yayla üç gümüş o { gördü. Bu ğızıl yay
 318 ğündoĝandan ğünbatanacan
 uzanmışdı, üç gümüş o { ise
 ğuzéye teref ğanadlanmışdı.
 321 Oyandıĝdan sonra Uluĝ Türtük yu {uda
 gördüklerini Oğuz kaĝana bildirdi.
 Söyledi: - Ay kağanım,
 324 Senin ömrün olsun uzun.
 Ay kağanım, ğoy edalet olsun sene ğanun,
 Göy Tanrı mene yu {uda bildirdi.
 Göy yu {um çin
 327 olsun. Aldıĝın torpaĝı senin
 uruĝuna vérsin.
 Oğuz kağan Uluĝ Türtük'ün
 sözünü beyendi, öyüdünü dinledi
 330 Öyüdünü tutub emel éledi.
 Sonra sabah olunca, büyük ĝardařları,
 kiçik ĝardařları çağırtdırıp, getirtti.
 333 Tâ onlara béle söyledi: - Könlüm ov isteyir.

38

Ĝocalıĝdan yo { daha mende taĝet.
 Gün, Ay, Ulduz, siz ğündoĝana teref gédin.
 336 Göy, Daĝ, Deniz, siz de ğünbatana
 teref gédin.
 Bundan sonra üçü ğündoĝana,
 üçü de ğünbatana sarı gétdi.
 339 Gün, Ay, Ulduz ço {lu vehşi héyvan,
 ço {lu ĝuş ovlayıp,
 Sonra yoldan bir ğızıl yay tapdılar.

342 Yayı götürüb, atalarının yanına geldiler.

39

- Oğuz kağan sévindi, güldü
onu üç hisseye böldü, Dédi:
- 345 Ay büyük ğardaşlar, yay sizin olsun.
O {ları göylere atın.
Bundan sonra Göy, Dağ, Deniz
- 348 ço {lu vehşi héyvan, ço {lu ğuş ovlayıb,
sonra yoldan üç gümüş o { tapdılar.
Götürdüler, atalarına vérdiler.
- 351 Oğuz kağan sévindi, güldü
o {ları her üçünün arasında bölüşdü.
Tâ béle söyledi: - ay kiçik ğardaşlar, o {lar
- 354 sizin olsun. Yay o {u atdı. Sizler olun
o {lar tek.
- Yéne bundan sonra Oğuz kağan
büyük ğurultay çağırđı.
- 357 Esgerlerini, él gününü çağırđı getirtdi.
Geldiler, meslehetleşdiler, oturdular.
Oğuz kağan büyük düşergesinde.....
- 360 sağ yanda

41

- ĝır { ğulac uzunluğda ağac ucultdırdı.
Onun başına bir ĝızıl toyuğ ğoydurdu.
- 363 Ayağına bir ağ ğoyun bağlatdı. Sol
yanda ĝır { ğulaclıĝ ağac ucaltdırdı.
Onun da başına bir gümüş toyuğ ğoydurdu.
- 366 Ayağına da bir ğoyun bağlatdı.
Sağ yanda buzukları oturtdu.
Sol yanda üçokları oturtdu.
- 369 Ğır { gün, ĝır { gece yédiler,

42

içdiler, sévinc tapdılar. Sonra
Oğuz kağan yurdunu bölüb oğullarına vérdi.
372 Dédi: - Ay oğullarım, men ço{ yaşayıb,
ço{ vuruşlar
gördüm, ço{ cida, o{ atdım, ayğırımı
ço{ çapdım,
düşmenlerimi ağlatdım, dostlarımı
güldürdüm.
375 Göy Tanrı'ya men borcumu ödedim.
Vérdim, sizin olsun bu yurdum.
.....
(378)

DEDE KORKUT KİTABI

Ferhad Zeynalov ve Samet Elizâde, hazırladıkları ‘Kitab-i Dede Gorgud’ adlı eserde Dede Korkut Kitabı’nı şu cümlelerle tanıtmaya başlıyorlar:

“Türk dilli {alğların (Türk halklarının) edebiyat tari{inde sesi uzak eslerden gelen, gür işığı ile tari{leri yarıp kéçen yénilmez bir kitab var: ‘Kitab-i Dede Gorgud’! Bu adla yaddaşımıza (hafızamıza) hekk olunmuş gedim Oğuz dastanları heğıgeten de bir ço{ Türk {alğlarının yarattığı millî medeniyetin en zengin, en ulu gaynağlarından biridir.

Kitab-i Dede Gorgud’ çiçekleri solmağ bilmeyen, ebedî teze-ter galan, zaman zaman nesilleri héyran goyan bir sen’et gülşenidir. Bu kitabı cesaretle Azerbaycan şifahî ve yazılı edebiyatının babası (atası) adlandırmak olar. Gedim edebiyatımızın telgin ve teğdir étdiy müdrük, me’nalı fikirler, zerif beşerî duyğular ve başlanğıcını büyük ‘Kitab-i Dede Gorgud’ nehrinden götürür.

...
Kitab-i Dede Gorgud’un koloritli (elvan renklerle süslenmiş), pâk ve teravetli setirlerinden Oğuz igidlerinin hay harayını, döyüşen gılıncların sedalarını, a{an suların şırıltısını, şahane atların nal seslerini aydın eşdirik. Ulu dedelerimiz, ozanlarımız élin me’nevî âleminin tercümanı idiler.”³⁴¹

Dede Korkut Hikâyeleri, İran Türkleri nezdinde de Türk edebiyatının şah eseri olarak sayılmakta, sözlü ve yazılı edebiyat geleneğinde bütün canlılığı ile yaşatılmaktadır.

Dede Korkut Kitabı hakkında bu bölge ilim adamlarının ortak görüşü şöyledir:

Dede Korkut Destanları X.-XI. asırların yadigârı olup Azerbaycan edebiyatı tarihinde ana dilinde kaleme alınmış ilk büyük edebî abidedir. Oğuz kabilelerinin Azerbaycan’a geldiği asırların tarihî hadiseleri ile örtüşen muhtelif destanlar XI. asırda bizce bilinmeyen bir şahıs tarafından kaleme alınmıştır ki, şimdi bu eser “Kitab-ı Dede Korkut” adı ile meşhurdur. Bu destanlar Azerbaycan şifahî halk edebiyatının değerli örnekleri olduğu gibi, Azerbaycan yazılı edebiyatının da eski bir örneği olarak büyük ehemmiyete maliktir.³⁴²

Son zamanlarda bazı ilim adamlarının yaptığı araştırmalara göre Oğuz Türkleri’nin Azerbacan’a gelişlerinin XI. asırlardan çok öncelere tesadüf ettiğini ve bu abidelerde bahsi geçen tarihî olayların daha önceki devirlere ait Azerbaycan tarihî olayları ile örtüşüğünü göstermektedirler. “Dede Korkut Kitabı’nın 1300.Yılı” kutlamalarının yapılması da bu destanın 7. yüzyılda ortaya çıktığına olan kanaatin ortak kabul gördüğündendir.

Diğed yandan Dede Korkut Kitabı’nın çekirdeğini oluşturan olayların 7.

³⁴¹ F. Zeynalov, S. Elizâde, Kitab-i Dede Gorgud, Bakı-1988, s. 5.

³⁴² Hemit Araslı, Azerbaycan Edebiyatı Tari{i, A.É.A. Neşriyyatı, Bakı-1960, s. 50.

yüzyıl olayları olduğu tartışmasız kabul edilmektedir.

Dede Korkut Kitabı, Azerbaycan'da ilk defa tam metin olarak Hamit Araslı tarafından 1939 yılında Bakü'de yayımlanmıştır. Büyük dil bilgini Ebdülezel Demircizâde Dede Korkut Hikâyeleri'nin dil hususiyetleri üzerine 1959 yılında bir eser yazmıştır. Hamit Araslı, Dede Korkut Kitabı'nı 1962 ve 1977 yıllarında giriş ve şerhler ekleyerek yeniden yayımlamıştır.

Azerbaycan'ın ünlü ilim adamlarından Hamit Araslı, Ali Sultanlı, Mehmet Hüseyin Tehmasib, Mireli Seyidov, Haluk Köroğlu, Şamil Cemşidov, Ferhad Zeynelov, Samet Elizâde, Tovfik Hacıyev, Kâmil Veli Nerimanoglu, Vahit Zahidoğlu, Nizâmi Caferov, Elmeddin Elibeyzâde, Dede Korkut Hikâyelerinin kaynakları, bedîî ve şiirsel özellikleri hakkında ciddi çalışmalar yapmışlardır.

İran Azerbaycanı'nda da Dr. Cavad Hey'et, Dede Korkut üzerine çok önemli yazılar yazmıştır. Cavad Hey'et bir yazısında şöyle diyor:

"DEDE GÖRGÜD DASTANI

Dede Görgud Kitabı dünya ölçüsünde klâsik bir eserdir. Türk-Oğuz-Azerbaycan edebiyatının şah eseridir. Bu eser on iki dastan ve bir muğaddimeden teşkil tapmıştır.

Dede Görgud Dastanı gèhremenlîg dastanıdır ve Oğuz ellerinin cesaret, iğitlik ve savaşdaki gèhremenlîglerini dastan şeklinde beyan edir. Bundan başga göçeri heyat yaşayan Oğuz ellerinin âdet, geçmiş ve düşünceleri dastanda esas yeri tutmağdadır. Burada vatanperverlik, gønuğsèverlik, ana ve evlad mehebbeti, gadınlara hørmet, mübarizlik, düşmanlara nifret, merdlik ve gèhremenlîg ve kimi gözel insanî hisler ve {isletler eks étmiştir.

Bu dastanlar nazm ve nesr gısmılarına ayrılmıştır. Şé'r hissesi iki min beyit gadardır ve kitabın yüzde otuz beşini teşkil vérir. Şé'rleri ozanlar (âşığlar) gøpuz (saz) çalıb muin hava ile o {urmuşlar. Bu hisseler üzvî suretde birbirine bağılıdır, biri diğeri tamamlayır. Dastanın müellifi bir ferd déyil, bir él veya millettir. Dastan diğeri millî dastanlar kimi {alg hayatının bir aynası ve eski kültür ve folklorumuzun {azinesidir.

Dede Görgud dastanlarında tek Tanrı ve İslâm dinine inam ço { gütüldür, lâkin eski göçebe inanışları ve âdet ve {atireleri de henüz yaşamağdadır. Oğuzlar düşmanlarına kâfir déyirler ve onlarla savaşmağı cihad kimi telağgi edirler. İğitler düşmen ile savaşda, darda galandar arı sudan (dest-namaz) alıb iki rekat namaz gılır Hazreti Mehemed (s.a.v.)'in adına salavat çevirir ve bélece düşmene galebe çalırlar.

Dastan 15'inci eserde yazıya alınmış lâkin 7-9'inci esrlerin yadgârı olub sonradan İslâmî rengi almış (Barthold, C. Levis, Eli Begzâde ve başgaları) ve Azerbaycan mıntıgasında vuğua gelen hadiselerle inkişaf étmiş ve son şeklini almıştır.

Dede Görgud Dastanları'nda işledilen dil Azerbaycan ve Şargî Anadolu diline diğeri Türk dil ve lehcelerinden daha ya {ın olub 13-14'üncü esrlerde bu mıntıgada yaşayan Oğuzların danışdığı dilin aynıdır.

Bu dastanlar rehmetli Sehend tarafından nazma çekilib ve bir gısmı

“Sazımın Sözü” adıyla neşredilmiştir.

Farsça tercümesi, İngilizce tercüme esas tutularak (Baba Gorgud) ve (Dede Gorgud) adlarıyla çap ve neşr edilmiştir (1355).³⁴³

Dr. Cavad Hey'et başka bir yazısında da Dede Korkut hakkında şunları yazıyor:

"Dede Gorgud boyları sonraki {alg dastanlarımıza mühim tesir göstermiştir. İster ghehremanlıg, isterse mehebbet dastanlari şekil itibariyle Kitabı Dede Gorgud kimi gurulmuşdur. Buna en ya {şı misal "Kôroglu Dastanı", "Aslı ve Kerem" ve "Âşig Gerib" dastanlarıdır.

Dede Gorgud'da 12 boy, Kôroglu'da 18 boy vardır. Her bir boyda bir ghehreman tesvir olunur. Lâkin bütün boylarda Dede Gorgud kimi Kôroglu da iştirak edir ve deliler çetinliye düşende Kôroglu onların harayına çatır. Yalnız Kôroglu esasen ghehremandır, Dede Gorgud ise bilici, ağ sağgal ve ozandır.

Bütün dastanlarımız Dede Gorgud dastanları kimi nesr ve nazmdan teşekkül etmiştir. Dede Gorgud boylarında olduğu kimi, Kôroglu'da da ghehremanlar deli adlanırlar.

Kôroglu dastanında Hemze'nin Girat'ı gaçirtması ve Kôroglu'nun âşig paltarında Hesên Paşa'nın meclisinde étdikleri, Bamsı Beyreg'in ozan paltarında toy meclisinde étdiklerine ço { benzeyir. Hesên Paşa da Kôroglu'na icaze véir ki gédib yéyib içsin ve doysun sonra meclise gelsin. Gazan Tan da Bamsı Beyreg'e icaze véir ki, istediği kimi yésin içsin ve sonra meclise gelsin. Beyreg hebsden gurtulan kimi atının yanına gelir. Bozat onu tanıyır ve kişneyir ve Béyreg onu öpür. Kôroglu da öz atı hağğında Kéçel Hemze'ye déyir: Hemze atı ya {şı sa {la, at igidin gardaşıdır.

Bütün bunlar gösterir ki, ghehremanlıg dastanlarında {ususiyle Kôroglu'da gedim dastanlarımızda olan Dede Gorgud en'elerinden geniş sekide istifade edilmiştir. Bu da Kôroglu'nu yaradan âşigların doğrudan da ozanların {elefi olduğunu sübut edir. Dede Gorgud boylarıyla mehebbet dastanları arasındaki benzerlikler de çok calıbdır. Bunlarda hem şekil hem de mezmun cihetden o {şarlıg ço {dur. Meselen, Âşig Gerib Dastanı, mevzu ve gahramanlarının taléinin tesviri noğte-yi nezerinden "Bamsı Beyreg" boyu üzerinde gurulmuşdur. Burada Âşig Gerib veteninden, éhtiyacdan ötürü uzağ düşmüş, halbuki Béyreg düşmenlere ésir düşüb uzağlara aparılmışdır. Beyreg ghehremanlıgı ile diğgetimizi celb edir, Âşig Gerib ise senetkâr âşigdir. Nişanlanıb, évlenmek isteyen Banı Çiçek'le Béyreg'in o { atıb at çapması, güleşmesi de Şah İsmail ile Ereğ Zengi ehvalatını {atırladır.

Dede Gorgud boylarından "Basat'ın Tepe Göz'ü Öldürmesi" boyu "Novruz Dastanına benzer. Novruz Dastanı'nda" Kelegöz yol kenarında durur ve gelen gédeni soyub, garet edir (yağmalıyor). Novruz onunla vuruşur, onu öldürür."

³⁴³ Dr. Cavad Hey'et, Türklerin Tari { ve Ferhengine Bir Ba {ış, Téhran-1365 (M. 1987), s. 89-90.

Dede Gorgud Dastanları'nın sonunda Dede Gorgud gopuz çalır, be'zen ad goyur ya{ud da bir {eyir {avah ağ sađđal kimi {eyir dua edir: "Dede Gorgud geldi, şadlığ çaldı, boy boyladı, soy söyledi, bu Oğuz Nameni düzdi, goşdu, béyle dedi: Yérli gara dağların yı{ılmasın, gölgelice gáya ağacın kesilmesin..." v.s. Béle sonluğlar, sonra yaranan {alg dastan ve hékáyelerimizde de vardır. Ğehremanlar uzağ seferden gáydır, öz sévgilisini de getirir, bóyuk şadlığ olur, bu zaman aşığ gelib, onların toyunu edir, ve duvađđapma söyleyir. Dastanların evvelinde bóyuk nezir-niyazdan sonra uşağların dünyaya gelmesi meselesi de Dede Gorgud'dan sonra yaranan dastanlarda (Esli ve Kerem, Léyli ve Mecnún, Şah İsmayıl, Abbas ve Gülgez v.s.) de tekrar edilmiştir.

Son olaraq Dede Gorgud hağında yazdıklarımı aşığdaki sözlerle kurtarmak isteyirem.

Dede Gorgud kitabını okuduğdan sonra, onun hağında yazılan mu{telif esereri mütealá etdim. Sonra Dede Gorgud Dastanların metnini tedkik etdim. Metindeki sözler ve cümleleri bu günkü Azerî ve Anadolu Türkçeleriyle mükayeseli olarak gözden geçirdim. Hemçinin yerlerin adlarına ve dastanların mevzularına diđđet etdim. ve diğer muhakkiklerin vérdiyi malumatı da nazarda tutaraq bu neticeye geldim:

Dede Gorgud Destanları Oğuzlar'ın rişesi Orta Asya'ya geder uzanan ve Azerbaycan'da ve Türkî Anadolu'da ceryan éden hadise ve maceraların inkişaf étmiş şekilleridir. Dil ba{ımından Azerî ve Anadolu Türkçesi'nin daha bir birinden ayrılmamış zamana aid olan Oğuz Türkçesi'dir. Cümle terkibi ve sözler Azerî Türkçesi'ni {atire getirdiyi kimi, Anadolu'da işledilen ço{lu sözler ve istılahları da hâvidir.

Yérler (Gence, Berde, Elince Ğalası, Göyce Gölü, Dereşam ve Derbend) Azerbaycan ölkesine aiddir. Lâkin Anadolu'nun şarkî vilâyetlerinden (Trabzon, Bayburd ve Mardin)de kâfir komşu yerleri kimi behs edilir. Bu da bize hadiselerin tarihi hağında takribi bir bilgi vére bilir ve hâdiselerin bu yerlerin Türkler tarafından feth edilib ve Müselmanlaşdırılmasından ve Türkleşdirilmesinden gabağ yani on ikinci esrde veya daha gabağ ceryan étdiyini gösterir. Hadiseler Azerbaycan'da ceryan étdiy halda, bu gün Dede Gorgud'da bizim bilmediyimiz sözler daha ço{dur, bu da dilimizin inkişafından artığ bóyuk hissesini itirdiyimizden ireli gelmiştir. Buna göre de itirdiyimiz ve unutduğumuz temiz Türk sözlerini atalarımızdan gálan bu edebî {ezineden seçib, yazılarımızda ve hetta danışığımızda işletmemiz lâzımdır..."³⁴⁴

³⁴⁴ Prof. Dr. Cevad Héy'et, Azerbaycan Şifahî Talđ Edebiyyatı, Téhran-1347 (1988), s. 51-53.

Dede Korkut Kitabı'ndan Bölümler
(Azerbaycan Türkçesi ile)³⁴⁵

KİTAB-İ DEDE GÖRGÜD

Bismillâhirrahmânirrahim.³⁴⁶

Mehemmed péyğemberin zamanına ya {ın Bayat³⁴⁷ boyunda³⁴⁸ Görgüd Ata déyilen bir kişi vardı. O kişi Oğuzlar'ın kâmil bilicisi idi: Ne déyirdise, olurdu. Gelecekten geribe {eberler söyleyirdi. Allah onun könlüne ilham véirdi...

Görgüd Ata dédi: "A{ırda {anlığ gériye Ğayıya³⁴⁹ döner, héç kim ellerinden almaz..." Görgüd Ata'nın bu dédiyi Osman neslidir. (Ğiyamet günü gopunca, néce var, éle de ömür sürüb gédecek)... ve daha buna benzer néçe söz söyledi.

Görgüd Ata Oğuz {alđının çetin işlerini hell éderdi. Ne olsa, Görgüd Ata'ya danışmayınca iş görmezdiler. O ne buyursa, gebul édirdiler, sözün tutub gédirdiler...

Dede Görgüd soylamıř³⁵⁰:

Allah Allah démeyince işler düzelmez.
Gadir Tanrı vermeyince kişi varlanmaz.
Ezelden yazılmasa, ğul başına ğeza gelmez.
Ecel va {tı çatmayınca kimse ölmez.
Ölen adam dirilmez, çı {an can géri gelmez.
Bir iğidin Ğara dağ yumrusunca malı olsa,
Yığar-toplayar; ğismetinden artıđını³⁵¹
yéye bilmez.
Ğovuşarağ sular daşsa, deniz dolmaz.
Tekebbürlük éyleyeni Tanrı sévmez.
Könlünü uca tutan adamda ağıl olmaz.
Yâd oğlunu sa {lamağla oğul olmaz,

³⁴⁵ F. Zéynalov-S. Elizâde, Kitab-i Dede Görgüd, Yazıçı Neşriyyatı, Bakı-1988, s. 129-131; 208-213.

³⁴⁶ Azerbaycan basımı bazı kitaplarda, Sovyet yönetiminin sansüründen olsa gerek Dede Korkut Kitabı'nın ilk başındaki "Besmele" kısmı yazılmamıştır. (Kitab-i Dede Görgüd, Yazıçı Neşriyyatı, Bakı-1988, s. 129.

³⁴⁷ Bayat: 24 Oğuz boyundan biri.

³⁴⁸ Boy: Tayfa.

³⁴⁹ Ğayı: 24 Oğuz boyundan biri.

³⁵⁰ Soylamağ: şiirle methetmek, metinde bu söz "söylemek" şeklinde de geçiyor.

³⁵¹ Artığını: Fazlasını.

böyüyende atar-gider gördüm démez...
 Kül, tepecik olmaz. (Küreken³⁵² oğul olmaz).
 Ğara eşşek başına yüyen vursan, ğatır olmaz.
 Ğaravaşa³⁵³ don³⁵⁴ géydinsen de, ğadın olmaz.
 Lopa lopa ğarlar yağsa, yaza³⁵⁵ ğalmaz.
 Gül çiçekli göyce çemen payıza³⁵⁶ ğalmaz.
 Köhne panbıĝ béz olmaz.
 Ğarı³⁵⁷ düşmen dost olmaz.
 Ğaracıĝa³⁵⁸ ĝıymayınca yol alınmaz.
 Böyük, iti³⁵⁹, polad ĝılınıcı çalmayınca döyüş bitmez
 Kişi, malına ĝıymayınca adı çı {maz.
 Ğız anadan görmeyince öyüd almaz.
 Oğul atadan görmeyince süfre çekmez.
 Oğul atanın yetirmesi, iki gözünün biridir.
 Ağıllı oğul olsa, ocaĝının gözüdür.
 Oğul daha néylesin, ata ölüb mal ğalmasa.
 Ata malından ne fayda, başda ağıl olmasa...
 Ağılsız adamın şerinden Allah sa {lasın, {anım,
 sizi!

Dede Ğorgud söylemiş:

Berk yüyürek Ğazlıĝ ata³⁶⁰ nâmerd igit mine bilmez;
 minince, minmese ya {şıdır!
 Çalıb-kesen iti ĝılınıcı mü {ennetler çalınca,
 çalmasa ya {şıdır!
 Vura bilen igide o {la ĝılınıcndan bir çomaĝ ya {şıdır!
 Ğonaĝı gelmeyen böyük évler yı {ılsa, ya {şıdır!
 At yémeyen acı otlar bitince, bitmese, ya {şıdır!
 Adam içmeyen acı sular sızınca sızmasa, ya {şıdır!
 Ata adını ucaltmayan fersiz oğul
 ata bélinden énincedé énmese, ya {şıdır.

352 Küreken: Damat.

353 Ğaravaş: Hizmetçi kadın.

354 Don: Entari.

355 Yaz: İlkbahar.

356 Payız: Sonbahar.

357 Ğarı: Kindar, hilekâr, azılı.

358 Ğaracıĝ: Atın adı. Halkın bindiĝi normal at.

359 İti: Keskin.

360 Ğazlıĝ atı: Kafkas atı.

ana betnine düşünce, doğulmasa, ya {şıdır.
 Ata adını yaşatmağcın ağıllı oğul ya {şıdır.
 Yalan söz bu dünyada olunca, olmasa, ya {şıdır.
 Doğrucul adamlar yüz yaşasa ya {şıdır.
 Üçyüz on yaşına çatasan, Allah size yamanlığı göstermesin,
 dövletiniz ebedî olsun, {anım, héy!

Dede Gorgud söylemiş, görek, {anım, ne söylemişdir:

Gétidiyi yérin otlağlarını kéyik³⁶¹ tanıyar.
 Uzağ yérlerin çemenlerini ğulan³⁶² tanıyar.
 Ayrı ayrı yollar izini deve tanıyar.
 Yédđi dere ğo {ularını tülkü tanıyar.
 Géce iken kârvan köçdüyünü torağay³⁶³ biler.
 Oğulun kimden olduğunu ana biler.
 Erin ağzının keserini at biler.
 Ağır yükün zehmetini ğatır biler.
 Hansı yérde sıyrılan varsa, çeken biler.
 Gafil başın ağrısını béyin biler.
 Ğolça ğopuz³⁶⁴ götürüb élden éle, beyden beye
 ozan gezer:
 Er comerdini, er namerdini ozan biler.
 Élinizde évinizde çalıb déyen ozan olsun!
 Azıb gelen ğezanı Tanrı sovuşdursun, {anım, héy!

Dede Gorgut yéne söylemiş, görek, {anım, ne söylemişdir:

Ağız açıb te'riflesem, üstümüzde Tanrı'ya ehzen!
 Tanrı dostu, din başcısı Mehemed'e ehzen!
 Mehemed'in sağyanında namaz ğılan
 sadıĝ Ebubekr'e ehzen!
 Ğur'anın son feslinde "Emme" sûresi gözeldir!
 Höccelenib düz o {unsa, Yasin gözeldir!
 Ğılinc çaldı din açdı merdler şahı Eli, ehzen!
 Eli'nin oğulları, péyğemberin neveleri
 Kerbela çölünde Yezid elinde öldürülen iki ğardaşa,
 Hesen'le Hüséyn'e ehzen!
 Yazılıb düzülüb göyden énen Tanrı élmî
 Ğur'an'a ehzen!

361 Kéyik: Dağ keçisi, cüyür.

362 Ğulan: Çöl eşeĝi.

363 Toragay: Serçegillerden bir çeşit tarla kuşu.

364 Ğolça ğopuz: Orta asırlarda saza benzer üç simli musiki aleti.

O, Ğur'an'ı yazdı-düzdü, âlimler öyrenince
ölçdü-biçdi,
Alimler başçısı Üffanoğlu Osman'a ehzen!
Alçağ yérde tikilibdir, Tanrı évi Mekke gözeldir.
O Mekke'ye sağ salamat gédib-gelse, sidği
bütöv hacıya ehzen!
Sayılan günlerden cüme gözeldir,
Cüme günü o {unanda {ütbe³⁶⁵ gözeldir.
Ğulağ asıb dinleyende ümmete ehzen!
Minarede azan véren azançıya ehzen!
Dizini yére basıb oturanda ğadın gözeldir.
Sinesinden ağarırsa, ata gözeldir.
Ağ südünü doyunca emizdirse, ana gözeldir
Yanaşıb yola girende ğarabuğur³⁶⁶ gözeldir.
Sevgili ğardaş gözeldir.
Uca év yanında ğurulsa gelin çadırı, gözeldir.
Uzunca ipi de gözeldir. Oğul gözeldir.
Hêç kime benzemeyen, bütün âlemleri Yaradan
Tanrı'ya-Allah'a ehzen!..
O te'riflediyim uca Tanrı dost olub, sene kömek étsin,
{anım, héy!

Ozan déyir: "Arvadlar dörd cürdür: Birisi soy soldurandır³⁶⁷; birisi toy
doldurandır; birisi évin dayağıdır; birisi néce désen, bayağıdır".

Ozan, évin dayağı odur ki, çölden bayırdan éve bir ğonağ gelse, eri évde
olmasa, o gelen adamı yédidir içirir, ezizleyib o{şayır, yola salır. O cür arvad
Ayışe, Fatime cinsidir, {anım. Onun uşağları sağ olsun. Ocağına bu cür arvad
gelsin... Geldin, o ki soy soldurandır, oğrunca yérinden ğal{ar, el üzünü yumadan
doğğuz bozlamacla bir bardağ ğatığı geveleyer, tı{ıb basıb doyunca yéyer, elini
böyrüne vurur, déyer: "Bu évi görüm, {araba ğalsın! Ere gédenden beri ğarnım
da doymadı, üzüm de gülmedi. Ayağım başmağ, üzüm yaşmağ görmedi". Déyer:
"Ah, ne olaydı, birine de gédeydim. Umduğumdan da ya{şı uygun olaydı". Onun
kimisinin, {anım, uşağları böyümesin! Ocağına bu cür arvad gelmesin.

Geldin, o ki, toy doldurandır, terpenince yérinden ğal{dı, el üzünü
yumadan obanın o ucunu bu ucuna çarpışdırdı. Söz şayie yaydı, ğapılara ğulağ
goydu. Öyneye dek gezdi. Öyneden sonra évine geldi. Gördü ki, oğru köpekle
yéke dana évini ğatıb ğatışdırmışdır; évi toyuğ kômasına, inek damına
dönmüşdür. Ğonşularını çağırır ki,: "Yéter! Zelihe! Zibéyde! Ürüde can, Ğız
can! Paşa! Ayna Melek! Ğutlu Melek! Ölmeye itmeye gétmemişdim. Yatacağ

³⁶⁵ {ütbe: Bayram veya cuma günlerinde Allah adına okunan hususî dua. Bahsi geçen günlerde
yapılan dua ve konuşma.

³⁶⁶ Buğur: Erkek deve. Tarihen Türk halkları arasında "buğur", "buğra" diğér hayvanların, meselâ
meralın erkeğine de denilmiştir.

³⁶⁷ Soy solduran: Nesil tüketen, nesil bitiren.

yérim yene bu {araba ollasıydı. Ne olardı, benim évime azacığ ba{aydınız? "Gönşu hağğı Tanrı hağğıdır" déyib söyler. Bunun kiminin, {anım, uşağları böyümesin! Ocağına bunun kimi arvad gelmesin.

Geldin, o ki néce désen, bayağıdır. Eri évde olanda çölden bayırdan évine bir abırlı gonağ gelse, eri dése ki, dur çörek getir, yéyek; gonağ da yésin. Dése, bişmiş çörek dâimi déyil, yémek lazımdır. Arvad déyer: "Néyleyim, bu yı{ılacağ évde un yo{, elek yo{. Deve de deyirmandan gelmedi... Ne gelirse, benim sağıma gelsin", déye elini yanına vurur, üzünü o terefe, sağısını erine dönderer. Min söylersen, birisini éşitmez, erin sözünü ğulağına almaz. O, Nuh péyğemberin éşşeyi neslindendir. Tanım, ondan da sizi Allah sa{lasın! Ocağına béle arvad gelmesin!

UŞUN ĞOCA OĞLU SÉYREK BOYU

Oğuzlar'ın zamanında Uşun ğoca déyilen bir kişi vardı. Övladdan iki oğlu vardı. Böyük oğlunun adı Eyrek idi. Pehlevan, cesur ya{şı bir igid idi. Haçan istese, Bayındır {anın divanına gédib-gelirdi. Beylerbeyi olan Gazan'ın divanında onun için ğapı-baca yo{ idi. Beyleri aşıağı başda ğoyub, Ğazan'ın lap önünde otururdu. Héç kime ğaynayıb ğarışmırdı.

Tanınm, yéne bir gün Eyrek beyleri ğoyub yu{arı başa kéçende Tersuzamış deyilen bir oğuz igidi dédi: "Ay Uşun ğocanın oğlu, bu oturan beyler her biri oturduğı yéri ğılncı ile, çöreyi ile alıbdır. Eye, sen baş mı kesdin, ğan mı tökdün, ac mı doyardun, yalın adam mı géyindirdin?"

Eyrek dédi: "Ay Tersuzamış, baş kesib ğan tökmek hünerdir mi?" Dédi: "Beli, elbette, hünerdir!" Tersuzamış'ın sözü Eyreye te'sir éledi. Durdu Gazan beyden yürüş için icaze istedi. İzn véridi. Çağırdılar, döyüşçüler yığıldı. Üç yüz nizeli seçme igid Eyreyin yanında cemleşdi. Méy{anada bés gün yémek içmek oldu. Ondan sonra Şirokez kenarından Göyce denizedek sahene çapıb taladılar. Böyük ğenimet elde étdiler. Eyreyin yolu Elince ğalasına düşdü. Gara tekür orada bir ğoruğ düzeltmişdi... Ğuşlardan bu daireye ğaz, toyuğ; héyvanlardan géyik, dovşan doldurub, buranı Oğuz igidleri için tele étmişdi.

Uşun ğoca oğlunun da yolu bu ğoruğa düşdü. Ğoruğun ğapısını sındırdılar. Sıgın-kéyik, ğaz toyuğ ğırdılar; yédiler içdiler. Atlarının yeherlerini götürdüler, öz géyimlerini çı{ardılar.

Ğara tekürün casusu vardı, bunları gördü. Gelib dédi: "Aya, oğuzlardan bir bölük atlı geldi. Ğoruğun ğapısını sındırdılar, atlarının yeherini götürüb, géyimlerini çı{artdılar. Ede, ne durursuz?"

Altı yüz ğara donlu kâfir bunların üzerine hücum étdi. İgidleri ğırdılar, Eyreyi tutdular. Elince ğalasında zindana saldılar. Uca uca dağlardan, aşğın daşğın suların {eber kéçdi. Ğalın Oğuz éllerine {eber çatdı. Uşun ğocanın hündür évi önünde şiven ğopdu. Ğaza benzer ğızı gelini ağ çı{arıb ğara géydi. Uşun ğoca Eyreyin ağca üzülü anası ile "Oğul, oğul!" déye hönkürtü ile ağılaşdılar.

Yiyesi olan böüyüür, ğabırğalı boy atır. Déyilene göre, {anım, Uşun ğocanın küçük oğlu Seyrek ya{şı, pehlevan cüsseli cesur bir igid oldu. Bir gün yolu bir yığıncağa düşdü, oturdular. Yéyib içdiler. Seyrek ser{oş oldu. Bayıra

ayağ yoluna çı{dı. Grd ki, ytim bir oğlan bir gzla dalaşır. "Eye, size ne olub?" dye bir şille birine, bir şille de o birine vurdu. Khne donun biti, ytim oğlanın dili acı olar. Ytim ddi: "E, bizim ytimliyimiz bes dyil? Bizi niye vurursan? Hnerin varsa, ğardaşın Elince ğalasında esirdir, ğt, onu ğurtar!"

Seyrek ddi: "Ede, ğardaşımın adı nedir?" Ddi: "Eyrek'dir". Seyrek z zne ddi: "Eyreye Seyrek yaraşır; ğardaşım sağmış, daha fikir lemerem. Ğardaşsız oğuz linde durmaram. Ğaranlığ kmş gzlerimin işığı ğardaş!" dyib ağladı. İçeriye, meclise geldi. Oturanlardan icaze istedi. "Beyler, salamat ğalın!" ddi. Atını getirdiler, mindi; çapıb atasının vine geldi. Atından dşd. Anasının dilini arayıb, bir sz şit mek istedi. Seyrek burada grek ne sylemiş, ne syleyib dmişdir:

Ğal {arağ, ay ana, yérimden durub
 Ğarayallı güzel Ğazlığ atımı mindim.
 Çarpaz yatan Ala Dağın
 eteyine gétim.
 Ğalın oğuz éinde bir meclis varmış,
 ora düşdüm.
 Yémek-içmek va {tı ağ-boz atlı
 bir çapar geldi.
 Dédi:, "Eyrek" adlı bir igid ço {dan esir idi,
 Allah'ın kömeyile dustağlığdan çı {ıb gelib.
 Böyük kiçik Ğalmayıb;
 hamı gétidi o igidin Ğarşısına.
 Ana, men de gédim mi, ne déyirsen?

Anası burada söylemiş, görek, {anım, ne söylemişdir:

Ağzın üçün ölüm, oğul!
 Dilin üçün ölüm, oğul!
 Ğarşıdaki uca dağın yı {ılmışdı,
 ucaldı a {ır!
 Coşğun a {an güzel suyun Ğurumuşdu,
 çağladı a {ır!
 İri ağacda Ğol budağın Ğurumuşdu,
 cücerib-göyerdi a {ır!
 Ğalın oğuz beyleri ile sen de gét, oğul!
 O igide çatan kimi ağ atından én, oğul!
 Elle görüş, o igide salam vér,
 Elini öpüb, boynunu da Ğucağla!
 Uca dağımın başısan, söyle!
 Ne durmusan, oğul, atını çap, gét!

Oğlan anasına söylemiş, görek, ne söyleyib démişdir:

Ana, ağzın Ğurusun!
 Ana, dilin çürüsün!
 Menim öz Ğardaşım varmış,
 yolundan Ğayıtmaram!
 Oğuz élinde Ğardaşsız durmaram!
 Ana hağğı, Tanrı hağğı olmasaydı,
 Böyük, iti polad Ğılincımı götürerdim,
 Birce anda güzel başını keserdim,
 Al Ğanını yér üzüne tökerdim,
 Ana, zalım ana!

Atası dédi: "Yanlış {eberdir, oğul. Ğaçıb gelen senin böyük Ğardaşın

déyil, ayrısıdır. Menim kimi ağ sađđalı atanı ağlatma! Ğocalmış ananı inletme!" Oğlan burada söyleyib démişdir:

Üç yüz altmış altı igid ova çı{sa,
Géyik sürüsü üstünde hay küy gal{sa,
Ğardaşlı igidler inamla gal{ıb vurur.
Ğardaşsızın ensesine yumruğ vursalar,
Ağladığca dörd yanına ba{ıb durur,
Gözlerinden dayanmadan acı yaşlar a{ıdır.
Ala gözlü oğlunuzla görüşene dek
Bey ata, {anım ana, salamat galın!

Ata-ana "yanlış {eberdir, gétme oğul!" dédiler. Oğlan: "Meni yolundan élemeyin. Ğardaşım tutulan galaya gétmeyince, onun ölü, ya diri olduğunu bilmeyince, ölübse Ğanımı almayınca Galın Oğuz éline Ğayıtmaram!" dédi.

Ata ana ağlaşib Ğazan üçün adam saldılar. "Oğlan Ğardaşımı yada salıb gédir. Bize ne meslehet véirsen?" dédiler. Ğazan dédi: "Ayağına et tuşağı vurun!"³⁶⁸

Nişanlısı vardı, téz yır yığış édid, Seyreyi évlendirdiler. Atdan ayđır, deveden buğra, goyundan goç kesdirdiler: Oğlanı gelin otağına saldılar. Ğızla yorđan döşeye girende oğlan Ğılincını çı{ardı, Ğızla özü arasına goydu. Ğız dédi: "Ğılincını Ğınına goy, igid, murad vér, murad al, bir birimize sarılağ!" Oğlan dédi: " Ay ebleh Ğızı, Ğardaşımın üzünü görmeyince, ölmüşse, Ğanımı almayınca muradıma çatmam, goy Ğılincımla doğranım, o {uma sancılıım, oğlum doğulmasın, doğularsa on yaşına çatmasın!" Dédi ve ayağa durdu, tövleden bir şahane at çı{ardı, yeherledi, döyüş paltarını géyindi. Dizlerine, Ğollarına ziréh Ğapağlar bağladı. Dédi: "Ğız, sen benim üçün bir il yola ba{! Bir il de gelmesem, iki il ba{! İki il de gelmesem, üç il ba{! Gelmesem, o va{t bil ki, ölmüşem. Ayđır atımı kesdirib, éhsanımı vér! Gözün kimi tutarsa, könlün kimi séverse, ona gét!" Ğız burada söylemiş, görek, {anım, ne söylemişdir:

İgidim, men seni bir il gözlerem,
Bir ile gelmesen, iki il gözlerem.
İki ile gelmesen, üç dörd il gözlerem.
Dörd il yo{, bés altı il gözlerem.
Altı yolun ayrıcında çadır Ğuraram,
Gédenden gelenden {eber soruşaram.
Téyir {eber gettirene at, don vérerem,
Ğaftanlar géydirerem.
Şer {eber getirenin başını keserem.
Erkek bir milçek de sineme gondurmaram.
Murad vérib, murad al, sonra gét, igidim!

³⁶⁸ Eski Oğuz deyimidir. Yani evlendirin.

Oğlan dđdi: "Ay yaramaz ğızı, ğardaşımın başına and içmişem, dđdiyimden dönmerem!"

Ğız öz özüne dđdi: "Mene ğedemi uğursuz gelin dđyince, utanmaz ârsız gelin dđsinler. Ğaynatama, ğaynanama {eber vırım gerek." söylemiş ğız demişdir:

Atamdan ya {şı ğaynata!
 Anamdan ya {şı ğayınana!
 Ğaytabanın buğrası ürküb ğedir.
 Sarvan önünü aldı, döndere bilmir,
 Ğaraçığ ayđırın ürküb ğedir,
 İl{ıçı önünü aldı, döndere bilmir.
 Yaylağın goçları ürküb ğedir,
 Çoban önünü aldı, döndere bilmir.
 Ala gözlü oğlun ğardaşını anıb ğedir,
 Ağca üzlü gelinin döndere bilmir,
 Size me'lum olsun!

Ata ana ah étdiler, yerlerinden ğal{dılar. "Oğul, ğétme!" dđdiler. Gördüler, çâre olmadı. Oğlan: "Ğardaşım tutulan o ğalaya ğétmeye bilmerem!" dđdi. Ata-anası: "Ğét oğul! Yolun uğurlu olsun! Ğédib ğayıtmağ ğismetinde varsa, sağ salamat ğédib gelesen!" dđdiler.

Seyrek ata anasının elini öpdü. Sıçrayıb Ğaraçığ atına mindi. Ğeceni gündüze ğatıb atını çapdı. Üç gün ğeceli gündüzlü at çapdı. Dereşam serheddinden kéçib, o ğardaşının tutulduğu ğoruğa geldi. Gördü ki, il{ıçı kâfirler day güdürler. Ğılinc çekib altı kâfiri yere serdi. Atla fırlanıb dayları ürkütdü; ğovub hemin ğoruğa saldı. Üç gün ğece gündüz at çapmış yorđun iğidin gözlerini yu{u basdı. Seyrek atının yüyenini bileline bağladı, yatıb yu{uya ğétđi.

Kâfirin casusu vardı. Gelib teküre dđdi: "Oğuz'dan bir deli iğid geldi. İl{ıçıları öldürdü, dayları ürkütdü ğovdu, getirib ğoruğa saldı".

Tekür dđdi: "Altmış yarağlı adam séçin ğétsinler. Tutub getirsinler. Almış yarağlı adam séçib ğétdiler. Gözlenilmeden altmış demir donlu kâfir oğlanın üzerine geldi. Seyreyin mindiyi ayđır, ya {şı atlardandı; at ğulağı téz işider. Atların kişnertisini, ğeyim kécimlerin ğıcirtısını eşiden ayđır çekib oğlanı oyatdı. Oğlan gördü ki, bir alay atlı gelir, yerinden sıçradı. Adı ğözel Mehemmed'e salavat çekdi. Atına mindi. Ğaradonlu kâfirleri ğılınclayıb, ğalaya saldı. Yéne yu{usundan el çeke bilmeyib yérine ğétđi, yatdı. Yéne atının yüyenini bileline kéçirtti.

Kâfirlerin sağ ğalanları ğaçarağ tekürün yanına geldiler. Tekür dđdi: "Tfu, üzünüze! Altmış adam bir oğlanı tuta bilmediniz!" Bu defe oğlanın üzerine yüz kâfir geldi. Ayđır yéne oğlanı oyatdı. Seyrek gördü ki, bir alay atlı gelir. Durdu, atına mindi. Adı ğözel Mehemmed'e salavat çekdi. Kâfirleri ğılıncdan kéçirib ğalaya basdı; atını dönderib, yéne öz yérine geldi. Yu{usu geldi, yéne yatdı. Atının yüyenini yéne bileline kéçirdi. Bu defe at oğlanın ğolundan açılıb ğaçdı...

Kâfirler yéne tekürün yanına geldiler. Tekür dđdi: "Bu defe üç yüz adamlar

gédin!"

Kâfirler dédi: "Gétmirik, kökümüzü kesib, hamımızı gırar!" Tekür dédi: "Bes néce éleyek? Gédin, o dustağ igidi çı{arıb getirin. "Tepeyenin köpünü süseyen yatırar"³⁶⁹. At vérin; géyindirin!"

Geldiler, Eyreye dédiler: "İgid, tekür senin gücüne géyretine sığındı. Burada bir deli igid yolçunun, dilençinin, çoban çoluğun çöreyini elinden alır. Tut o igidi öldür, seni azad éleyek, çı{ gét!" Eyrek: "Ya {şı, olsun!" dédi.

Eyreyi zindandan çı{ardılar. Sac sağgalmı ülkücedidiler³⁷⁰. Bir at, bir gılinc vérdiler. Üç yüz kâfiri de ona yoldaş kimi goşdular. Seyreyin üzerine geldiler. Üç yüz kâfir kenarda durdu.

Eyrek dédi: "Hamı o deli igid?" Uzağdan gösterdiler. Eyrek dédi: "Gelin gédek, tutağ!" Kâfirler dédi: "Tekür sene emr éleyib, sen gét!" Eyrek dédi: "Odur, yatır, gelin gédek!" Kâfirler dédi: "Hay hay, ne yatmağ, goltuğunun altından ba{ır. Gal{ar, gen dünyanı başımıza dar éder". Eyrek dédi: "İndi men gédim, el ayağını bağlayım, ondan sonra siz gelersiz". Sıçrayıb kâfirlerin arasından çı{dı. Atını sürüb, Seyreyin üzerine geldi. Atından düşüb, yüeni bir budağa ilişirdi. Ba{dı gördü ki, bu cavan on dörd gécelik aya benzeyir. Bu güzel, ala gözlü genc igid puçur puçur terleyib yatır. Gelenden gédenden {eberi yo{dur. Eyrek dolanıb, cavanın başı ucuna geldi. Gördü ki, bélinde gopuzu var. Çı{arıb eline aldı. Söylemiş, görek, {anım, ne söylemiş, demişdir:

Gal{arağ yérinden duran igid,
 Garayallı güzel Gazlığ atı minen,
 Arğubéli, Ala Dağı géce aşan,
 Coşğun a{an güzel suyu üzüb kéçen,
 Geribliye gelen béle yatar mı?
 Menim kimi gollarını, ellerini
 bağladarağ donuz damında yatar mı?
 Ağ sağgallı atasını, ağ birçekli anasını
 inleder mi, ağladar mı?
 Niye yatırsan, igid?
 Gafil olma, güzel başını galdır, igid!
 Ala gözlerini aç, igid!
 Allah véren şirin canını yu{u almış,
 İgid, ellerini gollarından bağlatma!
 Ağ sağgallı atanı, garı ananı ağlatma!
 Galın Oğuz'dan gelen igid, néce igidsen?
 Seni yaradan hağğı üçün durub gel!
 Dörd yanını kâfir tutubdur bil!

Oğlan gerneşib ayağa durdu. Gılincının desteyinden yapışdı ki, onu vura, gördü ki, elinde gopuz vardır. Dédi: "Ay kâfir, dedem Gorgud'un gopuzuna

³⁶⁹ Eski Oğuz deyimidir: Dinsizin hakkından imansız gelir.

³⁷⁰ Ülkülemek: Traş etmek.

h rmet  dib vurmadım. Eger elinde  opuz olmasaydı,  ardaşımın başına and olsun, seni iki para  lerdim. Seyrek burada  ekib  opuzu onun elinden aldı, söyledi,  erek, {anım, ne söyledi:

S bh tözden y rimden durmağım  ardaş u undur.
Ağ-boz atları yormağım  ardaş u undur.
Ėalanızda dustağ varmı, kâfir, d  mene?!
Derdli bağım ğurban olsun, kâfir sene.

B y k  ardaşı Eyrek burada söylemiş,  erek, {anım, ne söylemişdir:

Ağzım u un ölüm,  ardaş!
Dilin u un ölüm,  ardaş!
Y rini yurdunu soruşsam, ne y rdir?
Ėara d vranda azıb, yol arasan,
 midin neyedir?
B y k bayrağ  t ren {anınız kimdir?
D y ş g n   nde duran igidiniz kimdir?
İgid, senin atan kimdir?
İgid adamın igidden ad gizletmesi  ybdir,
igid, söyle, adın nedir?

Bir daha söyleyib d mişdir:

Ėaytabanımı güden sarvanımsan mı?
Ėaracıđ atımı güden il {ıçımsan mı?
Yaylağımı güden  obanımsan mı?
Ėulluđumda dayanan naibimsen mi?
B şikde  oyub  tdiyim  ardaşımsan mı?
İgid, söyle mene!
Derli bağım ğurban olsun, bu gün sene!

Seyrek burada b y k  ardaşına söyleyib d di:

Ėara d vranda yol azsam,  midim Allah'dır.
B y k bayrağ  t ren {anımız Bayındır Tan'dır!
D y ş g n   nde duran igidimiz Salur Ėazan'dır!
Atamın adını soruşsan, Uşun Ėoca'dır!
Menim adımı bilmek istesen, Seyrek'dir!
Ėardařım varmış, d yirler, adı Eyrek'dir!

Bir daha söyleyib d mişdir:

Ėaytabanımı g den sarvanınam,
Ėaracıđ atımı g den il {ıçınam.

Béşikde goyub geldiyin ğardaşınam.

Böyük ğardaş Eyrek burada söylemiş, görek, {anım, néce söyleyib démişdir:

Ağzın üçün ölüm, ğardaş!
Dilin üçün ölüm, ğardaş!
Er mi, igid mi oldun, ğardaş!
Geribliye ğardaşın üçün sen mi geldin, ğardaş!

İki ğardaş ğal{ıb ğucağlaşıb görüşdüler. Eyrek küçük ğardaşının boynunu öpdü. Seyrek ise böyük ğardaşının elini öpdü.

Ğabağ terefdén kâfirler ba{ı{ıb dédiler: "Déyesen, güleşdiler? Kâş ki, bizimki bassın!" Gördüler ki, ğucağlaşıb, görüşdüler, Ğazlığ atlarını mindiler.

İki ğardaş ğara donlu kâfirlerin üstüne at sürüb ğılinc çaldı; onları ğırıp çatdılar, ğovub ğalaya saldılar. Sonra gelib hemin ğoruğa girdiler. . Atları bayıra çı{ardılar. Herledib fırladıb atları ğabağlarına ğatdılar. Dereşam suyunu üzüb kéçdiler. Ğeceni gündüze ğatıb, Oğuz yurdunun serhedine yétişdiler.

Seyrek ğanlı kâfirlerin elinden ğardaşını {ilas étdi. Ağsağğallı atasına muştuluğçu gönderdi. "Atam ğabağıma gelsin!" dédi.

Uşun ğoca'nın ğapısına çapar geldi; "Muştuluğ! Gözün aydın! Oğullarının ikisi de birlikde sağ salamat geldi", dédiler.

Ğoca eşidib şâd oldu. Ğûmbur ğûmbur tebiller çalındı. Ğızıl tunc borular göye ucaldıldı. O gün böyük, ğeniş otağlar tikildi. Atdan ayğır, deveden buğra, ğoyundan ğoç kesdirildi.

Ğoca bey oğullarının ğarşısına geldi. Atından éndi, oğlanları ile ğucağlaşıb görüşdü: "Sağ salamatsız mı, ya{şsız mı, oğullar?" dédi. Günlüyü ğızıl tağlı évlerine geldiler. Şâdlığ, yémek içmek oldu.

Uşun Ğoca böyük oğlu üçün de ğözel gelin getirdi. İki ğardaş bir birine sağdış oldu; atlarını çapıb gelin otağlarına gétdiler. Öz muradlarına yétişdiler.

Dedem Ğorgud gelib boy boyladı, soy soyladı:

Evvel a{ır uzun ömrün sonu ölümdür!
Ölüm geldikde Allah sizi temiz imândan ayırmasın!
Ğünahınızı Mehemmed'in üzü suyuna bağışlasın!
"Amin" déyenlerin üzünü göresen,
{anım, héy!

KAYNAKÇA

- ABADÎ, Mahmud, Şah İsmail Dastanı, Zer Gelem Neş., Tebriz-2000.
- ABBASÎ, Heyder, Udumlu Direk, Şefeğ Neş., Tebriz-1988.
- ABDULLAYEV, B. T. - E. E. ORUCOV, Y. Z. ŞİRVANÎ, Ereb ve Fars Sözleri Lüğeti, Yazıcı Neş., Bakı-1985.
- ABDULLAYEV, Behlül, Halkın Sesi, Bakü-1989.
- Ağdabanlı Şair Gurban, Gétme, Gençlik Neş., Bakı-2000.
- Ahmet Harami Destanı, Tercüman 1001 Temel Eser (34), İstanbul-1972.
- AHUNDOV, Ehliman (Çev. Semih TEZCAN), Azerbaycan Halk Yazını Örnekleri, T.D.K. Yay., Ankara-1994.
- AHUNDOV, Ehliman, Telli Saz Ustaları, Bakü-1964.
- AKAYDIN, Haz. Halis, Ahmet Harâmî Destanı, Tercüman Yayınları, Bila Tarih.
- AKÇORA, Yusuf, Türkçülük, -Türkçülüğün Tarihi Gelişimi- Türk Kültür Yay., İstanbul-1978.
- AKYOL, Taha, Azerbaycan Sovyetler ve Ötesi, Burak Yayınevi, İstanbul-1994.
- AKYOL, Taha, Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet, Milliyet Yay., İstanbul-1999.
- Ali Şir Nevâî, Çağatay edebiyatı, Toker Yayınları, İstanbul-1986.
- ALOVLU, Aşığ İlyas, Yanan Ürek, Yazıcı Neş., Bakü-1998.
- ALPASLAN, Ali, Kadı Burhaneddin Divanından Seçmeler, Kültür Bakanlığı Yay.,Ankara-1977.
- ALPTEKİN, Ali Berat, Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı, Akçağ Yay., Ankara-1997.
- ALTAYLI, Seyfettin, Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü I-II, M.E.B. Yay., İst.-1994.
- ALYILMAZ, Cengiz, Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi, Erzurum-1994.
- ANDİCAN, Ahad, A., Değişim Sürecinde Türk Dünyası, Emre Yay., İstanbul-1996.
- ARASLI, Hemid, Büyük Azerbaycan Şairi Füzûlî, Uşag ve Gençler Neşriyyatı, Bakı-1958.
- ARASLI, Hemit, Âşık Yaradıcılığı, Bakü-1960.
- ARASLI, Nüşabe, Arif Erdebili ve Onun Ferhatnâme Poeması, Elm Neşriyyatı, Bakı-1979.
- ARAT, Reşit Rahmeti, Eski Türk Şiiri, Ankara-1965.
- ARAZOĞLU, Mü{teser Azerbaycan Tari{i, Bütöv Azerbaycan Birliği, Bakı-Bilatarih.
- ARI, Tayyar, Basra Körfezi ve Ortadoğu'da Güç Dengesi -1978-1996- Alfa Yay.İstanbul-1996.
- ARISOY, M.Sunullah, Türk Halk Şiiri Antolojisi, Bilgi Yay. Ank.-1995.
- ARSLANOĞLU, C. -KAYABALI, İ., Beş Nehir (Çoruh, Kür, Aras, Dicleve Fırat) Boyunun Türklüğü Cilt: II, Ankara-1990.
- ARSLANOĞLU, C. -KAYABALI, İran'ın Anadolu'ya Uzanan Gölgesi, -1453-1989- Ankara-1990.
- ARSLANOĞLU, C. -KAYABALI, İsmail, Beş Nehir (Çoruh, Kür, Aras, Dicleve Fırat) Boyunun Türklüğü Cilt: I, Ankara-1990.
- ARSUNAR, Ferruh, Köroğlu, Güzel Sanatlar Matbaası, Ankara-1963.s
- ASLAN, Memmed, Bilmecedi Bildiğimiz Bu Dünya, Yazıcı, Bakı-1990.
- ASLAN, Memmed, Türk Talş Şé'rinden Seçmeler, Gençlik Neşr., Bakı-1980.
- ASLAN, Yasin, Aşkârlık ve Yenidenkurma Döneminde Azerbaycan'ın Bağımsızlık Mücadelesi, Yağmur Basın yayın,Ankara-1992.
- Aslı ve Kerem (Hikâyeti), Firdevsi Kitab{anesi, Tebriz-Bila Tarih
- Âşık Abbas Tufarganlı, Abbas Gülgez, Haz. A. M. Hameneh, Yaran Neşriyat, Tebriz-

1998.
 Atsız, Türk Edebiyatı Tarihi, İrfan Yayınevi, Dördüncü Baskı, İstanbul-1997
 Ayırlar mı Könül Candan, Cenûbî Azerbaycan Edebiyyatı Müntehabı, A. Eilzâde, T. Hümmetova, Bakı Ünivêrsitêti Neşriyyat-1998.
 AZADE, R., Nizamî Gencevî, Elm Neşriyyatı, Bakı-1980.
 Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti I-II-III-IV, Komisyon., Elm Neş., Bakü-1987.
 Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti, Elm Neşriyat, Bakü-1980.
 Azerbaycan Edebiyatı Tarihi, Azernefi, Bakü-1960
 Azerbaycan Edebiyatı Tarihi, I, II, III, A.É.A. Neşriyyatı, Bakü-1960
 Azerbaycan Folkloru Antologiyası, İki Ciltde, Top. ve Tertib Éd.: E. Ahundov, A.É.A. Neşriyyatı, Bakı-1968.
 Azerbaycan Halk Türküleri (Mahnı ve Tecnisler), Derleyen: Gafar Namazeliyev, Hazırlayan: salih Turan, YÖK, matbaası, Ankara-1993.
 Azerbaycan Klâssik Edebiyyatı Kitapşanası, 20 Ciltde, Elm Neşr., Bakı-1882.
 Azerbaycan Mehebbet Dastanları, Tertib Éd.: M. H. Tehmasib, T. Ferzeliyev, İ. Abbasov, N. Séyidov, Elm Neşriyyatı Bakı-1979.
 Azerbaycan Sovét Ensiklopediyası, On ciltde, Bakı-1987.
 Azerbaycan Şifahî Halk Edebiyatına Dair Tetkikler, Bakü-1966.
 Azerbaycan Talğ Dastanları, Top. ve Neşredeni: Ehliman Ahundov, Yazıcı, Bakı-1983.
 Azerbaycan Talğ Efsaneleri, Top. ve Tertib Éd.: Sednik Paşayev, yazıcı, Bakı-1985.
 AZEROĞLU Balaş, Mehemed Emanî, Elm Neşriyyatı, Bakı-1977.
 AZMUN, Yusuf, Türkmen Halk Edebiyatı Hakkında, Ankara-1966.
 BABAYEV, İ- EFENDİYEV, P., Azerbaycan Şifahî Halk Edebiyatı, Maarif Neş., Bakü-1970.
 BAKİLER, Yavuz Bülent, Türkistan Türkistan, T.E.V. Yay., İstanbul-1996.
 BAKİLER, Yavuz Bülent, Üsküp'ten Kosova'ya, T.E.V. Yay., İstanbul-1985.
 BALI Muhan, Ağıtlar, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara-1997.
 BANARLI, N. Sami, Resimli Türk Edebiyatı I-II, M.E.B. Yay., İst.-1971.
 BARIŞ, Al Şafaklar, Tebriz-1360(1981).
 BARTHOLD, V. V., Moğol İstilasına Kadar Türkistan, Haz. Hakkı Dursun YILDIZ, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1990.
 BAŞGÖZ, İlhan, İzahlı Türk Halk Edebiyatı Antolojisi, 2.baskı, İst.-1968.
 BAŞKAYA, Fikret, Sömürgecilik Emperyalizm Küreselleşme, Öteki Yayınevi, Ankara-1997.
 BAYAT, Füzûlî, Toca Ehmed Yesevî ve Talğ Sufizminin Be'zi Problemleri, Ağrıdağ, Bakı-1997.
 BAYKARA, Hüseyin, Azerbaycan İstiklâl Mücadelesi, Gençlik Yay., Tarihi, İstanbul-1975
 BAYKARA, Hüseyin, Azerbaycan'da Yenileşme Hareketleri -XIX. Yüzyıl- Türk kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara-1966.
 BAYRI, Mehmet Halit, Halk Şiiri XIX. Yüzyıl, İst.-1956.
 BEDİİ, Faik, Rusya'dan, Dünya Matbaası, İstanbul-1968.
 BEHMENOĞLU, Gaçay, O Yerlerin Yönü Beri, Bakı-2000.
 BEHRENGİ, Samed, Balaca Ğara Balğ, Gençlik Neşriyatı, Bakı-1978.
 BESAVET (KEYVAN), Perviz, Bağlı Ğapı, Neşr-i Aşiyân, Tebriz-1997.
 BEYANİ, Eli, Mehemed, Ağaçlar Kimi, İntişaratı Zengân, 1998.
 BILLURİ, Höküme, Apar Meni O Yerlere, Yazıcı Neş. Bakı-1981.
 BILLURİ, Höküme, Mehemed Hüseyin Şehriyâr, Elm Neşriyat, Bakı-1984.
 BIRAY, Himmet, Mahtumkulu Divanı, Kültür Bak. Yay., Ankara-1992.

- BİRİYA, Mehmed, Ürek Sözleri, Azer-i Abadgân Neş., Bilayer - Bilatarih.
 BLAGA, Rafael, İran Halkları El Kitabı, 1997.
 BORATAV, P. Naili, Folklor ve Edebiyat I-II, Ankara-1945.
 BORATAV, P. Naili, Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği, Adam Yay., İst.-1988.
 BORATAV, P. Naili-Halil Vedat FIRATLI, İzahlı Halk Şiiri Antolojisi, Ankara-1943.
 Borçalı Şair Nebi, Yazılanlar Geldi Başa, Yazıcı Neş., Bakü-1991.
 BOZALGANLI, Âşık Hüseyin, Dastanlar Hekâyetler, Yazıcı Yay., Bakü-1987.
 BUDAK, Feyzullah, Orta Asya Mektupları, Ocak Yay., Ankara-1995.
 Bulud Karaçorlu Sehend, Sazımın Sözü, Haz.: Dursun Yıldırım, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara-1980.
 BUTA, Saadet, Hesret Çelengi, Ağrıdağ Neş., Bakü-1998.
 Büyük Larousse Sözlük Ansiklopedisi, Milliyet Yay., İstanbul-1993.
 Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, Milliyet Yay.
 Büyük Türk Klâsikleri, Ötüken-Söğüt Yay., İst.-1986.
 CAFERİ, Âşig Geşem, Veten Bülbülüym El Âşığıyam, Tabistan-1372.
 CAFERZÂDE, Azize, "Gülistan"dan Önce, Elm Neş., Bakü-1996.
 CAFERZÂDE, Azize, Azerbaycanın Âşık ve Şair Kadınları, Gençlik Yay., Bakü-1991.
 CAHANŞAH Heşiği, Seçilmiş Eserleri, Haz.: E. Rehimov, L. Hüséynzade, M. Eliyev, Yazıcı, Bakı-1986.
 CAHANŞAH Heşiği, Gezelleri ve Rübailer, Haz.: E. Rehimov, M. Eliyev, Yazıcı, Bakı-1988.
 CANIM, Rıdvan, Şehir ve İnsan, Birey Yay., İstanbul-1998.
 CAVAN Hüseyin, Danış Telli Sazım, A. D. Neşriyyatı, Bakı-1966.
 CEMŞİDOV, Şamil, Kitab-ı Dede Gorgud, Elm Neş., Bakı-1977.
 Cenübdan Sesler (Müasir Cenûbî Azerbaycan Şairlerinin Seçilmiş Eserleri), Yazıcı Neşriyyatı, Bakı-1987.
 Cenubî Azerbaycan Edebiyatı Antologiyası I-II-III-IV,, Komisyon Elm Neş., Bakü-1994.
 Cenubî Azerbaycan Tarihinin Oçerki, 1828-1919, Elm Neşriyyatı, Bakı-1985.
 Cenubî Azerbaycan Yazıcılarının Edebi Mecmuası, Azerbaycan Ruznamesi'nin Neşri, Cenuûbî Azerbaycan Edebiyatı Antologiyası C. I, II, III, IV, Elm Neşriyat, Bakü-1981, 1883, 1988, 1994.
 COŞAN, Esad, Sadeleştiren Hüseyin ÖZBAY, Makâlât Hacı Bektaş Velî, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara-1996.
 CRELL, George (Türkçesi: Serhat Bayram), Ruslar'ın Asya Siyaseti, Metinler Matbaası, İstanbul-1990.
 CUMBUR, Müjgân, Karacaoğlan-Şiirler, M.E.B. Yay., İst.-1993.
 ÇAĞATAY, Saadet, Türk Lehçeleri Örnekleri II, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara-1972.
 ÇATIKTAŞ, Atâ, Maniler (Kilisli Rıfat Bilge), M.E.B. Yay., İst.-1996.
 ÇAY, Abdulhalûk M., Hıdırellez "Kültür Bahar Bayramı", Kültür Bak. Yay., Ankara-1990.
 ÇAY, Abdulhalûk M., Türk Ergenekon Bayramı Nevruz, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara-1988.
 ÇAYLI, Samad, Dillen Sazım, Moheğ Neş., Tebriz-1999.
 ÇEHREGANLI, Mahmud Ali, Menim Élim Menim Yurdum, Tebriz-1999.
 DADAŞZÂDE, Araz, Vagif-Eserleri, Yazıcı Yay., Bakü-1988.
 DÂNİŞMEND İsmail Hâmi, Türklük Meselesi, İstanbul Kitabevi, İstanbul-1976.
 Dastan-i Ahmet Haramî, Nakili: Talat Onay, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul-1946.

- DASTANCI, Eli Ğurban, ıraĝgala Dastanı, Araz Neş., Bakü-1999.
- DASTANCI, Eli Ğurban, Meşedise Dastanı, Bakü-2000.
- DAŞGIN, Ali Hüseyinzade, Ferheng-i Lügat-i Türkî (Sözlük), Yaran Neşriyat, Tebriz-1996.
- DAŞGIN, Eli, Dede Ğorĝud Sözü, Ğurultay-Tebriz-1999.
- DAŞGIN, Eli, Güneyde Günüm, Uluslararası Avrasiya Metbuta Fondu'nun 066 Kodlu Yayinevi, Bakı-1998.
- DAVRAN, Nasır, Mavi Duyĝu, İntişârâtı Dünya, Tebriz-1994.
- DAVUDOVA, Gülafet, 555 Tapmaca (555 Bilmece), Yayına Hazırlayan Yard.Doç.Dr. Cengiz ALYILMAZ, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum-1996.
- DEDE, Abdürrahim, Batı Trakya Türk Folkloru, Kültür Bak. Yay., Ankara-1978.
- DEĞAN, Mehdi, Nazlama, ap-ı Evvel, Tebriz-2000.
- DELİLİ, H., Azerbaycan'ın Cenüb anlıĝları, Bakü-1979.
- DEMİR, Abdullah, Rus Yayılmacılıĝı ve Yeni Kurulan Cumhuriyetler, Ötüken Yay., İstanbul-1998.
- DEMİRCİ, Nefi, Mum Kimin Yanan Kerkük, Kıracı Yay., İstanbul-Bıla Tarih.
- DEVELİOĞLU, Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, 3.baskı, Doĝuş Matbası, Ankara-1978.
- DEVLET, Nadir, Çaĝdaş Türk Dünyası, Marmara Ü. Yay., İstanbul-1989.
- DEVLET, Nadir, Çaĝdaş Türk Dünyası, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul-1989.
- DİZDAROĞLU, Hikmet, "Türk Saz Şiirinde İlk Örnekleri", Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, II.Cilt/Halk Edebiyatı, Ankara-1982.
- DOĞAN, Mehmet, D., Türkistan-Türkiye Gergefinde İran, İz Yay., İstanbul-1996.
- DÖKMECİYAN, H., R.(Tercüme: M. Karamanoĝlu) Arap Dünyasında Köktencilik, İlke Yay. İstanbul-1992.
- DURMUŞ, İlhami, İskitler (Sakalar), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara-1993.
- DURSUN, Davut, Drtadoĝu Neresi, İnsan Yay., İstanbul-1995.
- E. C. Şükürov, A. M. Meherremov, Ğedim Türk Yazılı Abidelerinin Dili, Bakı-1976.
- E.Seferli, H. Yusifov, Ğedim ve Orta Esrler Azerbaycan Edebiyatı, Maarif Neşriyyatı, Bakü-1982.
- Ebülgazi Bahadır Han, Şecere-i Terakime, Türklerin Soy Kütüĝü, Hazırlayan: Muharrem Ergin, Tercüman 1001 Temel Eser.
- Edebiyyat Münte {abatı (8. sınıflar için), Maarif Neşriyyatı, Bakı-1985.
- EFENDİYEV, Oktay, Azerbaycan Sefeviler Dövleti, Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı, Bakı-1998.
- EFENDİYEV, Paşa, Azerbaycan Şifahi alg Edebiyyatı, Maarif Neşriyyatı, Bakı-1992.
- EFENDİYEV, Paşa, Halkın Söz Hezinesi, Maarif Neş., Bakü-1985.
- Efsaneler, Gençlik Yay., Bakı-1986.
- EHMEDOV, Teymur, Azerbaycan Yazıcıları (Ensiklopedik Me'lumat Kitabı), Öner Neş., Bakü-1995.
- ÉLÇİN - Vilâyet ĞULİYEV, Tercüme Eden: Baballah Azerî Ecirli, Özümüz ve Sözüümüz, Şey{ Safiü'ddin Neşriyyatı, 1377 (1999) - Tebriz.
- ELÇİN, Şükrü, Halk Edebiyatı Araştırmaları I-II, Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara-1988.
- ELÇİN, Şükrü, Köroĝlu Hakkında Notlar (Yeni İstanbul Rivayeti), Ülkü, X.,sayı: 57-58, 1937.
- ELÇİN, Şükrü, "Halk Şairi Deyimi Üzerine", Çaĝrı, sayı: 226, Kasım-1976.
- ELÇİN, Şükrü, "Saz Şairlerimizden Köroĝlu Hakkında", Türk Kültürü, sayı: 115, Mayıs-1972.

- ELÇİN, Şükrü, Türkiye Türkçesinde Mâniler, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara-1990.
- ELESGER, İslâm, Sazlı Sözlü Göyçe, Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı, Bakı-1999.
- ELİBEYZADE, Elmeddin, Azerbaycan Ƨalgının Me'nevî Medeniyet Tarihi, Gençlik Neş., Bakı-1998.
- ELİBEYZADE, Elmeddin, Kitabı Dede Gorgud (Tarihi Hakikatleri Bedii Tasdik Abidesi), Azerbaycan Tercüme Merkezi, Bakı-1999.
- ELİBEYZADE, Elmeddin, Azerbaycan Ƨalgının Me'nevî Medeniyet Tarihi, Gençlik Neşriyyatı, Bakı-1998.
- ELİBEYZADE, Elmeddin, Kitabı Dede Gorgud, Azerbaycan Tercüme Merkezi, Bakı-1999.
- ELİZADE, Hümmet, Azerbaycan Âşıkları, Bakü-1930.
- ELİZADE, Hümmet, Bizim Yolumuz, Tertib Eden: Gara Namazov, Gençlik Neşriyyatı, Bakı-1989.
- ELİĞİZİ, A., HÜMMETOVA, T. Ayrılar mı Kônül Candan, Cenûbî Azerbaycan Edebiyatı Münteşebatı, Bakı Üniversitesi Neşriyyatı, Bakı-1998.
- ELİĞİZİ, Almaz, Azadlıg ve İstiğlâl Poeziyası, Bakı Üniversitesi Neş., Bakı-2001.
- ELİĞİZİ, Almaz, Günéy Azerbaycan Edebiyatı Merheleler-Temayüller-Etüdler (Ders Vesaiti), Bakı Üniversitesi Neşriyyatı, Bakı-1998.
- ELİĞİZİ, Almaz-T. Hümmetova, Ayrılar mı Kônül Candan..., Universiteti Neş., Bakı-1998.
- EMİNİ, Meftun, Âşığı Kervan, Neş-i Rûfet, Tebriz-Bilatarıh.
- EMİRANİ, İlyas, Gopuzumun Dilekleri, Serçeşme Yayınevi, Tebriz-1999.
- ENDAM, Kerimgil, Sözüüm Var Sene Dünya (Şe'erler), İntişârâtı Aşına, Tebriz-1998.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican, Kars İli Ağızları Ses Bilgisi, Ankara 1983.
- Ereb ve Fers Sözleri Lüğeti, Komisyon, Yazıcı Neşriyyatı, Bakı-1985.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican, Örneklerle Bugünkü Türk Alfabeleri, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara-1996.
- ERENDİL, Muzaffër, Çağdaş Orta Doğu Olayları, Genel Kurmay yay., Ankara-1992.
- ERGİN, Muharrem, Azeri Türkçesi, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul-1971.
- ERGİN, Muharrem, Dede Korkut Kitabı I (Giriş-Metin-Faksimile), T.D.K. Yay., Ankara-1994.
- ERGİN, Muharrem, Dede Korkut Kitabı, Boğaziçi Yay., 3. baskı, İst.-1980.
- ERGÜN, Metin-İBRAHİMOV, Gaynislâm, Başkurt Halk Destanı Ural Batır, Türksoy Yay., Ankara-1996.
- ERGÜN, S.Nüzhet, Halk Edebiyatı Antolojisi, İst.-1938.
- EROL, Aydil, Şarkılarla Şiirlerle Türkülerle ve Tarihi Örneklerle Adlarımız, T.K.A.E. Yay., Ankara-1992.
- ESĞERİYE, Nesrin, Tovsen, İntişarâtı Natig, Tebriz-2000.
- EŞAD, Erşad, Tebriz'den Yâdigâram, Azerbaycan Rûznâmesinin Neşriyyesi, 1979-Tebriz.
- EZHERİ, Nadir, Bu Menem, Çirkinlerin Böyüğü!, Erdebil-2000.
- FERZANE, M. A., Bayatılar, Tahran-1343 (1979).
- FERZELİYEV, T., İ. ABBASOV, N. HACIYEVA, Türk Dilinde Dualar Beddualar Yeminler, Yayına Hazırlayan Yard.Doç.Dr. Cengiz ALYILMAZ, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum-1996.
- FEZANE, M. A., Azerbaycan Ƨalg Edebiyyatından Bayatılar, İntişârâtı Ferzane, Tehran-1357 (1978).
- Fuzûlî, Erenler Bahçesi (Hadikatü's-Süe'dâ), Haz.: Servet Bayoğlu, Kültür Bakanlığı

- Yay., Ankara-1986.
- Füzûli, Léyli ve Mecnun, Gençlik Neşriyyatı, Bakı-1977.
- Füzûli, Léyli ve Mecnun, Uşaq ve Gençler Neşriyyatı, Bakı-1958.
- Garaçöp, Edebî-Etnografik Toplu, Komisyon, Dünya Neş. Bakü-1996.
- GEDİKLİ, Yusuf, -Fethi, Çağdaş Azeri Şiiri Antolojisi, Burçak Yay., İstanbul-1983.
- GEDİKLİ, Yusuf-Gedikli Fethi., Çağdaş Azeri Şiiri Antolojisi, İst.-1983.
- Gedim ve Orta Esirler Azerbaycan Edebiyatı, Bakü-1992.
- GEMALMAZ, Efrasiyab, Çağdaş Azeri Türkçesi Metinleri Antolojisi, A.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi, Erzurum-1986.
- Genceli Sebahî, Öten Günlerim, İntişârâtı Dünya, Tehran-1993.
- Govsi Tebrizi, Türki Divanı, Musahhah Neş., Tebriz-1996.
- GÖKDEMİR, Sevgi-Ayvaz, Yunus Emre-Güldeste, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara-1993.
- GÖYÇE, Penah, Göyçe Gözüm İşığı, Yazıcı Yay., Bakü-1991.
- GÖYÇELİ, Şemistan, Veten Çağırır, Dünya Neş., Bakü-1997.
- GÜLENDAM, Kerim, Sözüm Var Sene Dünya (Şe'rler), İntişaratı Aşiyarı, Tebriz-1998.
- GÜLENSOY, Tuncer. Doğu Anadolu Osmanlıcası, Etimolojik Sözlük Denemesi, Ankara-1986.
- GÜNAY, Umay, Türkiye'de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi, Akçağ Yay., Ankara-1992.
- Güney Azerbaycan (1945-1946), Millî Hökümetin Fedai ve Gızılbaş Talğ Göşunları, Miyanalı Elirza, Lütfeli Erdebilî (Felekî), Çırağ Neşriyyatı, Bakı-1998.
- GÜRÜN, Kâmuran, Fırtınalı Yıllar, Milliyet Yay., İstanbul-1995.
- GÜZEL, Abdurrahman, Hacı Bektaş Velî Hayatı Eserleri ve Fikirleri, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Vakfı Yayınları, Ankara-1998.
- HABİBBEYLİ, İsa, (Türkiye Türkçesine Aktaran: Recep Toparlı), XX. Yüzyılın Başlarında Yaşayan Azerbaycan Yazarlarının Biyografileri, A.Ü.Yay. Erzurum-1992.
- HACIEMİNOĞLU, N. Fuzûlî, Toker Yayınları, İstanbul-1972.
- HACIYEV, Abbas, Edebiyatşünaslığın Esasları, Bakü-1999.
- HACIYEV, Valeh, Azerbaycan Folkloru En'eneleri, Tbilisi-1992.
- HACIYEV, Valeh, Folklorumuzun Üfûğleri, Yazıcı Neş., Bakü-1991.
- HACIYEV, Valeh, Herşenin Ocağı (Şe'rler ve Poema), Tbilisi-2000.
- HACIYEV, Valéh, Garapapağ Méhralı Bey, Gürcistan Azeri Türkleri'nin "Birlik" Medeni Teyriyye Cemiyeti, Yay., Tbilisi (Tiflis)-1996.
- HADİ, İsmail, Dumanlı Günler, Çap-ı Evvel, Tebriz-1985.
- HADİ, İsmail, Huban, Firdevs Kitabanesi, Tebriz-1981.
- HALICI, Feyzi, Âşıklık Geleneği ve Günümüz Halk Şairleri-Güldeste, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara,1992.
- HATAİ Şah İsmil, Şiirleri, Bakü-1946.
- Haydar Baba'ya Selam, Haz.: Selahattin Kılıç, İlhan Şimşek, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara-1990.
- Hebebî, Şe'rler, Top. ve Tert. Éd.: Ezizağa Memmedzâde, Yazıcı, Bakı-1980.
- Hebibî, Şe'rler (Tertip eden: Ezizağa Memmedov), Yazıcı Neşriyyat, Bakı-1980.
- HEKİMOV, Mürsel İ., Azerbaycan Âşığ Şe'r Şekilleri ve Gaynağları, Maarif Neş., Bakü-1999.
- HEKİMOV, Mürsel, Azerbaycan Klâsik Âşık Yaratıcılığı, A.P.İ, Neş., Bakü-1982.
- HEKİMOV, Mürsel, Bayatılar, Bakü-1991.
- HEKİMOV, Mürsel, Bozgurd - Kultum Menim, Türk Éli Yurdum Menim, Yeni Nesil Neş., Bakı-2001.

- HEKİMOV, Mürsel, Dede Gorgud 1300, Bakü-2000.
- Helene Carrere D'Encausse, Sovyetler'de müslümanlar, Üniversite Ağaç yay., İstanbul-1992.
- HESARİ, Mir Hidayet, Güneşsiz Günler (Türkçe ve Farsça Şiir Mecmuası), Tahran-1378.
- HESENLİ, Cemil, Güney Azerbaycan, Tehran-Bakı-Mokva Arasında (1939-1945), Diplomat Neşriyatı, Bakı-1998.
- HESENLİ, Cemil, Soyuğ Herbin Başladığı Yer -Güney Azerbaycan- 1945-1946, Mütercim Neşriyat, Bakı-1999.
- HEY'ET, Cavad, Azerbaycan Edebiyatı Tariğine Bir Başı, Téhran-1376 (1998).
- HEY'ET, Cavad, Bıçak ve Gelem, Tehsil Neş., Bakü-2000.
- HEY'ET, Cavad, Edebiyatşinaslığı, Varlığı, Téhran-1996.
- HEY'ET, Cavad, Türkler'in Tariği ve Ferhengine Bir Başı, Varlığı, Téhran-1377 (1999).
- HEYKEL, Hasaneyn, M.,(T.: B. Mühib) Bir Devrimin Anlatılmamış Öyküsü, Nehir Yay., İstanbul-1988.
- HİZARCI, Suat, Dede Korkut, Varlık Yay., İst.-1977.
- HUDAD, Ali Ekber, Toplayanı: Yahya Şeyda, Odlu Sözler, Dede Gorgud Neş., Tebriz-1964.
- HÜSEYİN Féyzullahî Vahid, Aydın Serdâr, Téhran-1376 (1997).
- HÜSEYİN Féyzullahî Vahid, Basat Tan Hamasesi, Téhran-1377 (1998).
- HÜSEYNELİZADE (ERGİN), Siyamek, Eşk İşığı (Yunus Emre'nin İlahileri), Tebriz-1999.
- İŞRAGI, Mühemmed, Gözel Adlar Azerbaycan Türkçesinde Ad Sözlüyü, Azadı İnşarati, Tebriz-Bilâtarih.
- İBRAHİMİ, Aşığ Gefâr, El Goşmaları, 1994.
- İBRAHİMİ, Feriba, Sabaha Yol (Şe'r Mecmuası), İntişârâtı Azer Seblan, Erdebil 2000.
- İDRİSİ, Dr. Habib, Azerbaycan Aşıkları ve El Şairleri, İran-1979.
- İNAN, Abdülkadir, Manas Destanı, İst.-1992.
- İPEKTEN H., Fuzûlî Hayatı, Sanatı, Eserleri, Akçay Yay., Ankara-1991.
- İran İslam Devrimi, Objektif Yay., İstanbul-1991.
- İRANİ, Mecid Sebbağ, Ceyğân-i Veyğân, Neşr-i Azeran, Tebriz-1997.
- İSEN, Mustafa-A.Fuat BİLKAN, Sultan Şairleri, Akçay Yay., Ankara-1997.
- İslâm Ansiklopedisi, M.E.B. Yay., İstanbul-1980.
- İSLÂMİ, Abbas, Yashı Savalan, Neşr-i Danyal, Tebriz-2000.
- İZZETİ, Se{avet, Aşığların İşıklar, Çeher Neş., Tebriz-2000.
- KABAKLI, Ahmet, Türk Edebiyatı I-II-III-IV, Türk Edebiyatı Yay., İst.-1991.
- KAFKASYALI, Ali, Azerbaycan'nın Âlim Kadınları, Ankara-1991.
- KAFKASYALI, Ali, Çağdaş Azerbaycan Kadın Sanatkârları, Güven Matbaacılık, Ankara-1989.
- KAFKASYALI, Ali, Kafkaslar'dan Gelen Ezan Sesleri, Erzurum-1991.
- KAFKASYALI, Ali, Kırk Yıllık Kara Günler, Erzurum-1995.
- KAFKASYALI, Ali, Koca Kartal Mikâil Azaplı, Sitem Ofset Yay., Ankara-1988.
- KAFKASYALI, Ali, Mikâyıl Azaplı, Hayatı-Sanatı-Eserleri, Erzurum-1996.
- KAPLAN, Mehmet, Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I, Dergâh Yay., İstanbul-1976.
- KAPLAN, Mehmet, Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 2, Dergâh Yay., İstanbul-1987.
- KARABEKİR, Kâzım, İstiklâl Harbimiz, Yüce Yay., İstanbul- 1990.

- KARABEY, Turgut- İDRİSİ, Habib, Güney Azerbaycan Şiir Antolojisi, Taş Medrese Yay., Erzurum-1991.
- Karacaoğlan, Hayatı ve Şiirleri, Terleyen: E. Özgenç, Çam Yay., İstanbul-1976.
- KARADAĞ, Raif, Petrol Fırtınası, Divan Yay., İstanbul-1991.
- KARAER, M. Necati, Karacaoğlan, Tercüman Yay., İst.-1992.
- KARAHAN, Leyla, Erzurumlu Darir, M.E.B. Yay., İstanbul-1995.
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü 1, 2, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara-1991.
- KASIMOV, Gezenfer, Gurbanî ve Poetikası, N. Tusi Adına Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi'nin Neşri, Bakü-1996.
- KAVYANI, Rehim, Azerbaycan Edebiyatı, Endişe Nev Neş., Tehran-2000.
- KAYA, İlhan, İnan Tuzağı, -Bir Süperin Dramı- Nehir Yayınevi, İstanbul-1988.
- KEMALİ, Zülfîgar, Ğapımız Açılır Güneşe Sari, Neşr-i Aşiyân, Tebriz-1992.
- KERİMİ, M. Sene Sari (Той Şehrinin Çağdaş Yazıcı ve Şairlerinden Bir Toplu), İntişaratı Zengan, 1999.
- KÉYKURUN, Naki, Azerbaycan İstiklâl Mücadelesinden Hatıralar (1905-1920), İlke Yay., Ankara-1998.
- KIRKKILIÇ, Ahmet, Ayetler ve Hadisler Işığında Tasavvuf, Erzurum-1992.
- KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, 1855 Kars Zaferi, İstanbul-1955.
- KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, Dede- Korkut Oğuznâmeleri, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara-2000.
- KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, Edebiyatımızda Kars, II. Kitap, Işıl Matbası, İst.-1958.
- KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, Kars Tarihi, c.1, İstanbul-1953.
- KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, Millî Mücadelede Kars, İstanbul-1960.
- KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, Osmanlıları'nın Kafkas- Elleri'ni Fethi (1451-1590), Doktora Tezi, Sevinç Matbaası, Ankara-1976.
- KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, Yukarı-Kür ve Çoruk Boyları'nda Kıpçaklar, T. T. K. Basımevi, Ankara-1992.
- KIRZIOĞLU, M.Fahrettin, "Koroğlu'nun Çağı ve Silahlar Destanı", Türk Dili, sayı: 151, Nisan-1964.

- KIŞVERİ, Eserleri, Tertib Édeni: Cahangir Ğehremanov, Yazıcı Neşriyyatı, Bakı-1984.
Kitab-i Dede Ğorgud, Tertib Éd.: Ferhad Zéynelov ve Samet Elizade, Yazıcı Neşriyyatı, Bakı-1988.
- KOCATÜRK, Vasi Mahir, Türk Edebiyatı Tarihi, Edebiyat Yayınevi, Ankara-1964.
- KOMİSYON, Azerbaycan Folkloru Antologiyası II (Borçalı Folkloru), Azerbaycan Döwlet Neş., Bakü-1996.
- KOMİSYON, Azerbaycan Folkloru Antologiyası II (Irak-Türkman), Ğrifli Neş., Bakü-1999.
- KOMİSYON, Azerbaycan Folkloru Antologiyası III (Göyçe Folkloru), Seda Neş. Bakü-2000.
- KÖÇERLİ, Ferudun, Azerbaycan Edebiyyatı, I, II, Elm Neşriyyatı, Bakı-1978.
- KÖKSAL, Hasan, Millî Destanlarımız ve Türk Halk Edebiyatı, Üçdal Neşriyyatı, İstanbul, 1985.
- KÖPRÜLÜ, M. F., Türk Edebiyatı Tarihi, Ötüken Yay. İstanbul-1988.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, Edebiyat Araştırmaları I-II, Ötüken Yay., İstanbul-1989.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Diyanet İşleri. Baş. Yay., 3. baskı, Ankara-1976.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi, İst.-1935.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuat, Türk Edebiyatı Tarihi, II. Baskı, Ötüken Yay., İstanbul-1980.
- KUDRET, Cevdet, Örneklî Türk Edebiyatı Tarihi, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara-1995.
- KUDSİ, Tahir, Köroĝlu, Toker Yay., İst.-1987.
- KUNOS, İgnacz, Türk Halk Edebiyatı, Tercüman Gaz. Yay., İst.-1978.
- KURGAN, Şükrü, Nasrettin Hoca, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara-1996. ÖNDER, Mehmet, Nasrettin Hoca, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul-1977.
- KUTLU, Şemsettin, Serveti Fünun Dönemi Türk Edebiyatı Antolojisi, Remzi Kitabevi, İstanbul-1981.
- KUTSİ, Tahir, Köroĝlu, Toker Yayınları, İstanbul-1987.
- KÜLEKÇİ, Dr. Numan, Mesnevî Edebiyatı Antolojisi, Cilt: I-II, Aktif Yayınevi, Erzurum-1999.
- Külliyâtı Köroĝlu, Tebriz-1345 (1966).
- KÜRENOV, Sapar (Çev.: Ali DUYMAZ), Kafkasya Oĝuzları veya Türkmenleri, Ötüken Yay., İst.-1995.
- LEMAN, Feruge, Tale Adlı Yazı Varmış, Yazıcı Neş., Bakı-1991.
- LEVEND, A. Sırrı, Türk Edebiyatı Tarihi I, T.T.K. Yay., Ankara-1973.
- LEWIS, Bernard, Ortadoĝu (Türkçesi: Mehmet Harmancı), Sabah Kitapları, İstanbul-1996.
- Mahmud Ali Çehreganlı, benim Élim, Menim Yolum, Sehend Yay., Tebriz-1378 (1999).
- MAKÜLÜ, Penahî, Héyder Emoĝlu, Yazıcı Neşriyyatı, Bakı-1985.
- MARGARET, Bainbridge, (Türkçesi: M. Harmancı), Dünyada Türkler, Say Yay., İstanbul-1990.
- MAZIOĝLU, Hasibe, Fuzûlî ve Türkçe Divanından Seçmeler, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara-1986.
- MEDDİ (ÜLKER), İsmail, Buyur Addım Ğoy, İntişarâtı Ferhengî, Tehran-1998.
- MEHDİYEV, Niyazi, Orta Esrler Azerbaycan Estetik Medeniyyeti, İşıĝ Neş., Bakı-1984.
- Mehemmed Eli Mehzun, Hicran Tıestesi, Ön Söz Genceli Sebaî, 1358 (1979-Tebriz).
- Mehemmed Füzûlî, "Héyret Éy Büt..." Tertib Éd.: F. Sadıĝzâde, Gençlik Neşriyyatı, Bakı-1989.
- Mehemmed Füzûlî, Seçilmiş Eserleri, Tertib Éd.: Ekrem Cefer, Yazıcı, Bakı-1984.

- MEHEMMEDOĞLU, Elbrus, Sazın Edalet Dünyası, Azer Neş., Bakü-1999.
- Mehmet Zıllıoğlu Evliya Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, Üç Dal Neşriyat, İstanbul-1975.
- MEHMETZÂDE, Mirza Bala, Millî Azerbaycan Hareketi, (Yayına Hazırlayan: Ahmet Karaca), Azerbaycan Kültür Derneği Yay., Ankara-1991.
- MEHZUN, M. A., Hicran Tıestesi, Tebriz(?) -1979.
- MEMMEDOV, Elhan, Azerbaycan Edebiyatı İncileri, Bakü-1988.
- MEMMEDZÂDE, Hemid, Oğurlanmış Âbide, Yazıcı Neşriyyatı, Bakı-1984.
- MENZURÎ, Nasir, Son Nağıl Son Efsane, İntişarâtı Ferzane, 1990.
- MERAĞAÎ, Hüseyin, Rengâreng Kerimi, İntişarâtı Piri, Tehran-1998.
- MERİÇ, Cemil, Umrandan Uygurlığa, Ötüken Yay., İstanbul-1979.
- Mesihî, Verêa ve Gülşa, Azerbaycan Devlet Neşriyyatı, Bakı-1977.
- MİHRAB, Muhammed, Adım Bayatılar, İntişarâatı Derviş, Bilatarih-Tebriz.
- Mirze Elekber Sabir, Hophopnâme, Üç Ciltde, Tertib Eden: M. Memmedeov. A.É.A. Neşriyyatı, Bakı-1962.
- Mirze Eli Mõ'cüz, Eserleri, Topl. ve Tertib Éd.: Gulam Memmedli, Yazıcı Neşriyyatı Bakı-1982.
- Mirze Şefi Vazéh, Neğmeler, Yazıcı, Bakı-1987.
- MIRGATI, Nasir, Talanmış Güneş, Tebriz-1991.
- MİŞOVLU (Dr. Mahmut Taki ZEHTABÎ), Goy Olsun On, (Hikâyeler-Hatireler), İntişarât-ı Éldâr, Tebriz-1372 (1993).
- Molla Nesreddin Letifeleri, Tertib Éd. M.H.Tehmasib, Yazıcı, Bakı-1978.
- Molla Penah Vaşif, Eserleri, Tertib Eden: Araz Dadaşzade, Yazıcı, Bakı-1988.
- Molla Penah Vaşif, Sévmek Gerek, Gençlik Neşriyyatı, Bakı-1987.
- Muharrem Ergin, Orhun Abideleri, Boğaziçi Yay., İstanbul-1989.
- MUHSİNÎ, Aziz, Dinle Meni (Şiirler Mecmuası), Dünya Neşriyatı, Zemistan-1991.
- MURGATÎ, Nasir, Talanmış Güneş, Endişe Nev Neş., Tebriz-1998.
- MUTAHHARÎ, Ayetullah, İslâm Devrimi, Pınar Yay. İstanbul-1981.
- MUTLUAY, Rauf, Türk Halk Şiiri Antolojisi, İst.-1972.
- MUGEDDEM, Nureddin, Azcağ Susma, Yazıcı Neş., 1999.
- MÜCTEHİDÎ, Ali İ., Türk Dilinde Meseller, Fa{r-ı Azer Neşriyat, Tebriz-1994.
- MÜMTAZ'ER, Cemaeddin Afgani", Türköne, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara-1994.
- MÜMTAZ, Salman, Azerbaycan Edebiyyatının Gaynağları, Yazıcı, Bakı-1986.
- NAMAZELİYEV, Gafar, Azerbaycan Halk Türküleri, Haz. Salih TURHAN, Yüksek Öğretim Kurulu Matbaası, Ankara-1993.
- NAMAZELİYEV, Gafar, Haz. Salih TURHAN, Azerbaycan Halk Türküleri, Yüksek Öğretim Kurulu Matbaası, Ankara-1993.
- NAMAZOV, Gara, Azerbaycan Aşık Seneti, Yazıcı Yay., Bakü-1984.
- NASRATTINOĞLU, İrfan Ünver, Azerbaycan Cumhuriyeti Gezi Notları, Ergün matbaası, Ankara-1982.
- NAYIR, Yaşar Nabi, Başlangıcından Bugüne Türk Şiiri, İst.-1968.
- NEBİYEV, Azad, İlin Eziz Günleri, Maarif Neşriyyatı, Bakı-1999.
- NEBİYEV, Azad, Neğmeler İnançlar Alğışlar, Yazıcı Yay., Bakü-1986.
- NEBİYEV, Bekir, Didergin Şair, Sabah Neş., Bakü-1995.
- Nesimî Divanı, Haz.: Hüseyin Ayan, Akçağ Yay., Ankara-1990.
- Nizamî Gencevî, Poemalar, Tertib Eden.: Ş.A. Mikâyılov, S.E. Rüstemova, A.M. Bekirova, Maarif Neşriyyatı, Bakı-1985.
- Nizamî Gencevî, Seçilmiş Lirik Eserleri, Yazıcı Neşriyyatı, Bakı-1983.

- Nizamî Gencevî, *Çemse Motivleri*, Haz. Mikâyıl Abdullayev, İşığ, Bakı-1990.
- Nizamî Gencevî, *Çemse ve Sırlar Çezinesi*, Yazıcı Neşriyyatı, Bakı-1981.
- Nizamî Gencevî, *Gezeller*, Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı, Bakı-1973.
- Nizamî Gencevî, *Ğısa Me'lumat*, Tertib Éd.: C. V. Ğehremanov, Elm Neşriyyatı, Bakı-1979.
- Nizamî, *Hikmet ve Nesihetler Aforizmi*, Yazıcı, Bakı-1982.
- Nizamî, *Mahsen-i Esrar*, Haz.: M. N. Gencosman, M.E.Basımaevi, Ankara-1946.
- Nizâmü'l-Mülk, *Siyâsetnâme*, (Haz.: M. A. Köymen) Kültür Bakanlığı Yay., Ankara-1981.
- NURİYEVA, Mina {anım, Tari {imizin Söz Yaddaşı, Herbi Neşriyyat, Bakı-1998.
- NURMEMMET, *Annagulu, Göroğlu Türkmen Halk Destanı- Görogly- Bilig Yay.*, Ankara-1996.
- NUSRET, *Be {tiyâr, Gızıl Ğan (Şe'r Mecmuası)*, Tehran-1981.
- NUTĞI, *Hamid, Her Rengden (Şiir Mecmuası) I, Erk Neş.*, Tebriz-1994.
- ODER, *Kerim*, Azerbaycan, Boğaziçi Yay., İstanbul-1982.
- OKAY, *Hâşim Nezihî, Köroğlu ve Dadaloğlu*, İst.-1970.
- OSMANLI, *Veli, Türk Halkları Edebiyatlarının Ortak Başlangıcı*, Haz.: Ali Kafkasyalı, Eser Ofset, Erzurum-1996.
- ÖĞEL, *Bahaeddin, Türk Mitolojisi*, T.T.K. Yay., Ankara-1995.
- ÖREN, M. M., *İran Türkleri Hürriyet Hareketleri*, (Haz. Selçuk Akın), Mars Matbaası, 1980.
- ÖZDEK, *Refik, Türkler'in Altın Kitabı*, Tercüman Yay., C. I, II, III, IV., İstanbul-1990.
- ÖZDEK, *Refik, Türkün Gızıl Kitabı*, E {ter Neş., Tebriz-2001.
- ÖZEY, *Ramazan, Dünya Denkleminde Ortadoğu*, Eğitim Yay., İstanbul-1997.
- ÖZKAN, *Nevzat, Türk Dünyası Nüfus Sosyal Yapı Dil Edebiyat, Geçit Yayınları*, Kayseri-1997.
- ÖZTELLİ, *Cahit, Halk Şiiri*, XIV-XVII. Yüzyıllar, İst.-1955.
- ÖZTELLİ, *Cahit, Halk Şiiri*, XVIII. Yüzyıl, İst.-1955.
- ÖZTELLİ, *Cahit, KaracaoĞlan, Hayatı-Sanatı-Şiirleri*, İst.-1952.
- ÖZTELLİ, *Cahit, Köroğlu ve Dadaloğlu Varlık Yay.*, İst.-1977.
- ÖZTELLİ, *H. Cahit, "Yeni Bilgilerle Köroğlu"*, Türk Dili, sayı: 209, Şubat-1969.
- ÖZTUNA, *Yılmaz, Büyük Türkiye Tarihi*, Ötüken Yay., İstanbul-1978.
- ÖZTÜRK, *Ali Ötüken Türk Kitabeleri*, Ötüken Yay., İstanbul-1973.
- ÖZTÜRK, *Ali, Türk Anonim Edebiyatı*, Bayrak Yayımcılık, İstanbul-1985.
- PARLAR, *Suat, Ortadoğu,-Vadedilmiş Topraklar- Bibliyotek Yayınları*, İstanbul-1997.
- PAŞAYEV, *Gazanfer, Irak Türkmen Folkloru*, Kerkük Vakfı Yay., İstanbul-1998.
- PAŞAYEV, *Gezenfer, Kerkük Folkloru Antologiyası*, Azer. Dev. Neş., Bakü-1987.
- PAŞAYEV, *Gezenfer, Altı İl Decler Ferat Sahillerinde*, Yazıcı, Bakı-1978.
- PAŞAYEV, *Gezenfer, İmadeddin Nesimî, İraĞ Divanı*, Yazıcı Neşriyyatı, Bakı-1987.
- PAŞAYEV, *Gezenfer, Kerkük Folkloru Antologiyası*, Azereşer, Bakı-1987.
- PAYEGZÂR, *Nesir, Ballı Bayatılar, FeruĞ-ı Azadî Neş.*, Tabistan-2000.
- PAYEGZÂR, *Nesir, İpek Çeyallar, FeruĞ-ı Azadî*, Tabistan-2000.
- PENAHLI, *Ne'met, Tanrı'dan Gelen Nefes (Şe'rler)*, Gençlik Neş., Bakı-1996.
- PERVİZİ, *Afşin, Tapmacalar ve Goşmacalar, Çap-ı Evvel, Bilatarih*.
- PİŞEVERİ, *Mir Cefer, Séçilmiş Eserleri*, Azerbaycan Ruznâmesi'nin Neşri, 1344 (1965).
- PİŞEVERİ, *Mir Cafer, Séçilmiş Eserleri*, Azerbaycan Ruznâmesi'nin Neşri, 1965.
- POLADOĞLU, *Reşid, Anamın Gözü Yoldadır (Şe'rler ve Poema)*, Yazıcı Yay., Bakü-

1988.
 PURŞEHRÎ (MİRZA), M. Hüseyin Tehmasıb, Daldan Atılan Daş, Endişe Nev Neş., Tebriz-1998.
 PÜSKÜLOĞLU, Ali, Türk Halk Şiiri Antolojisi, Ankara-1975.
 RAMAZANOĞLU, Füzuli, Şehriyarlı İlk Şehid, Bakü-1997.
 RECEBOV, Ebülfez-MEMMEDOV, Yunis, Orhon-Yéniséy Âbideleri, Yazıçı Neşriyyatı, Bakı-1993.
 REFREF, İbrahim, Ana Dil Azerbaycanca Derslik, Merğ-ı Emin Neş., Tehran-1998.
 REFREF, İbrahim, İldırım Şe'r Mecmuası, Andişeye No Neşri, Tehran-1999.
 REFREF, İbrahim, Türk Dili Ders Ocağı Azerbaycanca Derslik, Merğ-ı Emin Neş., Tehran-1999.
 REHİMÎ, Mehmed, Neşr-i A{ter, Tebriz-2001.
 RESULZÂDE, M. E., Azerbaycan Cumhuriyeti, Bakü-1990.
 RIZA, Nureddin, Mehmed Füzulî'nin Léyli Mecnun Eserinin Bediî Nesirle Şerhi, Azerneşr, Bakı-1999.
 Roger Garaudy, İnsanlığın Medeniyet Destanı (Türkçesi: Cemal Aydın), Pınar yay., İstanbul-1995.AHMET YESEVÎ (hikmetler), Hazırlayan: İ. Hakkulov, Çeviren ve sadeleştiren: E. S. Toplu, M.E.B. Yay., İstanbul-1995.
 RÜSTEMOVA, Azade, Feleki Şirvanî, Elm Neş., Bakı-1986.
 SAHİR, Hemid, Âşığ Dév, Endişe No Yay., Téhran-1998.
 Saib Tebrizî, Seçilmiş Eserleri, Tercüme: Azeroğlu, Redaktör: S. Tahir, Yazıçı, Bakı-1980.
 SAİD, Muzeffer (Miyanalı Alırıza), Yay. Haz. Hüseyin İldırım, Yaratmağ Yaşamağdır, İntişaratı Dünya, Tehran-1990.
 SAKAOĞLU, Saim, "Karacaoğlan'da Halk Kültürü", Türk Kültürü, sayı:187, Mayıs-1978.
 SAKAOĞLU, Saim, "Türk Saz Şiirinin Tarihini Yazmak Neden Zordur?", Türk Dünyası Tarih Dergisi, sayı: 2, 15 Şubat 1987.
 SAKAOĞLU, Saim, - A. B. ALPTEKİN - E. ŞİMŞEK, Azerbaycan Âşıkları ve El Şairleri I-II, İst.-1985.
 SAKAOĞLU, Saim, 101 Anadolu Efsanesi, Damla Yay., İstanbul-1976.
 SAKAOĞLU, Saim, Dadaloğlu, Kültür Bak. Yay., Ankara-1986.
 SAKAOĞLU, Saim, Dede Korkut Kitabı, İncelemeler-Derlemeler-Aktarmalar, Cilt I-II, Selçuk Üniversitesi Yay., Konya-1998.
 SAKAOĞLU, Yurdanur, "İslâmiyetin Kabulünden Sonraki İlk Halk Şiirleri, Halk Kültürü, sayı: 2, 1984.
 SALAHÎ, İmran, Pencereden Daş Gelir, Mecmuat-ı Ferheng-i Azerbaycan, Tehran-1982.
 Sarı Âşık, Seçme Bayatılar, Sabah Neş., Bakü-1993.
 SAVALAN, H. M., 15. Esrin Güdretli Şairi Hebibî, Atrapat Kitabevi, 1981.
 SAVALAN, H. M., Apardı Seller Saranı (Haz. Seyfettin Altaylı), K. Bakanlığı Yay., Ankara-1987.
 SAVALAN, Sultan, Pir ve Muğan, Sefa Çap{anesi, Tebriz-2000.
 SEFERLİ Élyâr, YUSİFOV Telil, Gëdim ve Orta Esrler Azerbaycan Edebiyyatı, Maarif Neşriyyatı, Bakı-1982.
 SEFERLİ, Élyâr, Mesihî, Gençlik Neşriyyatı, Bakı-1992.
 SELİMÎ, Hüseyngüli, Başlanış Ana Dilinde İlk Derslik, Rızayi Matbaası, Tebriz-2000.
 SEPETÇİOĞLU, M.Necati, Türk Destanları, Toker Yay., İst.-1986.
 SERDARNİYA, Samed, Tercüme: Éloğlu, Yay. Haz. Seyfettin Altaylı, Şafak matbaası, Ankara-1996.

- SETVETÎ, Veli, Ağlağan'ın Gezelleri, İntişarâtı NeykHan Kitab, Zencan-2001.
- Sévdiiyim Şé'rler I, Tertib Éd. : Cahangir ğehremanov, Gençlik, Bakı-1978.
- SEVENĠL, Refik Ahmet, Yüzyıllar Boyunca Halk Şairleri, İst.-1965.
- SEYİDOĠLU, Bilge, Erzurum Efsaneleri, Erzurum Kitaplığı, İst.-1997.
- SEYİDOĠLU, Bilge, Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar (Metinler-Açıklamalar), Atatürk Üniv. Yay., Ankara-1975.
- SEZEN, Yıldırım, İki Kardeşten Seferberlik Anıları, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara-1999.
- SİDDİKÎ, Kelim, (Türkçesi: S. Alalgöz), İslâm Devriminin Aşamaları, Ekin Yay., İstanbul-1997.
- SÖNMEZ, K., İsa'nın Son Şamı, Tebriz-1979.
- SÖNMEZ, Kerim Meşruteçi, Şeh Muncuğu, Erk Neş., Tebriz-1996.
- SÜMER, Faruk, Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri'nin Rolü, Ankara-1976.
- Şah İsmayıl Tetaî, Azerbaycan'ın İran ile Medenî Elâĝe Cemiyetinin Neşriyatı, Bakı-1946.
- Şah İsmayıl Tetaî, Dehnâme, Azereşr, Bakı-1948.
- Şah İsmayıl Tetaî, Eserleri, Cilt: I, (Tertib, lüĝet ve şerhler: Ezizaĝa Memmedov) Azereşr, Bakı-1975.
- Şah İsmayıl Tetaî, Eserleri, Cilt: II, (Tertib, lüĝet ve şerhler: Ezizaĝa Memmedov) Azereşr, Bakı-1976.
- ŞAHİN, Salih, Ozanlık Gelenekleri ve Doğulu Saz Şairleri, Ankara-1984.
- ŞEBÜSTERİ, Gülşen-i Râz, Çev. A. GÖLPINARLI, MEB Yayınları, İstanbul-1989.
- ŞEBÜSTERİ, Şeyh Mahmud, Gencine-i Râz, Elm Neşriyatı, Bakı-1972.
- Şebüsteri, Gülşen-i Râz, Çev.: A.B.Gölpınarlı, M. E. Basımevi, İstanbul-1989.
- ŞEHRİYÂR, M. H. Haydar Baba'ya Selam, Haz.: S. Kılıç, İ. Şimşek, Kültür Bakanlığı Yay., Mersin-1993.
- ŞEHRİYÂRNÂME (Mehmed Şehriyâr), Tertib Éd.: Elyâr Seferli, Yazıcı, Bakı-1987.
- ŞENEL, Alâeddin, Siyasal Düşünceler Tarihi, Sevinç Matbaası, Ankara-1982.
- ŞERĠ, Hüseyin, Müselman Türk Dünyası Edebî Örnekleri, Tehran-2000.
- ŞEYDA, Yahya, Edebiyat Ucaĝı, Tebriz-1988.
- ŞİTLİNSKİ, Mehdi, Şı{lı (Ensiklopedik Me'lumat Kitabı), Ayna Metbu Evi, Bakü-2000.
- ŞİBANÎ, Cemşid, Bayatı Bulaĝı, Endişe Nev Neş., Tehran-Bilatarih.
- ŞÜKÜRLÜ, Elisa, Ğedim Türk Yazılı Abidelerinin Dili, Maarif Neşriyatı, Bakı-1993.
- TAĞİYEV, Rasim, Salman Mümtaz-Azerbaycan Edebiyatının Gaynagları, Yazıcı Yay., Bakü-1986.
- TAĞİYEVA, Ş. - REHİMLİ E. - BAYRAMZADE, S., Güney Azerbaycan, Or{an Yay., Bakı-2000.
- TAĞİYEVA, Ş. E. 1920'inci İl Tebriz Üşyanı, Elm Neşriyatı, Bakı-1990.
- Talât Onay, Destan-ı Ahmet Haramî TDK Yay., İstanbul-1946.
- TALİBOV, Mirze Ebdürehim, Kitab Yüklü Eşşek, Yazıcı Neşriyatı, Bakı-1979.
- TANPINAR, A. H., 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, Çaĝlayan Yay., İstanbul-1988.
- TANRIKULU, Nâzım İrfan, Âşıklar Divanı Günümüz Âşıkları, İstanbul-1998.
- TAŞKIN, Ali, Kent Gelini, Tebriz.
- TEBRİZİ, Saib, Gezeller, Tebriz-1358 (1979).
- TEBRİZİ, H.Rıza Sarraf, Külliyyat-ı Divan, Firdevsi Kitab{anesi, Tebriz-Bila Tarih.
- TEBRİZLİ, Ali, Dil ve Edebiyat, Atrapat Kitabevi, Téhran, Bilatarih.
- TEBRİZLİ, Aydın, Tamaşadı Gelende!, Dede Görgud Neş., Tebriz-1979.

- TEHMASIB, M. Hüseyin, İ. İ. Abbasov, B. A. Abdullayev, T. E. Ferzeliyev, ,
Azerbaycan Aşıkları ve El Şairleri I-II, Elm Neşriyatı, Bakü-1984.
- TEKELİ, Mina {anım Nuriyeva, Gerbden Şerçe, Bakı-Elm Neşriyatı-1999.
- TEKİN, Talat, Türkoloji Eleştirileri, Doruk Yay., Ankara-1994.
- Tekin, Talat, Türkoloji Eleştirileri, Doruk Yay., Akara-1994.
- TERBİYET, Mehemedeli, Danişmendâni Azerbaycan, Azer Neşr, Bakı-1987.
- TERLAN, Haşim, Alovlu Şe'rler, Bilayer-1979.
- TERZİBAŞI, Atâ, Kerkük Havaları, Ötüken Yay., İstanbul-1980.
- TEĞİZÂDE, İnşallah, Heyat Neğmeleri, Endişe Nev, Tehran-2000.
- THOMSEN, Vilhelm. Orhon ve Yenisey Yazıtlarının Çözümü, İlk Bildiri (Çeviren: Vedat Köken), T.D.K.Yay., Ankara-1993.
- TOGAN, A. Z. Velidî, Oğuz Destanı (Reşideddin Oğuznâmesi, tercüme ve Tahlili), Enderun Kitabevi, İstanbul-1982.
- TOGAN, A.Z.Velidî, Oğuz Destanı (Reşideddin Oğuznâmesi-Tercümesi-Tahlili), Enderun Kitabevi, 2.baskı, İst.-1982.
- TOGAN, Zeki Velidi, Türklüğün Mukeddaratı Üzerine, Yağmur Yay., İstanbul-1977.
- TUDE Eli, Heyat Sınağı, Yazıcı Neşriyatı, Bakı-1978.
- TÜLÜMEN, Turgut, İran Devrimi Hatıraları, Boğaziçi, İstanbul-1998.
- Türk Dünyası Edebiyatları, komisyon, M.E.B. Yay., İstanbul-1998.
- Türk Dünyası El Kitabı I-II-III, Komisyon, T.K.A.E. Yay., Ankara-1992.
- Türkçe Sözlük I-II, T.D.K. Yay., Ankara-1989.
- TÜRKMEN, Fikret, Aşık Garip Hikâyesi, İnceleme-Metin, Akçağ Yay., Ankara-1995.
- TÜRKÖNE Mümtaz'er, Cemaleddin Afganî, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara-1994.
- Ta{anî, Sécilmiş Şe'rler, Tertip Eden: Memmedağa Sultanov, Yazıcı Neşriyatı, Bakı-1987.
- ⊖AL⊖ALİ, Muhammed Bağır, Tülküname, Firdevsi Neşriyat, Tebriz-Bila Tarih.
- ⊖AMENEH, Abdülkerim Menzuri, Aşık Gurbani ve Peri ⊖anım, Yaran Neşriyat, Tebriz-1998.
- ⊖ETİBİ, Gehrman Heyder, Guyruğlu Ulduz, 1998.
- ⊖EVAH, Ali Zefer, Ata Babalar Déyibler, İntişârâtı Yaran, Bilatarih.
- ⊖EVAH, Ali Zefer, Folklor ⊖ezinesi, Yaran Neş., Tebriz-2000.
- ⊖EYAVİ, Nigâr, Gölgedeki Ses, Nil Çap{anesi, 1997.
- UNAT, F. Reşit, Hicri Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1974.
- UNAT, Faik Reşit, Hicri Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1974
- ⊖OŞGİNÂBİ, Fethi, Hékâyeler, Azerbaycan Dövlet Neşriyatı, Bakı-1956.
- ⊖OŞGİNÂBİ, Fethi, İki Ğardaş, Azerbaycan Uşag ve Gencler Edebiyatı Neşriyatı, Bakı-1959.
- USALU (ÜLKER), İsmail Mededî, Güneş Tongalı, Yalgız Bitik, Rudeki Neş., Tahrân-1992.
- ⊖UDUBEYLİ, Maşallah, Menim Sazlı-Sözlü Dünyam, I. Kitab, Ulu Neş., Bakü-1999.
- UZUN, Enver, Köroğlu, Eser Ofset, Trabzon-1997.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, T. T. Kurumu Basimevi, Ankara- 1984.
- ÜNLÜ, M.- ÖZCAN, Ö., 20. Yüzyıl Türk Edebiyatı, İnkılâp Kitabevi, İstanbul-1987.
- ÜŞÜR, Serpil, İran Devrimi, Belde Yay., İstanbul-1992.
- VAHİD, H. Fazlullahî, Azerbaycan Muasır Aşığıları, Müessese-i İntişaratı Yaran, Tebriz-1990.

- VAHİD, Hüseyin Fazlullahî, Atalar Sözü Aklın Gözü, Neyknam Neş., Tebriz-Bilâtarîh.
- VAHİD, Hüseyin Feyzullahî, Elli Âşîğ Elli Neğme, Méhran Neşriyyatı, Bila tarih, Tebriz.
- VAZİH, Mirze Şefih, Neğmeler, Yazıcı Neş., Bakü-1987.
- VEFAÎ, Zöhre, Alğışlar Garğışlar, İntişârâtı Zeynep, Tebriz-1999.
- VEFAÎ, Zöhre, Folklor Gencinesi, İntişârâtı Tahirzâde, Tebriz-1995.
- VEFAÎ, Zöhre, Nam-ı Avran, Azerbaycan I-II-III-IV, İntişârâtı Yaran, Tebriz-1999.
- VEFAÎ, Zöhre, Pêşeler, İntişârâtı Zeynep, Tebriz-1999.
- VEFAÎ, Zöhre, Saya, İntişârâtı Zeynep, Tebriz-2000.
- VEFAÎ, Zöhre, Sênamalar, İntişârâtı Zeynep, Tebriz-1999.
- VEFAÎ, Zöhre, Ğablar, Kitab {ane-i Millî İran, Tebriz-1999.
- VEFAÎ, Zöhre, Folklor Gencinesi I Oyunlar, İntişârâtı Yâran, Bilâtarîh, Tebriz.
- VEFALI, Ayaz, Atalar Sözü Ağıln Gözü, Azerbaycan Dövlət Neş., Bakı-1976.
- VEKİLOV, Ğiyas, 19. Esr Âşîğ Lirikası, Maarif Neş., Bakı-1993
- VELİYEYEV, Vagif, Azerbaycan Folkloru, Maarif Neş., Bakü-1985.
- VELİYEYEV, Vagif, Gaynar Söz Çeşmesi, Yazıcı Yay., Bakü-1981.
- VETENOĞLU, Behmen, Hağğa Ğardaş Yaranmışam, Kitab {ane-i Millî İran, Tebriz-2000.
- VİLÂYETÎ, Eli Ekber, Şah İsmayıl Sefevî Dövründe İran'ın Tıaricî Elâgeler Terî{i, Bakı-1998, El Hoda, Publishers, Tehran-İran.
- Voyages du Chevalier Chardin en Perse, C. IV, Paris, 1932.
- XX. Esr Cenûbî Azerbaycan Edebiyyatında Demokratik İdeyalar (1900-1985. İller), Meâleler Mecmuesi, Elm Neşriyyatı, Bakı-1990.
- YAZAR, Yusuf, Ortadoğu -Değışen Dengeler-, Seha Neşriyat, İstanbul-1989.
- YEKANİZARÎ, Perviz, Azerbaycan Şifahi El Edebiyatına Bir Ba {ış, Tahran-1995.
- YUSUF Has Hacib, Günümüz Türkçesi ile Kutadgu Bilig Uyarlaması (Gün. Türkçesine Uyarlayan: Fikri Silahtaroglu), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara-1996.
- ZARÎ (HEYRAN), Hüseyin, Azerbaycan Mahnı Ğezelleri, İntişârâtı Yârân, Tebriz-1997.
- ZEHTABÎ, Mahmut Taki, İran Türklerinin Eski Tarihi 1, Tebriz-1378.
- ZEHTABÎ, M. Tağı, Bağban Êloğlu, Mûheğ Neş., Tebriz-1997.
- ZEHTABÎ, Mahmut Taki, Şahin Zencirde "Şiir Manzumesi", Tebriz-1999.
- ZENGİN, İsmail, İran Devrimi ve Ortadoğu'ya Etkileri, Milliyet Yay., İstanbul-1991.
- ZEHYAK, Alirza, Gulam Hêyder Dastanı, Tebriz-1376 (1997).
- ZEYREK, Yunus, Acaristan ve Acarlar, Ankara-2001.
- ZEYREK, Yunus, Dünden Bugüne Ahıska Türklüğü, Türk Federasyon-Frankfurt, 1995.
- ĞARAYEV, Yaşar, Tari { : Ya {ından ve Uzağdan, Sabah Neşriyyatı, Bakı-1996.
- ĞASIMLI, Meherrem, Âşîğ Seneti, Ozan Neşriyyatı, Bakı-1996.
- ĞASIMLI, Meherrem, Dr. Cavad Hey'et, Azerbaycan Neşriyyatı, Bakı-1995.
- GEHREMAN, İlham, Gülüm Yarpıza Döndü, Azerbaycan Dövlət Kitab Palatası. Bakü-1999.
- ĞURBANÎ, Tertib Êd.: Ğ. Kasimov, Bakı Ünivêrsiteti Neşriyyatı, Bakı-1990.

DERĞİ VE GAZETELER:

- "21 Azer" Dergisi, Postfach 104321, 44043 Dortmund-Germany.
- AKPINAR, Ali Yavuz, "Birinci Beynelhalk Azerbaycanşinaslık Sempozyumu"ndan İzlenimler, Kardaş Edebiyatlar, Haziran 1999, Sayı:

44. s.4.
 AKPINAR, Yavuz, "Türk İnan İlişkilerinde Azerbaycan'ın Önemi", Yeni Türkiye-3 Dergisi, Ankara-1995.
 AKPINAR, Yavuz, XX. Asrın Başlarındaki Azeri Edebiyatına Umumi Bir Bakış, Türk Edebiyatı Dergisi, Ocak 1984, sayı: 123.
 ALPTEKİN, Ali Berat, Dede Korkut Hikâyelerinde Efsanevi Unsurlar, Tarla Dergisi, Mayıs-1999, s. 18.
 Avrasya Dosyası, Cilt: 2, sayı: 2, 1995.
 Avrasya Dosyası, Cilt: 2, sayı: 4, 1995.
 Avrasya Dosyası, Dr. Ali Tekin, İnan'ın Dış Politikasında Terörizmin No:2, Avrasya Merkez-Ankara.
 Ayın Tarihi, Başbakanlık Yay., (Temmuz-Ağustos-Eylül), Ankara-1988.Ayın Tarihi, Genç Ofset Yay., (Ocak-Şubat-Mart), Ankara-1998
 Ayın Tarihi, Ümit Yay., (Ekim-Kasım-Aralık), Ankara-1997.
 Ayın Tarihi, Ümit Yay., (Temmuz-Ağustos-Eylül), Ankara-1997.
 Ayın Tarihi, Ümit Yay., (Temmuz-Ağustos-Eylül), Ankara-1998.
 Azerbaycan Türk Kültür Dergisi, Sayı: 230, Ankara-1979.
 Çiçek, sayı: 8, 1379 (2001).
 Çiçek, sayı: 9, 1379 (2001).
 DEMİROĞLU, Faiz, Van'da Ermeni Mezalimi, T.K.A.Yay., Ankara-1985.
 ERZİ, Adnan Sadık, Türkiye Kütüphanelerinden Notlar ve Vesikalar I, Türk Tarih Kurumu, Ocak-1950, Belleten, C. XIV. sayı: 53, s. 85-105.
 Fajr Azarbayjan, Tebriz-İnan.
 Fecr-i Azerbaycan (Fajr Azarbayjan), Tebriz-İnan, Sayı: 2289, 8 Yanvar (8 Ocak), 1379 (2001).
 KAFKASYALI, Ali, "Azerbaycan'ın Koca Kartalı", Karçiçeği, Mayıs-1993.
 KAFKASYALI, Ali, "Halk Şiirinde İstiklâl Harbi Öncesi ve Sonrası Kuzeydoğu Anadolu", Türk Yurdu, Ekim-1997.
 KAFKASYALI, Ali, "Kars'ın Kurtuluşu ve Kuzeydoğudaki Ermeni Mezalimi", Yeni Düşünce, 17-24 Kasım; 01- 08 Aralık 1989.
 KAFKASYALI, Ali, "Kars'ın Türkler Tarafından Fethedilişi", Tercüman, 20 Ağustos 1986.
 KAFKASYALI, Ali, "XIX ve XX. Yüzyıl Siyasî ve Sosyal Olaylarının Güney Azerbaycan Edebiyatına Yansıması", VII. Milletler Arası Türkoloji Kongresi (08-12 Kasım 1999) Bildirisi.
 KAFKASYALI, Ali, "Azerbaycan Olaylarının Işığında", Kültür ve Sanat, Şubat-1990.
 Péykâzer, Zencan.
 SARRAFİ, Ali Rıza, "İnan Türkleri'nin Dili ve Türk Folklorunun Araştırılmasındaki Sorunlar", Uluslar Arası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı, 26-28 Mayıs 2000-İçel.
 Seher, sayı: 4-5, Tebriz-1379 (2001).
 Seher, sayı: 6, Tebriz-1379 (2001).
 Türk Dili, "Türk Şiiri Özel Sayısı (Halk Şiiri)", T.D.K. Yay., sayı: 445-450/Ocak-Haziran-1989.
 Türk Edebiyatı Dergisi, İstanbul, Kasım-1988.
 Varlıg Dergisi, seri, Tahran- İnan.
 Kardeş Edebiyatlar, Erzurum, 1-44. sayılar.

SÖZLÜK

A

Âgil: Akıllı.
Âb-i beğa: Hayat suyu, dirilik suyu.
Âb-i kövser: Cennette bir çeşme, içki.
Âb-i serd: Soğuk su.
Âb: Su; erimiş mâye hâline düşmüş; yaş, göz yaşı; şarab; lâtif, hafif.
Adam beste: Sakız.
Adırmayıb: İlimat etmeyip.
Afet: Bela, musibet, zarar, güzel, dilber.
Âfıtâb-i âlemara: Dünyayı bezeyen güneş.
Âfıtâb: Güneş.
Âhen ü fulad: Demir ve çelik.
A {ır: Âhir: Son, sonra, sonunda.
Âhu: Ceylan.
Ajan: Polis.
Âjdad: Ecdad. soy.
Âla gapı: Ulu kapı, devlet kapısı, hükümet, hükümet merkezi (âlâ kapı { bâb-ı âli).
Amaç: Nişâne, hedef, amaç, gaye.
Âmade: Hazır.
Amar: İstatistik, hesaplama, senet, belge.Âmm: Kitle, halk; topluluk; seyd olmayan; Hz. Muhammed'in soyundan olmayan.
Argadı: Dağ koçu, dağ koyunu.
Ara: Süsleyen, bezeyen, ziynetlendiren.
Ârif: Bilgili, bilgi sahibi; tanıyan; klâsik doğu şiirinde mistik sūfiye işaret olarak kullanılır.
Ariz-i gülgün: Gül yüzlü, gül benizli.
Ariz: Yanak, yüz.
Arm: Sembolik.
Arמידir: Asker, ordu.
Asar: Eserler, alâmet.
Âsıman: Gök, asuman.
Asitan: Eşik, astana; dergâh, sarayların giriş kapısı.
Aşūfte: Heyecanlı, karmakarışıklık, mecazî çılgınca âşik, vurgun.
Ateş-i nirane: Cehennem ateşi.
Ateşgede: Zerdüşterin mabedi.
Âtifet: Meyl, maillik; duygu; sempatiklik.
Âyât-i mübin: Mukaddes ayetler.
Âye: Alâmet, nişan, Kur'an-ı Kerim'in sûrelerindeki her bir cümle.
Âyet: Alâmet, nişan, Kur'an-ı Kerim'in sûrelerindeki her bir cümle.
Azarlan- : Hastalanmak.

B

Bâb-i seadet: Saadet kapısı.

Bâb: Kapı, kitap veya bir eserin bölünmüş kısımları; layık, yaraşan, uygun; Babilik mezhebinin liderinin adı; padişah veya hükümdârların kapısı.
Bac: Baç, vergi, tazminat.
Bâd-i mü'alif: Muhalif esen rüzgâr, karşıdan esen rüzgâr.
Bâd-i seba: Mülâyim rüzgâr, ılık rüzgâr.
Badzen: Yel getiren, hava üfleyen.
Bal ü ner: Kol kanad, el kol.
Bal ü per: Kol kanat.
Balakêş: Yukarı kaldıran; borcunu harcını vermeyen insan.
Baleğ: Yetişmiş, bülüğ çağına ermiş.
Balidelenir: Büyümüş, boylanmış, yücelmiş.
Bam: Dam.
Bâr: Yük, meyve; verim, semere; ocak; tezек; resmî kabul.
Bâran: Yağış, aralıksız dökülen, aralıksız yağdırılan şey.
Bâranî: Yağmurdan korunmak için giyilen giysi, yağmurluk.
Bârgeh: Şah sarayı; deniz kenarı, sahil.
Barık: İnce, nazik, dar.
Barütbet: Rütbeli, görevli.
Batesellüt: Sahip olmakta, ele geçirmekte.
Batum: Polis sopası.
Baver edin: İnanın.
Bazdid: Kontrol; belirli emek; bakma; ziyaret etmek.
Bazi-yi şetrenc: Satranç oyunu.
Bazres: Müfettiş.
Beğa: Ebediyet, daimi, devamlı.
Beğer: Yerli mal, yerli hayvan.
Becce: Çocuk, uşak, erkek çocuk.
Bedbid'e: Kötü amel, kötü davranış.
Bedcü: Kötülük arayan.
Bedhen cere: Kötü insan.
Bedkiş: Kötü niyetli, kötü düşünceli.
Bedter: Daha kötü.
Behayiş: Hayvan, dört ayaklı.
Behişt-i edni: Daimi cennet.
Behnen ayı: İran takviminde on birinci ayın adı.
Behr-i umman: Umman denizi.
Behreberdarlığ: Fayda getirmek.
Bêhude (bîhude): Abes yere, boşuna.
Belâkêş: Dert çeken.
Beng: Ses.
Bengi: Neşe saçan.
Berg: Yıldırım, elektirik ışığı, parlı, parlama.
Berberiyet: Barbarlık, cehalet, kabalık.
Berhem: Karmakarışıklık, bir işi birbirine karıştırmak, boşa çıkarmak.
Beri: Sağalmış, kurtulmuş, pâk, temiz, hür,

azat.
 Berk: Yaprak, güç, kuvvet.
 Berkenar: Kenara çekilmiş.
 Berrağ: Çok parlak, ışık saçan, çok parlayan.
 Berré-yi büryan: Kızartılmış kuzu.
 Bésan-i {esm-i bigâne: Düşman gibi yabancı.
 Best: Bağlı, sığınmak.
 Bester: Yatak yorgan.
 Beşaret: Hoş haber, müjde.
 Beşşaş: Güler yüzlü, sevinçli, şâd.
 Betlan: Kedersiz, lüzumsuz, manasız.
 Béyt-ül hezen: Hüzün evi, keder evi, Yakub peygamberin oğlu Yusuf'un hasreti ile kapanıp kaldığı ev.
 Béyt: Beyit, ev, iki mısradan oluşan şiir.
 Béytülhezeç: Hüzün evi; Hz. Yakub'un oğlu Yusuf'un hasretiyle kapanıp yaşadığı ev.
 Bézikib: Usanmış, bıkmış, canına yetmiş.
 Bezirgân: Tüccar, tacir.
 Bezm-i ehbab: Dostlar (sevgililer) meclisi.
 Bezm-i ehl-i ürfân: Hayır ehlinin meclisi, ârifler meclisi.
 Bezm-i nişat: Şenlik ziyafeti, şenlik meclisi.
 Bezm-i tegerrüb: Yaşlılaşma meclisi.
 Bezm: Meclis, toplantı, âşk işret, keyf meclisi.
 Bezmi işret: Keyf meclisi.
 Be{t-i humayun: Hoş baht.
 Bîaram: Kararsız, sabırsız, tahmmülsüz, durmadan.
 Bîcân: Cansız.
 Bîdâr: Uyanık, haberdar adam.
 Bîderd: Dertsiz.
 Bîdin: Dinsiz.
 Bîhudegây: Boş konuşan.
 Bîmar: Hasta.
 Bîmunis: Arkadaşsız, dostu âşınası olmayan, tek تنها.
 Bînam ü neng: Hayasız, utanmaz, ârsız.
 Bîpeder: Babası, piç, nikâhsız dünyaya gelen çocuk.
 Bîruh: Ruhsuz, cansız, ölü.
 Bîsemer: Bâr vermeyen, meyve vermeyen, semeresiz, faydasız, boş.
 Bîşamar: Sayısız, hesapsız.
 Bîşûmar: sayısız, hesapsız.
 Bîyâbengerd: Ortalıkta dolaşan, avare.
 Bi ser ü pâ: Başsız ayaksız, öncesi ve sonrası olmayan, avare, serseri, başıboş.
 Bîcek: Bir malın tahvil edilmesi hakkında senet.
 Bid'e: Bidat, eski
 Bid: Söğüt ağacı.

Bidad: Ülke, şehir.
 Bihemduallah: Allah'ı şükür.
 Billurin: Billurlu, billurdan yapılmış, kristalli.
 Bime: Sigorta.
 Birge: Birlikte, beraber.
 Bisim: Telgraf, radyo vericisi.
 Bişûmar: Sayısız, hesapsız.
 Birge: Birlikte, beraber.
 Biyaz (beyaz): Beyaz, ak (renk); dua kitabı.
 Bizürk: Büyük.
 Bi{: Kök (Ağaç, bitki vb.)
 Bomb-i nâpal: Napalm bombası, bir çeşit bomba.
 Bö'ge: Yer, ülke, mabet, kabir.
 Bölöv: Küheylan at.
 Buté-yi hier: Ayrılık ocağı.
 Bute: Kuyumcuların altın eritmek için kullandıkları özel kap.
 Butimar: Kötü, pis; baykuş.
 Bu{ag: Gerdan, çenenin alt kısmı.
 Bülheves: İçki âlemler meşgul olan.
 Büngâh: Ambar.
 Bünyad: Kök, temel, esas, temel.
 Büran: Kesici, kesen, keskin.
 Büran: Keskin (kılıç).
 Büt-i tennaze: Putperestlerin ibadet ettikleri pesim veya heykel, sanem; çok güzel.
 Büzgale: Keçi yavrusu.

C

Cabbar: Büyük.
 Cade: Yol.
 Cahid: Cehd eden, gayret eden, çalışan.
 Caize: Mükâfat.
 Cam: Şişe, kadeh, piyâle, kâse.
 Came: Giyecek, elbise, çamaşır.
 Camee: Cemiyet, halk.
 Canbe{ş: Canlandırıcı, can bahşeden (Allah anlamında da kullanılmaktadır).
 Cansitan: Can alan (Azrail), öldürücü.
 Cari: Akan; şimdiki; icra edilen; tedavülde olan.
 Carsu: Dört yol kavşağı.
 Cavidan: Ebedi.
 Ceğın: Bayram.
 Ceb ceb: Gıdık, çene ile gerdan arası, buhak.
 Cebin: Alın.
 Cebral: Zorla, güçle.
 Cela-yi veten: Vatan tutkunu, vatansever.
 Ceng: Kavga, dövüş, savaş.
 Cengel: Orman.
 Cengperver: Savaşçı, savaş taraftarı.
 Cennet-i rizvan: Meleklerin cenneti.

Ceres: Zil.
 Ceresler: Ziller, çanlar.
 Ceride: Eskiden vergi defteri, defter; önemli hadise.
 Cezakellah: Allah karşılığını versin (Ödül ve caza olarak).
 Cezire: Ada.
 Cıbildız: Hareketli, şen.
 Cida: Mızrak, süngü.
 Cife-yi dünya: Dünya malı.
 Cihad: Savaş, mücadele, din uğrunda savaş, dini yayma yolunda mücadele.
 Cilazın er: Yenilmeyen kahraman.
 Cinağ: Bahse girmek.
 Cınan: Cennet, behişt.
 Civar: Çecre, etraf.
 Cobrai: karşılığını verme, tamir etme.
 Comerd: Cevan kişi, genç mert; cömert.
 Cövcü: Dudakların kenarı.
 Cövlan: Cevelan, gezip dolaşma.
 Cuğd: Baykuş, Başın arka tarafında düğümlenmiş saç.
 Cuy: Ark.
 Cüda: Ayrı.
 Cühhal: Cahiller.
 Culus: Tahta çıkma, bir hükümdarın tahta çıkması, oturma.
 Cünnemekân: Genç iken ölen.
 Cünun: Delilik, divanelik.
 Cür'e: Bir yudum.
 Cüst: Aktarma, araştırma.
 Cüzv: Cüz, kısım, parça, Kur'an'ın otuzda bir hissesi.

Ç

Çah: Kuyu.
 Çâk-i giriban: Yakası yırtık.
 Çâk: Dağılmış, yırtık, parçalanmış.
 Çâker: Nöker, hizmetçi, köle.
 Çalak-çapak-çapuk: Çevik, aceleci, keskin, hızlı.
 Çamlığ: Çamurluk, balçıklık.
 Çapilus: Yaltak, hilekâr.
 Çavuş: kervan başı.
 Çekân: Damlayan.
 Çelipa: Haç.
 Çem {em: Naz, işve, cilve.
 Çen: Duman.
 Çeng: Çenk, harp adlı enstrümana benzer çalgı aleti.
 Çenkâl: Pençe.
 Çep: sol.
 Çepavul: Talancı.
 Çerçi: Seyyar satıcı.
 Çêrik: Partizan.

Çesb éyle- : Yapıştırmak.
 Çêsm-i {unfîşan: Kanlı yaş akıtan göz.
 Çêşme-ğurban: Gözüm üste.
 Çêşme-yi héyvan: Dirilik suyu, ölümsüzlük suyu, hayat suyu.
 Çimmel: Zayıf, arık.
 Çin ü Maçin: Çin ve Çin'in ardında olan ülkeler.
 Çin: Kıvrım, kırışık, rüyanın doğru çıkması.
 Çölmek: Çömlek, yemek pişirilen toprak kap.
 Çömçe: Saz.
 Çunoçera: Soru, sorgu sual.

D

Dad-stad: Alış veriş.
 Dad: Adalet, insaf, ceza, aman, imdad, yardıma çağırma.
 Dadaş: Ata, baba, büyük kardeş, ağabeyi.
 Dadres: Feryâda yetişen, imdada ulaşan; müstantik.
 Dâd {ah: Adalet isteyen, feryada çağırın.
 Dâm-i bela: Bela tuzağı, bela toru.
 Dâm: Tuzak, tor, hapisane.
 Damad: Bey, enişte, damat.
 Dâmen: Etek, hile, kelek.
 Dânâter: Çok bilgili, daha bilgili.
 Dâne: Tohum, tane, adet.
 Dâneşsera: Meslek lisesi, meslek okulu.
 Dank: Dirhemin altıda birini ifade eden ağırlık ölçü miktarı, emlakın altıda bir bölümü.
 Dâra-yi izz ü şan: Saygınlığı, şanı olan.
 Dâver: Arabulucu, münsif, mahkeme hakimi, Allah dîni.
 Ded: Yırtıcı hayvan.
 Dedannüma: Sırıtıp dişlerini göstererek yaltaklanan adam.
 Def: Reddetme, itekleme, geri çevirme, ortadan kaldırma.
 Defe: Halıcıların kullandığı alet.
 Dêhgan: Çiftçi, kentli, köylü, bağban.
 Dêh: Kent, köy.
 Dehan: Ağız.
 Déhati: Kentliler.
 Dêhgede: Kent, köy.
 Dehr: Zaman, devir; dünya, âlem; tabiat, talih, felek.
 Dehre: Kesici alet, çapacak, et döven.
 Dejban: Komutan, kale komutanı, askerî polis.
 Dendan: Diş.
 Der pé-yi mövte: Ölüm ardınca.
 Derağuş: Kuvaklama, kucağına alma.
 Derayet: Bilgi, beceri.

Derbece: Küçük kapı.
 Derbend: Dar geçit, boğaz; dağ yolu, dağ geçidi; ala kapı (âlâ kapı-ḥâb-ı âli), geniş kısa cadde.
 Derif: Teessüf etmek, itiraf etmek.
 Dest-i renc: Emek, zahmet.
 Dest: El.
 Destar: Sarık, et döven alet.
 Destgir: Yardımcı, taraftar, dustar, esir, tutsak edilmiş adam.
 Dévséper: Büyük kalkan taşıyan savaşçı.
 Déyr-i Muğan: Zerdüştlerin ve ateşperestlerin ibadet ettikleri yer, ateşgâh.
 Déyr: Manastır, kilise.
 Dıĝlı: Verem hastalığı.
 Dicur: Gamgin, gamlı, kederli, karanlık.
 Didâr: Görüş.
 Didâr: Yüz, cemal, görme, ziyaret etme, görüş.
 Didé-yi gıryan: Ağlayan göz.
 Didé-yi {unfeşan: Kan döken bakış.
 Dide: Göz.
 Didesi eşkbâr: Gözü yaşlı.
 Difa (defa): Müdafaa, savunma, kendini düşmandan koruma.
 Dig: Kazan.
 Dik daşlan-: Çabuk sinirlenmek.
 Dil efsürde: Ümitsiz, gamgin.
 Dil: Yürek, kalp, gönül.
 Dilber-i tennaz: Şuh, nazlı dilber, işveli güzel.
 Dirayet: İlim, bilgi, malumat.
 Diraz: Uzun.
 Direfşi: Yıldırım, parıltı, ışık.
 Direng: Yavaşlık, geç kalma, durma, sabretme, rahatlama.
 Dire{şan: Parlak, ışıldayan, parlayan.
 Dire{t: Ağaç.
 Diriĝ: Esirgeme.
 Divsiret: Dev hasiyetli, dev huylu.
 Donlug: İkramiye, bahşiş.
 Dor berimde (dövrüber): Etrafında, çevresinde, yan yöresinde.
 Dövré-yi şebab: Gençlik devri.
 Dövre: Yassı kab, daire, çember.
 Döyün: Dövüntü.
 Dud-i siyah: Kara tütsü.
 Dúd-i âhim: Derin keder, ah ü nâle.
 Dúd: Tütsü, duman.
 Dude: Kara, mürekkep lekesi, aile, kabile.
 Duĝ: Ayran.
 Dunbal ét-: Devam etmek.
 Dust: Dost.
 Dustan: Dostlar.
 Duş: Omuz, geçen gece, düş, rüya.

Dutzaĝ: Yabani kuşların tutulduğu kafes.
 Düateşe: İki defa temizlenmiş.
 Dübb-i ekber: Büyük ayı.
 Dübb: Ayı.
 Dünya-yi dün: Alçak dünya, kötü dünya.
 Dür ü dirâz: Uzun uzadı.
 Dür(r): İnci.
 Dürefşân: Dür saçan, inci yağdıran.
 Dürr-i eşk: Göz yaşının incileri.
 Dürr-i semin: İnci, kıymetli taş.
 Dürr-i {uşab: En iyi mirvar, en güzel inci.
 Düşmen-i {un{ar: Zalim düşman, kan içen düşman.
 Düşnam: Sövmeye, sövüş, küfür.
 Düzd: Hırsız.
 Düzek: Cehennem.
 Dövre: Çevre, etraf, daire.

É

Élat: Halk, bir yurttaki bir yerde yaşayan topluluk.
 É'tigad: İnanma, itikat.
 É'tidali: Liberal.
 É'tisaf: Mecbur etme; tecavüz etme.
 É'tisas: Tatil.
 Éhğag-i heĝĝ: Hakikatı ortaya çıkarma.
 Éhkâm: Hüküm, karar; rejim, kuruluş; hakimiyet; düşünce; rey.
 Éhram: İhram, Mekke'yi ziyarette hacıların giydiği dikişsiz elbise; Mısır'da Firavunların mezarları.
 Éhram: Aydınlar, yazarlar.
 Éhsas: Hissetmek, sezmek.
 Éhticab: Örtünme, gizlenme, saklanma.
 Élm-i elsine: Dil ilmi, gönül ilmi.
 Eski pullar: Kağıt paralar.
 Éyd-i seadet: Saadet bayramı.
 Éymen: Uğurlu, hoşbaht, korkusuz (yer), korunmuş.
 Ézaz: İftihar, hürmet.

E

Eĝd günü: Nikâh kesilen gün.
 Eğran: Akran, eştaş, arkadaş.
 Eğsam: Aksam, kısımlar.
 Eğvam: Hısımlar, akrabalar, kavimler.
 E'za: Uzuvlar.
 Ebben-cedden: Ata babadan.
 Ebedsera: Ebediyet evi.
 Ebham: Şüphe; dumanlı (mec.).
 Ebher: Nergiz, güzel göz, güzel adam.
 Ebr-i siyah: Kara bulut.
 Ebr: Bulut.
 Ebru-yi tizcenk: Keskin pençeye benzeyen

- kaş.
- Ebser: Daha gözü açık.
- Ebvab: Ders kitabı.
- Ebyez: Beyaz, ak.
- Echaf: Zarakilik, iki katına satmak.
- Ecr: Mükâfat.
- Edl: Adalet; beraberlik; yük, eş.
- Edüv-i beşer: İnsanlığın düşmanı.
- Efğan: Nâle, figan, feryat.
- Ef'al: İşler, dilbilgisinde fiiller.
- Ef'i: Zehirli yılan.
- Efal: Çalışan.
- Efğan: Figan, feryâd, nâle.
- Eflâk: Felekler.
- Efser: Subay, zabıt.
- Efsurde: Solgun, özelliğini kaybetmiş, buruşmuş.
- Efvac-i sûtur: Satırlar grubu, satırlar bölümü, at veya yük hayvanları bölümü.
- Efvac: Bölükler, gruplar.
- Efzun ol- : Artmak.
- Ef'em: Daha büyük, en büyük.
- Egriplanlar: Uçak, tayyare.
- Eğfal: Dikkatsizlik, hata, yanlış yapma.
- Eğyâr-i tengçesm: Dar gözlü rakib, yabancı.
- Eğyâr: Düşman, yad, özge.
- Ehbab: Dostlar.
- Ehibba: Dostlar, sevimliler, aydınlar.
- Ehkâm-i din: Dinin hükmü.
- Ehkâm-i teharete: Temizlik kuralları.
- Ehl-i ürfan: Arif insan, bilgili insan, aydın.
- Ehrrar: Hür adamlar, hürriyet sevenler.
- Ehripen: Zerdüşterin kötülük tanrısı, habis, şeytan insan.
- Ehvel: Şaşı, çepçöz.
- Ehven: Çok az, çok yumuşak.
- Ehya: İhya, dirilme, yenileşme.
- Ehzan: Kederler.
- Ejder-i siyah: Kara ejderha.
- Ekkaslıg: Fotoğrafılık.
- Elgaffar: Allah, çok bağışlayıcı.
- El'an: Hemen, şimdi, şu anda.
- Elem: Alem, bayrak.
- Elerreus: Baş, zirve, başlangıç.
- Elhan: Güzel sesler, türküler.
- Elher: Hakikaten, doğrusu, gerçekten.
- Elhezer: Sakın, sakınılsın, uzak durulsun.
- Elsine: Diller.
- Emir-i ceng: Askerî isim, askerî rütbe.
- Emniyye: korkusuzluk; polis memuru.
- Enga: Anka, Kaf dağında yaşayan efsanevi kuş, simurg.
- Engayi: Efsanevi kuş.
- Enar: Nar.
- Enber: Amber, koku, ıtır, kâşalot adlı deniz hayvanının salgısından elde edilen güzel bir koku.
- Enberbiz: Koku saçan. amber saçan.
- Encüm: Yıldızlar. (Kuzey Azerbaycan'da ot, fundalık, çalılık anlamında da kullanılıyor).
- Encümen: Meclis, cemiyet, toplantı.
- Endelib: Bülbül.
- Enduh: Gam, keder.
- Engür: Üzüm.
- Enhar: Çaylar, dereler, arklar.
- Enin: İnceleme, inilti.
- Envar-i hidâyet: Doğru yolun nurları, ışıkları.
- Envar: Işıklar, nurlar.
- Ergam: Rakamlar.
- Er'er: Ardıç ağacı, servi ağacı.
- Erbab: Sahip, mülk sahibi.
- Ereg: Ter.
- Eregriz: Ter döken.
- Eren: Yiğit kişi, kahraman.
- Ergen: Evlenmek zamanı gelmiş genç.
- Ergewan: Erguvan, güzel kırmızı bir gül adı; kırmızı.
- Erse: Boş arazi, meydan.
- Erş-i e'lâ: Göğün en yüksek katı, sema, asuman.
- Erş: Kubbe, taht, gök, sema.
- Erteş: Ordu.
- Erus: Gelin.
- Erzan: Ucuz.
- Erze: En rezil, çok alçak insan.
- Erzen: Darı.
- Esb: At.
- Esbdevan: At koşturan.
- Esbdevanlar: Süvari.
- Esef: Teessüf etme, hayıflanma.
- Esel: Bal.
- Eshab: Ashab, sahibler, taraftarlar, sohbet edenler. Hz. Muhammet'in sohbetine katılanlar.
- Eslehet: Silah.
- Efkâr: Fikirler.
- Esr: Asır, zaman, devir, yüz yıllık süre, ikinci.
- Esrar: Sırlar.
- Essebrü-miftahül-ferec: Sabır genişliğin anahtarıdır.
- Eşgal gâbi: Çöp kutusu.
- Eş'ar-i neğz: İnkâr edici şiirler.
- Eşcar: Ağaçlar.
- Eşire: Kabile, oymak, göçer hâlde yaşayan kavim.
- Eşk: Göz yaşı.
- Eşkbar: Göz yaşı döken.
- Eşleb: Meral.
- Eşlefi: İran'da altın para.

Eşn: Huzur, güven içinde olma.
 Eşrar: Pis şeyler, kötü adamlar.
 Eşşas: Şahıslar, insanlar.
 Etbale: Yetim, çüce.
 Etibba-yi fireng: Avrupa hekimleri.
 Etibba: Tabipler, hekimler.
 Eţşan: Susuz, susayan.
 Evamfirib: Cahilleri aldatmak, demegog, aldatıcı.
 Evham: Vehim sözünün çoğulu, şüphe, karabasan.
 Eyağ: Cam, kadeh, piyâle.
 Eyal: Aile, nüfus, çoluk çocuk; eş, zevce.
 Eyar: Endaze, deneme, ölçü, dakiklik.
 Eyyar: Hilekâr, avare.
 Eyyar: Hilekâr; işsiz güçsüz.
 Ezkâr: Zikirler, anma, hatırlama.
 Ezkâr: Zikirler; hatırlama.
 E{ger: Ateşli kül, külle karışık küçük kor, köz.
 E{ter-i said: Talih yıldızı, yükseklere çıkan yıldız.

F

Fahiş: Açık, edepsiz.
 Fail-i muhtar: İhtiyar sahibi, istediğini yapmakta serbest olan.
 Famil: Aile.
 Faş ğıl-: Açmak, açıklamak, ortaya çıkarmak.
 Feğir-i müflis: Fakir ve yoksul.
 Fé'l gövl: İş ve söz.
 Feğahet: Fıkıh ilimleri, dinî kanunları bilme.
 Fehm: Düşünce.
 Fekâh-i intığadı şé'r (fokahi): Mizahî şiir.
 Felâhet: Çiftçilik.
 Felihaza: Ve buna göre.
 Fena: Yokluk.
 Fenus: Fanus, fener.
 Ferag: Fırak, ayrılık, hicran.
 Feraget: Vaz geçmek.
 Feramuş: Hatırdan çıkarmak.
 Ferib: Aldatma.
 Fermayış: Buyruk, emir.
 Ferr: Parlaklık, ışık, nur; süs, ziynet; tantana; güzellik.
 Ferş: Ayak altına yayılacak şey, döşeme, yer yüzü.
 Ferş: Küçük halı, halça.
 Ferzâne: Âlim, bilgili.
 Ferzendan: Evlatlar, çocuklar.
 Fer{ende: Hoşbaht, uğurlu.
 Fêşğ-i fevahiş: Ayyaşlık, bozgunculuk.
 Fesahet: Güzel ve açık konuşma yeteneği.

Feth: Açma; başlama; zaptetme.
 Féyz: Bolluk, bereket; hayır, fayda; lezzet.
 Filfvör: Derhal, hemen.
 Filus (flus): Para, en küçük para miktarı.
 Firğet: Ayrılık.
 Firengistan: Avrupa.
 Firişte: Ferişteler, melek, masum, günahsız, yumuşak huylu.
 Fişar-i {un: Kan basıncı.
 Fişar: Tazyik, basınç.
 Fitre: Ramazan ayında fert başına belli miktarda verilen sadaka.
 Fitret: Fitrat, yaratılış, tabiat.
 Fitva: Fetva (Bir mesele hakkında kadı veya müftü tarafından verilen hüküm.).
 Fokul kravat: Yaka kravatı.
 Fokull: Boyun bağı, kravat.
 Foren: Hemen, tez.
 Fori: Tecili.
 Foruzan: Parlayan, yanan, ışıldayan.
 Fövc: Cemaat, topluluk, deste.
 Föyce-zülmkâr: Bir grup zulümkâr.
 Föveran: Suretle akan.
 Fut éyle-: Ölmek, yitirmek, bırakmak.
 Fügea: Fakir, yoksul.
 Fütade: Düşmüş, yıkılmış, düşkün, biçâre, zavallı.

G

Geda-yi kûy: Sokak dilencisi.
 Gehvâre: Beşik.
 Gélé: Giley, kınama.
 Gendum (gendom): Buğday, tane.
 Gerdenderez: Boynu uzun.
 Gerdid: Fırlatmak, imtina etmek, kesmek.
 Gerdun: Dönen; felek, talih; gök.
 Gergeh-i gerdun: Çarkı felek, hayatın deveranı.
 Germâbe: Hamam.
 Géysu: Saç.
 Giciklenmek: Çekememek, kıskanmak.
 Giran-baha: Daha kıymetli.
 Giranmaye: Pahalı, ağır.
 Giréhgir: Burma burma, düğüm düğüm saç.
 Giriştâr: Tutulmuş, tutsak, esir, mübtela, âşık, vurgun.
 Giryeye: Ağlamak, sızlamak.
 Giyah: Ot, yeşil ot.
 Giysu/ géysu: Saç.
 Göft: Hakimane söz, hikmetli ifade, söz.
 Göftar: Sohbet, söz, mevzu.
 Göftüğü: Sohbet, konuşma.
 Gövher-i şehvarına: Çok iri taneli inci.
 Gövsâle: Bir yaşındaki dana; Tövrat'a göre Hz. Musa'nın zamanında Samira adlı

birisinin altından yaptığı ve bununla halkı yoldan çıkarıp putperest ettiği insan; sade adam.
 Gövtâr: Sohbet, söz; mevzu.
 Gruhban: Askerî rütbe.
 Gür: Yaban eşeği, mezar.
 Gûsifend: Koyun.
 Güşe-yi çêşm: Gözün kenarı; göz altından bakmak.
 Güher: Gevher.
 Gül demeti: Gül destesi.
 Gül-i hemra: Kırmızı gül.
 Gülberk: Gül yaprağı.
 Gülfam: Gül renginde, kırmızı.
 Gülşen: Güllük.
 Gülüstan: Gül bahçesi, çiçeklik.
 Güncüşk: Serçe.
 Güvah: Şahit.

Ğ

Ğâh: Zaman, vakit, yer, mekân.
 Ğabağ: Ön, önce, yüz (çehre); bal kabağı.
 Ğaim-ül léyl: Geceye bitişik.
 Ğali: Halı.
 Ğaraçığ: kara çadır.
 Ğazlığ at: Savaş atı, koşu atı.
 Ğebğeb: Bu ağ, gıdık, çene ile gerdan arası.
 Ğeba: Kaba.
 Ğebr-i âdem: Hz. Adem'in kabri.
 Ğedid: Güneşte kurutulmuş et; köze gömülerek bişirilen bütün koyun, pastırma.
 Ğelemrövn: Bir hükümetin idaresi altında bulunan yer, ülke.
 Ğelender (Kalender): Dünyadan el çekip kendi başına yaşayan insan, filozof, kaide kurula uymayan insan.
 Ğemer: Ay.
 Ğemertel'et: Ay yüzlü, aybeniz, yüzü ay gibi güzel olan.
 Ğemkêşide: Gam çeken.
 Ğemze: Gözle işaret etme, nâz, işve, süzgün bakış, işveli bakış; bazı insanların gülünce çene veya yanaklarında beliren küçük çukur.
 Ğem'ar: Gam dağıtan, gamlı zamanda teselli veren.
 Ğeni: Varlıklı, zengin.
 Ğerg: Suyu batırma, suya batma, boğulma, boğma (suda).
 Ğerar: Durma, sakit olma, dayanıklılık, sabır, tahammül.
 Ğerin: Yakın, akraba, benzer, arkadaş, yakın dost, eş.
 Ğern-i bistum: Yirminci asır.

Ğesem: Ant, yemin, ant içme, yemin etme.
 Ğet'en: Katiyyen, kesin olarak.
 Ğetre-yi âb-i nisan: Nisan yağmurunun damlaları; nisan ayı.
 Ğevi: Kavi, kuvvetli, güçlü, zorlu; sağlam; (mec.) zengin, varlıklı.
 Ğeviter: En kuvvetli, en güçlü, en sağlam, en zengin.
 Ğevvas: Dalgıç, ok yapan kimse, okla silahlanmış kimse, ok atan.
 Ğeza: İnsanın başına gelen hadise.
 Ğezel-i neğzi: Güzel, lâtif, zarif gazel.
 Ğezil: Keçi kılından örülmüş gömlek.
 Ğısdır: Rüşvet vermek.
 Ğisse: Kıssa, menkıbe, hikâye, masal.
 Ğol vér- : Söz vermek.
 Ğopalı: Kök, yumru.
 Ğoppuz: Kopuz, saz.
 Ğorreş: Nara, gürültü, bağırıtı.
 Ğors: Hap (ilâç).
 Ğovga: Kavga..
 Ğov: Yanan fitil.
 Ğovzan- : Kalkmak.
 Ğövm-i nâpak: Temiz olmayan nesil.
 Ğövm: Kavim, aynı soydan olan, akraba.
 Ğövs-i güzeh: Gök kuşağı, ebem kuşağı.
 Ğövs: Yay, keman, çemberin bir parçası.
 Ğran: Para birimi.
 Ğuat: Ahmak, aptal, saf, bön.
 Ğubber: Kumru.
 Ğulam-i helğebégüş: Kulağı halkalı, kulağı küpeli (köle).
 Ğulçag: Kukla.
 Ğull: Tutsakların boyunlarına, ayaklarına ve ellerine takılan zincir.
 Ğumar-ı eşğ: Aşk kumarı.
 Ğusale: Dana.
 Ğut-i dil: Yüreğin kuvveti.
 Ğut: Erzak, gıda, yenilen şey, güç, kuvvet.
 Ğüllabi: Sahte.
 Ğürb: Yakınlık, komşuluk.
 Ğürs-i gemer: Ayın çevresi.
 Ğürs-i âfitab: Güneşin çevresi, dairesi.
 Ğüsür: Kasırlar; kusur, günah, kabahat.
 Ğüyud: Sınırlılık, mahdutluk, bağlılık, bitişiklik.

Ğ

Ğaya: Nihayet, sonunda, son merhale.
 Ğerre: Kibirlenme, kendini övme.
 Ğina: Varlıklı, devletli.
 Ğiyab: Kayıp olmak.

T

Tab-i re{t (re {t-i {ab): Yatak.
 Tab: Uyku, rüya, uyku görme.
 Tah nâhah: İster istemez, haklı haksız.
 Tah: İster, isterse.
 Tahendem: İstekliyim.
 Tâk-i pay: Ayak altındaki toprak.
 Tâk: Toprak, toz, yer küresi, ülke, diyar;
 çürümüş toprak olmuş.
 Tâkister: Kül.
 Tâkpay-i secdegâh: Secde yerinin eşiği.
 Tam-çiy: Yetişmemiş, olgunlaşmamış.
 Tame: Kalem; üslup.
 Tane: Ev, bina.
 Tasa: Halis buğdaydan pişirilmiş ekmek.
 Taneberduşam: Evsiz, yoksul, fakir.
 Tanevade: Nesil, soy, aile.
 Haraya: Nereye.
 Târ ü kes: Kırpıntı, çör çöp.
 Tar: Diken, bir çeşit ağaç.
 Tarken: Diken satan.
 Târüzâr: Dikenlik.
 Taşak: Zir zibil, çör çöp.
 Ta {al: Yahudi din adamı.
 Tedeng-i cansitan: Can alan ok.
 Tedeng-i {unriz: Kan akıtan ok.
 Tedeng: Ok.
 Teffaş: Yarasa, gece kuşu.
 Teffaş: Yarasa.
 Tefi: Hafî, gizli.
 Tel'et-i mümtaz: Seçilmiş bir hediye.
 Telel: Noksanlık, açıklık, boşluk.
 Telfe: Molla mektebinde mollanın
 yardımcısı.
 Telverçiler: Tahlil toplayanlar.
 Tem: Eyri.
 Temender{em: Kat kat, burma burma.
 Temide: Eğilmiş, beli bükülmüş, kambur.
 Tempare ({ompare): Bomba, roket.
 Tende: Güllüş.
 Tendeng: Ok.
 Tennas: Şeytan.
 Ter: Eşek Terken: Taşçı.
 Teridar: Alıcı, bir malın alıcısı.
 Termöhre: Eşek semerine süs için dikilen
 renkli boncuklardan her biri, kıymetsiz.
 Tes: Çör çöp, çırpı.
 Tesaret: Zarar ziyan.
 Tesi: Düşman; matematikte çıkarma; denk.
 Tesm-i can: Can düşmanı.
 Teste: Yorgun.
 Teşm: Hışm, gazab.
 Tetmi: Gülhatmi.
 Tevas: Hasseler.
 Teyme: Çadır.

Tezab: Kına yakmak, boyamak.
 Tezab: kötüleşirmek.
 Tirge: Bez parçası; dervişlerin giydikleri üst
 elbise; cübbenin altından, iç gömleğin
 üstünden giyilen pamuklu elbise.
 Tirge: Hırka (Dervişlerin giydiği cübbe.).
 Tire: Bulanık, boşuna, bulanmış, ters, kaba.
 Tired: Akil.
 Tireser: Başboş ters adam.
 Tisal: Hasyetler, huylar.
 Tişt: Kerpiç.
 Tiyaban: İki tarafı ağaçlı geniş cadde.
 Tizab: Koyu kırmızı renkli boya.
 Tof: Korku, haf, vahşet.
 Torzek: Öksürük.
 Toşaheng: Hoş sesli, güzel sesli.
 Toşgél: Güzel.
 Toşnud: Hoşnut, razı, memnun.
 Tovf: Korku.
 Tu: Hasiyet, huy, kılık.
 Tub: Güzel.
 Tubsaz: Sanatkâr.
 Tubsuret: Güzel yüzlü, güzel.
 Tud ({od): Öz, özü.
 Tulg: Huy, tabiat.
 Tuld: Ebedilik.
 Tuldi: Cennet.
 Tum: Küp, balçıktan yapılmış büyük kap.
 Tums: Beşte bir; beş; gelirin beşte biri
 miktarında olup seytlere verilen dinî
 vergi, seyt malı.
 Tun-i dil: Yürek kanı.
 Tun: Kan.
 Taiş: Rica.
 Taiş étmek: Rica etmek.
 Tunab: Kanlı su, kanlı göz yaşı.
 Tunalud: Kana bulanmış.
 Tun {ar: Kan içen, zalim, kaddar.
 Tur: Güneş, gün.
 Turd: Küçük, narin.
 Turşid-i {aver: Şark güneşi, doğu güneşi.
 Tuceste: Hoşbaht, hoş giden.
 Turşidveş: Güneş yüzlü.
 Tuşe: Başak, salkım, sümbül.
 Tuşeçin: Sümbül toplayan.
 Tuşg ü ter: Kuru ve yaş.
 Tûrus: Horoz.
 Tûşk: Kuru.
 Tûtbe: Hutbe.

H

Hacet: İhtiyaç, lüzum.
 Hadis: Yeni zuhur eden, yeni meydana
 gelen.
 Hakim-i mütleğ: Diktatör, ülkeyi tek başına

yöneten.
 Harasan: Korkmuş halde.
 Hasil: Mahsul, ürün.
 Hatif-i erş: Gökten gelen kayıptan ses.
 Heğaret: Saygısızlık.
 Heğbin: Çok tesirli ve öldürücü zehir.
 Hebib: Dost, sevgili.
 Hebl: İp, kendir.
 Hecc: Hac.
 Hecl: Zıfaf otağı, gerdek.
 Helavet: Tatlılık, tat, lezzet, zevk.
 Helef-i {encer-i bürran: Keskin hançerin hedefi.
 Hemağuş: Kucaklama.
 Hemiiyyet: Ruh yüksekliği, şeref hissi, gayret;
 Hempay: Yol arkadaşı.
 Hemra: Kırmızı, kızıl.
 Hemrah: Yol arkadaşı.
 Hemraz: Sırları bir olan.
 Hemsâye: Komşu.
 Hemvar: Düz.
 Hem {ane: Aile fertlerinden her biri, komşu.
 Hencer: Kırtlak.
 Heng: Kıymet, miktar; zor, güç, kuvvet; akıl, idrak.
 Henüz: Şimdi, şimdilik.
 Herim: Mahrem yer, yakın arkadaşların gidebileceği yer.
 Herman: Olumsuz cevap; yasak etmek.
 Herzeger: Boş sözler konuşan.
 Hetm: Katiyetle, tereddütsüz.
 Hetn: Yırtma, yorma; şerefsizlik.
 Hevadis: Hadiseler.
 Hevai: Havaya ait olan, göğe ait olan, haksız şehvet düşkünü.
 Hevari: İsa'nın 12 öğrencisinden birisi.
 Heva {ah: Havalara; taraftar; hayır seven; âşik, vurgun.
 Heves: Hisler, duygular, fikir, hayal.
 Hezar min hecemet: Eskiden kan alma işi ve bu işte kullanılan aletin adı.
 Hezar: Bin.
 Hezryan (hezryan): Sayıklama, anlamsız boş sözler.
 Hicab: Perde, örtü; utanma.
 Hicr: Ayrılık, ayrılma, hicran.
 Hilliyye: Şeriata göre izin vermek, borçlarından azat etmek.
 Himâget: Ahmaklık, şuarsuzluk.
 Hindivane: Karpuz.
 Hirsü az: Tamahkârlık.
 Hizb: Tayfa, zümre, hisse, pay, parti, grup.
 Hocre: Oda, küçük sığınak.
 Hökmferman: Hüküm süren.
 Hörme: Kırmızılık, bir çeşit hastalık.

Hubab: Su köpüğü.
 Hurilîğa: Huri yüzlü, güzel.
 Hübb-i veten: Vatan sevgisi, vatan aşkı.
 Hükema: Hakimler, filozoflar, âlimler.
 Hümayun: Uğurlu, saadetli, mübarek, padişaha ait; Azerbaycan klasik muğamlarından (şarkı) birisinin adı.
 Hürriyyet: Hürriyet, azatlık.
 Hüveyda: Âşikâr, açık, belli.
 Hüzür-i şeha: Şahın huzuruna.
 Hündür: Yüksek, uzun boylu.
 Herlen- : Dönmek.

İ

İltisâğı: İltisakî, iltisaka ait, bitişkenlikle ilgili.
 İltisâğı diller: İltisakî diller, bitişken diller.
 İri: Büyük.
 İsin- : İsinmek.
 İğamet: İkamet, oturma, sakin olma; ev, yaşayış yeri; kudret, hakimiyet.
 İğd: Boyun bağı, dizilmiş inci.
 İğtidar: İktidar, kudret, hakimiyet, yetenek, beceri.
 İğtiza: Talep, gerek, lüzum.
 İbham: Üstü örtülü.
 İbtikâr: Teşebbüs.
 İctinab: Çekimne, sakinme.
 İcz: Acizlik.
 İczülhâl: Acizcesine.
 İdde: Sayı, adet; miktar; deste, grup; mühlet.
 İddéyi (eddei): Makam seven, görev seven.
 İğfal: Aldatmak, yoldan çıkarmak.
 İğmaz: Kıybet.
 İktisab: Kazanma, kesb etme, kazanç.
 İltihab: Alevlenme, artma, duygu, istek; yanma, ışıldama; vücudun herhangi bir yerinde meydana gelen şişlik.
 İmsak: Hasislik, cimrilik; tan yerinin ağarmaya başladığı zaman, oruca başlama zamanı.
 İna: Yorgunluk, ağır iş.
 İnan: Yular, idare, iktidar.
 İnayet: Kaygı, yardım, ilgi; iyilik.
 İneb: Üzüm (Arapça).
 İndi: Şimdi.
 İnfial: Utanma, hacil olma, heyecana gelme, coşma.
 İnham: Malum olmayan, bilinmeyen, mübhem.
 İntisab: Mensup olma, katılma.
 İnti {ab ét- : Seçmek.
 İnziva: Toplumdan uzaklaşmak, yalnız kalmak.

İsar: Bahşış vermek; beğenme, seçme.
 İslah: İyi bir hâle getirme, noksan ve kusurlarını giderme.
 İslâmiyan: Müslümanlar.
 İsté'mar: Müstemleke hâline getirme; mamur hale getirme.
 İste'r: Büyük yüzme havuzu.
 İstiare: Alma, götürme, kinaye.
 İsticabet: Rıcanın kabul edilmesi, rıcanın yerine getirilmesi; duanın, namazın, orucun kabul edilmesi.
 İstişmam: Koklama, hissetme.
 İşk: Göz yaşı.
 İşkenbe: Karın, mide.
 İştibah: Sehv, yanlış, şüphelenme.
 İştihar: Şöhret bulma, meşhurlaşma, ün kazanma.
 İştiağ: Çok isteme, arzu etme, heves.
 İşve: Naz, gamze.
 İşvefûrûş: İşve satan.
 İtab: Kınama, töhmet etme.
 İti: Hızlı, keskin.
 İtman: Tamam olma.
 İyma: İşaret.
 İzhar: İfade etme, meydana çıkarma, âşikâr etme.
 İztirab: İstirap, sıkıntı, eziyet.
 İzz: İzzet, azamet, şan, liyakat.
 İ{fa: Gizletme.
 İ{lâl etmek: Karıştırmak, bozmak.
 İ{van: Kardeşler.

K

Kân-i cehalet: Cehalet kaynağı.
 Kanun: Süryani takviminde ay adı.
 Kâr ü bâr: İş, güç.
 Kâr: İş, kazanç.
 Kârâgâh: İş bilen, işten anlayan, gizli polis memuru.
 Kârferma: İş buyuran, iş veren, mal sahibi.
 Kârgâh: Ticarethane, büyük işyeri, şirket.
 Kârger: Usta yardımcısı, işçi.
 Kart: Belge.
 Kâr{ane: İş yeri, imalathane, fabrika, taşocağı.
 Kâs: Tutkun.
 Kâ{neşinan: Sara sakinleri, saray ehli.
 Kâşâne: Saray, imaret.
 Kâ{ : Saray.
 Ke'bé-yi rü{sar: Kâbe'ye benzer çehre, Kâbe gibi pâk ve mukaddes olan yüz.
 Kebk-i {uraman: Güzel yürütyüslü keklik.
 Kebk: Keklik, sevgili, cânan, güzel.
 Kecmedâr: Birisinin istek ve arzusunun aksine hareket eden.

Kehlûbeser: Göz sürmesi.
 Kelef: İplik yumağı.
 Kelenteri: Polis mıntıkası.
 Kelid ü sened-i {aneni: Evin senetleri ve anahtarı.
 Kelim-i Hağ: Musa peygamberin lakabı.
 Kelim: Musahip, sohbet eden.
 Kelisa: Kilise.
 Kem: Noksan, eksik, az, ne kadar.
 Kemali fügeraye: Bütün fakirlere.
 Kemerşiken: Bel kıran, üzücü, yorucu.
 Kemin: Pusuda duran, gizlenen adam; küçük.
 Kenkâh: Kuyu kazan, ev yıkan.
 Kerkes: Kuzgun.
 Kesamet: Keyifsizlik, yorgunluk.
 Kesb: Kazanma, kazanç, ele geçirme, senet, meşguliyet.
 Keşti: Gemi.
 Ketman: Gizletmek, sır saklamak.
 Kéyfer: Ceza; suç, suç meselesi.
 Kibr: Tekebbür, kibir.
 Kîfâf: Kîfayet, yeter.
 Kîlas: Sınıf.
 Kilk: Kalem.
 Killilleşmek: Bağlanmak.
 Kisret: Çoğalma.
 Kiş: Mezheb, âdet, ok kabı.
 Kişver: Ülke, memleket.
 Kôlah (kûlah): Papak.
 Kôméyt-i teb: Tebin küheylanı, tebin atı.
 Kôt-i şalvar: Elbise.
 Kôt: Çeket.
 Kôhsar (kûhsar): Dağlık, dağlık olan yer.
 Kôvkeb: Yıldız.
 Kôvn ü mekân: Âlem, kâinat, mekânın oluşması.
 Kôvser: Kevser, cennette bulunan çeşme.
 Kravat: Boyun bağı.
 Kudeta: Hükümet darbesi.
 Kûh: Dağ.
 Kûs: Büyük davul, nağara.
 Kûy: Mahalle, köy, sokak, oyun topu, nerede, hani.
 Kûbra: Büyük.
 Kûçe: Sokak, cadde.
 Kûffar: İslâm dinine inanmayanlar, kâfirler.
 Kûlah: Papak, kalpak.
 Kûlbe: Kulûbe, çalı çırpıdan yapılmış sığınak.
 Kûllen ve haşa: Kesinlikle yok, inkâr.
 Kûrê-yi heddad: Demirci ocağı.
 Kûrek züvende: Kûreğin üzerine binnip kayınca.
 Kûs-i ecel: Ölüm nağarası.
 Kûs: Büyük davul, nağara (koltuk davulu).

Küsuf: Güneşin tutulması.
 Küşêş: Çalışma, gayret etme.
 Küşte: Ölmüş, öldürülmüş.
 Kûteh: Kısa.

L

Labud: Gerekli, çok lâzım, zaruri, mutlak.
 Laf ü gezaf: Boş söz., bihude söz.
 Lağër-arîğ: Zayıf, etsiz cansız.
 Lahut: İlâhiyat.
 Laiğbazar: Pazara layık.
 Lale-merdengi: Laleye benzer.
 Lâme hale: Şimdilik.
 Lâmezheb: Mezhepsiz, yolsuz, dini inancı olmayan.
 Lane: Yuva.
 Lasêyr: Bundan başkası değil.
 Lâyezal: Ebedi, daimi.
 Le'b: Oyun, eğlence, oyuncak.
 Le'l: Yakut cinsinden al renkli kıymetli taş.
 Le'l-fam: Yakuta benzer.
 Leb-i méykûne: Şarap rengine benzeyen dudak, al dudak.
 Leb: Dudak, kenar, sahil.
 Lebu: Pişmiş pazu.
 Lebzan: Titreyen, titrek.
 Lehed: Kabrin mevta konulan kısmı.
 Lehze: Lahza, an, bir bakış, bir kere göz kırpma.
 Lemean: Parlak, açık olmak.
 Lemyezre': Ekilmemiş yer.
 Letafet: İncelik, hoşluk, mülayimlik, güzellik.
 Letayif: Latifeler, güzel, ince.
 Léyk: Lâkin.
 Le{te-yi {ûn-i dil: Yürek kanının pıhtısı.
 Libas: Elbise.
 Licam: Yular.
 Lisan: Dil.
 Lölo: Mercan, dür, inci.
 Lövh: Yazı tahtası, sahife.
 Lövhenallah: Aman Allah.
 Lühaf: Yorgan.
 Lütf: Lütuf, mihrıbranlılık.

M

Mal-ğara: Büyükbaş hayvanlar.
 Mader: Ana (Zir-i pay-i maderest: Anaların ayağının altındadır.) Hz. Muhammet: "Cennet anaların ayağının altındadır.."
 demıştır.
 Mah péyker: Ay yüzlü.
 Mah ü sal: Ay ve yıl.
 Mah-i dire{şen: Parlak ay.

Mah-i siyam: Ramazan ayı.
 Mahveş: Aya benzer.
 Mal-i mekal: Mülk, emlak.
 Malik: Sahip, mülk sahibi, toprak sahibi, cehennemî koruyan meleik.
 Manend: Benzer, eş, menend, denk.
 Mazad: Zıtlık, birbirine ters olan.
 Mazi: Geçmiş, geçmiş zaman.
 Megam: Makam.
 Meghur: Kahrolmuş, mahvolmuş, ezilmiş, mağlup olmuş.
 Meğtul: Ölü.
 Meğtule: Öldürülmüş kadın.
 Me'bud: Allah, ibadet olunan.
 Me'bus-i Cilov{ore: Pilav yiyen temsilci, milletvekili.
 Me'delet: Adalet, insaf.
 Me'dum: Yok olan, mevcut olmayan.
 Me'mul: Arzu edilen, ümit edilen.
 Me'nus: Alışmış, ünsiyet bulmuş, öğrenmiş.
 Me'va: Mesken, ev, yurt.
 Me'zur: Özürlü.
 Mear: Kendini öven, yalancı.
 Meccani: Bedava, parasız.
 Mecmer: Mangal, göz değmemesi için içinde ateş yakılan özel kap.
 Mecmum: Zehirlenmiş.
 Mecnunferib: Mecnun aldatan.
 Mecus: Zerdüşti, ateşperest, zerdüştinin kâhini.
 Mecye: Zerdüşti; Zerdüştinin adamı, muğ.
 Meczub: Cezb olunmuş, deli, divane.
 Médad: Kurşun kalem.
 Medar: Merkez, istinat noktası, temel, esas.
 Medhuş: Mest olmuş.
 Mehbub: Sevgili, tutsak, dost.
 Mehcebin: Alın ay gibi parlak, güzel.
 Mehcur: Uzaklaşmış, kenarda kalmış.
 Mehen: Gam, keder.
 Mehfil: Toplantı yeri; meclis, dernek.
 Mehliğa: Mehlika, ay görünüşlü, ay yüzlü.
 Mehlûc: Temizlenmiş, atılmış.
 Mehmil: Kecabe, taht-ı revan.
 Mehpare: Ay parçası, güzel.
 Méhr-i dire{şan: Parlak güneş.
 Méhr: Güneş, sevgi, muhabbet.
 Méhrab: Caminin kible tarafında olan ve imamın namaz kıldırırken durduğu kısım.
 Méhri: Münir, parlak, güneş.
 Méhter-i pir: İhtiyar at bakıcısı.
 Mehveş: Ay gibi, aya benzer.
 Mehzer: Ölü evi, toplantı, meclis; protokol.
 Mekes: Sinek.
 Mokr: Hile, aldatma; hüzn, keder.
 Melahet: Güzellik, tuzluluk.

- Melaik: Melekler.
 Melamet: Kinama, azarlama.
 Melek-i adel ü millet nevaz: Milletini seven ve adil olan.
 Melekmenzer: Halk şiirinde, folklorda güzelin suretlerinden, teşbihlerinden birisi.
 Melfufe: Bir şeye bürünmüş.
 Mellain: Melunlar.
 Meremmet: Tamir, onarım.
 Mellak: Mülk sahibi.
 Melun: Lanete gelmiş, lanete düçar olmuş.
 Memat: Ölüm.
 Memnu': Yasaklanmış.
 Men-i bîkes: Kimsesiz.
 Men-i efkâr: Düşünceyi yasaklamak.
 Men-i mehcur: Hicran çeken ben.
 Mende: Boğca bağı.
 Mennan: Merhametli, sehavetli.
 Mensur: Galebe çalmış, başarmış.
 Menzur: Maksat.
 Mergîzar: Çemen.
 Mergûb: Rağbet edilen, istenilen.
 Merd: Kişi, yiğit, kahraman, eli açık, sehavetli.
 Merdom: Halk.
 Mere erler: Ey kişiler.
 Merfeller: Cemiyetler, dernekler.
 Merfzâr: Çemenlik, çayır, otlak.
 Merg: Ölüm.
 Merhem: Melhem, ilaç, çâre.
 Meriz: Hasta, rahatsız.
 Merk: Ölüm, ecel.
 Merkimiş: Bir çeşit zehir.
 Mermuz: Remzi, şüpheli.
 Meshef: Mushaf, Kur'an-ı Kerim.
 Meshefi: Hüsn kitabı, güzellik kitabı, (Yârın yüzünü Kur'an'ın sahifesine benzetmek).
 Mesih: Sürtülmüş; yağlanmış.
 Mesmum: Zehirlenmiş.
 Mesned: Tayanak, tutanak, taht, mensep.
 Mestilağegel: Akılsız sarhoş.
 Mestur: Örtülü, kapalı, yazılı, yazılmış, bakire.
 Mesçere: Alay etme, alaya alma.
 Meşame: Koku alma organı, burun.
 Meşreb: Haysiyet, huy, heves, meyil.
 Meşriğ: Şark, doğu.
 Meşşate-yi nâşi: Acemi bezemeci.
 Meşşate: Bezeme yapan, gelini bezeyen kadın.
 Metfun: Defnolunmak, gömülmek.
 Mether: Pakize, temiz.
 Metle': Gazelin ilk beyiti; güneşin veya başka bir yıldızın doğması.
 Metle-i şümus: Güneşin veya başka bir yıldızın doğması.
 Metlub: Talep olunan, istenilen.
 Metreh êtm- : Atılan yer; tartışılan mesele.
 Meva-i gaumi: Bir neslin yurdu, meskeni.
 Meveddet: Sevmek, sevgi, muhabbet, dostluk.
 Me'rube: Harabelik, ören yeri.
 Meyal: Adaletsizlik, kırgınlık.
 Méyl-i dil: Yürek isteği.
 Mezağ: Zevk, lezzet.
 Mezheke: Komedi, gülünç oyun, gülünç söz veya hareket.
 Me'aric: Çıkış yeri.
 Me'mur: Mahmur, humar, süzgün bakan göz.
 Me'mur: Mahmur, mest, sarhoş; süzgün bakan göz.
 Miad: Dönme, dönüş yeri.
 Midad: Kurşun kalem.
 Miftah: Anahtar, açar, açacak.
 Mihen: Vatan.
 Minval: Çeşit, suret, yol.
 Mir'at: Ayna.
 Misl-i berg-i çazan: Sararmış yaprak gibi.
 Misl-i perdé-yi zerrin: Altın işlemeli perde gibi.
 Miyan: Bel, orta, ara.
 Mizan: Ölçü, terazi.
 Miznişin: Masada oturanlar, müdürler.
 Mizrab: Mızrap.
 Menbe-yi elm ü fesahat: Güzel konuşmak ilminin kaynağı.
 Mõ'min: Rihdar.
 Mõ'tegid: İnanan, itikat eden; itikadı olan; dindar.
 Mõ'temed: İtimad edilen.
 Mõ'temen: İtibarlı insan.
 Mõ'tad: Mutad, adet etme, alışkanlık hâline getirme.
 Mõvc: Dalga.
 Mõvkeb: Refakatçi, eşlik eden..
 Mõvla: Mevla, sahib, cenap, ağa, hami, koruyucu.
 Mõvt: Ölüm.
 Muğ-béce: Ateşperest uşağı, meyhanede sakilik yapan oğlan, güzel genç.
 Mu: Tüy, kıl.
 Muğ: Ateşperest, Zerdüşti ayine inanıp katılan, şarap sunan.
 Munis: Sıcak kanlı, herkesle samimiyet kurabilen insan.
 Mur ü mar: Haşerat.
 Mur: Karınca.
 Muş: Sıçan.
 Muzi: Eziyet eden, rahatsız eden, hilekâr.

Mügerrir: Karar verilmiş, kararlaştırılmış.
 Mügevves: Kemana benzer, kavisli.
 Mügeyyed: İlgili, bağlı.
 Mügim: Mukim, oturan, sakin, daimi, mesken tutan.
 Mügtedir: Kudretli, iktidarı olan.
 Mübhem: Örtülü, kapalı, açık olmayan.
 Mübtela: Âşık, vurgun, tutulmuş.
 Mücahid: Cihat eden, din uğrunda savaşan, hürriyet yolunda savaşan.
 Mücazat: Ceza.
 Mücellal: Celalli.
 Mücesseme: Heykel.
 Müdgem: Birbiri içerisine sokulmuş, gizletilmiş.
 Müdam: Daima, her zaman, devamlı; klâsik şiirde içki, şarap.
 Müddet-i kütah: Kısa süre.
 Müdellel: Delil ile ispat eden.
 Müderris: Medrese hocası, profesör, din âlimi.
 Müemmem: Başında sarığı olan, sarıklı.
 Müenber: Amberlenmiş, koku sürülmüş.
 Müessis: Tesis eden, temel atan, meydana getiren.
 Müetter: Kokulu, ıtrılı.
 Mühegğeg: Muhakkak, doğru.
 Mühegger: Tahkir edilmiş.
 Müheggig: Tahkik eden, tetkikatçı.
 Mühen: Şadlık, tebrik.
 Müjdé-yi didâr-ı véy: Onun görüşünün tebrik edilmesi.
 Müje: Kiprik.
 Müjgân: Kiprikler.
 Mükâd: Hile, yalan.
 Mükedder: Kederlenmiş.
 Mükellel: Kıymetli taşlarla işlenmiş, başarıyla neticelenmiş.
 Mükerrrem: Muhterem, hürmetli; eli açık.
 Mükerrir: Tekrar olunmuş.
 Mülk-i bişumar: Sayısız mülk.
 Mümtaz: Seçilmiş, üstün, imtiyazlı.
 Müncerr: Bir tarafa çekilen, sürüklenen, sürünen, sonuçlanan.
 Münevver: Nurlandırılmış, nurlu, ışıklı, parlak.
 Münfeil: Utangaç.
 Münkesif: Gün tutulması.
 Münteha: Son, nihayet.
 Mürg-i dil: Gönül kuşu.
 Mürg: Kuş.
 Mürgzâr: Çemenlik, güllük, çiçeklik.
 Mürde: Ölü, ölmüş.
 Mürdeşü: Ölü yıkayan.
 Mürtekib: Kötü işler yapan, suçlu.
 Müsafir: Misafir, konuk.

Müsaheb: Sohbet eden.
 Müsaid: Elverişli, uygun.
 Müsebbib: Sebep olan.
 Müseffa: Saffaştırılmış, kullanılır hâle getirilmiş.
 Müsellah: Silahlı.
 Müsellet: Ele geçirilmiş, hakimiyeti altına alınmış.
 Müselsel: Silsile şeklinde olan, zencir gibi birbirine bağlı olan.
 Müsennif: Yazar.
 Müse{{er}: Zabtedilmiş, silah zoru ile ele geçirilmiş.
 Müsteğni: Varlıklı, ihtiyacı olmayan.
 Müstehegg: Layık olan, muhtaç olan.
 Müstehekem: Sağlaştırmış, tahkim edilmiş.
 Müstemend: Çâresiz, zavallı, dertli, muhtaç.
 Müstesil: Bitişik, yapışık; aralıksız, daimi.
 Müstövci: Layık, layık olan.
 Müstövfi: Kâfi, hazinedar, Selçuklular döneminde vali muavini.
 Müşebbek: Parmakları birbirine geçirmek, bir şeyi karıştırmak.
 Müşek: Rakét.
 Müşir: Haber veren, bildiren.
 Müşkül: Çetin, zor.
 Müşribâne nigâh: Sarhoşça bakış.
 Müştâg: Arzulanan, can atan, hasret çeken.
 Müştegg: Yapma; Dilb. başka bir kelimeden türetilmiş.
 Müsteil: Alevlenmiş.
 Müteessif: Teessüf etmek.
 Mütelleğ: Boş, serbest.
 Müteneffir: Nefret edilen, iğrenilen.
 Mütterra: Taptaze.
 Mütevecceh: Dikkat eden, belirli yöne giden; müracaat eden.
 Mütrüb: Çalgıcı, sazende, hanende; eskiden kız kıyafetiyle düğünlerde oynayan oğlan.
 Müttaki: İstinat etmek, dayanmak; Allah'tan korkan dindar.
 Müvalat: Dostluk.
 Müverrik: Tarih yazan yazar, tarihçi, salname yazar.
 Müzevvir: Yalancı, sahtekâr, sahte evrak tanzim eden.
 Müzter: Mecbur, nâçar, çâresiz, sıkıntılı.
 Mü{{emmer: Mayalanmış, ekşiyib kabarmış (hamur).
 Mü{{ennet: Nâmert, itibarsız; burnunda konuşan.

N

- Nağis: Kusurlu, noksan.
 Nağus: Nakus, kilise çanı.
 Nab: Temiz, saf, halis.
 Nâehl: Yaramaz, layık olmayan, liyakatsız, terbiyesiz.
 Naf-i ahu-yi {üten: Çin ceylanının göbeği.
 Naim: Yatan, uykuda.
 Naizus: Ezberden (Ruşça).
 Nâle: Feryat, inilti.
 Nâşad: Kederli, mutsuz.
 Nam-i nik: Güzel ad.
 Nam: Ad.
 Nâmegdur: İmkânsız.
 Name: Mektup.
 Nâmesud: Bedbaht, mesut olmayan.
 Nan ü nemek: Tuz ekmek.
 Nan: Ekmek, çörek.
 Nar-i Azer: Azer ateşi (Azer, İbrahim peygamberin babasının adıdır.).
 Nara: Od, ateş.
 Naséh: Nasihat veren.
 Naséha: Öğüt veren.
 Nasi { : Lağveden, bir hükmü tesirsiz eden, bir yazının suretini çıkararak.
 Naveki: Gamze, sevgilinin nazından âşığın kalbine batan ok.
 Nâ {elef: Ata dedesine, ecdadına benzemeyen; hayırsız (evlat).
 Neğar: Düşmanlık.
 Neğib: Tunel, yer altı yolu.
 Neğşe: Harita.
 Ne {t: Cenaze.
 Nebati yağ: Bitkisel yağ.
 Necaset: Pislik.
 Nedamet: Pişmanlık.
 Nedim-i {as: Çok sevilen hemsohbet, baş nedim.
 Neem: Evet, beli.
 Nef : Menfaat, fayda, kazanç.
 Néft-i bu {ari: Soba petrolü.
 Nef {e: Nefha, üfürme, şişirme, nesim.
 Nehan: Gizli.
 Nehs: Uğursuz.
 Nehzet: Hareket, uyanış, yola çıkma.
 Neim: Nimet, mal, hoş yaşayan.
 Nejad (nijad): Nesil.
 Nekhet: Ağzı kokusu, koku, her şeyin kendine mahsus kokusu, hoş koku.
 Nemedpuş: Keçeden yapılmış elbise giyen.
 Nemek: Tuz.
 Neng: Âr, ayıp, utanma, kabahat.
 Ner: Erkek, yiğit, cesur, kahraman.
 Neri: Yumuşak, zarif.
 Nesimi: Ruhı okşayan serin rüzgâr.
 Nesrin: Beyaz renkli çiçek, Nesteren çiçeği.
 Nesteren: Beyaz renkli bir çeşit çiçek., kuşburnu.
 Néşat: Sevinç, şadlık.
 Neval: Bahşış, ihsan, pay, hisse.
 Nevar: Plak, kaset.
 Nevvade: Torun.
 Neyyir: Nurlu, parlak, ışıklı, güneş, ay.
 Nezerbaz: Fikir anlayan, kaş göz atan, suretperest.
 Nezm-i növin: Yeni düzen, yeni şiir.
 Ne {cir: Yabani keçi, av, av hayvanı.
 Ne {l-ğed: Hurma ağacı gibi uzun boylu.
 Ne {l: Hurma ağacı.
 Nifaz: Tesir etme, nüfuz etme. hareket, iş.
 Nigâh: Bakış.
 Nigâristan: Resim gibi bazı sanat eserlerinin toplandığı yer, puthane, güzeller yeri, müze.
 Nihal: Genç ağaç, fidan.
 Nihan: Gizli, saklanmış.
 Nijad: Nesil, neseb, soy.
 Nijadperest: İrkçi.
 Nik ü bed: İyi kötü, yahş pis.
 Nikû {ah: Hayırhah, iyilik seven.
 Nilüfer: Gül adı, su çiçeği.
 Nimcan: Yarım can.
 Nimest: Oturma, çökmek.
 Niran: Cehennem.
 Nir {i dünbe: Koyun kuyruğunun fiyatı.
 Nir { : Narh, fiyat.
 Nisar: Saçma, sepme, dağıtma, düyünde bahşış verilen para, kurban.
 Nisf-i şeb: Gece yarısı.
 Nisf: Yarım, yarı.
 Nizamî terbiyesi: Askerî eğitim.
 Ni {end: Gülümseme, tebessüm.
 Nok-i müjgân: Kipriğin ucu.
 Nov'erus: Taze gelin.
 Novayin: Yeni âdet, yeni din, süslenmiş güzel, güzel.
 Novin: Yeni şey, taze şey.
 Novzad: Yeni doğmuş, yeni yetme.
 Növhe dé : Ağıt söylemek; nâle.
 Növhe {an: Ağıtçı, ağıt söyleyen.
 Nurlu e {ter: Nurlu, parlak yıldızlar.
 Nüktesenc: Hazırcevap.
 Nüs {e: Nüşa, suret.

O

Obaş-obaş: Alçak insanlar.
 Ofsaf: Tasvir, vasfın çoğulu.
 Oksijén: Oksijen.
 Orus: Ayakkabı çeşidi.
 Osaf-ovsaf: Vasıflar; sıfat; keyfiyet.
 Otrul: Otomobil.
 Ovham (vehm): Şüphe etmek, şüphe altında olmak.
 Ovn: Yardım, yardımcı.
 Ovrad (vird): Virdler, ezberler.

Ö

Övc: Bir şeyin en yüksek noktası, sesin en yüksek perdeye çıkarılması.
 Övliya-yi meşrut: Meşrutiyet hareketinin liderleri.
 Övrad: Ezberlemek, dua.

P

Pabeste: Ayağı bağlı, esir, tutsak, ilgili.
 Pabus: Ayağı öpme.
 Padaş: Mükâfat.
 Pâk damen: Temiz, iffetli, namuslu.
 Pakidamen: Namuslu, günahsız, temiz (insan).
 Palas-i feğir: Fakir palazı, fakir kilimi.
 Palas: Palaz, kilim.
 Pasiban: Bekçi, nöbetçi, koruyucu, polis.
 Pasüfte: Çolak; âşik, seven adam; ayağı kurumuş (beddua).
 Paydar: Daimi, sürekli, uzun zaman.
 Pâye: Mertebe, rütbe, paye, ünvan, merdiven, ayak, temel, esas.
 Payız: Sonbahar mevsimi.
 Paymal: Ayak altında kalan, mahvolan.
 Peder: Baba.
 Pedidar: Açık, ayani.
 Pehlu: Böyür, yan (taraf).
 Pelov: Fırın hizmetçisi.
 Penabed: Kaçarlar döneminin para miktarı (on şahı).
 Pencakêş: Güneş, seher vakti güneşin çıkmasına işarettir.
 Pend: Öğüt, nasihat.
 Per ganad: Kuş tüyü.
 Perçem: Bayrak, bayrak ve mızrakların uçlarında bulunan kotaz, yele.
 Perçemi: Adalet bayrağı.
 Perestar: Hizmetçi, kul, alışkanlık edinen.
 Perestarlîg: Kulluk etmek.
 Pergâr: Pergel, cemiyet, kâinat, dünya.
 Periru: Periye benzer, peri yüzlü.

Peritelet: Periye benzer, peri yüzlü.
 Periveş: Periye benzer, peri yüzlü.
 Perşikeste: kanadı kırılmış.
 Pertöv-i rü {sar: Yüz ışığı.
 Pertöv: Işık, nur, şua, parlaklık.
 Perva: Korku, rağbet.
 Pervane: Kelebek.
 Pervin: Yedi kardeş yıldızı.
 Pesend: Beğenme, övme, tarif etme.
 Peser: Oğul, oğlan.
 Peşm: Yün.
 Peşşe: Sivrisinek.
 Péy: İz, arka, keman kirişi.
 Péykân: Okun sivri demir ucu.
 Péyman: Kadeh, şarap piyalesi.
 Péyveste: Hemişe, birleştirilmiş.
 Pe {ş: Yaymak, sepmek.
 Piçütâb: Burma burma.
 Pir: İhtiyar, koca.
 Pirahen: Gömlek.
 Piraye: Ziyinet, süs.
 Pişe: İş, sanat, âdet.
 Pişnehad: takdim etmek, teklif etmek.
 Pişvaz: Gelen bir kimseyi karşılama, önüne çıkma.
 Piyale-yi simin: Gümüş piyaleler.
 Ponza: (panzdeh): On beş.
 Post {ana: Postahane.
 Poştiban (püştüban): Yardımcı.
 Poz vérmek: Fors etmek.
 Puside: Çürümüş.
 Pünhan: Gizli.
 Pürğem: Gamlı, dertli, tutgun.
 Pür-semer: Semereli, verimli.
 Pürderd: Gamlı, dertli, tutkun.
 Püriztirab: Sıkıntı ile dolu, azap ile dolu.
 Pürşer: Şerli, şer ile dolu, fitneci.
 Pürtab: Burma burma, halka halka yapılmış saç, dalgalı saç; çok parlak, son derece ışıklı (güneş, yıldız), son derece keskin (bıçak, kılıç).
 Pür {un: Kanlı, kanla dolu.
 Püser: Oğul, oğlan.

R

Rah-i ahen: Demir yolu.
 Rah: Yol, meslek, hava, türkü, şarap, sevinç, keyif.
 Ravi: Rivayet eden, hikâye söyleyen, hikâye eden.
 Rayigân: Bedava.
 Râz ü niyaz: Yürek açmak, sırrını anlatmak; yalvarmak.
 Raz-i nihan: Gizli sır.
 Raz: Sır, gizli şey.
 Reğb: Yaş, ıslak, sulu; yerli yersiz.
 Re'd: Gök gürültüsü.
 Re'se: Titreme, titreyiş.
 Rebbil-âlemin: Âlemlerin Rabbi, Allah, dünyanın sahibi.
 Recm: Aksi hareket, söyüş, taşlama.
 Reddübedel: Mübadele; hasmın darbesini savıp sırayı almak.
 Reha: Kurtuluş, kurtulma.
 Rehlet: Rahmete gitmek, ölmek, yolcu olmak.
 Rehm: Rahim, ana rahmi.
 Rehnüma: Yol gösteren, klavuz.
 Rehzen: Yol kesen, eşkiya, soyguncu.
 Re'ne: Sökük, yırtık, zarar ziyan.
 Re{ş: Koşum eşyası, yolculuk gereçleri; at, Şehnâme'nin kahramanlarından Rüstem'in atının adı.
 Re{şan: Rahşan, parlak, parlayan, cilalı, ışıklı.
 Re{t-i herir: İpek elbise.
 Re{t-i {ab: Yatak, yorgan döşek.
 Remeğ: Güç, enerji.
 Reme: Sürü.
 Remmal: Falcı.
 Renc: Zahmet, eziyet, rahatsızlık.
 Renciden: Kırılmak, küsmek, meysus olmak.
 Rencur: Hasta, rahatsız, kırgın, incinmiş.
 Resa: Ulaşan, yetişen, yeteri kadar uzun.
 Resed: Rasat, gözleme, gök cisimlerini izleme, tılsım.
 Reşhe: Damla, terleme, sızıntı.
 Retb ü yabis: "Yaş ve kuru" mevcut olan her şey.
 Retl-i giran: Ağır kâse, büyük peymane.
 Rez: Üzüm sarmaşığı.
 Riba: Faiz.
 Riba{or: Faizci.
 Rical: Kişiler, erler.
 Ricale: Mektup, kitapçık, mecmua.
 Ricet: Ricat, geriye dönme, dönüş.
 Rida: Dervişlerin omuzlarına attıkları yün kumaş.
 Rikâb: Üzengi.

Risk-i {eternâk: Tehlikeli, riskli.
 Rişte: İplik, ip, tel, erişte.
 Riyayât: İkiyüzlü, riyâkâr.
 Riyaz: Bahçeler.
 Rizğ: Rızık, yiyecek ve içecek.
 Röyet: Ruyet, görmek.
 Ru: Yüz, çehre, satıh, abır hayâ.
 Rud: Çay, akar su, telli musiki aleti.
 Rukşe: Boya maddesi, renk, ben.
 Rusiyah: Yüzü kara, günahkâr, kusurlu, yoksul.
 Ruspi: Ahlâksız kadın.
 Ruy-i siyah: Kara yüzlü.
 Ruy-i zemin: Yer yüzü.
 Ruy: Yüz, çehre, tunçtan yapılmış (şey).
 Rûz-i elest: İlk yaratılış günü.
 Rûz: Gün, gündüz.
 Ru{ (ro {}): Yüz.
 Ru{sâr: Yüz çehre.
 Rûb'-i meskûn: Eski coğrafya alimlerine göre dünyanın insan yaşayan dörtte bir bölümü.
 Rûb': Dörtte bir.
 Rûbb: Meyve suyu.
 Rûmuz: Remzler, işaret.
 Rûnk: Bir şeyin en sağlam tarafı, sütun, bir toplumun en itibarlı insanı.
 Rû{ (}: Yüz, çehre, surat.
 Rû{sar: Yüz, çehre, surat.
 Rû{set: Ruhsat, izin.

S

Saği: Saki, su veren, su dağıtan ve satan, içki meclislerinde şarap dağıtan.
 Sadir: Sadır, çıkan, zahir olan, baş gösteren, meydana gelen.
 Sağer: Şarap piyalesi, kadeh.
 Sahib-i mehamet: Kahraman.
 Sal: Yıl.
 Salat: Namaz, dua, defin günü cenaze evinde okunan münacaat.
 Salik: Bir yol ile giden, bir tarikata mensup olan.
 Sal{ürde: Az yaşlı.
 Saméye: İştme duygusu.
 Sane: Yapan, sanatkâr, usta, mec. Allah.
 Sanmağ: Düşünmek.
 Sarf: Tavan.
 Sedmeler: Darbeler.
 Sariğ: Hırsız.
 Sâye: Gölge, himaye, vasıta.
 Seğf: Tavan, gök, sema.
 Sebbağ: Boyacı.
 Sebil: Su dağıtma, çeşme.
 Sebk: Bir metali eritip kalıba dökmek,

- edebiyatta üslûp.
 Sebu: Saksı, bardak, küze.
 Sebuḥ: Seher vakti içilen şarap.
 Sec': Seci, kafiyeli nesir.
 Secaf: Nakış, haşiye, elbiseye yapılan bezek.
 Seddane: Yüz taneli (tesbih).
 Sedpare: Yüz parça, yüz parçaya bölünmüş.
 Sefine: Gemi.
 Seh-i düz: Mütenasip.
 Sehab: Bulut.
 Sehba: Bade, şarap.
 Sehibâle: Uzun boylu.
 Sehl: Kolay, tahammül edilir, hafif.
 Sehm: Ok, hisse, pay, korku, dehşet.
 Sehn: Hayat; orta, aralık, meydan; büyük kasa; sahne.
 Sekte: Felç.
 Selah: İyilik, huzur, sulh ve asayiş.
 Selb: Elden almak, kapma, lağvetmek.
 Seltie: Söyleyen kadın.
 Sel{: Soyma, yüzme, derisini yüzme.
 Semede: Çarpma, dokunma, bela.
 Semender: Ateşte yaşayan efsanevî hayvan, su kertenkelesi.
 Semenlîga: Yasemen gülüne benzer yüz.
 Semensa: Yasemen gibi kokulu ve güzel.
 Semt-i penah: Sığınılacak yer.
 Senaet: Sanat, iş, ustalık, hüner, yetenek.
 Senayé-i müstezrefe: Güzel sanatlar.
 Sencide: Tartılmış, çekilmiş, vezinli, ölçülü, iyi düşünülmüş, tam yerinde söylenen (söz).
 Senderus: Bazı iğne yapraklı ağaçların sıvısından hazırlanan ve kemanın kirişlerine sürmede kullanılan sarı renkli bir madde.
 Sengek {ana: Taş fırında pişirilen ekmeğin satış yeri.
 Sengin: Ağır.
 Sepend: Sapant, taş atan.
 Ser be ser: Baştan başa, tamamen.
 Ser: Baş, tepe, başkan, reis.
 Serane: Başlık.
 Serbadiyé-yi eşğ: Aşk mabedi.
 Serbülend (serbolend): Başı dik, alını açık.
 Serd: Sine, göğüs, merkez.
 Serdâr-i ecel: En büyük başkan.
 Serf: Tavan.
 Serheng: Askerî rütbe, ordu komutanı.
 Serir: Cırlı, gıcırta.
 Serkâr: Lider, baş komutan, (İran'da subayların hepsine bu sözle hitap edilir).
 Serkêş: Asi, baş kaldıran, söz dinlemeyen.
 Serkişte: Hayran, şaşmış, kendini kaybetmiş.
 Sernevişt: Alın yazısı, talih, mükedderat.
 Sernize: Süngü.
 Serraf-i dâna: Çok anlayışlı.
 Serser: Çok sert ve hızlı rüzgâr.
 Serşar: Dopdolu, ağzına kadar dolu.
 Serşir: Kaymak.
 Sertip: General.
 Serüftade: Baş eğilmiş.
 Serv: Her zaman yeşil olan ve dopdoğru yükselen bir çeşit ağaç.
 Serva{: ağır.
 Sétar: Üç telli tar.
 Settar: Ayıpları örten, günahları gizleyen; Allah.
 Setvan: Eski zamanda bir askeri rütbe.
 Séygel: Tesviye, cila.
 Séyd: Av.
 Séyf: Kılıç.
 Séyl-i hevades: Hadiseler seli.
 Séyl-i sirişk: Göz yaşının seli.
 Seyyad: Avcı.
 Sezaver: Layık.
 Se{:t: Sert, katı; çetin, müşkül; metanetli.
 Siccin: Cehennem, esir, mahkum.
 Sicill: Kimlik, pasaport.
 Sile: Kavuşma, ilgi, bağ, rabıta, hediye, mükâfat.
 Sili: Sille.
 Silsile: Boyunbağı, zencir.
 Sima': Musiki dinleme; sufilerin, dervişlerin neyle söyledikleri türkü.
 Simin: Gümüş gibi.
 Sin: Arap alfabesinde bir harf, "bismillah" sözünün kısaltması.
 Sinn (séni): Yaş.
 Sipah: Asker, ordu.
 Sipahi: Asker, savaşçı.
 Sipehdâr: Ordu komutanı.
 Sipehr: Gök, âsman, sema, feza.
 Siper: Kalkan, duldalık, savaşta korunmak için yapılan sığınak.
 Sir: Doymak.
 Sirab: Doyasıya su içmek.
 Sirat: Yol; öbür dünyada cehennemin üzerine kurulacak köprü, sırat köprüsü.
 Sirişg-i lalegûn: Lale gibi kırmızı, kan renkli göz yaşı.
 Sirişk: Göz yaşı, damla, zerre.
 Sirişkbar: Göz yaşı dökten, ağlayan.
 Sitaré-yi be{tim: Bahtımın yıldızı.
 Sitaré: Yıldız.
 Sitem: Zulüm, kınama, eziyet, cefa.
 Sitemkâr: Zulmeden, inciten.
 Sitr: Örtü, perde; utanma, tevazü.
 Siyah, gara: Kötü, hoş gitmeyen.
 Siyahkemer: Güney Azerbaycan'da Tal{al

vilayetinde bir kentin adı.
 Siyahpuş: Karalar giyen.
 Siyasetmedar: Siyasetçi.
 Siye: Ağırlık birimi, Takriben iki kilo.
 Sor {reng: Kırmızı renkli.
 Sövdeler: Tacir, tüccar.
 Sövlet: Şiddet, çok keskin, kızgın.
 Sövm: Sevm, oruç.
 Sövt: Ses.
 Sitaré-yi be {tim: Bahtımın yıldızı.
 Subat: Sözüde sadık olan.
 Sud: Fayda.
 Sudmend: Faydalanmış.
 Suğra: Küçük.
 Suri: Kırmızı renkli gül, mutluluk.
 Suz-i dil: Yürek yangısı.
 Suzan: Yanan.
 Súziden: Yanmak.
 Sübat: Sabr.
 Süctüd: Secde etme.
 Süd günü: Cuma günü, haftanın beşinci günü.
 Sün': İş yapma, icat etme, eser.
 Süpa: Sıpa, eşek yavrusu.
 Süsrü: Rahat yol gitmek.
 Sürur: Sevinç, şadlık, mutluluk.
 Sü {en: Söz, nutuk.
 Sü {ençin: Söz uyduran, haberci.

Ş

Şab: Genç.
 Şadiman: Şad, arzusuna ulaşmış insan.
 Şadkâm: Şad, arzusuna ulaşmış adam.
 Şah-i re'iyetnevaz: Halkını iyi idare eden hükümdar.
 Şahid-i mehfel: Meclisin şahidi.
 Şahiz: Sufilerin kullandıkları bir terimdir. Aşk anlamındadır.
 Şahmar: Zehirli yılan.
 Şahrah: Esas yol.
 Şam: Akşam yemeği.
 Şam ü seba: Sabah akşam.
 Şane: Tarak.
 Şatır: Çevik, hizmete hazır olan, büyük inssanların önünden gidip yol açan.
 Şayan: Layık, münasip, yaraşan.
 Şayiste: Beğenilmiş, layık.
 Şegaig: Çetinlikler, çiçek adı.
 Şegi: Bedbaht; habis; yaramaz; yankesici, şaki.
 Şe {ee: Parlaklık, parlama, debdebe.
 Şeb-i hicran: Ayrılık gecesi.
 Şeb: Gece.
 Şebab: Gençlik.
 Şebahet: Benzerlik.

Şebefruz: Ay, yıldız.
 Şebéh-i şeve: Kâbus, karanlık.
 Şebih: Muharrem ayının 10. günü (Aşüre Günü), Şii müslümanların Kerbelâ Olayı'nı temsilen yaptıkları merasim.
 Şebihgerdanlıg: Şebih merasimini idare eden kimsenin işi.
 Şebistan: Dervişlerin ibadet ettiği ve barındığı hücre.
 Şebpere: Kış geceleri yiyilen çerez.
 Şeb {un: Gece baskını.
 Şeddad: Efsanelere göre eskiden yemen ülkesinde yaşamış çok zalim bir hükümdar; zalim, sert.
 Şehamet: Kahramanlık.
 Şehd: Arı balı, şire.
 Şehper: Kuş kanadının en uzun tüyü.
 Şehr: Ay, kamerî ay, ülke, memleket, şehir.
 Şehribani: Polis idaresi.
 Şekerfuruş: Şeker satan.
 Şekib: Tahammüllü, sabırlı.
 Şelayin: Sıkıntı veren.
 Şem'-i niyaz: Arzu, istek geceleri.
 Şemadet: Birisinin başına gelen bela ve musibetten başkasının sevinip kâm alması.
 Şemayil: Şekil, suret, tabiatlar, huylar.
 Şemim: Güzel kokulu.
 Şemime-yi mişk: Misk kokusu.
 Şems-i dire {şan: Parlak güneş.
 Şems-i mehafil: Meclislerin güneşi.
 Şems-i münevver: Nurlu, parlak güneş.
 Şems: Güneş.
 Şemşir-i düdeme: İki ağızlı kılıç.
 Şemşir: Kılıç.
 Şeng: Güzel edalı, güzel.
 Şerar: Kıvılcım; kor; musibet, felâket (mec.).
 Şeravet: Bedbahtlık; gaddarlık; zalimlik; soygunculuk.
 Şermende olmak: Utanmak.
 Şermsar: Utangaç, utanmış.
 Şestli: Boylu postlu.
 Şetrenc: Satraç.
 Şikence: İncitmek, azap vermek, işkence.
 Şikve: Şikâyet, korku.
 Şimşad: Şimşad ağacı, güzel boy, kıymetli ağaç.
 Şip: Şamar.
 Şimi {or: tatlı yiyen.
 Şitab: Acele etme.
 Şitaban: Acele eden.
 Şive: Tarz, üslup; naz, işve, eda; lehçe, telaffuz.
 Şorağlıg: çorak toprak.
 Şöhre: Şöhret.

Şövg-i didar ile: Görtüşmek arzusu ile.
 Şövg: Şevk, arzu, istek.
 Şövh: Er.
 Şuride: Perişan.
 Şuy: Er, eş.
 Şükran: Teşekkür.
 Şu {-i} sengdil: Taş yürekli güzel.
 Şumus: Güneşler.
 Şürevî: Birlik, Sovyet, Sovyetler Birliği anlamında da kullanılıyor.
 Şürezar: Çoraklık, çorak.
 Şütur: Deve.

T

Tag-i feramuş: Unutulmuş ev, hatırdan çıkan otağ.
 Tab: Kuvvet, güç, zahmet, eziyet, yanma, parlak.
 Tâban: Parlak, parlayan, ışıltı.
 Tabdar: Parlak, kıvrım, ışıklı, burma burma.
 Tabekây: Ne zamana kadar.
 Tabin: Er (asker).
 Tamaşanamenévis: Dramaturg.
 Tar-i gisu-yi siyah: Siyah saç teli.
 Tar-i ser-i zülf: Saç teli, zülfünden bir tel.
 Tar: Karanlık.
 Tarik: Yol.
 Tayir: Uçan.
 Taydaş: Eşdaş, akran.
 Taziyan: kamçı.
 Teğafül: Gaflette olmak.
 Teğeyyüd: Bağlanma, ilgilenme; benzetme; sahte.
 Teğsim: Taksim, bölme, hisseler ayırma, çalgıcıların yalnız birisi tarafından icra olunan musiki parçası.
 Teğva: Takva, dinî yasaklardan kaçınma.
 Te'am: Yemek.
 Te'b-i vesl: Kavuşma, kendi sevgisine ulaşma arzusu, visal.
 Te'bid: İfade etme, anlatma, yazma.
 Te'dib: Edep, örtme.
 Te'lib: Terbiyelendirmek.
 Te'm-i zindelik: Yaşayışının tadı.
 Te'minat: İtimat etme, gizli polis.
 Te'n: Kınama, töhmet etme, sövme.
 Te'ne: Sövmek, kınamak, başsa kakınc etmek, vurmak (süngü veya bıçak ile).
 Te'viz: Bedel verme, karşılık olarak bir şey verme.
 Teb'id: Uzaklaştırma, uzağa sürgün etme.
 Tebahi: Mahvolma, zayı olma, yok olma.
 Tebi: Büyük nağara, büyük davul.
 Tebil: Nağara, koltuk davulu, elle çalınan davul.

Tebl-i errehil: Göç davulu.
 Tebl-i kûs: Kervan yolu çıkınca çalınan koltuk davulu.
 Tecdid: Tazelemek, bir işi yeniden yapmak.
 Teceddüd: Yenilenme, tazelenme.
 Tecellalanmasın: Cilvelenmesin, tezahür etmesin.
 Tecerrüd: Mücerred edilmiş, izale edilmiş, her şeyden çekinen.
 Tecrid: Soyundurma, yalnız bırakma, ayırma.
 Tecziyye: Tetkikat.
 Tedvin: Dağınık şiirleri divan hâline getirme; yürürlükteki kanunları düzene koyma; dergi hâline getirme.
 Teellüg: Ait olma, has olma, mahsus olma, aitlik.
 Teemmül: Fikir etme.
 Tefettün: Meftun olmak, vurulmak.
 Téfl-i debistan: İlk okulda okuyan çocuk.
 Teğafil: Kendini gafil göstermek, kendini bilmemezliğe vermek, hatırdan çıkarma, gaflet.
 Teğziye: Beslenme, gıdalanma.
 Tehdid: Te'yin etme.
 Tehemmül: Tahammül, dayanıklılık, dözümlü.
 Tehemten: İri cüsseli, yiğitlikte eşi benzeri olmayan.
 Teheyyüc: Heyecanlanma, el ayağa düşme.
 Tehi: Uyumta, uyutulma.
 Tehidest: Eli boş, fakir, yoksul.
 Tehrik: Hareket etme.
 Tehsil-i Êlm-i Elsene: Dil ilminin tahsili.
 Tehur: Temiz, pâk, saf.
 Tekellüm: Danışmak, konuşmak, dile gelmek.
 Tekfir: Kâfirlikle suçlamak.
 Tekrim: Tazim etme, hürmet etme.
 Telağ: Talak, boşamak.
 Tele'le: Parıldama, parlama.
 Télégraf simleri: Telgraf telleri.
 Tel{-kâm: Ağızın acı olması.
 Tel{: Acı.
 Temeddun: Medeniyet.
 Temellüg: Yaltaklık.
 Temenni: İstek, arzu; arzu olunan şey; dua; rica.
 Ten: Beden, endam, cisim.
 Tenab-i giysu: Saç kemendi.
 Tenab: İp, kendir.
 Tenbih: Uyandırma; gafletten uyanma, aklını başına toplama; bir işi yapmayı veya yapmamayı emretme; cezalandırma.
 Tenefi (tenabi): Kendir.
 Teng: Dar, daraltılmış.

Tengna: Sıkılmış, daralmış sine.
 Tengü: Çok dar.
 Tennaze: Şakacı, istihzacı.
 Tenur: Tandır.
 Tenzil: İndirme, eksiltme, aşağı düşürme.
 Tercih: Bir şeyi diğerinden üstün tutmak.
 Tereb: Sevinç, şenlik, ferah.
 Terebsera: Şadlık evi, mutluluk evi.
 Terehhüm: Merhamet, acıma, rahmetme.
 Terh: Çekme, resmetme.
 Terrar: Yankesici, yürek hırsızı.
 Tersa: Hristiyan.
 Tersan: Korkak.
 Teseddüg: Tasadduk, sadaka verme.
 Teşbih: Benzetme.
 Teşdid: Hararetle konuşma, sert sesle konuşmak.
 Teşeddüd: Şiddetlenme, sertleşme.
 Tevecceh: Dikkat.
 Tevekkül: Vekâlet alma, yetkiye sahip olma, göz dikme.
 Tevettur: Gerilme, tarımlaşma.
 Téy: Menzile ulaşmak, yolu bitirmek.
 Teyemmüm: Toprakla abdest alma.
 Téyhu: Güvercin cinsinden çil kuşu.
 Téyr: Kuş.
 Téyy étm-: Bükme; kesmek.
 Tézar: Çar.
 Tezhib: Altın suyuna çekme, bezeme.
 Tezvir: Sahteleştirme, yalan, karıştırma, hile, hilekârlık etmek.
 Te{rib: harap etme.
 Tifl: Çocuk.
 Tiğ: Kılıç, hançer.
 Tilesan: Abaya benzer bir çeşit elbise.
 Timar: Bakma, hizmet etme.
 Timaristan: Akıl hastahanesi.
 Timar{ana: Akıl hastahanesi.
 Tinet: Tabiat, huy, maya, asıl.
 Tir-i müjgân: Kiprik oku.
 Tir: Yaydan atılan ok, gülle, Merkür gezegeni.
 Tirendaz: Ok atan.
 Tişe: Keser, külünk.
 Tiyneten: Hasiyetçe, zihniyet olarak.
 Tiz: Keskin.
 Toğan: Şahin.
 Tofuliyet: Çocukluk.
 Tohin: Tahkir, alçaltılma.
 Tovem: İkiz, benzer, eş, münasib.
 Tovrat: Hz. Musa'ya inzal olunan İbrance İlahî kitap.
 Tovsen: Güzel yürüyüşlü başı sert at.
 Tövfig: Uygunlaştırma, uygun etmek; yardım; nail olmak.
 Tuem: Hemahenk olan; uygun olan; ikiz

çocuklar.
 Tusen: Coşkun.
 Tuti-yi can: Can kuşu (ruh).
 Tuti-yi teb'im: İlhamın tutisi.
 Tutiya: Göze sürülen ilâç; çok az bulunan.
 Tülü-i âfitab: Güneşin doğması.
 Tülü: Doğma, doğuş, çıkma (güneş).
 Tülü'-i sübh: Tan yerinin ağarması, sabah olması.
 Tümen: Para birimi.
 Tümur: Şiş.
 Türfe (torfe): Karibe, meraklı, nadir şey; görülmemiş; antika; hediye, pahalı hediye.
 Türré-yi semensa: Yasemen gibi kokulu ve güzel kıvrımlı saçlar.
 Türré-yi şebrenk: Gece renkli (siyah) saçlar.
 Türré: Alından sarkan saç, kıvrım teller, at yalının yüzüne sarkan kısmı, tel iplik, saç.
 Tüürünc: Turuncu.

U

Ur: Batıl, boş; ayıp, âr; müflis.
 Uruc: Göye yükselme.

Ü

Ügba: Ukba, ahiret, öbür dünya.
 Ügd: Dügüm, halli zor olan iş, müşkül mesele.
 Ügela: Ukalâ, akıllı adamlar.
 Ügud: Boyunbağı.
 Üdvan: Düşmanlık, zulüm, haksızlık.
 Üdvane: Adaletsizlik, zulüm.
 Üftade: Düşmüş, yıkılmış, biçâre, zavallı.
 Üful: Batma, rurup.
 Ülgü: Şablon, ölçü.
 Ümde: Dayanak; eses, umde.
 Ümman: Halk, millet, topluluk, ümmet.
 Ünsür: Tam cisimleri teşkil eden basit uzuvların her biri.
 Ürfan: İrfan, ilahiyat ve soyut kudretin mahiyeti ile meşgul olan bilim.
 Ürfen: Ülkenin âdetine göre, zamana göre.
 Üruc: Yukarı çıkma, göye yükselme.
 Üryan: Çıplak.
 Üşşag: Aşıklar; uşşak (muğamat denilen şarkılarda bir makamın adı).
 Üyub: Ayıplar.
 Üzar: Yanak, yüz.

V

Vagé: Olan, ortaya çıkan, var olan.

Vağède: Hakikatte, gerçekte.
 Vağéyyet: Hakikat, gerçeklik, hayat, varlık.
 Vadie: Emanet.
 Varid olmak: Gelmek, yetişmek; tanış olmak, bilmek, içeri dahil olmak, haberdar olmak.
 Vebal: Günah, kusur, hata; ağırlık, azap.
 Vecd: Kendinden geçme, coşma, şadlık, sevinç; sūfîlerde: Kendini unutacak derecede ilâhî aşka dalma.
 Vech: Yüz, sima, suret, üst, satıh, sebeb, vasıta.
 Veh: Beh, ünlem.
 Veléyken: Ve lâkin.
 Veli: Lâkin, amma.
 Verd: Kırmızı gül.
 Vere': Haram işlerden sakınma.
 Véréj: İntikam (Ermenice).
 Verşikest: Felç, felçlik.
 Verté-yi cehalet: Cehaletin uçurumu.
 Verte: Uçurum, su burguntusu, tehlikeli yer.
 Verziş: İdman, talim.
 Verzişkâr: Talimci, sporcu.
 Vesl étmek: Birleştirmek.
 Vetenfuruş: Vatani satan.
 Vez'in: Vaziyyet, durum.
 Vez: Koyma, bırakma, atma, belirleme, üzerine yıkma.
 Vezir-i ceng: Savaş veziri.
 Viran: Yıkık, harabe, dağınık.
 Vird-i zeban: Dilin ezberi.
 Vird: Dua, daima tekrar edip söyleme.
 Vizr: Yük, ağırlık; günah.
 Vüsâl-i éyyam: Kavuşma günü, visal günü.

Y

Yéke: Büyük, iri, kaba.
 Yabis: Kuru, kurumuş.
 Yad vér- : Öğretmek.
 Yad-bud: Yad etme, hatırlama.
 Yadéş bé {éyr: Hatırası hoş olsun, rahmet olsun.
 Yağı: Düşman.
 Yabağ: Öz.
 Yâr-i gem{ar: Gamlara ortak olan yâr.
 Yas: Kanun.
 Yaver: Yardımcı.
 Yeğma: Yağma, talan.
 Yékmeram: Bir arzu, bir istek; bir niyet, bir maksat.
 Yéksera: Baştan başa, bütün, tamamen; bir defada.
 Yéralması: Patates.
 Ye{: Buz.
 Yézne: Damat, enişte.

Yovm: Gün, gece ve gündüz.
 Yığcam: Özet olarak, kısaca, dağınık olmayan.

Z

Zahı: Lohusa.
 Zağ ü zeğan: Karga, saksağan.
 Zağ: Karga, şap maddesi.
 Zahid: İbadetle meşgul olan, dinin yasak ettiği şeylerden sakınan, dinin buyruklarını yerine getiren insan; mec. kaba sofu.
 Zahir: Açık, aşikâr, dış görünüş.
 Zeğen: Çene, sakal.
 Zeberced: Altına benzer yeşilimtrak kıymetli taş.
 Zeferyâb: Başaran, başarı elde eden.
 Zeğen: Kara karga.
 Zehr: Zehir.
 Zem: Bağlamak.
 Zemzem: Mekke'de bulunan kutsal su.
 Zengibar: Afrika'da siyahlar ülkesi.
 Zerd: Sarı renkli, eti yenilen bir kuş.
 Zerdru: Sarı benizli.
 Zerefşan: Altın saçan, altın sepen.
 Zerrinbal: Altın kanat.
 Zer{eride: Altın ile satın alma, satın alınmış köle.
 Ze{im: İri cüsseli, büyük, kocaman.
 Ze{ire: Zahire, erzak, savaş malzemesi.
 Ze{m: Yara.
 Ze{meler: Mızrabla vurulan darbeler.
 Ziba: Güzel, yakışıklı, süslü, ziynetli.
 Ziba{asilan: Güzel hasyetli, iyi huylu.
 Zibende: Tezyin edilmiş, bezenmiş, bezenilen.
 Zibh: Kurbanlık hayvan.
 Zicac: Billur, şişe.
 Zifaf: Gelinle damadın görüştüğü ilk gece, gerdek.
 Zill-i Yezdan: Allah'ın gölgesi.
 Zillullâh: Allah'ın gölgesi (Padişahlara verilen ad).
 Zimam: Yular; idare etme (mec.).
 Zimistan: Kış.
 Zinde: Diri, canlı, sağlam.
 Zindegânîğ: Yaşayış, hayat.
 Zira': Kol, dirsek.
 Ziraet: Zıraat, ekinçilik.
 Zişt ef'an: Çirkin işler.
 Zişt: Çirkin, yakışsız, biçimsiz.
 Ziyadet: Artma, çoğalma, daha fazla, daha çok.
 Ziyaretgâhi: İnananların ziyaret evi.
 Zöhd: Züht, takva, dinin yasak ettiği

şeylerden kaçınıp, buyruklarını yerine getirme.
 Zöhre: Çulpan, çoban yıldızı, Venüs, Kervankıran, aşk tanrıçası.
 Zörre: Zerre, atom, molekül.
 Zövreg: Kayık.
 Zur-i rişar: Sıkıştırma gücü.
 Zur: Zor; riya, yalan.
 Zurek: Çınlama, zingilti, ulama.
 Zuze: Uluma, inilti.
 Zücac: Billur, şişe, şişe kap.
 Zühel: Zuhal, Satürin gezegeni.
 Zülâl: Soğuk; duru ve şeffaf su.
 Zülf-i giréhgir: Lüle lüle saç.
 Zülf-i müenber: Kokulu saç.
 Zülf-i müterra: Teravetli saç.
 Zülf-i {emender{em: Büklüm büklüm, lüle lüle saç.
 Zülf: Saç, yüzün her iki tarafından sarkıtılan örükler.
 Züllam: Zalimler, zulmedenler.
 Zünnar: Hristiyan din adamlarının bellerine bağladıkları sert kuşak.
 Zünnar bağlamak: (Klasik şiirde) İslâm dinini terkederek hristiyan olmak.
 Züyüldağ uçmağ: Buz üzerinde kaymak.